4671. VIII M 2.

MAGYAR ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ

1854-RŐL.

(XIV. év.)

AZ ACADEMIA' RENDELETÉBŐL

KIADTA

TOLDY FERENCZ,

TITOKNOK.

PEST.

EGGENBERGER FERDINÁND M. ACADEMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

M. DCCC. LIV.

M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem
KÖNYVTÁR
SZEGED

50130

EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.

TARTALOM.

Lap.

Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományok' osztálya'* részére január' 9. 1854. 1

Hunfalvy Pál : Az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön, különösen az elmúlt évben . . . . . —

Toldy Fer. jelentése a' Nyelvemlékek' ügyében tett intézkedéseiről 18

Kis gyülés a' *philosophiai és társadalmi tudományok' osztálya'* számára jan. 16. 1854. 20

Wenzel Gusztáv : A' codificatióról értekezik . . . . . —

Kis gyülés a' *történettudományi osztály'* részére jan. 23. 1854. —

Jerney János : A' Kaukaszus hegység' nevéről . . . . . —

Podhradczky József : A' keszthelyi dolgokról értekezik . —

Repicky János : Jászberényi török leveleket olvas . . . —

Toldy F. indítványa a' Történeti Kútfők' Tára iránt . . . —

Kis gyülés a' *mathematicai és természettudományi osztály'* számára jan. 30. 1854. 21

Bugát Pál : A' világegyetemet illető nézeteinek előadását folytatja . . . . . —

Öszves kis gyülés, jan. 30. 1854. . . . . —

Könyvtári ajándék-küldemények . . . . . —

Kis gyülés a' *nyelv- és széptudd. osztálya'* részére februar' 6. 1854. 22

Czuczor Gergely : Észrevételek az Elme és Ész szóról . . —

Fogarasi János' indítványa az academiai helyesirás' ügyében 35

Bizottmányi jelentés a' nagy szótár' mibenlétéről . . . . —

Lap.

Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' részére febr. 13. 1854. 55

Horváth Cyrill: A' bölcsészet' eszméjéről . . . . . —

Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' számára febr. 20. 1854. 49

Wenzel G. Szerémi György emlékirót ismerteti 50

Podhradczky J. Eszmék a' nemzeti mythologia' felkarolása' fontosságáról . . . . . —

Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályai*' részére febr. 27. 1854. 53

Kiss Károly: A' várnai ütközet strategiai szempontból . . —

Öszves kis gyülés febr. 27. 1854. 72

Könyvtári ajándékok . . . . . —

Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' számára mart. 6. 1854. 73

Czuczor G. A' magyar hangtanról értekezik folytatólag . . —

Öszves kis gyülés mart. 9. 1854. . . . . —

Gr. Teleki József' ujabb alapítványa . . . . . —

Az Academia' Alapszabályainak ügyében bizottmány rendeltetik . . . . . —

Öszves kis gyülés mart. 13. 1854. 74

Az alapszabályi szerkezet-javaslat' jegyzőkönyve megerősíttetik . . . . . —

Nagy gyülés mart. 14. 1854. . . . . —

Az új Alapszabály-munkálat . . . . . —

Igazgatósági gyülés mart. 18. 1854. 75

Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' részére mart. 20. 1854. . . . . —

Tudományos társalgás . . . . . —

Wenzel G. A' történeti tanulmányokról értekezik . . . 76

Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályok*' részére mart. 27. 1854. . . . . —

Kiss Károly: Befejezi értekezését a' várnai ütközetről . . —

Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' számára apr. 3. 1854. 103

Bugát Pál: Physiologiai nézetek az emberi nyelv' hangjairól —

Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' részére apr. 10. 1854. . . . . —

Kállay Fer. Az éjszak-ázsiai schamanismusról értekezik . 104

Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' számára apr. 24. 1854. 104

A' történeti kútfők' gyüjteménye' tárgyában kiküldött bizottmány' jelentése . . . . . —

Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályok*' részére máj. 1. 1854. 109

Bugát P. Phonologiai értekezését folytatja . . . . . —

Lap.
Összes kis gyülés máj. 6. 1854. 109
Pauler Tivadar: Emlékbeszéd Borsiczky Dénes fölött . . —
Kovács Tamás és Gruber György' alapítványai 118
Könyvtári küldemények . . . . . —
Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' számára máj. 8. 1854. 119
Tóth Lőrincz: Gyászbeszéd Garay János fölött . . . . —
Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' részére máj. 15. 1854. 130
Kállay F. Az éjszak-ázsiai schamanismusról stb folytatólag
Wenzel G. A' codificatióról folytatólag . . . . . —
Kis gyülés a' *történeti osztály*' számára máj. 22. 1854. . . —
Erdy János: Az aszódi pogány sírokról . . . . . —
Wenzel G. Historiai tanulmányait folytatja 140
Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályok*' részére máj. 29. 1854. . . . . —
Petényi Sal. A' vastagbőrüek és az orrszarúakról, különösen a' hornyolt szarútlanóczról . . . . . —
Összes kis gyülés ugyanakkor 151
Egyed Antal levele 's ajándéka a' pénzalap' növelésére . . —
Könyvtári ajándékok . . . . . —
Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' számára jun. 12. 1854. 153
Császár Fer. Az egri érseki lyceum könyvtárabeli Dante-codex' ismertetése . . . . . —
Szabó István: Prometheus' gyürüjéről 163
Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' részére jun. 19. 1854. 164
Kállay F. Az éjszaki schamanismusról folytatólag . . . —
Wenzel G. A' codificatio' története folytatólag . . . . —
Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' számára jun. 26. 1854. . . . . —
Wenzel G. A' történettudomány körüli tanulmányokról . —
Repicky J. Tudósítások a' mohácsi veszedelemről . . . —
Az ilyefalvi verses krónika . . . . . —
Kis gyülés a' *math. és természettud. osztályok*' részére jul. 5. 1854. . . . . —
Győry Sánd. A' közelítő törekek' közbeiktatásáról . . . 165
Gebhardt F. Az újon épült házak' káros hatásáról az egészségre értekezett 171
Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' számára jul. 10. 1854. . . . . —
Toldy F. Nagy Ignácz' emlékezete . . . . . —
Mátray G. Magyar codexek' ismertetése 175
Magyar codex-másolatok 190
Összes kis gyülés jul. 17. 1854. . . . . —

Lap.

Pauler T. A' kalózokról 190
Wenzel G. Az ausztriai bányajog 208
Könyvtári küldemények . . . . . —
Öszves kis gyülés octob. 2. 1854. 209
Toldy F. Emlékszózat gr. Teleki Ferencz fölött . . . . —
Légrády László' hagyománya az academia' számára . . . 215
Pákei Lajos : Borsos Tamás' naplójának és Linczigh János' krónikájának ismertetése . . . . . —
Könyvtári gyarapodás 217
Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' részére oct. 2. 1854. —
Kállay F. Schafarik József' régi Szláviájáról . . . . . —
Kiss F. Archaeologiai tárgyakat ismertet . . . . . —
Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályok*' számára oct. 9. 1854. 220
Győry S. Pótlék észrevételek a lánczlörekekről . . . . —
Petényi S. Bihari természettudományi utazásának vázlata. . 224
Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' részére oct. 16. 1854. 232
Bugát P. Az együtthangtan és szóhang-áthasonlitásról . . —
Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' számára oct. 23. 1854. 271
Purgstaller J. A' bölcsészet' függő kérdése . . . . . —
Podhradczky J. Mythusi hitágazat a' világalkotásról . . —
Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' részére oct. 30. 1854. —
Érdy J. A' verebi határban felásott pogány sírról . . . —
Kiss F. Egy régi gyürűt ismertet . . . . . —
Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályai*' számára nov. 6. 1854. 274
Nendtvich Károly : A' növények 's állatok' táplálása és növéséről . . . . . —
Kis gyülés a' *nyelv- és széptudományi osztály*' részére nov. 13. 1854. 285
Hunfalvy P. a' török- finn- magyar szók' összehasonlitásáról értekezik . . . . . —
Toldy F. A' Nevelet által kiadott névtelen deák meseirót magában foglaló, eddig ismeretlen codexéről 286
Toldy F. Jerney János' „Magyar Nyelvkincsek" czímű munkáját ismerteti 299
Endzsel Sándor' tibet szótára 300
Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályok*' részére nov. 20. 1854. . . . . —
Purgstaller J. értekezése : A' bölcsészet' függő kérdése az általánosról olvastatik . . . . . —
Kis gyülés a' *történettudományi osztály*' számára nov. 27. 1854. . . . . —
Toldy F. Czech János' emlékezete . . . . . —

Lap.

Nagy Iván : A' kassai 1707. évi országos tanácsról . . . 306
Kiss F. Egy régi pecsétnyomót ismertet 315
A' történettudományi bizottmány' jelentése a' Történelmi Tár' ügyében 316
Összes kis gyülés ugyanekkor 318
Könyv- és kézirattári gyarapodás . . . . . —
Kis gyülés a' *math. és természettudd. osztályok*' részére dec. 4. 1854. 319
Kubinyi Ágoston : A' datolya pálmafáról . . . . . —
Bugát P. Az időjárásról értekezik . . . . . —
Kis gyülés a' *nyelvtudományi osztály*' számára . . . . —
Hunfalvy P. A' török- finn- magyar szók' összehasonlítását tárgyaló értekezését folytatja 320
Kis gyülés a' *philos. és társadalmi tudd. osztályai*' részére dec. 18. 1854. . . . . —
Hunfalvy P. Aristoteles' elméletét az emberi életről és az erényről terjesztette elő . . . . . —
Összes kis gyülés ugyanakkor . . . . . —
Üléssor 1855-dik évre . . . . . —
Könyvtári küldemények . . . . . —

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. Januar. Februar. I. Sz.

KIS GYÜLÉS, JAN. 9. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályból : Balogh , Czuczor rr. t. Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bugát , Érdy, Fogarasy, Gebhardt , Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt. — Bertha , Csorba , Petényi , Tóth , Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

HUNFALVY PÁL lt.

„az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön , különösen az elmult év alatt“ című , következő értekezését terjesztette elő.

A' legújabb időben mind inkább kezdik az emberi szellem' természettudományát, ha szabad így neveznem, mívelni, 's abban szint azon megújítást keresni , mellyet a' szorosan vett természeti tudományokból merítenek. Mintha biztosabb, erősebb alapot keresnének az elmélet' számára, 's mintha az emberiség' történelmének újabb, 's mégis régibb anyagát, mélyebb 's mégis fentebb magyarázatát kémlelnék. Egy új világ nyilik régolta a' vizsgálók előtt : de a' mit félszázadja kevesen méltattak figyelemre, az most többeket érdekel 's az irodalmakban kitűnő helyet foglal.

Az emberi szellem' ama' természettudományához leginkább a' nyelvtudomány, mint hasonlító és összevető tudomány, 's a' népek' tulajdonképi szellemét kutató tudomány tartozik, mely a' népköltészet' napvilágra hozatalában 's utazási vizsgálatokban tünik föl. Hogy az utazási vizsgálatok az egész szellemi természettudományra egyes adatokat szolgáltatnak , néha megkezdik azt, magától értetik. Szóval jelenben alig van tudományos törekvés Európában , mellyet a' nyelvészet , 's népéletek' kutatása , az érdek' magasztosságában utól nem érne, ha felül nem mulja. A' szorosan vett természeti tudományok 's a' szellem' ebbeli természet-

tudománya két leghatalmasabb oszlopa lesz a' történelemnek, 's legbiztosabb alapja a' bölcselemnek.

Ezen szellemi természettudomány az által gyarapszik olly hatalmasan, hogy a' nyomozások sokfelől kezdetvén, bizonyos kellő közepekben találkoznak; 's a' különféle eredmények által mind meggazdagodnak mind bizonyosságot nyernek. Azért vétkes itt az elszigetelés, magamegfosztás itt az elvonulás, mely gyakran még előitéletek által is meg lesz verve. A' melly tudomány csak addig igaz, míg a' hazai tüzhely' varázsfényében ragyog, mihelyt pedig kénytelen onnan elmenni 's idegen emberek között is megszólalni, mesévé válik: az természetesen nem tudomány, hanem csak mese, millyen a' szegény amerikai benszülöttek' meséje nagy elődeik nagy hatalmáról.

Hogy az elszigetelés' vétkébe, 's a' magunkmegfosztás bűnébe ne essünk, tartozunk nemcsak lehetőleg az egybevető nyelvtudományban 's a' népélet' kutatásában részt venni, hanem tudomást is szerezni magunknak minden ide vágó törekvésekről, mellyek külföldön tünnek elő.

Ez okból szándékozom most némellyeket megemlíteni, mellyek pénzbeli eszközeim, tudományom és érkezésem' csekélysége mellett -- különben is nem osztozhatván senkivel — tudomásomra estek; hadd legyen az is figyelmeztetés, habár senki sem figyelne is rá, mit pedig mondani sem szabad.

Azon nyelvcsalád, mellynek elökelő tagja a' magyar nyelv, nem mutathat fel annyi mivelőket, mint a' kiváltságos indogermán család; az igen igen kevés tehát annál kedvesebb legyen. Tudományos mivéltetésben csak a' magyar, a' finn vagy szuomi, az eszt vagy viro, 's a' török nyelv részesül, úgy értvén azt, hogy csak ezen illető népek között van némi tudományos törekvés — és hozzátevén, hogy a' mogolokról, kiknek van irodalmuk, 's az úgynevezett tatár törzsökről semmit sem tudok. Az említett négy nemzet' kebelében az ide vonatkozó törekvésekre vannak találkozási alkalmak, mellyek a' körülmények' korlátai között, 's a' nemzet' tehetségéhez képest biztatnak, ösztönöznek. Illyen alkalom ezen, T. Társaság, mellynek egyik osztályához van szerencsém szólni; továbbá *Helsingsfors*ban a' *Szuomalaisen Kirjallisuuden Seura* (a' szuomi irodalom' társasága); *Dorpat*ban „die gelehrte esthnische Gesellschaft"; *Konstantinápoly*ban az „*endsu-*

meni dānis" (tudományok vagy *tanok* [1]) egylete). Ez utolsóról egyebet, minthogy van és így neveztetik, nem tudok.

Mit teszen mit nem a' mi tudományos intézetünk, azt mindnyájan tudjuk; hogy jelenben a' *szuomi irodalom' társaságával* nem mérközhetik, én mondhatom.

Ezen szuomi társaság' történeteit nem ismerem ugyan, de létét az általa kiadott könyvekből tudom. Ha jól emlékezem, *Kultala* (Aranyfalva) volt az első könyv, mellyet 1834. vagy 1835-ben kiadott, 's melly *Zschokke* „Goldmacher Dorf"ja, a' finn földmivelőkhöz alkalmazva; a' *Kalevalának* első kiadása 1835-ben volt a' második; valamint a' *Kalevalá*nak második kiadása 1849. a' tizennegyedik, 's a' *Suomen Kansan Saluja ja Tarinoita* (a' szuomi nép' mondái és meséi) 1852-ből a' tizenhetedik könyv; ez egyszersmind a' legujabb szuomi könyv, mellyet én birok és ismerek.

Ezen társaság' kiadásai között európai hírre jutott a' *Kalevala*, mellyet tavaly a' *Szépirodalmi Lapokban* kezdtem ismertetni; utána nevezetesség' tekintetében következnek a' *Kanteletar* (Szuomi népdalok) 1840-ből, három részben 's ugyan annyi kötetben, a' *Suomen kansan Sanan laskuja* (Szuomi nép közmondásai) 1842-ből, 's *Suomen kansan arvoituksia* ynnä 135 Viron arvoituksen kanssa (a' szuomi nép' talányai, 135 eszt talánynyal együtt) 1844-ből. Ezekben a' népköltészet, népélet és népbölcseség hervadhatatlan koszorúját nyújtotta a' szuomi társaság nem csak földieinek, hanem egész Európának, különösen nekünk, rokon nyelvü nemzetnek. Az utolsó, vagy inkább, az előttem legujabb könyv' czíme mutatja (a' szuomi nép' mondái és meséi), hogy még folyvást aknász ezen társaság. Kiadta azt *Eero Salmelainen*, ki el nem mulasztja a' finn meséket más népek' meséivel összevetni, 's így tudatni velünk, hogy ismeri „Ungarische Sagen und Märchen, aus der Erdélyischen Sammlung, übersetzt von G. Stier. Berlin, 1850."

---

[1]) A' *tan* szó, mellyből *tanú* testis, *tanulni* discere, *tanács* consilium látszik származni, megvan a' perzsa nyelvben szintúgy mint a' törökben, úgy mindazonáltal, hogy *dān* tudni, inkább perzsa szó, miből *danalyk* tudomány, *dānis* tudomány; ellenben *tan* inkább török szó, miből *tanyk* tanú, *tanyklyk* tanuság (testimonium) *tanisik* tanács, *tanism.k*, tanácsolni, tanácskozni; de van *tanymak* is tudni, megismerni. Látni való, hogy ezen gyök *tan* közös szó mind a' perzsa, mind a' török és magyar nyelvben.

A' Kalevala több külföldi nyelvekre van már forditva; *Castrén* 1841-ben fordította svédre, *Léouzon le Duc* 1845-ben francziára, e' két fordítás a' Kalevala' első kiadása szerint készült —; végre *Schiefner Antal* 1852-ben németre fordította, a' második kiadás szerint. Hogy kivált irodalmunkat illetné egy sikerült Kalevala-fordítás, valamint a' szuomi népdalok' fordítása is, kétséget nem szenved.

A' szuomi társaság utaztat is; utazói közől *Castrén Mátyás*, és *Lönnrot* európai hirűek. Az utóbbi remek tollú iró leginkább a' népköltészet' összegyüjtésében és rendezésében fáradozott; ő adta ki a' Kalevalát és a' Kanteletart. Most reménysége van a' helsingforsi tudományos egyetemnél a' szuomi nyelv és irodalom' tanszékéhöz, mellyen a' magyar nyelv ismeretét szükségli, mint levelében irta nekem. Azon tanszék Castrén' halála által ürült meg. Ha Lönnrot, a mennyiben itélni tudok, legremekebb finn iró, Castrén legnagyobb finn utazó és tudós. Munkáit be nem fejezhette, de utazásainak emlékezeteit barátjai kiadják, svédül Helsingforsban, németül a' pétervári akademia. 1853-ban jelent meg az első kötet; érdekességét tanusítja azon körülmény is, hogy a' helsingforsi svéd 's a' pétervári német kiadást rögtön egy más német kiadás követte Lipcsében; én a' pétervárit bírom. Castrén az éjszaki sark' népeit tanulmányozta, keresvén a' finn rokonságú népek' összekötő szálait. 1849. febr. 9. tudósítja röviden utazásairól a' pétervári academiát. Ő tudniillik 1845-től fogva a' pétervári academia' segitségével és megbizásában utazott; előbb már 1838-tól fogva részint saját részint a' finn társaság' költségein tett nyomozásokat a' lappok és europai szamojédek között. A' pétervári academia leginkább a' szamojédek tanulmányozását tüzte eleibe, kiket is ő az Altajtól délen a' Jeges-tengerig éjszakon, 's a' Jeniszejtől keleten a' Fejér-tengerig nyugaton járt be. De figyelmet fordított az osztyákokra, szürjänekre, cseremiszekre, mogolokra, tatárokra, tunguzokra is; mert utazása a' Bajkal taván túl Nercsinszkig terjedett. Gazdag aratással tért vissza. Mintegy utazásai közben adta ki: *Elementa Grammatices Syrjaenae*, conscripsit M. A. Castrén. Helsingforsiae 1844; *Elementa Grammatices Tcheremissae*, conscripsit Dr. M. A. Castrén. Kuopio 1845; *Vom Einflusse des Accentes in der lappländischen Sprache* v. Dr. M. A. Castrén, St. Petersburg 1845. Ezek után megjelent töle: *Versuch einer ostja-*

kischen Sprachlehre, nebst einem Wörterverzeichniss, von Dr. M. A. Castrén. St. Petersburg 1849; *De affixis personalibus linguarum altaicarum dissertatio.* Conscripsit Dr. M. Alex. Castrén. Helsingforsiae 1850. Ezen értekezés (4r. 76 lap) átfoglalja, mint látjuk, az egész nyelvcsaládot; ezért különösebb figyelmet érdemel nálunk. De mielőtt ismertetéséhez fogok, más kisebb értekezését kell megemlítenem: *Über die Ursitze des finnischen Volkes*, ein Vortrag des Dr. Alex. Castréns in der literarischen Soirée zu Helsingfors am 9. Novemb. 1849.

„Hol rengett a' finn népnek bölcsője?" Ezen kérdésre akar némi feleletet adni, melly leginkább a' szoros nyelvészeten kivüli okokon épül. Szerinte a' finnek, törökök, szamojédek stb rokonok, mi kitetszik először azon hitből, mellyel mind ezen népek az ének' csodatevő hatása iránt voltak a' régibb időben és vannak részint mai napig. Továbbá az igéző vagy bübájos énekeken kivül nagy számmal vannak mondai és dalos énekeik (epische u. lyrische Gesänge). A' dalos énekek a' finnek, szamojédek és pogány török és tatároknál mind közös jellemüek; búsongás szól belőlök, bú zeng a' többi rokon népeknél is. A' mondai énekek meg a' tárgyra nézve is egyeznek. Leányhősölés azok' közönséges anyaga, mi nem járt baj nélkül; az út a' leányhoz „férfi kardok' élein és hősi baltákon vezetett keresztül." Mai napig van törvény a' szamojédek és tatároknál, melly más törzsből rendeli a' leányvételt: úgyde a' törzsek rendesen villongásban éltek egymás között, ellenségtől kellett hát szerezni leányt; kifogyhatlan vala a' hősi tettek' alkalma és oka, kifogyhatlan a' mondai énekek' forrása.— Melly emlékezetek a' magyar népnél lehettek azon ősi állapotról, azok elvesztek; de megmaradt a' nyelv, melly sokat megőrzött, mit például Castrén nem tudott. A' magyar *hős* szó vitézt (miles fortis) jelent, *Molnár Albert* és utána *Párizspápai* csak procus, futurus sponsusnak értette, ámbár *Heltai*nál vitézet teszen; abból legújabban a' *hősöl*ni szót képeztük. A' szuomi *kosin* hőslök, és *kosio* hős, procus ugyan ez. E' *hős* szó nem új adat-e Castrén adataihoz? 'S a' *hölgy* szó, melly meg Molnár Albert 's az öt nyomában követő Párizpápai szerint nupta, amasia, sponsa, nemde a' hős' igyekezetének tárgya, jutalma? *Ilős* és *holgy* egygyökü szóknak tetszenek nekem; az *fogót*, ez *fogottat* jelenthet. 'S talán igy értjük meg, miért neveztetik a' *hermelus* is *hölgy*nek, 's miért

hangzik olly rendkivül rokonnak a' *menyét* is a' *menynyel*, nurussal. Tudniillik a' leányt hasonlókép fogták az övéitől, mint fogták ezen keresett bundájú állatokat; egyik is másik is némi vadászatnak volt czélja és jutalma. A' *völegény, vőfél* szintúgy emens és accipiens, capiens, tehát erösíti a' *hős* és *hölgy* szók' megfejtését. 'S nagyon meglepő, hogy *nyust*, *nyest* hasonlókép közel jár a' *nöstény*höz.

Az előhozott okokat Castrén másokkal bővíti, mellyek nyomozásainak eredményéből százmaznak. Tudniillik a' finn népek' nyomai mind most, mind a' szóhagyományok szerint az *Altaj*ra vezetnek 's ott vesznek el. Az *Ob*, *Irtis* és *Jeniszej* folyók' kútfejei körül volt ezen népcsalád' bölcsője; a' *Szajan* hegyek, része, az Altajnak, lehettek ezen népek' Ararat-hegye. 'S ezzel megegyeznek a' sinai történeti könyvek is. Szerintök a' *Tangnu-Ola*, az Altajnak egyik hegyboga, széke volt a' törökfajnak, 's annak éjszaki oldalán szőke hajú nemzet lakott, melly a' finnek öse lehetett. — (Másunnan pedig tudjuk, mit Castrén nem említ ezen kis értekezésben, hogy a' szóhagyomány az altaji hegységekben találtató régi bányászat nyomait mind Csúdbányáknak nevezi). — Mindehhöz járulnak még a' folyók és hegyek' nevei. A' *Jeniszej* folyót a' tatárok *Kem*nek híjják; *Kem* pedig a' nyugati finneknél *nagy folyót* jelent stb. „Mit Uebergehung verschiedener anderer Beweise, die noch als Stütze meiner Meinung über die Auswanderung der Finnen aus den Altaigegenden angeführt werden könnten, így folytatja és fejezi be Castrén, will ich nur den höchst wichtigen Umstand nahmhaft machen, dass einzelne Zweige des finnischen Stammes noch heut zu Tage in der Nähe ihres uralten Sitzes angetroffen werden. Sie sind gewöhnlich unter dem Namen der *Ostjaken* und *Wogulen* bekannt, werden aber auch unter der gemeinsamen Benennung *Ugrier* oder *Jugrier* zusammengefasst. Für die Gegenwart sind diese Stämme längst des ganzen niedern Laufes der Flüsse *Ob* und *Irtisch* wohnhaft, doch kommen deutliche Spuren von ihnen noch innerhalb des Flussgebietes des obern Irtisch vor. Selbst ihren Namen *Ugrier* oder *Jugrier* haben sie wahrscheinlich während ihres Aufenthaltes am obern Irtisch erhalten. Hier wohnte ehemals ein türkischer Stamm, *Ogur*, oder *Jogur* mit Namen, und die finnischen Stämme wurden ohne Zweifel wegen ihrer nahen Nachbarschaft von fernerliegenden Natio-

nen mit den türkischen Ugriern verwechselt. Uebrigens haben nicht allein Ostjaken und Wogulen diesen Namen erhalten. Auch die Benennung der Magyaren : Ungarn ist desselben Ursprungs, wie auch das ungarische Volk selbst die Ostjaken und Wogulen zu seinen naechsten Stammverwandten rechnet.

„Die Ungarn möchten, wie bekannt ist, aus Nationalstolz diese Verwandtschaft nicht anerkennen .... Wir können uns darüber nicht wundern, denn auch unser eigenes Gefühl will sich bei dem Gedanken empören, dass Lappen und Samojeden unsere Blutsverwandte sind .... Wir müssen jedoch auf alle Verwandtschaft mit den Hellenen, mit den zehn Stämmen Israels, mit den grossen privilegirten Nationen im Allgemeinen Verzicht leisten; und hiebei soll unser Trost sein, dass doch „ein jeder der Sohn seiner Handlungen ist", dass jeder wahrhafte und wirkliche Adel selbsterworben sein muss." — Ebből többek közt azt is tanuljuk, hogy magyar tudósaink, kik legujabb időben is hol Palaestina, hol Arkádiában keresik a' magyar nép' bölcsőjét, nem állanak egyedül, 's hogy a' kellő nyelvészet nélkül kutatni akaró történeti nyomozás mindenütt hasonló eredményre jut.

Castrén említi, hogy az ázsiai nemzetek mind özönvizekről tudnak; illyen özönvíz' alkalmával szolgálhattak az Altaj hegyek menedékül ezen nemzetek' családjának, mellyre *okvetlenül együttlakás nyomta a' rokonsági bélyeget.*

Ezen rokon népeket már Castrén mind *altaji népek*nek nevezi azon értekezésben, mellyet írt : *de affixis personalibus linguarum altaicarum.* Előadja pedig a' személyi névmásokból lett ragokat következő rendben :

1) A' tunguz és burjat vagyis mogol nyelvekben;
2) a' török nyelvekben, mellyek közöl leginkább :
   a) az ozman törököt,
   b) a' jakut és
   c) a' tatár nyelvet tekinti;
3) a' szamojéd nyelvekben, különösen
   a) a' jurah,
   b) tavgi, és
   c) osztyák-szamojédben.
4) a' finn nyelvekben, névszerint :
   a) a' magyar,

b) osztyák,
c) mordvin,
d) cseremisz,
e) szürjän,
f) lapp,
g) finn és
h) eszt nyelvekben.

Ezen sorozatból kitetszik, hogy Castrén az altaji nyelveket négy csoportra szedi, úgymint a' *mogol*, *török*, *szamojéd* és *finn* csoportra. A' szamojéd csoportról egyedül Castrén adhat felvilágosítást, mit ha lehetetlenné tett volna halála, nem könnyen pótolható veszteség lenne a' tudománynak. Mind a' három szamojéd fő nyelvágról igért nyelvtanokat, szótárakat, sőt olvasókönyvet is; mert sok anyagot gyüjtött össze. A' mogol és némelly tatár nyelvágról is bővebb tudomást hozott; névszerint azt tapasztalta, hogy a' mogolok' élő nyelvében szintúgy vannak személyi ragok a' névszóknál, mint ezen család' többi nyelveiben, 's hogy csak az irói nyelv hanyagolja el. — A' magyar nyelvhöz legközelebb áll, úgymond, a' vogul és osztyák, vagy ugor nyelv. Ezen ugor nyelvnek megint három fő ága van, az *Irtis melléki*, a' *fel-* és *al-óbi* nyelv. Castrén leginkább az *Irtis mellékit* és a' *fel-óbit* tartotta szemmel, miután Reguly az *al-óbit* és a' *vogult* tanulmányozta. Nem eléggé fájlalható veszteség az is, mellyet tudományunk érez az által, hogy Regulynk eddig elé hallgatott, 's félő, sokáig fog még hallgatni.

A' számos tagú finn csoport mintegy magától több alcsoportra oszlik el, mellyek között elöttem legalább, világosan két csoport válik ki a' többiekből, úgymint a' *magyar-osztyák-vogul*, és a' szorosan vett *finn* csoport, mellyet a' lapp, finn és eszt nyelvek tesznek. A' *cseremisz*, *szürjän*, *mordvin*, *csuvasz* stb. még homályosak elöttem, annál is inkább, hogy eddigelé a' mordvint és csuvaszt egészen mellőztem.

Azonban helye van itt, hogy az egész osztályozásról elmondjam véleményemet, mellyre utóbb hivatkozni fogok. Az altaji nyelvek' két nagy csoportját, úgymint a' tunguz és burjat, vagy mogol csoportot, és a' szamojéd csoportot épenséggel nem ismerem még; tudásom a' török és magyar-finn nyelvekre terjeszködik csak. S ezen két csoportot, úgy látom eddigelé, a' kül-

földi tudósok nem helyesen osztályozzák. Közönségesen a' magyar nyelvet a' finn csoporthoz számítják, 's megkülönböztetik a' török csoporttól. Ez hibás. A' ki az 1850. és 1851-ben felolvasott értekezéseimet a' magyar, finn és török nyelvekről csak némi figyelemre méltatta, önmaga meggyőződhetett, hogy nehéz megmondani, vajjon közelebb áll-e a' magyar nyelv a' finnhöz, vagy a' törökhöz. Van több fő tekintet, p. o. hogy a' melléknévszó főnévszó előtt ragozatlan áll; hogy a' főnévszó által vonzott másik főnév a' harmadik személy' ragjával jár, p. o. anyám' kez-e, törökül anamün el-i; végre hogy a' személyi rag a' viszonyi rag után következik a' főneveknél — (mi mind másképen van a' finn nyelvekben) — mellyek a' magyar nyelvet a' törökkel testvériesítik; van megint bizonyos termet az egyes szókban és szók' füzéseiben, mellynél fogva inkább a' finnhöz áll a' magyar nyelv; de van végre nagy sajátsága, mellynél fogva mind a' finn, mind a' török nyelvektől különbözik, 's melly p. o. az osztyák nyelvben mutatkozik, 's ez az igének kettős ragozása, 's a' viszonyítókkal egyesülése, p. o. megteszem. Mind ez, 's még több, mit bővebb munkában szándékozom egyszer eléadni, arra határozna engem, hogy a' fennemlített mogol és szamojéd két csoporttól elnézve, a' többi altaji nyelveket három nemzetségre oszszam, úgymint: *szuomi nemzetségre*, mellyhöz egyelőre a' *finnt*, *esztet*, *lappot*, *szürjánt* számítanám; a' *magyar nemzetségre*, mellyhöz a' magyar, osztyák, és vogul tartoznék; 's a' *török nemzetségre*, mellyhöz a' török és tatár nyelvek tartoznának. Az úgynevezett keleti finn nyelveket, a' már megemlítetteken kivül, alkalmasint föl lehet a' finn, magyar és török nemzetségek között osztani.

A' szuomi társaságtól tettük ezen kicsapongást, melly azonban egyenesen feladatunkhoz illett. Az említett társaság által eszközölt kiadásokból meg kell még neveznem: *Suomen historia* (finn történet), mellynek első része 1846-ban jött ki, 's melly a' pogánykor, és a' katholikus hit' korát adja elé. A' pogánykor mindent hoz, mit eddigelé a' finnek' régiségéről tudni lehet.

A' finn tudósítások, nyomozások és értekezések' nagy része (ha jelenben foly-e, nem tudom) a' *Suomi* nevü folyóiratban jelent meg, mellynek 1841-től 1852-ig 11 évi folyamatja van meg; svéd nyelven. Sajnálni kell, hogy nekünk nincs meg.

Végre Lönnrotnak 1853. julius hava' 14-kén Kajaaniból kelt

levele szerint múlt évben a' finnség *hét* finn nyelvü hirlapot és folyóiratot bírt, úgymint : *Suometart* (szuome lány), *Turan Sanomiat* (Abói szavak, tudósitások), *Huoneen hallitus-seuran sanomiat* (a' gazdasági társaság' tudósitásai), *Maamiehen Ystävä* (földmivelő' barátja), *Oulun Viikko-Sanomia* (Uleaborgi heti tudósítás), *Kristillisiä Sanomia* (keresztyén újság), *Kristillinen Huoittaja* (keresztyén mulatság). Azon finnség, mellyhez az említett lapok és folyóiratok szóltak taval, mind számra mind vagyonra messze áll megettünk : szellemi élvezet és tanulmány utáni vágyban aligha felül nem múl bennünket. Azt hiszem, nincs okunk a' finn rokonságot szégyellenünk : van több okunk minmagunkat szégyellenünk, hogy az elmúlt időkben több böcsületre nem juttattuk közöttünk a' szellemi foglalatosságot, mellyel kezet fogva jár az anyagi munkának böcsülése. Egyébiránt a' tudomány 's annak belső kényszerüséggel biró tárgya, valamint a' tudománykodásnak útja nem önlegi tetszés, asszonyi izlés után szabódik; az tárgyilagi szükségesség. 'S az emberi elme úgy van alkotva, hogy egészségessé csak a' tárgyilagi szükségesség által lesz. Ebben áll a' kapocs az én és a' világ között, ebben áll azután a' tudománynak kimondhatlan magasztos volta és gyógyitó ereje.

A' szerényen de nagy sikerrel dolgozó szuoméktól menjünk a' *virók*hoz, esztekhöz. Kétségkivül a' leges legszerencsétlenebb népek közé tartoznak az esztek. Hozzájok a' keresztyén hitet vakbuzgó, de inkább rabló mint oktató lovagok vitték, nem az evangéliom' békéjével, hanem a' kard' metsző élével. 'S a' durva hódító nem lágyult soha, míg önállóan élt. Ezen tartományokban nem volt szabad jobbágynak irni tanúlni; annál kevesbbé juthatott eszt vér tudomány útján társodalmi elismerésre. A' német történetirók górcsővel látják más népek' szemében a' szálkát : magok meg épen a' szemökben levő gerendára rakják egész tudományokat. De elhagyjuk ezt azon meggyőződéssel, hogy az elnyomott népek' történetei tanulságosabbak lesznek, mint az elnyomókéi.

Az eszt nép él még, 's a' német irók csodálkoznak tudatlanságán, hogy földének nevét sem tudja; mert ő azt csak *maa*nak nevezi, azaz *hazai földnek*, 's magát *maa-mees*nek, azaz földinek. Helyesen nevezi így hazáját és magát, mert az eszt minden történeti emlékezést előző lakosa azon tartományoknak. Az eszt nép él még, 's Dorpatban van *tudós eszt társaság* (gelehrte

esthnische Gesellschaft), melly német nyelven adja ki értekezéseit, 's melly az eszt régiségek, nyelv és történetek' körében bizonyosan dicséretesen dolgozik. Erszényem nem győzi, tehát nem olvashatom még; academiánk Nagyméltóságú Elnökét pedig alig merem illyen kiadásokra kéretni a' tisztelt osztálylyal. De bírom az eszt t. t. által kiadott *eszt népdalokat* (Esthnische Volkslieder, Urschrift u. Übersetzung von H. Neus. Herausgegeben von der esthländischen literärischen Gesellschaft, Reval 1850—1852), mellyek, mint a' régibb eszt nyelvnek maradéka, nyelvészeti tanulmányaim' kedves tárgya. *Neus* arról tudósít, hogy az újabb német költészet majdnem minden tekintetben ellenközik a' régi eszt költészettel, 's hogy ez attól a' XVIII. század' elejéig illetetlenül maradott. Az esztek között is, mint a' finneknél maig, voltak tulajdon énekesek, magyarúl *hegedősök;* a' dorpati társaság' első kötetének első füzetében le van rajzolva az eszt hegedő (*kandel*, vagy *kannel*, a' finn *kantele*), mellynek réz húrjai voltak. Toldy társunk jól tenné, ha a' magyar régi *hegedőt* az eszt és finn *kandel*lel összehasonlítaná. — Az utolsó eszt hegedős 1812. vagy 1813-ban halt meg, kit a' nép *vanna laulameesnek* (vén dalosnak, vén dalférfinak) nevezett 's nagyra tisztelt.

A' finn és eszt népdalok nem levén itt tárgyam, hol nyelvészetünk és közös régiségünk' tájékain nyilatkozó mozgásról beszéllek a' külföldön, azzal kell beérnem, hogy tudjuk, miszerint a' viróknál is vannak emberek, kik a' kiaknászandó hegyen imitt amott tarlózásokat kezdenek.

Átmegyek immár föltételem' különösebb tárgyára, t. i. az *elmúlt év alatti mozgásokra külföldön az altaji nyelvészet' körében.*

Kezdem megint a' finneknél. Ott *Europaeus*, ki taval a' Suometart szerkesztette, 's egy svéd-finn szótárt adott ki, következő czímű munkácskával lépett föl: „Komparativ framställning af de pinsh-ungerska sprokens räkneord, till bevis för Ungrarnes stamförvandtskap med Finnarne, och den indogermaniska folkstammens urförvandtskap med den finsk-ungerska. Helsingfors 1853." (Egybehasonlítása a' finn-magyar nyelvnek, annak bebizonyításával, hogy a' magyarok rokontörzsüek a' finnekkel, valamint hogy az indogermán néptörzs eredeti rokonságban van a' finn-magyarokkal). Én magát a' munkát nem láttam, de *Schott* úr szíves volt közölni velem tartalmának főbbjét; 's következőleg itél róla,

mit annál inkább lehet közölni, mennél valószínűbb, hogy Europaeus ezt soha sem olvasandja: „Es kann übrigens Herr E. im Magyarischen nur sehr schlecht bewandert sein;"— vom Türkischen hat er augenscheinlich gar keine Vorstellung, und doch getraut er sich, freilich nur mit Machtsprüchen, zu behaupten, zwischen der uralischen Sprachenklasse (a' magyar, finn stb nyelv) und dem Türkischen bestehe *keine Art von Verwandtschaft*, oder höchstens eine *scheinbare;* dafür eine wahre Verwandtschaft zwischen jener (Sprachenklasse), und den indisch-germanischen Sprachen." Europaeus leginkább a' számnevekre és névmásokra építi véleményét. Azonban nem azt nézzük itt, helyes-e Europaeus' kimondása, hanem azt, hogy a' finnek között, mint már régebben, úgy most is, figyelemmel vannak a' nyelvrokonságra; mert e' figyelem lassanként tanúl 's így eléáll a' tudomány, melly amaz izgató figyelmeztetés nélkül soha nem támadhat vala.

A' második jelenség az altaji nyelvészetben az 1853-ki évből a' most említett *Schott*' értekezése: „Das Zahlwort in der Tschudischen Sprachenklasse, wie auch in Türkischen, Tungusischen und Mongolischen. Eine in der Akademie der Wissenschaften am 17. Febr. 1853. gelesene Abhandlung von *Wilhelm Schott.*" Berlin. 4r. 29 l. A' berlini academia' értekezéseivel meg fogja ezt academiánk is kapni.

A' tisztelt osztály emlékezik, hogy én is taval több ízben folytatva olvastam a' magyarral rokon nyelvek' számneveiről, leginkább azért, mert a' számnevek szinte történeti oklevelek azon rokon népek' elmúlt történeteiről. Sajnálom, hogy értekezéseimet később szántam nyilvánosságra: mert, ha mindjárt megrendelte volna kinyomatásukat az osztály, némi tanulsággal lehetne most a' *Schott*éval összehasonlítani.

Schott az altaji nyelvészetnek mintegy kellő közepe a' külföldön; az ő dolgozatai tehát mindenki által, ki részvevő a' tudomány' ezen ágában, kitünő figyelemre méltattatnak. Ő már 1849. és 1851-ben kezdett a' berlini acad. „Monatsberichten"eiben a' számnevek' belső összeköttetéseiről nyilatkozni; ő nekem is szolgáltatott alkalmat nyomozgatni e' tárgyban, minek következése tavali felolvasásaim voltak, 's több levélváltás *Schott*al, ki értekezésében több ízben hivatkozik észrevételeimre. Hogy itt megemlítem, azzal nem akarok dicseködni, hanem igen is örömemet kifejezni azon, hogy nyelvészetünk' munkájában külföldiek is osz-

toznak. A' számnevek már is sokkal tudományosabban értelmezvék; 's azzal kecsegtetem magamat, hogy Schottal közlött legutolsó észrevételeim újra világosabbá tesznek egynémit. 'S ezekből tartozom itt kettőt megemlíteni.

Castrén' munkájáról: de affixis personalibus linguarum altaicarum stb beszélltemben elmondtam, mikép tartom én helyesnek a' mi nyelveink' osztályozását, 's hogy én, a' mogol (tunguzburjat) és szamojéd csoportokat mellőzvén, a' többi altaji nyelveket három nemzetségre, úgymint: *szuomi nemzetségre* (finn, eszt, lapp, szürjän), *magyar nemzetségre* (magyar, osztyák, vogul), 's *török nemzetségre* osztanám. Schott így czímezi értekezését: „Über das Zahlwort in der *tschudischen Sprachenklasse*, wie auch im *türkischen*, *tunguzischen* und *mongolischen*." Ebből valamint a' hozzámellékelt számnevek' táblájából világos, hogy Schott is a' csúd, azaz *finn* nyelvekhöz számítja a' magyart, megkülönböztetvén azt a' töröktől. Figyelmessé tettem a' nagy tudóst arra, hogy valóban nem tudok nagyobb közelséget találni a' finn és magyar, mint a' magyar és török nyelvek között, 's hogy talán még nagyobb joggal a' törökhöz kellene vetni a' magyart, mintsem a' finnhöz. Egyébiránt döntsön a' dolog maga. Értesítőnkben legközelebb találandja a' tisztelt osztály a' szintén taval általam felolvasott finn-magyar szók' egybehasonlítását; reménylem, ez academiai év alatt török-magyar szók' egybehasonlítását fogom közölhetni; könnyű lesz azután itélni.

Másik észrevételem, mellyet Schottal közlöttem, némelly török számnevet illet. Ő ugyan is a' török *kyrk* = 40-et származott névszónak veszi *kyr* = tör igétől. Én ellenben tudomásom szerint valamennyi számnevet eredeti szónak vagyok kénytelen venni, 's a' *kyrk* szót a' *dörttel* látom összefüggőnek. Állassuk ide 2-től 7-ig a' finn, magyar és török számneveket, hogy igazolhassuk véleményünket.

	finn	*magyar*	*török*
2.	kahde	két, kekt	iki
3.	kolme	három	ücs
4.	neljä	négy	dört
5.	viisi	öt	bes
6.	kuusi	hat	alty
7.	seitse	hét	jedi.

Arra, hogy ezen rokon nyelvekben egyes szók mint szökevények fordulnak elé, tanulságos példát lát a' magyar olvasó az *iker* szóban, mellynek nálunk nincs apja, nincs fia, nincs rokona, hanem a' törökben van meg apja, úgymint : *iki*. Ezen *iki* a' törökben is mint *ikiz* jelent *ikert* (a' mogolban szintén *iker* az); mint *ikir* vagy *jigir*, *ijir* eléfordul a' 20-at jelentő *igirmi*ben, mi *két tizet* teszen. Most a' 2, 3, 6 számneveket nézve látjuk, hogy a' finnben *k*-val, a' magyarban *h*-val és *k*-val, a' törökben magánhangzóval kezdődnek, melly itt bizonyosan hehentett volt; a' kezdő bötü tehát a' leggyengébbtől a' legerősebbig halad változásaiban. A' 4 számnévnek kezdő bötüje a' finnben és magyarban *n*, a' törökben *d*. Az 5 számnévben viszont a' török nyelv mutat keményedést a' kezdő bötüben, mert a' magyar *öt*, finnül *viisi*, törökül *bes*. A' 7 számnévben *h*, *s* és *j* váltakozók.

Vegyük most a' tő-magánhangzót. Ez a' finnben vagy magán vagy kettős mássalhangzó által hosszú mind a' hét számban; a' hosszító mássalhangzó a' *h* melletti *d* a' *kahde* szóban, és *l* a' kol*me*, nel*jä*ben. A' magyarban is, *öt* és *hat*nak kivételével, a' tő-hangzó vagy magán vagy hosszító mássalhangzó által hosszú: a' hosszító mássalhangzó a' 3-ban *r*, mert *harm*-ból lett *három*, *harm* pedig egyenlő a' finn *kolm*mal. A' törökben a' tő-hangzó a' 4-ben *r*, 's a' 6-ban *l* által hosszíttatott. Mi lehet a' török *ücs*nek gyöke? Látván, hogy dörtben, altyban *t* van; hogy a' *bes* is alkalmasint *bets*, vagy lágyított *t*-vel *bes* : azt lehet állítanunk, hogy annak is *ült* (ölt, olt) a' gyöke, minélfogva a' hármas szám illyen alakokat mutatna : *ült* (olt), *harm*, *kolm*. Már pedig *oltuz*ban és *otuz*ban = 30 csakugyan meg is van az *olt* gyök. A' vég *t* a' hármas számban vastag sziszegővel egyesült, 's lett *olts*, *ülts*, mit a' török most *ücs*nek ejt. De mint jutott a' vastag sziszegő bötü a' *t*-höz? A' finn számnevek mind hangzóval végződnek, melly az 5 és 6-ban *i*; a' törökben is *iki*, *alty*, *jedi* hangzóval, még pedig *i*-vel végződnek. Nem lehet-e mondani, hogy az 5 is eredetileg *beti* volt (illyen sorzatot képezvén a' finn és magyarral : *öt*, *viisi*, *beti*), 's az *ült*, *olt* eredetileg *ulti*, *olty* volt (illyen sorzatot képezvén : *ülti*, *harm*, *kolm*, mint : *iki*, *kekt*, *kahd*)? Úgyde számtalan példa mutatja, hogy *i*, *j* az előző *t*-vel sürü vagy vastag sziszegővé lesz, p. o. nálunk *vet*ből veti, vetj helyett lett *vess; tanít*ból taníti, tanítj helyett lett *tanits*; a' törökben így lett *beti*ből (viisi,

öt) *bes*, és *ültiből* (hárm, kolm) *ücs*. De miért nem lett az *altyból* is *acs*? Ezen nyelvekben a' 6 különösen egyez a' 3-mal; a' nyelvszellem azzal kerülte ki a' zavart, hogy az *altyt* meghagyta, midőn az *ültit* = *ücscsé* változtatta.

*Dört*ben a' mondottak szerint az *r* a' *t*-vel együtt hosszítja a' hangzót. Mellyik lényeges? *r*-e vagy *t*? Ha veszszük a' finn *neljät*, azt lehetne gondolnunk, hogy *r* a' lényeges, mert *r* és *l* váltakoznak: ha veszszük a' magyar *négyet* azt lehetne gondolnunk, hogy *t* a' lényeges, mivel *gy* rokonabb a' *t*-vel mintsem *r*-rel. Ebből azt kell következtetni, hogy a' nyelvszellem majd az egyiket, majd a' másikat ragadja meg, mit másutt igazolnak is ezen számnevek. Ezen esetben a' *dör* látszik gyöknek, 's *t* járulék bötünek, melly a' *kyrk* = 40-ben elvesz. *Kyr* azonos *dör*-rel, mert a' *d* és *k*, *n* bötü' közbenjárása által nemcsak rokonok, hanem egymástpótolók is. P. o. *nyel*-v, törökül *dil*, szuomiúl *kiel*-i; 's *négy*, *neljä*, törökül *dör* és *kyr*. A' szónak végbötüje *k*, a' tízes szám' jelentője. Mindezen nyelvekben a' tizedes számok össze vannak téve az egyesekből és tizedesből, melly utóbbi gyakran, vagy többnyire más rokon nyelvből van kölcsönözve, mint például magyarban a' negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolczvan, kilenczven szókban a' *ven*, *van* tizet tesz, törökül *on*, cseremiszül *von*. A' török nyelvben a' tizesek: *jigir-mi* 20, *otuz* 30, *kyrk* 40, *elli* 50, *altmys* 60, *jetmis* 70, *szekszen* 80, *dohszan* 90, mellyek az egyesekből és ötféle tizesekből (*mi*, *uz*, *k* és *li*, *mys* vagy *mis*, *szan* vagy *szen*) állanak. *K* tehát más nyelvből vett rövidített 10, melly a' lappban *lok*, cseremiszben *lu* vagy *la*, osztyákban *lan*, tehát rövidítve *lk* is, mellyből lett a' *k kyrk*ben, mint a' *lu*, *la*, *lan*. A' török *el-li* csak *li*. — 'S ezen *el-li* = öt-ven is tanulságos, először azért, mivel benne az egyes szám nem *bes*, hanem *el*, tehát kezdő mássalhangzó nélkül, az *l* bötü pedig rejtett gyökbötü, mintha eredetileg *belt* volt volna, mellyből egyszer az *l* maradt el, p. o. a' *bes*ben, másszor a' *t*, p. o. az *el*ben. Az osztyák nyelv világos példákat mutat ezen különböző helyettesítésre.—Talán érdek nélküli sőt untató ezen fejtegetés, kiszakasztva helyéből: de a' maga sorában a' bötük' változásainak törvényeit mutatja és igazolja.

Ennyit gondoltam helyesnek felhozni arra, hogy Schott' értekezését kellően böcsüljük, 's hogy fölöslegesnek ne tartsuk a' még történendő újabb vizsgálódásokat. Mert, ismétlem, az altaji

nyelvekben, legalább azok' szuomi, magyar és török nemzetségeiben a' számnevek kitünö nyomosságuak.

A' harmadik jelenség az altaji nyelvészetben az 1853-ki évből *Boller* tanár' értekezése ezen czím alatt: „*Die finnischen Sprachen, von dem c. M. Herrn Professor Boller*", mellyet az a' bécsi cs. academiában múlt év' elsö hava' 19-kén olvasott fel. A' rövid elöszóban élesen megrója azon döreséget (Albernheit), melly a' magyarokat a' föld' hátán levö minden nagy nemzettöl származtatja. „Der bewundert die Parthermacht, így szól, — und beweist dir haarscharf dass Ahura Mazda in magyarischen Lauten seine Schöpfungen geoffenbaret; einen andern ergreifen griechischer Heldenmuth und griechische Kunst; gewiss, Homer hat in magyarischen Klängen gesungen! einen Dritten sehen wir bewundernd stehen vor den stolzen Denkmälern der Tutmose und Amenophe der Thebais, warum sollten die Erbauer keine Magyaren gewesen sein? *klingen doch jetzt viele Ortschaften echt magyarisch auf der deutschen Karte, wie evident erst, wenn ein Magyar sie verfasst hätte!* Ja, mussten die Auswanderer nicht durch Arabien gezogen sein, um den arabischen Renner in die Ebenen der Theiss zu verpfanzen? Doch nein, grösser muss die Nation sein, von der die Magyaren stammen dürfen. Das Reich der Mitte etwa und der Drachensitz! Hier ist der Ausgangspunkt, dort sind noch die Städte, welche einst die ausziehenden Magyaren verlassen: sie haben *ihren echten magyarischen Klang bis zum heutigen Tage bewahrt*, und ein kühner Reisender, ein zweiter Marco Polo, hat seinen Fuss in diese nie betretenen Gegenden gesetzt. Wäre es nach so Grossem noch erlaubt einen Vorschlag zu machen, ich würde noch die peruanischen Ynca's empfehlen — den Beweis liefere ich selbst. Doch halt, dort kommt der Seher, weg mit den Finnen, Parthern und Griechen, Aegypten und Chinesen, er hat den echten Stammbaum aufgefunden, der direct auf Abraham zurückgeht, ich hoffe, er wird noch weiter vom Glücke begünstigt werden, und den noch fehlenden Rest bis zu Adam ergänzen." Keserü gúny nyilatkozik ezen szavakban, mellyet, ha tudományunk döresége megérdemli, *Boller* teljes joggal ejthet ki, mert ö igen is képes itélni! De hogy Boller szükségesnek találja azt — ismét felhozom szavait: „*Solchen Albernheiten gegenüber* wird es Pflicht, das nicht fachgelehrte Publicum auf Facta hinzuweisen; man wird

hier keine Überraschung, wohl aber prosaische Überzeugung finden. Dies der Grund, dass dieser Aufsatz, der zunächst nur für Vorträge berechnet war, an die Öffentlichkeit tritt." — Hogy Boller szükségesnek találja ellene dolgozni az általa megrótt döreségnek, mutatja egyfelül, mi kevés bizodalommal van tudományunk iránt, másfelül meg, hogy a' tárgy, mellyről én is úntatásig beszéllek, nagyobb érdekü, hogysem prédául kellene hagyni a' döreségnek. Boller maga nagyobb munkában igéri kiegészíteni, mit ezen értekezésben csak megérintett.

Boller a' finn nyelvekről szólván, érti a' *szuomi*t, minden nyugati és urali rokonaival, 's a' magyart; ő is tehát ezt a' csúd vagy finn nyelvekhöz számítja. A' törököt mellőzi, tehát nem tudhatni, millyen viszonyban látja a' finn nyelvekkel általában, 's a' magyarral különösen.

Értekezésében fölmutatja a' finn nyelvek' hangtörvényeit, kezdvén a' hangzókon 's végig menvén a' mássalhangzókon. Nem csak egyetemös nyelvészeti jártasságot mutat a' szerző, hanem a' tárgyul vett nyelvekben, jelesül a' szuomiban és magyarban is, annyi biztos tudást, mennyit Magyarországon kivül élő és munkálkodó iróban nem szoktunk látni.

Beszéll először az ezen nyelvekben alkalmazott *hangjegyek*ről (Lautbezeichnung) vagy betükről; azután a' *hangelemek*ről (Lautelemente), még pedig a) a' *hangzók*ról, tekintvén kiejtésöket, osztályaikat, továbbá a' kettös hangzókat; b) a' *mássalhangzók*ról, tekintvén azok' kiejtéseit, osztályait, egyesüléseit egy hangba (Consonantendiphthonge); továbbá a' mássalhangzók' rendszerét (Übersicht des Consonantensystems), 's azok' csoportulásait (Consonantengruppen). Ezután veszi a' hangok' viszonyait egymáshoz, megemlítvén, hogy a' hangok részint a' beszéd' létegei által, részint külső okokból lesznek, melly utóbbiak a' hangegység' természetében, és a' nép' külső életviszonyaiban találhatók fel; p. o. a' kérdés alatt levő nyelvek' hangjait külső okok is alakítják, a) a' hangzók' osztályai, mellyek szerint azok mély, fenn és középhangzók (a' hangegység' természete), b) a' nép' különös viszonyai, mellyek között él, úgymint égalj, ország' természete stb. Csak azon hangváltozásait, mellyek a' beszéd' létegei által erednek, lehet némileg elmélet után meghatározni: de a' többi változásokat egyedül tapasztalat' utján lehet kimutatni. — A'

szerző' elveit alkalmazva biztosan juthatunk a' hangok' törvényeire; az ő értekezését tehát nagy böcsű adatnak nézem nyelvtudományunkban.

Szerző a' szuomit vevén kiindulási pontul, példákkal mutatja meg először a' hangzók, azután a' mássalhangzók' változásait a' finn nyelvekben, 's mindenütt lehető nagy vigyázatot tanusít, millyet csak biztos tudomány képes alkalmazni.

Lehet, hogy az elmúlt év több jelenséget hozott ez altaji nyelvészetünknek : én csak e' háromról tudok, 's ebből csak a' két utóbbit ismerem. Hogy ezen kettővel nem csak annyiban nyert a' mi tudományunk, mennyiben általok — mert Németország' két külön 's leghíresebb helyén olvastattak fel, honnan az egész európai és Európán kivüli tudósvilág veszi — legnagyobb körben érdek gerjesztetik iránta, hanem annyiban is, mennyiben hathatósan előmozdítják a' tudományos bizonyosságot, kitetszik abból, mit belőlök közöltem, 's meg fog győződni bővebben mindenki, a' ki azokat figyelemmel olvasandja.

Győződjünk meg arról, hogy nem lehet nem figyelnünk a' külföldiek' munkálkodásaira; valamint viszont ohajtanunk kell, hogy a' külföld is tudomást vegyen a' mi dolgozatainkról : a' kölcsönös itélet, még ha nem kedves volna is, használni fog. Még inkább tartozunk figyelemmel lenni a' finn tudomány' mozgásaira, ha nem egyéb okból, legalább abból, hogy Európában nincs több tudomány, mellyet a' nyelv' rokonsága kötne velünk össze. Gyanús előttem az, hogy nyelvészetünk a' történelmi vizsgálódásokkal ellenközik, mennyiben ezek rokonokat, elődeket keresve keresnek, az pedig a' láthatókat, elérhetőket nem veszi figyelembe.

— A' *titoknok*, mint az 1851. évi május' 10-én tartott nyelvtudományi osztályülés' végzése által elhúnyt Döbrentei Gábor helyett a' Régi Magyar Nyelvemlékek' ügyével megbízott rendes tag, jelentést tett az ez ügyben múlt év' végeig folyt intézkedéseiről, miknek gyümölcseiként a' következő *régi magyar codexek*' másolatait mutatta be :

1. A' XV. századból : *Sz. Ferencz élete*, egy, eddig egészen ismeretlen irodalmi emlék, mellynek eredetie magán kézen van, 's megnyerhetése egyelőre nem remélhető.

2. A' XVI. század' elejéről : *Sz. Krisztina élete*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

3. — *Simor-Codex*, töredéke egy ismeretlen sz. Ferencz' életének, szinte a' nemzeti muzeum' eredetiéből.

4. 1506—1526 : *Peer-Codex*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

5. 1516-ból : *Gömöry-Codex*, a' nemz. muzeum' eredetiéből.

6. 1566-ból : *Kríza-Codex*, egy Kolosvárt magán kézen volt eredetiből, melly Kríza János lt. buzgó közbenjárása által azóta csakugyan az academia' birtokába jutott.

7. 1604-ből : *Bogáti ifj. Fazekas Miklós szombatos Zsoltár- és énekeskönyve.* A' kolosvári unit. collegium' könyvtára' eredetiéből, melly azon collegium' elöljárósága' szívességéből közöltetett.

8. 1605-ből : *Bátori István* Rudolf király alatti országbiró' *Vallásos Elmélkedései*, az academiának nagy részt használhatatlan állapotu eredetiéből leírva.

9. A' XVII. század' elejéről : a' *lipcsei Codex;* a' lipcsei városi könyvtárból a' cs. academia' közbenjárása által kinyert eredetiből másolva.

10. *Pataki hymnárium*, a' pataki ref. collegium' könyvtárából Erdélyi János lt' közbenjárása által kinyert XVI—XVII. századbeli codexből.

E' bemutatásokat a' titoknok csak rövid előleges észrevételekkel kisérvén, fentartá magának azokról sorban részletes ismertetéseket terjeszteni az osztály' elibe, annál is inkább, minthogy a' muzeumi codexeken kivül levő hat codex eddig vagy végkép ismeretlen volt, vagy általa más alkalmakkal csak röviden ismertetve mutattattak elő.

Továbbá jelentette ugyanaz, hogy a' fennidézett végzésben leiratásra kitüzött *Jankowich-codex,* midőn Jankowich hátrahagyott könyvtárában megszemlélné, úgy találta, hogy az ugyanaz, melly Peer-codex néven ismeretes, 's hogy az e' szerint a' magyar codexek' sorából mint külön codex kitörlendő; valaminthogy az úgynevezett *Aranka-codex*ről nyert ismeretei is odamutatnak, hogy az nem egyéb mint azon legendás codex, melly jelenleg a' marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban őriztetik, 's jelenleg *Teleki-codex* nevet visel; 's végül hogy a' *pozsonyi clarisszák' 1513-ki ordináriuma* még sem került elő; de hogy a' múlt nyáron az egri érseki lyceum' könyvtárában dolgozván, ott egy, mint előadónak látszik, XVII. századbeli, legalább részes másolatát lelte illy czím alatt : *„Az sz. Clára szerzetében élő szerzetes szüzek' elöljáróinak tisztek szerént való Rendtartások"*, mellyhez köttetett a' *„Szüz sz. Klára' rendén levő szerzetes apácza Szüzek tiszteletes fejedelem asszonyának eszt. által teendő capituluminak és tanétásinak módja 's formája"* 1754-ből, melly kétség kivül valamelly régi példányból íratott le; 's ezeknek leirás végett Bartakovics Albert érsek 's igazg. tagtól elkéretését indítványozta.

Végül a' *Nyelvemlékek'* nyomtatását illetőleg jelentette, hogy az a' még fenforgó pénzviszonyok miatt eddig nem vétethetett foganatba, ellenben arra kéri magát felhatalmaztatni, hogy a' *IV. kötet' második szállitványa* külön magára is, miután a' jegyzések közt idézett bevezetése Döbrentei Gábornak meg nem találtatott, rövid előszóval bocsáttassék közre addig is, míg az academia képes lesz e' fontos gyüjteményt nyomosabban folytathatni.

Az ülés mind az egri kézirat' lemásoltatását, mind a' Nyelvemlékek' IV. kötete' 2. füzetének kiadatását ajánlotta az elnöknek.

KIS GYÜLÉS, JAN. 16. 1854.

(A' philosophiai és társodalmi tudd. osztályai' számára).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Horváth Cyr. rt. Bertha, Tóth Il. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Jerney rr. tt. — Csorba, Repicky, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— A' helyettesen elnöklő ig. tag jelentvén, miszerint a' nm. Elnök ő exja, utolsó veszedelmes betegségéből szerencsésen felgyógyulva a' városba jött, hogy az academia' dolgait ismét személyesen vezérelhesse, küldöttség rendeltetett Ő Exja' üdvözlésére.

— Erre

WENZEL GUSZTÁV lt.

a' codificatióról, mint az újabb europai törvényhozások' vezér elvéről értekezett, annak a' XVIII. századbeli philosophiában gyökeredzését, 's ehhez képest tudományos jelentőségét, úgy hármas irányát Francziaországban, Németországban, különösen Ausztriában, továbbá Anglia és Éjszakamerikában mutatva fel; 's végül annak a' volt magyar törvényhozásban is feltüntét érintve. Ezen előadás leendő hosszabb fejtegetések' bevezetéseül szolgált.

KIS GYÜLÉS, JAN. 23. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Jerney és Wenzel r. és ltt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, György, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Csatsko, Csorba, Pauler, Repicky, Székács, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

JERNEY JÁNOS rt.

a' *Kaukaszus hegység' nevéről* értekezvén, történelmi, földirati és nyelvészeti adatok' nyomán felvilágosítá, mikép az „Havas" scytha-magyar szónkból keletkezett, 's nem más, mint havas hegyeket jelent.

— Utána

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

értekezése olvastatott *„keszthelyi dolgokról."*

REPICKY JÁNOS lt.

pedig *a' jászberényi török levelek* közől olvasott némellyeket a' XVII. század' közepéről, mik az örökségi adóra, az állatadóra és boszorkányügyre vonatkoznak.

— A' *titoknok* indítványt terjesztett elő egy, az osztály által eszközlendő 's az academia által kiadandó *Történeti Kútfők' Tára* iránt. Kiemelte t. i. egyfelül annak fontosságát, sőt szükségét, hogy az academia illy gyüjtemény'

megindítása által a' kútfő-tanulmányozásra, 's historiánkban a' positív irány' erélyesb kifejlődésére hasson; másfelül a' bekövetkezett változások általi megnyilását vagy legalább nagyobb hozzáférhetőségét a' legtöbb magán levéltáraknak, mellyek, ha az academia eddigi gyüjteményeiből egy, okmányokat, leveleket, tudósításokat, szerződéseket 's egyéb apró historiai kútfőket kezd napfényre bocsátani, kétségkivül sok buvárlók fognának találkozni, kik rajta lesznek, hogy minél több érdekest, újat és fontosat aknászhassanak ki; 's így a' történettudomány illy vállalat által nem csekély lendületet nyerne. Vélné pedig az indítványozó, hogy e' vállalattal az academia ne késnék a' Teleki-alapítványnak olly tőkévé növekedéseig, hogy az ebből lenne fedezhető; hanem inkább az Igazgató Tanácsot kérné, hogy egy, e' gyüjtemény' előállításával megbizandó *állandó bizottmány*nak bizonyos, bár mérsékelt, összeget adna rendelkezése alá, mellyből az a' dolgozókat díjazná, 's a' kiadás' elégtelen jövedelméből keletkező hiányt fedezné. Az osztály, lényegben, helyben hagyván egy *Történeti Kútfők' Tára*' eszméjét, bizottmánykép *Érdy*, *Jerney*, *Repicky*, *Wenzel* r. és l. tt. 's az *indítványozót* küldte ki egy kimerítő javaslat' készitésére, melly az 1840-ben készült tervre is tekintettel legyen.'

KIS GYÜLÉS, JAN. 30. 1854.

(A' mathem. és természettudd. osztályok' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth Cyr., Jerney rr. tt. — Tasner, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

folytatta *a' világegyetemet illető nézetei*' előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JAN. 30. 1854. 7 órakor.

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: *Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyrill, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Tasner lt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Olvastatott a' tudd. *orosz cs. academiája*' köszönő levele a' m. academia' utóbbi kiadásai' megküldéséért.

— A' titoknok az *amerikai philos. társaság*' küldeményéből annak legujabb Proceedings-eit nyújtotte be. — Továbbá a' washingtoni *Smithsonian-Institution*' részéről a' következő újabb kiadásokat: 1) Smithsonian Contributions to Knowledge. Vol. V. Wash. 1853. 4r. 2) Sixth annual Report of the Regents of the Smithson. Instit. W. 1852. 3) Meteorological Tables by Gujot. W. 1852. 4) Catalogue of Stanley's Indian Portrait-Gallery. W. 1852. 5) Catalogue of North-American Reptiles. Part I. Serpents. W. 1853. 6) Stansbury: Exploration of the Valley of the great salt lake of Utah. 2 vol. W. 1852. 7) Foster and Whitney: Report on the Geology of Lake Superior. Part II. 2 vols. W. 1852. 8) Baird and Girard: Characteristics of New Species of N. American Reptiles. 2 P. — A' *Commission of Indian Affairs*' részéről: History, Condition and Prospects of

the Indian Tribes of the United States, by Scoolcraft. Vol. 3. W. 1853. — Az *éjszakamerikai nemz. csillagda' főnökétől :* 1. Maury : Sailing Directions. 1852. 2. Ringgold : Charts of California , 1852. — A' *tudd. svéd kir. academiájától* 1. Kongl. Vetenskaps-Academiens Handlungar för ar 1851. Stockholm , 1853. 2. Öfversigt af kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhendlingar. 1852. Stockh. 1853. — A' *cs. kir. földtani birodalmi-intézettől :* Jahrbücher der kk. geologischen Reichsanstalt II. Wien , 1853. 4r.

— Ugyan az a' *könyvtár'* számára beadta *Heckel Jakab* lev. tagtól : *Fische aus Caschmir. Wien, 1838. — *Baintner János* pozsonyi jogtanártól : *Magyar régi és új Törvényszéki Rendezet és Törvénykezési Eljárás. Pozs. 1851. 4r. könyomat. — *Károlyi Zsigmond* jogásztól : Csombor Márton Útleirását 1620-ból. — Az illetőktől : a' kegyesrend 's a' sz. máriai ferenci rend' névtárait 1854-re, 's több rendbeli kötelmi küldeményeket pesti , váczi , pápai és kecskeméti nyomdáktól.

— Olvastatott gr. *Karacsay Fodor*nak Tabrisban nov. 1. költ levele, melly mellett a' trapezunti kormányzó pasának egy eredeti nyílt parancsát az academiai gyüjtemény' számára küldi , melly a' grófnak az Erzerumon át Perzsiába teendő utjára adatott.

KIS GYÜLÉS , FEBR. 6. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból : Czuczor, Hunfalvy, Mátray és Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból : b. Eötvös József tt., — Bugát, Érdy, Fogarasi, Gebhardt, György, Horváth Cyr., Jerney, Kiss K. rr. tt. — Bertha , Csorba , Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

CZUCZOR GERGELY rt.

Hunfalvy Pál ltnak „az Elme és Ész szóról" az Academ. Értesítőben megjelent jegyzésére közlötte észrevételeit , miket itt adunk.

Hunfalvy Pál azon kis értekezésre , mellyet én az *elme* és *ész* szókról magyar szempontból adtam elő , múlt nov. 5-kén tartott ülésünkbeli előadásához az Értesítőben (1853. 332.'s köv. ll.) némelly észrevételeket vet , mellyekben illető értelmezésemet és elemzésemet helytelennek vitatja. Állításom' okadatait , talán rövidség' okaért , talán mivel nem tartotta eléggé nyomatosaknak, vagy akár miért , csak egy részben veszi elő , és törekszik megczáfolni ; miért én is főleg csak ezekre válaszolok.

Mindenek előtt észtan elleni okoskodásnak tartja H. hogy én az *elme* szóban gyökül , illetőleg alapértelmül a' *menést*, *mozgást* veszem ; „mert , úgymond , ha az elme azért jelent *mozgót*, *menőt* , mivel a' magyar az elmének müködéseit mozgásra , menésre vonatkozó szókkal és mondatokkal fejezi ki : akkor a' *ló*,

ember, szél, tenger stb szinte mozgót jelentenek, minthogy ezek is mozognak. Miből, úgymond, kitetszik, hogy ezen magyarázat nem egyenlő foglalatú a' magyarázottal, tehát nem is ezt, hanem felette sokat magyaráz, 's így a' logicai törvények szerint semmit sem magyaráz." Ez H. Pál' okoskodása.

Mire ellenválaszom e' következő:

A' beszédalkotó ész az eszméket bizonyos jegyek által iparkodik megkülönböztetni, és pedig a' taglejtési, v. néma beszédben tagjegyek, arczjegyek, általán testjegyek, a' szóbeszédben hangjegyek által, 's így törekszik azokat visszaadni, és megfoghatókká tenni. Ha már az eszme *érzéki*, nevezetesen *külérzéki*, tapasztalati tárgyat képez, annak az érzékekre ható valamelly jegyét szokta fölkapni a' többek közöl, 's arról magát az eszmét, illetőleg ennek tárgyát elnevezni, így teszen általán, midőn *hangutánzókat* alkot, 's az illető hangokat a' tárgyakkal azonosítja, 's ezt követi más szóknál is; pl. a' *szökcső* nevü bogarat szökdécselő tulajdonságáról nevezte el a' magyar, 's ugyan ezt kapta fel a' német *springsel*, *springhälme*, *sprenger heusprenger*, és a' szerb *szkakawacz;* a' latín *gryllus*, úgy vélem, ezen bogár' szárnyainak reszketeg zörgő vékony hangját vette alapúl, mellyet a' tót *schwrtsek* még élénkebben fejez ki. A' tót a' vizi békát (frosch) nevezi jellemzőleg szökcsőnek, mert *szkákati* am. szökösni, és *szkokan* am. szököső, szökcső, minthogy nagyokat szökik. Az is megtörténik, hogy ugyanazon nyelv valamelly tárgyat többféle jegyeiről nevez el; pl. a' magyar *csücsörke*, *pipiske*, *pacsirta* e' madárnak illyetén hangjaira, a' *szántóka* repülési módjára vonatkozik. A' *dob*, mint tympanum, hangutánzó, de alakutánzó is, mert gömbölyüt, dudorút jelent e' származékokban: *dobasz;* pl. has, mellyet, ha igen teli van, a' dobhoz hasonlítanak; *dobzódik*, am. töltözik, hasát dobaszszá teszi; *dobzó* szilva, mert gömbölyü, dudorú; hasonlóan a' *duda* hangutánzó, honnan a' *dudál*, *dudol* egygyökűek, 's alapértelmüek vele, de a' *dud* gyök alakutánzó is, mert *dudor, dudorú*, *dudorodik*, *dudorit*, vékony hangon *düdörödik* am. tumor, tumet, tumidus, tumescit; a' *düd*-del rokon a' *död*, honnan *dödöle*, és a' *tüd*, *tüt*, honnan *tüdő* (pulmo), mert dagadékony, puffatag, *tüttös*, puffadt rövid hurka, és *tügy* a' régi nyelvben am. pofa, mellyet dudorékony, felfúható természetéről neveztek más népek is. Szóval, fennemlített állításomat a' nyel-

vekből, kivált mellyek eredetiebbek, egész példahalmazokkal bebizonyíthatni. — Továbbá, ha a' szóval kifejezendő eszme *elvont*, pl. erkölcsi, szellemi tárgyat képez, akkor azt a' nyelvalkotó ész azon tapasztalati tüneményekről nevezi el, mellyek által az jelenkezni szokott; pl. azon kedélyi állapot, melly latinúl *cura*, magyarúl *gond*, elvont valami, 's külsőleg rendesen a' fejnek aláhajlásával, a' testnek meggörbülésével mutatkozik, innen az eszmei és hangi rokonság a' *curvus* és *cura*, a' *gondor, kondor, konya, kanya, kanyar, komoly, komor* és a' *gond* között, 's ezek ismét egy seregnyi olly szókkal állnak rokonságban, mellyekben alapértelem a' görbülő, vagy kerekedő vagy gömbölyödő hajlás, köz gyökeik pedig : *gam*, *gom*, *gem*, *göm*, *gum*, *güm*, keményebb gőghanggal : *kam*, *kom*, *köm*, *kum*, 's ragozásban átalakulva : *kan, kany, kon, kony* stb, pl. *gamó, gomb, gömb, gumó, gümő, kampó, kanya, kanyar, konya, konyít, könyök* stb. A' gondnak hasonneve *aggság*, mert köz felfogás szerint idő előtt aggá teszi az embert; a' szlávban is *sztari* am. senex, és *sztarost* senectus, senioratus, cura. — Általán a' kedélyre vonatkozó állapotokat holmi tapasztalati tüneményekről szokás elnevezni; pl. kinek erkölcsi érzete bizonyos bün, vagy bünnek vélt tett miatt visszahatást szenved, azt mondjuk róla hogy *botránkozik*, 's maga e' kedélyszenv *botrány*, azaz, *botlánkozik*, *botlány*, a' *botlik* igétől, mellyből származott a' *botorkál*, azaz, *botolkál* is. Így egyeznek meg a' német *anstoss* és *anstossen*. Hasonlóan külérzéki tüneményekről neveztettek ezen belérzéki, illetőleg elvont eszmék : *pirongat, pironkodik, indulat, inger, gőgös, nyakas, alázatos*, latínul *humilis*, a *humo;* különösen azon hangkitörésekről, mellyek által a' belérzék nyilatkozni szokott, ú. m. *ohajt, nyög, jajgat, ámúl, bámúl, hála, vágy* stb. t. i. a' nyelvalkotó ész gyakran az okozatot azonosítja az okkal, és ezt amarról nevezi el; pl. midőn mondjuk, *jaj lesz neked!* ez az értelme : olly kín, olly szenvedés fog érni, mellytől az ember jajhangra szok fakadni, és így a' *jaj* már nem puszta állati hangot, hanem kínt, fájdalmat, szenvedést jelent. De menjünk a' *lélek* és *szellem* szókra, mellynek tehetségei közé az *elme* és *ész* tartozik. Ezt, mint közvetlenül a' külérzékek alá nem eső valamit, ezen éltető, elvont erőt az előttem többé kevesbbé ismért nyelvek a' *fuvó, lehelő, susogó, szeszegő* hangokról nevezték el, 's a' fuvással, lehhel, széllel stb azonosították; pl. a'

héberben *ruach* szél és szellem; a' hellenben *πνεω* fuvok, *πνευμα* szél, szellem; a' latínban *spirat, spiritus, anhelat, anima;* a' szlávban *duje* fú, *dúvá* fúdogal, *duch* lélek, szellem stb. Ezek, úgy vélem, világos adatok; ám de H. okoskodása szerint a' következtetés értelmök' meghatározására észtan-ellenes, mert hiszen a' *kürt, trombita* is szelelősek, még sem nevezték a' szélről, vagy, a' ló is *botlik* és *botorkál*, még sem hívják *botránykozónak*. Igaz, nem hívják így, hanem *ló* a' neve, mellynek gyöke *lo* több olly szócsaládnak szolgál alapúl, mellyek mozgásra vonatkoznak, ú. m. *lob*, Sándor J. szerint elavult ige, honnan, *lobog, lobban, lobtyú*, régiesen am. pila, mai kiejtéssel *lobda, labda; lomba, lombál; lóba, lóbál, lóbicskol; lódít, lódúl; lóg, lógat, lóstol; lót*, összetéve, *lótfut;* t. i. a' magyar a' szóban levő állatot egyik legkitünöbb tulajdonságáról, gyors mozgásáról nevezte el. Ha H. előtt illy példahalmazok, és eszmehang-hasonlatok mitsem nyomnak, arról már nem tehetek; de abban sem vagyok kétes, hogy az általa felhozott *szél, ember, tenger* szók is bizonyos jegyeiktől vették neveiket, mit ha én jelennen nem bírnék is megfejteni, maga az elv dönthetlenül áll, mellyet én az *elme* szóra alkalmazva, így okoskodom : Az emberi ész az ismeret' tárgyait bizonyos jegyek által különbözteti meg; a' tárgyakat több oldalról lehet szemlélet alá venni, a' mint t. i. különböző jegyeik vannak, 's azokat kiki arról ismeri leginkább, a' mit benne főleg szemlélet alá vett : az *elme* és *ész* ismereti tárgyak, mellyek a' külérzékek alá közvetlenül nem esnek, hanem müködéseik belszemlélet által tünnek fel, pl. néha úgy fogjuk fel, mintha több tárgyat állítanának együvé, honnan a' latin *cogito* = co-agito; néha úgy tetszik, mintha valamit kézzel fognának öszve, honnan a' latin *concipio, conceptus;* a' német *begreifen, begriff;* néha mintha a' tárgy után mennének, honnan a' magyar *ért*, észszel *fölér, elér* valamit, 's azon tehetség, melly különösen ezt eszközli, *értelem*, t. i. a' mit *észszel* elérünk, azt *értjük*, a' mit pedig *érzékeinkkel* érünk el, vagy is illetünk, azt *érezzük*, innen olly rokonok az *értelem* és *érzelem*, latinul mindegyik *sensus;* néha mintha többek között tennének választást, különböztetést; ezt jelenti a' latin *intelligo* (inter-lego) 's az erre vonatkozó észtehetség, az *intellectus;* néha valamelly tárgynak mintegy mását veszik, a' távol levőt elétüntetik, vagy ollyasmit ábrázolnak, minek valódilag megfelelő eredetije nincs,

honnan az *imaginari*, *einbilden*, *képzelni* stb. Mind ezen működésekben úgy tűnik elé az *elme* és *ész*, mint bizonyos nyugtalan, nem veszteglő, mint élő lény, mint tevékeny erő, 's a' magyar főleg ez oldalról fogta fel az észt, midőn közmondásilag állítja róla, hogy *jár*, *jön*, *megy*, *bolyog*, *téved*, *fut*, *botlik*, szóval valamelly mozgó működést gyakorol. Hogy ezen felfogás az *ész* és *elme*' természetével megegyezik, azt öntudatunk bizonyítja; csak arról lehet kérdés, vajjon az állítólagos *el* és *ész* vagy röviden *esz* gyökök jelentenek-e nyelvünk' némelly szavaiban mozgást? Erre nézve az illető helyen már eléadtam védokaimat, azért itt nem ismétlem, csak H. ellenvetéseire válaszolok. Azt állítja ő, hogy engemet az *el* viszonyító hozott tévedésbe, mellyből *elém*, *előtted* stb származnak, ez pedig valamint társai, *al*, *fel* stb inkább *állapodást* (tehát nem mozgást) jelentenek. De tudni kell, hogy az *el* szócska nem csak ezt jelenti. 1) *prae*, *ante*, pl. az *első*, *elül* származékokban, hanem 2) am. trans, mellyből, lett *elve*, pl. *erdő elve*, trans silvam, *Jordán elve*, trans Jordanem, *havaselföld*, regio transalpina; 3) az *el* igekötő, mellynek több jelentései vannak, 's ezek közől a' latin *ab*, és német *weg* szócskáknak megfelelő *el* távozásra, távolításra vonatkozik, melly mozgás, menés által történhetik csak; világosan kimutatja ezen eszmék' azonságát a' német *weg*, melly a) am. a' latin *ab*, pl. weg von hier, apage, el innen, b) azon irányvonal, mellyen menni, jönni lehet, azaz, út, pl. gerader Weg, c) am. mozog, a' *be-wegen* igében. 4) a' magyar *el* am. egy, mit Jászay (Münch. Cod. 277. l.) régi példákkal bebizonyít, mellyekben a' *mintel* mindig ezt jelenti, *mintegy*, pl. „az egri törökök *mintel* harmincz számu török gyalog kijövén Győr alá", „abban tartották meg az várost *mintel* négy esztendeig" stb. 5) távolodás' alapértelme rejlik az öszvetett *ből*, *ról*, *től* névragokban, mellyekben az *el* az illető helyből vagy helyről, vagy helytől távolodást, kimenést, eredést jelent. Van még igeképző *el* is, módosítva, *al*, *el*, *ol*, *öl*, melly kivált gyakorlatos értelmű igéket képez, mint *szelel*, *érlel*, *kérlel* stb. Minthogy H. különösen ezen képzőre gondolt, azt véli, hogy én is az *elme*' értelmezésében ezt vettem alapul, midőn így czáfolódik: „Még jobban erősíti ezt Czuczor úr az *eszelős* származékkal, mert, úgymond, kit mondunk *eszelősnek*? Kinek az esze megy, tehát elemezve: esz-el-ő-s (sic!), *eszmenős*, *eszemenős*, *eszement*."

„Ez nagyon ijesztő elemezés; egy, nem tudom, hogy hítták, Nógrád megyei szóelemzőre emléköztet, ki többek között a' német *Mauth* (vám) szót így elemezte : *ma-út*, azaz, ma mehetsz, mert fizettél, de holnap ismét fizetni kell, hogy *ma-út* legyen.“

„Tehát az *ol*, *al*, *el* képző is menő!“

Ezen tréfának akkor volna először némi *éle*, ha én eredeti német szót erőszakosan magyarítani akartam volna, mit sem az *ész* sem az *elme* szóról állítani H. maga sem fog, tehát hasonlata sántikál; másodszor, akkor volna *nyomatéka*, ha az *el* nyelvünkben csak mint igeképző léteznék, 's én ezt vettem volna alapúl; de, mint elébb elsoroltam, az *el* más jelentésekben is él.

H. az *eszelős* szót zárjel között kipéczézi, mit bizonyos szarvas hiba, valamelly nagy baklövés után szokás tenni. Találgassuk tehát : hol, miben lehet a' hiba? vagy mi olly *ijesztő* benne? Talán *értelmezésem* az? De hiszen Molnár A. így latinozza : vesanus, stolidus, delirus, insanus, phanaticus; *eszelősködik*, insanit, delirat; *eszelősség*, deliramentum. A' köz divatú nyelv szerint az *eszelős* valamivel kevesebb mint a' *bolond*, 's olly emberről mondják, kit közbenközben lep meg az esztelenség, kinek esze bizonyos időben, pl. holdváltozatkor el szokott menni, honnan a' *holdas*, *hóbolygó* hasonnevek. Kemenesalon *ergelős*, a' székelyeknél *ergója*, *bód-ergója*, mellyekben a' menést jelentő *er*, *ered*' alapfogalma rejlik, különösen ez utolsó am. kinek esze bódulva ered meg. Talán a' *szóképzés*? Ha H. szerint a' jelen szóban előforduló *el* szócskát képzőragnak veszszük, akkor az *ész-el* v. *esz-el* annyit jelentene, mint észszel felfog, teszen valamit, mint, *kéz kezel*,'s *eszelő eszelős* annyi volna, mint észszel rendes módon működő, vagy működni szokott : de hivatkozom a' magyar közönség' tudomására, vajjon használják-e az *eszelős* szót illy józan értelemben? Legújonta divatba jött ugyan és helyesen az *észlel*, mint, *izlel*, *kérlel*, *érlel*, *bérlel*, *szaglal* stb, mellyeknek egyszerü alakjai : *izl*, *kérl*, *érl*, *bérl*, *szagl*; de *észl* v. *eszel* józan rendes állapotra vonatkozó értelemben, legalább tudtomra, nem divatozik. Kreszneries is azt mondja : *eszel*, nincs szokásban. — Vagy talán a' szónak alakja olly *ijesztő*? Az *eszelős*, akármilly képzővel származtassuk, igenévből alakúlt melléknév, mint, *felelő felelős*, *öklelő öklelős*, *csipő csipős*, *ijedő ijedős*, *ijesztő ijesztős*, *harapó harapós* stb, mellyek gyakorlati hajlamot, képességet, szokást jelentenek,

szóval a' törzsökigében foglalt értelemnek többségét, sokaságát fejezik ki. Különösen némelly öszvetett szókban ezen alakzat nyavalyákra vonatkozik, millyenek; *fej-fájós* ember, kinek a' feje szok fájni; *fej-fájós* bor, melly fejfájást szok okozni; *szem-fájós*, *fog-fájós*, *mell-fájós*, *hideg-lelős* stb. Ezen hasonlatok' nyomán, minthogy az *el* szócskának többi jelentései között a' *távozási*, *menési* is foglaltatik, nem lehet olly *ijesztő* azon elemzés, mellynél fogva az eszelős öszvetett szó, mellynek egyik alkatrésze *esz*, másik a' távozást jelentő *el*, öszvetéve *esz-el*, mint *fej-fáj*, *hideglel*, továbbá igenév *eszelő*, mint *fej-fájó*, *hideg-lelő*, végre *eszelős*, mint *fej-fájós*, *hideg-lelős*, t. i. az eszelős az észnek, a' fejfájós, hideglelős pedig a' testnek kórállapotára vonatkozik.

Hogy az *el*, mint önálló, 's menést jelentő ige nincs divatban, az igaz; de hát az *első*, *előtt*, *elől*, *elv* szók' *el* gyöke divatozik-e önállólag, 's nincs-e azért jelentése? Hiszen az *első* épen olly képzésü, mint az *utolsó*, *középső*, *végső*, *innenső*, *tulsó*, *hátsó* stb, t. i. a' *ső*, *só* csak képzők, mellyek a' gyöknek alapértelmét módosítják, és így ha a' gyök mitsem jelent, a' módosításnak sem lehet jelentése.

Igen határozottan állítja H., hogy az *átvetés* csak gyökbetükön történik, 's nem veszi figyelembe, hogy, ha valahol, a' nyelvekben igaz e' mondat: „Nincs szabály kivétel nélkül.“ Lássunk néhány példát a' magyar nyelvből. *Hág*, ez ige, mellyből lett *hág-csó*, Balaton' vidékén *háskó* = hács-gó; *szök*, *szökcső*, átvetve *szöcskő*; *kop*, *kop-asz*, *kop-aszt*, vékonyítva, *kopisz*, *kopiszt*, *kopisztol*, átvetve *koszpit*, *koszpitol*; *zsák*, kicsinyítve, *zsákcsó*, szokottabban és átvetve, *zsacskó*; *bog bog-czó*, szokottan *boczkó* = *bocz-gó*; *ker-t*, *ker-t-ecz*, *ketrecz*; illyenek, *ferteng*, *fetreng*; *gyönyörű*, Gömörben *görönyü*; *darócz* és *czodra*, *czodora* a' székelyeknél egyet jelent; *mor-zs-ol*, *zsormol*; *kürt*, *türk*; az idegen eredetü *eszkápa* máskép *eszpáka*, *iszpáka*; *mácsik* tésztás étel' neme, Mátyusföldén *csikmák*; *czölönk*, *kölönczs*; *kalán*, *kanál*; *csalán*, *csanál*; *kalász* a' Müncheni Codexben = *szálka*, mivel mindkettő szulákos, innen a' latínban is a' *spica* és *spiculum* egygyökűek és alapértelmüek. H. szerint a' finn *ulko*, am. a' magyar *kül*, ennek gyöke pedig nyelvünkben elvitázhatlanúl az önállólag is divatos *kü* azaz, *ki* ex, extra; innen lett *kül* externus, *kün* v. *künn* extus; ha tehát a' hasonlat áll, a' finn *ulk*-nak ma-

gyarúl *ülk* felelne meg, mellyben a' gyökbetü a' képző után esik. Sőt még arra is van példa, hogy az öszvetett szó' betüit cseréli föl a' szokás; pl. *vak-merő* alsó Somogyban, és a' székelyeknél *mak-verő*. Furcsa, de igaz, hogy a' latín *cassis* magyarúl megfordítva *sisak*. Tudniillik, midőn a' nyelvszokás a' szók' *szellemét*, illetőleg eredeti alapértelmét szem elől eltéveszti, elfeledi, 's egyedül azok' *anyagát* és *idomát* vagy is hangtömegét veszi fel, akkor olly kiejtésre hajlik, melly egyéni hangszerveinek legkényelmesebb; innen van, hogy ugyanazon értelmes eredeti anyagból annyiféle nyelv alakulhat, a' hányféle a' nemzetiség, népség, tájék stb, mint ez a' latin nyelv' leányaival történt, 's innen eredtek az úgynevezett tájszólások, tájkiejtések is. Ezen kiejtési önkénynél, vagy kényelemnél fogva az *elme* szóból épen úgy lehetett *emle*, *emlékezik*, mint *me-el*, *mi-el*, *mi-eli*, hogy pedig a' magyar inkább az elsőt, a' finn inkább az utolsót választotta, az egyéni izlésöktől, vagy hangszerveik' alkalmazásától függött; mert ha illyetén különbözések az egy tömegben élő nemzet' népségei között is megtörténnek: mennyivel inkább azok között, mellyek ezredévek óta nem érintkeztek egymással?

És miért épen ráerőszakolni a' finn egyéniséget a' magyarra? Hát a' magyar nyelvnek nincs egyénisége? nincsenek-e saját formái? A' finn *mieli*, ha ezen alakban veszszük eredetinek, gyökre nézve inkább a' latin *mens*, *miniscor*, és szláv *miszli* szókkal rokonítható, mellyek szinte menést jelentő szók mellé sorozhatók; vagy a' finn nyelvben nincsenek az indoeurópai nyelvekkel közös szók, és pedig ollyanok is, mellyek a' magyarban nem találtatnak? E' három magyar szó, *elme*, *eszme*, *isme*, és származékaik, *elmél*, *eszmél*, *ismér*, *elmélet*, *eszmélet*, *isméret*, *elmélkedik*, *eszmélkedik*, *ismérkedik* a' legszorosb viszonyban állanak egymással, mind értelmileg, mind alakilag, 's mint ollyanok nyelvünk' egyéniségéből igazolhatók.

Mind ezekből az a' tanulság, hogy a' nyelvelemzésben és értelmezésben nem elég csupán az anyaggal és idommal foglalkodni; mert van a' nyelvben felsőbb és eredetibb valami, mi az anyagnak életet és alakot ad, 's ez maga az alapértelem, ennek teremtője pedig az emberi szellem, az ész, melly rendes, öntudatos állapotban bizonyos elvek és szabályok szerint működik, 's csak ezek szerint lehetünk képesek meghatározni, vajjon az anyag

és idom megfelel-e az ész által belé lehelt eszmének, vagy nem, pl. hogy ezek közől, *szökcső*, *szöcskő*, *szöcskű*, *szecskő*, mellyik az észszerüleg helyes, azt sem egyik sem másik tájszokás nem fogja eldöntőleg meghatározni, mert némelly szókat a' különben tiszta kiejtésü vidékeken is elrontanak — hanem azon eszme, mellyet kifejez. Így van a' dolog a' nyelvhasonlításokkal is, mellyek a' nyelvésznek anyagot nyújtanak, hogy belőle szemlélődés által vonja ki az alapértelmet, 's minél nagyobb öszvefüggést, és következetességet tapasztalunk az anyagok és eszmék között, annál bizonyosabbak lehetünk az illető szók' eredetisége és helyes mivolta felől. E' nyelvbölcseleti módot H. elvileg ugyan rosszallani látszik, de tényleg néha-néha maga is követi; pl. midőn az *ész* szóról azt gondolja, „hogy mint ige is élt, 's ennek származéka az *eszme* szó maradt meg; innen van, hogy *eszmélni*, *eszmélkedni* többet jelent, mint *észre venni*.“ Íme tehát, ha eszmélni, eszmélkedni többet jelent, mint, észre venni: hasonlólag *elmélni*, *elmélkedni* többet jelent, mint az elavult *el-ni*, 's ha az *eszme*' gyöke *ész*, képtelen állítás-e, hogy az *elme*' gyöke *el?* mint a' *szuszma*' gyöke *szusz*, a' *tutyma-é tuty*, a' *duzma-é duz* stb. De más kérdésekben is H. az elvet elméletben gáncsolja, gyakorlatilag pedig, 's néha nagyban üzi; pl. egyik szavában kikel amúgy általán, és megvetőleg a' *szódrincselés* ellen, tettleg pedig — ezt nem hibáztatásúl mondom — maga is hozzá folyamodik, mit különben nyelvhasonlításokban elkerülni nem lehet, 's a' mi általán a' nyelvészeken, örajta is megesik, hogy vezéreszméje' kedveért drincselget, azaz, csüri csavarja a' hangokat, szókat, csakhogy a' finn nyelvvel rokoníthassa; pl. midőn azt állítja, hogy a' finn *kota* = *ház*; hiszen igaz, hogy a' *k* és *h* mint göghangok, és a' *t* és *z* mint nyelvhegyi hangok gyakran fölcseréltetnek; de mégis azt tartom, a' finn *kota* és szerb-horvát *kútya*, és a' tájdivatos *kutyoló*, más részről a' magyar *ház*, latin *casa*, német *haus* mégis közelebb állnak egymáshoz. Szinte a' finn *puoli*-hoz hasonlóbb a' szláv *pól*, *puol*, mint a' magyar *fél*. Egyébiránt, *hanc veniam petimusque*, *damusque vicissim*.

A' szódrincselési szabadságnak az elemzésben és értelmezésben észszerü oka van; mert, miként fentebb érintettem, a' nyelvszokás el szokta a' szókat rontani; a' szóelemzőnek feladata tehát az alapértelem' nyomán az illető szót olly alakban állítani

vissza, mellyben az megfelel az alapértelemnek; pl. Csalóközben a' *küttyű* nadrág jelent csinvat, goromba vászonból való, tréfásan, kukoricza nadrágot; ez olly elferdített szó, mellyel illy alakban a' nyelvész nem boldogúl, de midőn tudtára jő, hogy a' *küttyű* máskép, pl. Kemenesalon *kittő*, *kittől*, 's épen annyi, mint a' német *zwillig*, azaz, zwei draht, két nyüstös vászon, már ekkor így okoskodhatik, hogy a' *küttyű* szóban a' *kettő*' alapértelme rejlik, 's eredetileg *kettől*, *kettőlös* lehetett. Hasonlóan, *hőbölygő*, *hőbörgő*, *hóbortos* hibás kiejtések, 's helyesen *hóbolygó*. Ezen szórontó, elferdítő szokás kivált a' keresztnevekre nézve tulságosan divatozik; pl. ki találná ki a' szóhangból, ha különben nem tudná, hogy a' franczia *Etien*, a' magyar *Pista*, *Estye*, *Csicsa* a' *Stephanus* névből ferdíttettek el? vagy hogy *Elisabet* és *Böske*, *Pere* egyet jelentenek? Tudnivaló, hogy az illy torzítás fokozatosan szok történni; pl. *Elzsébet*, *Erzsébet*, *Erzsi*, *Örzsi*, *Ere*, *Pere*, *Örzse*, *Özsse*, *Böske* stb. Tehát elvben a' szódrincselést kárhoztatni nem lehet, mennyiben általa a' szókat eredeti alakjokba állítjuk vissza; a' netalán elkövethető tévedés pedig az elvet el nem rontja, habár hibásan alkalmazza.

A' nyelvszókas az eredeti gyököket és származékokat különkép drincseli el, és módosítja, többek között *előtét* által, így a' magyar *mocs*, latin *mucus*, németül *schmutz*, a' *toszit* németül *stossl*, az *ir* (ungventum) németül *schmier*, a' *rom trümmer*, a' *tompa stumpf*, a' *tombol stampft* stb. Nyelvünk kiváltkép az *ajakbetűket* szereti előtenni, mint: *iczeg biczeg*, *illeg billeg*, *ingó bingó*, *irkál firkál*, *ireg fireg*, *iszam iszamodik*, *ficzam ficzamodik* stb. Vajjon tehát olly ijesztő drincselés-e az, ha föltevén, és kimutatván, hogy az *el* távozást is jelent, én a' *feled* (eredetileg *felet*, *felejt*) igében az *f* ajakhangot előtétnek veszem, kivált midőn ezen elemzés az alapfogalommal a' mi felfogásunk szerint megegyezik, mert a' mit felejtünk, arról azt mondjuk, hogy emlékezetünkből, eszünkből, fejünkből kiment, latinul, e' memoria elabi sinimus, t. i. a' *felet*, *felejt* = *el-et*, *el-ejt* míveltető igék, mint *hullat hullajt*, *szakít szakajt*. Hogy az ajakbetűk néha más nyelvekben is csak előtétek, példákkal bizonyíthatni be, mire világos adatok a' német *innen*, *binnen*, és a' *vergessen*, melly Adelung' idézete szerint régi német nyelvben *erkezzan*, *irgezzan* volt.

H. bizonyos csipősséggel, mellyet ő kedvelni látszik, én

pedig a' komoly vitatkozás' körében visszatorolni valónak nem tartok, így zárja be czáfolatát: „De mindezzel (mit t. i. ő mondott) nincs megmutatva az *elme* szónak eredeti jelentése, nincs továbbá kielemezve a' szó' *csirabetűje*. Az igaz, hogy mind ez nincs meg; de talán *nagyobb tudomány* van ebben, mint a' képzelt valamiben."

Ki H. nyelvbuvárlati értekezéseit figyelemmel olvasgatta, észre kellett vennie, hogy a' *tudományosságot*, a' nyelv körüli *okos eljárást* több ízben eléhozza, 's azt saját kutatási módjának tulajdonítja, ő *fél* és *bíró* is saját ügyében. Mi engemet illet, van-e valami tudomány eléadásaimban, azt megitélni másokra bízom, mert nekem mint félnek egyedüli feladatom a' védokokat eléterjeszteni. Menjünk tehát a' *csirabetűre*, mellyről H. mint valami hiábavalóságról olly fitymálva szól. Itt hasonlat van, miért fejtegessük a' hasonlatot. A' tulajdon értelmü csira a' növényi testnek eleme, melly bizony a' maga nemében igen piczi, mégis magában foglalja az egész növény' létalapját, 's hol csira nem volt, ott sem gyök, sem törzsök, sem ágak nem jönnek létre. Hogy a' nyelvnemző ész illyetén csirákból fejlesztett ki szókat, vagy is, hogy bizonyos hangokhoz bizonyos fogalmakat kapcsolt, azt a' szemlélődő nyelvészek jól vették észre, 's példahalmazok (inductio) által bőven megmutatták. Csak egykét példát hozok. A' magyar nyelvben ezek kérdőszók: *hol? hova? honnan? hogy, hogyan? holyan? holyik? hány?* Ki nem veszi itt észre, hogy a' magyar a' kérdés' fogalmát a' *h* gőghanggal fejezi ki, a' többi részei pedig az illető szóknak a' kérdés' tárgyára vonatkoznak? A' latin és szláv a' keményebb *c*, *q*, *k* gőghangot veszi alapúl: *cur? quis? qui?* mellyel egyezik a' magyar *ki*, a' finn *ke*, *ku*, *kaikki; qualis? quantus? quot? quotus? quare? quo?* szlávúl: *kdo?* ki, *kako?* hogyan, *kam*, *kamo?* hova, *kde?* hol, *kaki?* holyan, *kteri?* holyik, *koliko?* hány. És így a' magyar, latin, szláv e' kérdések' erejét a' torokhangokba helyezik. — A' hellen az ajakhangot (π) kapta föl, e' szerint: πω v. πη? hogyan, ποδεν? honnan, ποιος? holyan, ποσος? hányadik, που? hol, πως? holykor (mikor) stb. A' német szinte ajakhangot, a' vékonyabb *w*-t: *wie? wo? woher? was? welch*, *warum?* Ide tartoznak a' szinte ajakhangos magyar *mi? milly? melly?* Ezen adatokból az tünik ki, hogy az említett nyelvek a' kérdés' erejét, fogalmát, szelle-

mét, csiráját a' *lehő* (gög) és *furó* (ajak) rokon hangokba helyezték. Abból pedig, hogy ezen hangok nem önálló szók, nem következik, hogy jelentésök nincsen, mert vannak több hangból álló gyökök és törzsökök, mellyek önállólag szinte nem divatoznak, mégis van, sőt kell, hogy legyen értelmök, pl. a' *vérmes* többet jelent mint a' *véres*, 's törzsöke *vérm* v. *vérem* önállólag nem forog nyelvünkön, de azért nincs-e jelentése? a' *véres* t. i. = blutig, a' *vérmes* = vollblütig, tehát a' vérem = vollblut, 's a' vérmesség = vollblütigkeit, a' vérbőségnek értelmében. Illy *elvont*, de nem *képzelt* — mint H. nevezi — törzsökök a' *szülem*, *futam*, *sikam*, *élem*, *ficzam* stb, mellyeket száz másokkal épen úgy föl lehetne éleszteni, mint már több rövidebbeket is; pl. *rag*, *dag*, *dics*, *üdv*, *éd*, divatba hoztunk.

Az elvont gyökök és törzsök' fölkeresésében a' nyelvelemész a' nyelvhasonlat' szabályait követi; pl. a' *himt*, *számt*, *hámt*, *romt*, *himlik*, *számlik*, *hámlik*, *romlik*, gyökeik : *hím*, *szám*, *hám*, *rom*, és így hasonlat szerint, az *omt*, *bomt*, *ömt*, *nyit*, *omlik*, *bomlik*, *ömlik*, *nyilik*' gyökei : *om*, *bom*, *öm*, *nyi*.

Magyar nyelvünk ragozás által növeszti a' *csirákat*, tehát az eredeti elöcsira ott tünik elé, hol a' ragozás megszünik (tudnivaló, hogy vannak előragozások is), 's ha egyetlenegy hangzó marad hátra, az leszen a' csira; pl. az *ad ed*, *aszt eszt* képzőü igékben : *árad áraszt*, *apad apaszt*, *eped epeszt*, *ered ereszt*, a' csiraszó *ár*, *ap*, *ep*, *er;* a' *nyugszik*, *fekszik*, *alszik*, *nyugtat*, *fektet*, *áltat* igékben a' *nyug*, *fek*, *al*, tehát a' képzésre és ragozásra hozzájok hasonló *eszik iszik*, *etet itat* igékben az *e*, *i*. — De H. egy másik helyen, az egyes hangokat atomokhoz hasonlítja, 's okoskodása oda üt ki, hogy mivel az atomok semmik, tehát az egyes hangok is semmik, és mitsem jelentenek. — Hogy az atomok semmik, azt ráhagyom; hogy az egyes hangok atomok, ezt kereken tagadom. Az *atom* hellen eredeti értelménél fogva olly valami képzelt parány, melly kisebb részecskékre nem osztható, és érzékek alá nem esik; de a' hangokat el lehet kisebb részecskékre osztani, és lényegökhöz tartozik, hogy fülérzékünkre hassanak; tehát nem atomok. Tudniillik, minden hang' kiejtésére bizonyos időmennyiség szükséges, és hogy hány részecskékre lehet egy hangidöt elosztani, azt a' zenészek igen jól értik; továbbá, a' melly hang elég erős a' füldobot megütni, 's magát éreztetni

és észrevenni, sőt, mellyből a' kitörő indulatnak nemét, fokát is meg lehet ismérni, az, mondom, atom, azaz semmi, nem lehet. Atomokkal a' világbölcselőknek van dolguk; mí nyelvészek *ízelt* (articulatus) szóhangokkal bánunk, mellyek nem csak tömegesen, de egyenkint is, bizonyos, ámbár egy szóval ki nem fejezhető, más nyelvre nem mindig fordítható értelmet vesznek föl; pl. hogy az *i*, *ú*, *ű* melléknévképzőkhöz bizonyos fogalmat kötött a' magyar, kitünik az illető származékokból, mert *ház* = domus, *ház-i* = domesticus, de domo stb, *savany* = acor, *savany-ú* = *acidus*. Midőn tehát a' nyelvész a' gyökök és hangok' jelentését illyképen fürkészi, akkor benne, szabatosan szólva, nem a' *képzelő tehetség* (facultas imaginandi), hanem az *elvonó tehetség* (facultas abstrahendi) működik, 's az elvont isméretekről, fogalmakról nem mondhatni, hogy nincs tudomány bennök, sőt épen az elvont fogalmaknak bizonyos elvekre alapított rendszere emeli a' tapasztalati ismëreteket bölcseleti tudomány' fokára.

A' szoros értelemben vett tudományossághoz tartozik az *okság*, *okszerüség*' kutatása is, melly tárgyunkra vonatkozólag a' felsőbb nyelvelemzésnek, az úgynevezett nyelvmetafüzikának föladata, 's ezzel, mint tudva van, a' külföldön legnagyobb nyelvészi tekintélyek foglalkodtak, 's a' hangfüziologia' alapján szép eredményekre jutottak. H. azonban ezt határozottan, és elvből mellőzi, úgy nyilatkozván, hogy ő a' nyelvben csak a' *mit*, ὅ τι, nem a' *miért*-et, διὰ τι? keresi. Ez ellen semmi kifogás nem lehet, mert kinekkinek szabad akarata van kijelölni működése' körét szükebbre, vagy szélesebbre. A' ki nem tenne egyebet nyelvünk körül, mint azt egész terjedelmében adatilag úgy állítaná elönkbe, mint létezett, és létezik, igen jó szolgálatot tenne nyelvtudományunknak; de azért annak eljárása sem észszerütlen, ki az okozatokról az okokra visszamenni, 's az ész' művének, a' nyelvnek okszerüségét keresni törekszik. A' ὅ τι a' tudománynak anyaga, a' διὰ τι? annak lelke, szelleme.

— *Fogarasi János* rt. előadván, miszerint az academia 1832-ben, és így már huszonkét év előtt állapítván meg helyesirását, azóta az irodalom megett, melly a' gazdasági elvnek az irásban mind nagyobb tért engedett, annyira elmaradt, hogy mind az academiának, sőt magának a' nyelvtudományi osztálynak számos tagjai, mind pedig az academián kivüli irók' legnagyobb része igen eltérő irásmódot követnek: *az academiai helyesirás' revisióját* indítványozta annál is inkább, mert a' M. Nyelv' Rendszerének 's a' Zsebszótárnak egy újabb

kiadása, valamint a' nagy szótár' elkészülése is küszöb előtt van. Az osztály czél- és korszerűnek találván az indítványt, olly módon kívánja azt munkába vétetni, hogy az összes osztály az egész helyesirási munkálaton az indítványozó rend. tag' hozzájárultával elébb bizottmányilag menjen keresztül, aztán osztályülésben olvastassa fel javaslatait, az academia' összes ülésének is előterjesztendőket.

— Olvastatott b. Eötvös József, Balogh Pál és Toldy Ferencz megbizott t. és rr. tt. *jelentése* a' nagy szótár' mibenlétéről, melly szerint az a' múlt évi vizsgálat, vagy is 1853-ki februar' 1-től f. évi január' végeig a' „Meggörbeszt" czikk szótól az „Öröm" czikk szóig haladott elő, e' rész 6400 czikkből állván, 's így kevesebből ugyan egy negyeddel a' múlt évi dolgozatnál: de a' mi részint azon háromhavi betegeskedésnek tulajdonítandó, melly a' folytonos munkálkodás' következtében is fogta el múlt évben a' szorgalmas szerzőt, részint azon a' szótárirással szoros kapcsolatban levő nyelvnyomozó munkásságnak, mellynek gyümölcseit az osztály több kisgyülési előadásokban vette, 's miknek tárgyalása a' szótárra magára csak a' legnagyobb hasznú lehet. Különben több újabb czikkek' figyelmes átnézése meggyőzte a' bizottmányt a' felől, hogy szerző ernyedetlen gonddal és lelkesedéssel folytatja művét, 's reményli, hogy az három év múlva sajtó alá mehetend. — Ezekhez *Fogarasi János* rt. mint megbízott munkatársa a' szótárszerkesztőnek jelentette, hogy harmadszor ment ez évben keresztül a' munkán a' H betűig, miután az academiai nyelvtudományi mozgalmak szükségkép hatottak a' dolgozókra, úgy hogy míg egyfelül a' hasonlító résznek nagyobb kiterjedés és beljebb ható munkásság, úgy másfelül nagyobb ovatosság is jutott; reményli egyébiránt, hogy, miután a' később fölvett szónyomozó elem a' most átvizsgálás alatt levő részekben bőven van tárgyalva, a' munka az ő részéről is ezentúl gyorsabban haladand. Az osztály e' jelentések után az ügy' mibenlétére nézve teljesen megnyugodott.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 13. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tudd. részére)

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Horváth Cyr. rt. Bertha, Pauler, Tóth Il. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Czuczor, Győry, Jerney, Kiss K. rr. tt. Petényi, Wenzel Il. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

HORVÁTH CYRILL rt.

a' bölcsészet' eszméjéről szóló értekezés-cyclusát a' következőkben befejezte.

Miután az eddig elősoroltakban mindaz némi fölvilágosítást nyert, mi a' bölcsészet' külső viszonyai és belső clágazottsága által megnehezített tájékozhatás végett többé vagy kevesebbé fölvilágosítandó volt: most már fennakadás nélkül hozzá kezdhetünk a' szellemi önismerét' fokainak rövid taglalásához.

Három önismereti fokot különböztettünk meg: a' közvetlent, közvetettet és összerűt. Mindenik nyomatékos a' maga körében;

csalatkoznék mind a' mellett, ki a' fokszerü nyomatékosság miatt, a' köztük létező viszonyra is nem ügyelne. Itt sincs helyén az elszigetelt tartás. Van ugyan mindeniknek olly bélyege, melly által jól meg lehet őket egymástól választani; ámde, mivel itt az egyszerü megválasztás sem czélunkhoz közelebb nem juttatna, sem a' bölcsészet' eszméjének méltánylási módját igazoltabbá nem tenné: az egyszerü megválasztáson fölül még az is szükséges, hogy a' fokok' lényeges oldalai, a' nekik tulajdonítható érvényesség' okaival együtt, lehetőleg tisztán föl legyenek mutatva.

Nincs mégis, nem is lehet szándékunkban a' szellemi önismeret' egész tartalmának fejtegetése; mert itt ama' tartalomegészből csak az érintethetik, a' mi a' bölcsészet' eszméjének méltánylásához kellékül szolgálhat. Az önismeret' fokainak kiemelése nem czél itt, hanem csak eszköz. Igaz ugyan, hogy az önismeretet és a' bölcsészetet, mint legfőbb tudományt, alkotó ismeretek közt nincs olly visszarezzentő ür, minőről némellyek álmodoznak; még sem lehet itt tanácsos a' két pont' elvegyítése. Ha valahol, bizonyára az illy útegyengetésnél szükséges, hogy a' későbben alkalmazandó elemek tisztán legyenek előállítva.

A' szellemi önismeret' tartalmában olly mozzanatokkal fogunk találkozni, mellyek a' bölcsészeti rendszerek' alkotásakor eldöntő hatalommal bírnak. Tanúsítja ezt a' bölcsészet' története. Mi élénkíthette más, mint az önismeret és bölcsészet közötti benső összefüggés, ama' buzgalmat, mellyel a' bölcsészek „az ismerd tenmagadat" elv iránt mindenkor viseltettek? Mi hozta elő a' nominalisták és realisták' még korunkban is föl-fölmerülő vitatkozásait? Mi vetette meg alapját a' mindent szétromboló Kant' Criticáinak? Mi az, a' mi Fichte J. H. rendszerét, minden elvontsága mellett, olly vonzóvá teszi? Vagy talán önkény szerint vagy csak amúgy vaktában cselekedett Hegel, midőn logicáját a' phaenomenologiával előztette meg? A' német bölcsészek közől sokan még mindig oda törekednek, hogy egy, minden várakozást kielégítő ismetannal vessék meg a' bölcsészet' alapját. Ugyanezt lehet tapasztalni más nemzetek' bölcsészeinél is. És miért van ez? Azért mert nem esetleges, hanem lényeges ama' viszony, melly a' szellemi önismeret és a' bölcsészet' eszméje között létezik.

Fonák tehát azok véleménye, kik előtt az önismeretnek azért nincs a' bölcsészethez köze, mert az élet' színváltoztató bonyo-

dalmai közt elég ön- és emberismével tündöklő egyénnél épen nem szokott feltaláltatni a' bölcsészeti belszükséggel együtt járó mélység. Kétségen kivüli tény. Ámde nem azon pillanatnyi hatás után vágyó ön- és emberisméről van itt szó, melly a' kedély' lidérczszerü változatainak kilesése és elöhozása által tündököl; hanem azon szellemi önismeretről van itt szó, melly Socratesben, még a' méregpohár' kiürítése után is, nyugalmasan értekezett a' lélek' halhatatlanságáról. A' szellemi önismeretet szintúgy mint a' bölcsészetet mélység jellemzi. Mindegyiknek forrása a' szellem. A' szellem pedig valóságos fenketlenség.

Szabadjon itt egykissé azokról emlékeznünk, a' mik már eddig mondattak. Mondva lön a' többi közt, hogy a' szellem, mint önmagában megkülönített egység, ment azon elvontságtól, melylyet a' psychologiai álláspont' védöi rá erőszakoltak. Mondva lön továbbá, hogy a' szellemi lét legfőbb fejlési fokát teszi azon bennünk élő középlénynek, melly a' lelki és éni fejlésfokok' meghaladása és összszerítése után igenli csak és ragadja meg önmagát igazán mint szellem. Roppant tehát már a' tartalom, mellyet a' bennünk önmagát szervező középlény mint szellem talál, midön magát, mint öntevőt, lényeges viszonyainak közepette megragadja és önmagának szellemi megismerésére szabadon elhatárrozza. Mondva lön végre, hogy az önmagát szabadon tevő szellem mindenben, a' mit tesz, önmagánál van; mert épen az önmagánáli lét teszi azon sajátságot, melly öt kiválólag jellemzi.

Voltak, kik ezek' hallása után azt vélték, hogy itt amaz idealismus pártoltatik, melly az önmagát tevő emberi szellemet teremtőnek, a' világban feltünő lényeket pedig olly határozatoknak tartja, mellyeket az önmagát tevő szellem önmagában tárgyiasít. Az emberi szellem nem teremt, nem is teremthet, hanem az önérzés, öntudás és önakarásban érvényített öntevéssel csak a' már benne tehetékileg létezőt valósítja meg, 's midön ezt végrehajtja, magát önmagában szervezi vagy is szellemileg él. Mivel pedig az élet szünetnélküli működés, azért az önérzés, öntudás és önakarás sem más, mint olly működési mód, mellyben a' szellem önmagát a' végből szervezi, hogy azzá legyen, mivé eredeti rendeltetésénél fogva lennie kell. Az eredeti rendeltetés eredeti határozottság nélkül nem gondolható. Akár érezzen, akár tudjon, akár akarjon tehát a' szellem, midön önmagának tevése által

az eredeti rendeltetés' megvalósítására törekszik : minden érzés, minden tudás és minden akarásnak nem csak meg kell az eredeti határozottsággal egyeznie; hanem a' mindenben önmagánál levő szellemnek éreznie, tudnia és akarnia is kell a' megegyezés' valódiságát.

A' sok felhozható közől álljon itt még a' már mondottak mellett annak megemlítése, miszerint az emberi szellem a' szükségelt megegyezést csak úgy tecndi valódivá, ha magát a' már többször érintett létviszonyok közt mindenben mint szellem érvényesíti. Érvényesítendi pedig magát mint ollyan, ha életének valamennyi fokán keresztül saját egyedi czélját közvetlenül, a' közös czélt közvetve, öneszméjét öszszerüleg megvalósítani mindinkább törekedendik. Nem ok nélkül használjuk e' szót „törekedendik", mert a' sem létére sem létmódjaira nézve nem független lény csak fokonkénti tökélyesedés által lehet valódilag azzá, mivé lennie kell.

Illynemü lény az emberi szellem is. Alig lehet tehát valami, természetével összehangzóbb, mint az, hogy életének különb fokain szükségképen fordulnak elő a' következő kérdések : 1) mi ő létezésének közvetlen fokán? 2) mi ő létezésének közvetett fokán? 3) mi ő létezésének öszszerü fokán?

Hogy ezen kérdésekre csak a' szinte három fokú szellemi önismeret által lehet megnyugtatólag válaszolni, a' már eddig fölhozottakból is eléggé világos. Három fokú pedig az önismeret azért, mert minden ismeretet három fokon kell keresztülvinni, ha csakugyan kivánjuk, hogy a' szellem' valódi birtokává legyen. Nem önkényszerü, hanem az ismeretnek mivoltán nyugvó sajátság tehát az ismefokok' hármassága. Lássuk ezek után a' fokokat egyenként.

1) A' szellemi létezés' első fokának bélyegét a' közvetlenségbe helyeztük.

Általában véve nincs tárgy a' világon, melly közvetett nem volna. Úgy hozza ezt magával a' világot tevő lények közötti belső összefüggés. Abban áll mind a' mellett egyik tulajdona az emberi szellemnek, hogy ő saját egyedi és egyetemi oldalainak meghaladása után magát azon tisztán eredeti mivoltozottságba visszahelyezheti, mellyben mint lényeges tag a' mindenség' valamennyi tagjával és az azokat folytonosan összetartó általányos egységgel is bensőleg összehangzik. E' tulajdon nélkül nem lehetne szabadon azzá, mivé lennie kell.

Az is volt már említve, hogy ő mint viszonylagos igazság nincs, nem is lehet az általányos igazságon kivül. Nyilván való innen, miszerint nem csak a' viszonylagos van benn az általányosban, hanem az általányos is benn van a' viszonylagosban. Midőn tehát e' kölcsönös benlételtől áthatott emberi szellem önmagát eredeti létviszonyai közt és eredeti törvényei szerint szabadon teszi, magát olly eredeti állapotban leli, mellynek általa végrehajtott közvetlen fölfogását méltán nevezhettük ösérzésnek. Érzésnek, mert benne a' figyelem sem valamelly tárgyra sem a' képzeletek, fogalmak és eszmék közötti viszonyra nem irányzódik; ösérzésnek, mert fölfelé menve nem találunk magasabbat, mellynek ő nyilatkozmánya volna; ellenben az alája rendeltekben ő teszi a' valódi tartalmat.

Úgy látszik egyelőre, mintha az önmagát saját ösállapotában érző szellem nem lehetne más, mint az úgynevezett tabula rasa; mert hiszen benne minden egyetlen egy ténynyé olvadt össze. Megszünendik azonban e' látszat, mihelyt amaz oldalak szemesebben átvizsgáltatnak, mellyek nélkül a' közvetlenség sem birna valódi érvénynyel. Három illy oldal fordul itt elő : a' tárgyi, alanyi és öszszerü. Tárgyinak ismerjük azt, mi az igazságra, alanyinak azt, mi a' bizonyosságra, öszszerünek végre azt, mi a' kettő' egységére vonatkozik.

Nézzük először a' tárgyi oldalt. A' már fölvilágosítottak szerint a' mindent átható általányos szellem, mint általányos igazság, működve nem csak önmagát teszi a' viszonylagos szellemben mint viszonylagos igazságban, hanem ezt is teszi önmagában. Midőn benne önmagát teszi, megnyilatkozik annak; midőn pedig azt önmagában teszi, képesíti őt a' megnyilatkozás' elfogadására. Továbbá mivel a' viszonylagos önállással ellátott emberi szellem koránsem létezhetik egyedül azért, hogy a' megnyilatkozást mint mulékony alak pusztán elfogadja; hanem rendeltetésében áll azon lenni, hogy a' vele öntevőleg egyesülő általányos igazsággal ő is öntevőleg egyesüljön : minek következtében a' megnyilatkozó igazság' elfogadásakor olly működési mozzanatot is kell érvényíteni, melly a' viszonylagos önállást közvetlenül bélyegezze. Hogy e' mozzanat itt nem más, mint a' szemlélés, annál biztosabban állíthatni : mivel az igazság a' közvetlenségi fokon azonegy a' léteggységgel. A' létnek közvetlen fölfogása pedig a' szellem' életé-

ben szemlélésnek mondatik. És ez azon, szellemi önállást bélyegző, működés, melly által az általányos és viszonylagos igazságnak életbeni egysége, vagy is az igazság' eszméje az emberi szellem' közvetlen birtokává lesz. Az általányos lét és szemlélés' egyesülésében áll tehát azon eszme, mellynek érvényültségénél fogva a' mindenkép áthatott emberi szellem érzi, hogy az igazság van. És ez teszi a' közvetlenség' tárgyi oldalát.

Alanyi oldalára a' bizonyosság esik. Mi legyen a' bizonyosság, azt már az előbbiekben vizsgálgattuk, itt csak azon pontokra hivatkozunk, mellyek nélkül a' kitűzött feladatot némi homály fogná körül. Midőn ugyan is az életre fölvillantott 's a' mindenségtől áthatott emberi szellem önmagát az ösérzésben fölfogja, olly állapotban létezik, mellyen kivül nincs, nem is lehet. Tagja levén a' nagy egésznek, mint tökéletes szervezetnek, ez által folyvást kénytettetik ama' közös czél' megvalósításábani részvételre, mellyre, a' mindenütt szükségképen érvényülő összefüggés miatt valamennyi tag szünet nélkül törekszik. A' közös czél hozza itt is magával, hogy a' végette mindenik tagban szükségelt eredeti határozottság egyben se hiányozzék. Akármint legyen tehát eredetileg meghatva valamelly tag, e' meghatás egyedül az ő természeti határozottsága szerint fog benne valósúlni. Illynemü meghatottságot, mint állapotot, lel önmagában az emberi szellem is.

Ámde mivel a' szellem' lényegét az önmagánáli lét teszi, hosszas fejtegetés nélkül is látható : miszerint ő nemcsak amaz állapotot leli önmagában, hanem önlétét is leli amaz állapotban. Mert mi más az állapot, mint olly határozatok' egysége, mellyekben épen az ő léte van? Sem léte nincs tehát az akkori állapoton, sem az állapot nincs az ő létén kivül. Mivel továbbá azon állapot épen az ő eredeti törvényei szerint villantatott elő benne, az is eléggé világos : hogy az emberi szellem' ezen állapotának önlétébeni és önlétének ezen állapotábani lelése, a' mennyiben saját eredeti, szükségképeni törvényei szerint hajtatik benne végre, nem más, mint az ösbizonyosság, melly más szóval közvetlennek is mondatik. És ez teszi a' közvetlenség' alanyi oldalát.

Ezek után itélve kettőt foglal magában az önmagát saját ösérzésében biró emberi szellem : a' közvetlen igazságot és a' közvetlen bizonyosságot. Amaz tárgyi, emez alanyi elem. Ebben különbözők; arra nézve pedig, hogy az egyik szintúgy, mint a'

másik közvetlen szellemi birtok, megegyezők. Kell tehát a' szellemben valaminek érvényülni, a' mi által az igazság a' bizonyossággal összszeríthető. Mi lehet ez? Azon eredeti törvények' összesége, mellyek az ő természetét teszik. Nem csoda tehát, ha a' szép, igaz és jó' eszméit nyomozók a' szellem' eredeti törvényeinek mindenkor olly eldöntő súlyosságot tulajdonítottak.

Ugyanazon törvények szerint hatja meg az emberi szellemet az általányos igazság, mellyek szerint ő az igazságot, mint létegységet, szemléli; ugyanazon törvények szerint leli saját létében az eredeti állapotot, valamint önlétét is az eredeti állapotban: következőleg az eredeti törvényekben érvényül azon középpont, mellynek súlyánál fogva az ősérzésben élő szellemnek az igazság bizonyos, és a' bizonyosság igaz. Bizonyos az igazság, mert a' szellem épen azon törvények szerint fogja föl az igazság' megnyilatkozása által benne előhozott állapotot, mellyek szerint benne az igazságtól eredő meghatás végrehajtatott. Igaz a' bizonyosság, mert az eredeti törvények is egyik nyilatkozmányát teszik ama' szükségképiségnek, melly föbélyege gyanánt mutattatott már föl az igazságnak. Midőn tehát a' szükségképileg meghatott szellem önlétét a' rá nézve szükségképi állapotban, és ezen állapotot szinte szükségképilg meghatározott önlétében leli, meggyőzetik arról, hogy csak így, és nem másképen lehet azt végrehajtania. És az igazság 's bizonyosság' ezen egysége teszi a' közvetlenség' összszerü oldalát.

Vessünk ezek után egy-két vizsgáló pillantást a' mondottakra. Közvetlenség jellemzi az egész álláspontot; mert az életre más által fölvillantott emberi szellem mindazt, a' mi az ősérzés' tartalmaként előhozatott, nem önkényileg tette, hanem már mint adottat magában találta. Az adottság' bélyege a' létiség. A' mi létileg van, azt a' ránk történt szükségképi hatás miatt nem lehet el nem fogadnunk. A' lét kényteti a' létet a' vele való rokonúlásra. Innen amaz ellenállhatlanság, mellyet az ősérzésben létező szellem az igazságnak, mint rá szükségképileg ható, létnek részéről tapasztal. Az ősérzésben az igazság, mint lét rokonúl az emberi szellem' létével, e' rokonultság hozza elő ama' meghatottságot, mellyben az önléte iránt bizonyos szellem bizonyos az igazság iránt is.

Az igazság és bizonyosság' létbeni egységének közvetlen

fölfogása azonegy a' közvetlen ismerettel. Vannak, kik a' közvetlen ismeretet közvetlen tudásnak, mások, kik hivésnek is szokták nevezni. Helyesebb az utóbbiak' gondolkodásmódja; mert csakugyan nincs még meg a' közvetlen ismeretben mindaz, a' mi a' tudáshoz megkivántatik. A' közvetlen ismeret lehetsége csak a' tudásnak, nem valódi tudás. A' tudást közvetettség jellemzi.

A' ki hisz, megrendíthetlen, mert őt a' szükségképiség által megnyilatkozó igazság ellenállhatlanúl kényteti az elfogadásra. Érzi, hogy van, de nem tudja, hogy mi az igazság. Szemléli, de nem gondolja még az igazságot. Mind a' mellett, a' már másutt megmagyarázott kifejezés szerint, bizonyos az igazság iránt.

Továbbá a' ki hisz, bizonyos önléte felöl is, mert a' szellem hamindjárt kénytetve van is az igazság' elfogadására, érzi, hogy az elfogadás az ő működése. Érzendi tehát benne saját önállóságát is, melly a' szabadság' önkényi oldalában jelenik meg. Bízvást lehet ezek után állítanunk: hogy a' hivő szellemben a' bizonyosság' oldala egy mozzanattal többet foglal magában az igazságénál. Mi e' helyen annál nagyobb ügyelésre méltó, mert épen az önkényi mozzanatban lehet föltalálnunk amaz okot, melly miatt az öneszméjének megvalósítására törekedő szellem a' közvetlenség' kellő világosság nélkül szükölködő fokán nem maradhat.

Mielőtt azonban e' fok' határain átlépnénk, hozzuk napfényre a' hivés' körének azon sajátságait, mellyek öt minden időben kiválólag érvényesítik. A' hivést az igazság és bizonyosság' egységének saját, eredeti törvényeinkkel összehangzó, közvetlen fölfogása jellemzi. Fődolog tehát benne az eredeti, vagy is a' tisztán természeti törvényekkeli összehangzás. A' mi tisztán természeti, az minden embernél közös. Akármi legyen az, a' mi valakinek tisztán vett természeti törvényeivel megegyező, meg fog az egyezni másnak tisztán emberi természetével is Nyomatékozzuk a' „tiszta" szót, mert általa véljük kiemelhetőnek a' közönségesen úgynevezett természet és az eredeti természet közötti nagy különbséget. Az eredeti természet mindenki' sajátja, de vajmi nehéz annak tisztaságát a' maga valódiságában fölfogni. Mindenki érzi hatását, kevesen vannak mindamellett, kiknél a' szellemi önbirásnak állandó mozzanatává szilárdúlt. Pedig e' nélkül a' szellemi élet sem más, mint bojtorjánok közé temetett virág.

Lássuk azonban a' hivés' sajátságait. A' hivésben fölfogott

igazság' bélyege a' közvetlen szükségképiség, a' bizonyosságé a' közvetlen egyetemiség. A' fölfogás ugyan is azon törvények szerint hajtatik végre a' szellem által, mellyek adottságuknál fogva szükségképiek, tisztaságuknál fogva pedig egyetemesek. Innen van, hogy a' közvetlen igazság nem csak szükségképi, hanem egyetemes is; úgy szinte a' közvetlen bizonyosság nem csak egyetemes, hanem szükségképi is. A' szükségképiség és egyetemesség' tárgyi egysége kölcsönözi a' hivésnek azon hatalmat, mellyet a' szellem' életén keresztül folyvást gyakorol. Az egyetemesség és szükségképiség' alanyi egysége kölcsönözi ama' mélységet, melly a' hivést akármilly bonyodalmak közt megrendíthetlenné teszi. A' hatalom és mélység' egységében áll végre ama' súlyosság, melly által a' hivés mindenkor és mindenhol megnyugtatólag érvényeskedik.

És még sem nyugodhatunk meg állandóan e' fokon. Oka a' közvetlenség' tartalomban dús, de alakra nézve nagyon meddő mivolta. A' csupán szemlélt igazság sokkal rendítőbb, a' csupán érzett bizonyosság sokkal indítóbb, hogysem azok' túlterjedését a' saját önállását is érző szellem folytonosan megelégelhetné. Nemcsak szerv ő az általányos életben, hanem forrása is saját egyedi életének, innen van: hogy nem csak más lényekhez hanem önmagához is lényeges viszonyban áll. Két ok van, mellyek őt szünetlenül sürgetik az önmagához viszony' megszilárdítására: a' mindenségnek tőle is kiegészítést váró tagjai, és saját rendeltetése.

2) Midőn az emberi szellem az önmagához viszonyt túlnyomóvá teszi a' másokhozi viszony fölött, önismeretének azon fejlésfokát indítja meg, mellynek bélyege a' közvetettség. E' fokon az érzést a' tudat váltja föl. Itt is elfogadja az igazságot, de nem azért, mivel arra kénytelve van, hanem azért, mivel arról szabadon meggyőződik. Elfogadja, mivel azt önmagával közvetítette. Minthogy tehát a' közvetítés az ő munkája, olly működést kell minden más előtt előfejtenie, melly által önmagának, mint viszonylagos igazságnak az általányos igazságtól történt megkülönítése után azon pontokat is világosan kiemelje, mellyeknél fogva egymással közvetíthetők. E' működés a' gondolás. Minek következtében ha az emberi szellem mint én, önmagát minden mástól mint nem-éntől megkülöníti, 's e' megkülönítés után a' nem-ént

önmagával a' végből közvetíti, hogy azt, a' mi benne léti birtok volt, tudativá tegye, azon működést foganatosítja : melly a' tudat, öntudat és ösztudat' fokain keresztül gondolásnak szokott neveztetni.

A' közvetettség' könnyebb átérthetése' okáért szükséges, hogy e' fokoknál egykissé megállapodjunk. Lássuk először is a' tudatot, melly némellyek által világtudatnak is mondatik. Tárgyait azon lények' összesége teszi, mellyekben az általányos igazság térileg megnyilatkozott. E' lények sincsenek csupán azért, hogy csak legyenek, hanem azért, hogy az őket előhozó általányos igazságot megismerhetővé tegyék. Mit akar tehát irányukban az emberi szellem? Át akarja őket hatni, hogy őket igaz oldalaiknál fogva önmagával közvetítse. Nem is az a' gondolás' valódi tárgya, a' mi a' világlényekben mulékony, hanem az, a' mi állandó, nem az eseték, hanem a' lényeg. A' lények lényegeiket illetőleg bensőleg függnek össze egymással. Akármilly lényt fogjon föl a emberi szellem a' világlények közt, mindaddig meg nem nyugodhatik irányában, míg amaz összefüggés' szükségképiségét át nem értette, melly a' fölfogott lény és a' többi közt fennáll. A' világlények oksági törvény alatt állanak. E' törvény igényli, hogy az egymásra bensőleg viszonyúló, a' viszonyúlást fogalmakban fölfogó és a' közvetítést gondolással végrehajtó szellem a' tudat' fokán nem a' tárgyakat közvetíti önmagával, hanem önmagát közvetíti a' tárgyakkal. Vagy is, hamindjárt a' közvetítést a' szellem hajtja is végre, mint alany a' tárgy' irányában : ő mégis e' fokon alárendelten működik; mert a' világlények közt szükségképen érvényülő okszövetség alól, mint szerv az egészben, ő sincs kivéve. Mutatja ugyan a' tárgyakhozi alkalmazkodás, hogy a' tér' határai, mellyek között a' tudat' tárgyai léteznek, nem határai egyszersmind az őket átható gondolásnak is; mert a' legelső 's mástól független ok' eléréseig meg nem szünő áthatás túlterjedés nélkül képtelenség : mindamellett a' világlényeket átható 's ez által magát velök értőleg közvetítő szellem annál kevesebbé nyugodhatik meg e' fok' nyereményén, minél kevesebbé lön általa megérvényítve az önmagához viszony. Pedig e' viszony rá nézve szinte lényeges, rendeltetésében álland tehát azon is lenni : hogy necsak önmagát közvetítse a' tárgyakkal, hanem a' tárgyakat is közvetítse önmagával. Lehetséges-e azonban ez, ha előbb ön-

magát épen úgy át nem érti, a' hogyan a' tárgyiságot átértette? Teljességgel nem.

Érdekében áll tehát oda törekedni, hogy magát saját gondolásának erejénél fogva a' világlényektől megkülönítse, 's e' megkülönítés után olly önálló alanynyá szilárdítsa, melly aztán képes legyen a' hozzá alkalmazkodó világlényeket önmagával közvetíteni. Midőn az emberi szellem ebbeli működését folyamatosítja, a' tudat' fokáról az öntudatéra lép által.

Az öntudatnak tárgya nem lehet más, mint a' magát gondolásban tevő 's önmagára viszonyító emberi szellem. Tudni akarja, hogy mi ő, mint viszonylagos igazság? Át akarja hatni, és így értőleg akarja önmagával közvetíteni ama' tartalmat, melly létileg már benne foglaltatik. Fölötte nehéz és szilárdított reflexio nélkül soha nem tettlegesíthető szándék! Roppant idő folyt le, míg az emberi szellem annyira megért, hogy magának, a' rá nyomasztólag munkáló tárgyvilág' súlyától megmenekülvén, e' kérdést tehette: mi vagyok én mint öngondoló szellem?

Bármilly érdekkel bírjon e' kérdés' taglaló vizsgálása; mégsem lehet itt mást a' sokoldalu tartalomból elősorolnunk azon pontoknál, mellyek nélkül a' kitűzött feladat' megközelítése majdnem lehetetlen. Többször volt már említve, miszerint a' szellem csak az által az, a' mi, hogy önmagát szabadon teszi 's tevényeinek önmagára történt viszonyítása után magát, mint ollyat bírja. Az előbbi fokon nem birhatta még magát megnyugtatólag az emberi szellem; mert nem a' tárgyak voltak övele, hanem a' tárgyak által benne szükségképen fölzsendített fogalmaknál fogva ő volt a' tárgyakkal közvetítve. A' fogalmak' fölzsendítésekor még is nem csak a' tárgyak hatottak rá, hanem ő is hatott a' tárgyakra: minek következtében, midőn a' fogalmakat elfogadta, ő is tette magát mint szellem azokban. Ezen önmagának azokban történt tevésénél fogva tehát méltán akarja tudni: vajjon azokban 's azok által önmagát azzá tette-e, mivé fogalmához képest tennie kell. Hogy pedig ezt annak rende szerint megtudhassa, minden más előtt amaz elemekre tartozik ügyelni, mellyek az öntudat' lényeges oldalait teszik.

Midőn a' szellem önmagát gondolva teszi, tényeket hoz elő magában, mellyek gondolatoknak neveztetnek. Miből látható, miszerint a' csak most említett fogalmak sem mások, mint részben

legalább a' szellem által előhozott gondolatok. Ezekből áll az öntudat' tartalmi oldala. Továbbá mivel akármilly lény sem lehet más, mint az, a' mi, kétségbe nem vonható: miszerint az önmagát gondolással tevő szellem sem tehet mást az iménti gondolatokban, mint saját fogalmát. Mire mutat mindez? Arra, hogy az öntudatos szellem: 1) magát önmagában gondolva megkülöníti; 2) hogy a' tett gondolatokat saját fogalmával, és saját fogalmát a' tett gondolatokkal összetartja; és miután 3) azokat a' köztük létező viszonynál fogva szükségképen egyesítette, a' nyert egységet önmagában 's önmagát a' nyert egységben gondolás által fölfogta.

Egyedül a' gondolásban találjuk tehát föl azon működést, mellyben a' szellem magát önmagával közvetíti. Sikeretlenné válnék azonban e' közvetítés, ha a' gondolás a' czélszerüleg meghatározott szellem' eredeti törvényeivel mindenkép meg nem egyezne; mert épen az eredeti határozottság hozza úgy magával: hogy akkor, midőn a' szellem eredeti törvényei szerint működve, saját egyedi czélját közvetlenül megvalósítja, közvetve megvalósítsa a' valamennyi világlénynek közös czélját is. De hogyan, ha nem volna köztük lényeges az összefüggés? Ha pedig lényeges, minden lényben azonosak ama' törvények is, mellyek szerint a' közös czél valamennyi világlény által megvalósíttatik. Valamint a' lények eredeti határozottságnál fogva szükségképi tehát azon törekedés, mellyel a' közös czél' megvalósításában mindenik részt vesz: szintúgy szükségképiek azon törvények is, mellyek nélkül a' közös czél soha meg nem valósíttathatnék.

Miután az öntudatos szellem ama' szükségképi törvényeket mind önmagában mind a' világlényekben tiszta gondolással fölfogta és szerintök működvén, nem csak a' világlényeket önmagával, hanem önmagát is azokkal közvetítette, azon fokát éri el a' közvetett önismeretnek, mellyen a' világtudat és öntudat' egysége vagyis az ösztudat fejleszkedik. Az ösztudat mindazt magában foglalja, a' mi eddig az érintett fokokon keresztül lényeges oldal gyanánt kiemeltetett. Az ösztudatos szellem' működésének előhozmánya a' közvetett ismeret vagyis a' tudás.

Eddig a' közvetettség' fokainak bontogatása. Lássuk már most ama' sajátságokat, mellyek a' tudást a' hivéstől elkülönözik.

A' ki tudással bír, az tud valamit. Ezen valami az én, nemén és a' kettő közötti viszony. Minthogy pedig ezekben az önma-

gát szabadon megkülönítő igazság nyilatkozik meg, nyilván van: miszerint a' tudásnak vagy is a' közvetett ismeretnek tárgyát nem az általában vett, hanem a' megkülönített nyilatkozmányokban is összszerítőleg nyilvánuló igazság teszi. A' tudatoló szellem előtt két oldalról jelenik meg minden lény, mint igaz és mint nem-igaz. Innen amaz ingatagság, melly a' tudat' határain belül mindig előfordul. Igaz itt mindenik lény, mert nyilatkozmánya az igazságnak; nem igaz, mert valódi nyilatkozmánynyá is csak úgy lesz, ha a' többi lényekhez viszonyíttatván, azok által mint szükségképi tag az egészben, szükségképen kiegészíttetik.

E' kölcsönös kiegészítésben keresendő azon ok, melly miatt a' tudatoló szellem mindaddig el nem fogadja az eléje villant igazságot, valamig azt a' már elfogadottnak segedelmével át nem értette. Nem a' közvetlenül adott, hanem az általa mintegy előhozott igazság az, a' mit ő szellemileg birtokolni akar. Megkivánja mindamellett, hogy a' már elfogadott és az elfogadandó igazság közötti összefüggés ne külső, hanem belső, azaz szükségképi legyen. Innen az okság' törvényének e' fokoni eldöntő uralkodása.

Itt játszik kizárólag főszerepet a' bebizonyítás is. A' mi kellőleg be van bizonyítva, igaz; a' mi nincs kellőleg bebizonyítva, nem igaz. Ezen szabály kormányozza a' közvetett igazság' elfogadását, mellynek itt föltéte az átértés. Átérteni pedig valamit annyi, mint annak közvetett szükségképiségét megismerni. És e' közvetett szükségképiségben áll a' tudás' tárgyi sajátsága.

Az alanyi a' bizonyosság' oldalára esik. Midőn t. i. az emberi szellem az igazság' nyilatkozmányait gondolatban, tehát közvetítés' útján, szerzett átértés után elfogadja, olly működéseket visz véghez: mellyek benne többé vagy kevesebbé megnyugtató állapotokat eszközölnek. Ha a' végbevitt működések törvényszerűk, akkor az állapotok megnyugtatók; ellenben ha amazok nem törvényszerűek, ezek sem lesznek megnyugtatók. Nem az állapotok' közvetlen fölfogása vagy is az érzés tehát az, a' mi itt dönt, hanem a' reflexio' útján szerzett értés. Összetartatnak ugyan is a' működések, mint állapotok a' szellem' eredeti törvényeivel 's ezeken keresztül az ősállapottal, és ha ezen állapottal amazok megegyeznek, e' megegyezés hatályánál fogva nem csak az állapotokat önlétében, hanem önlétét fölleli a' szellem azokban, vagy is

a' megegyezés' átértése által közvetítve lesz a' közvetett bizonyosság, mellynek sajátsága leend a' közvetett egyetemesség.

Két sajátságot hoztunk napfényre : a' közvetett szükségképiséget és a' közvetett egyetemességet. Amaz az értett igazságnak, ez az értett bizonyosságnak sajátsága. Ámde mivel az értés a' szellem' ugyanazon törvények szerinti működésének eredménye, látnivaló : hogy az, a' mi közvetetten szükségképi, közvetetten egyetemes is, és a' mi közvetetten egyetemes, az közvetetten szükségképi is. De ki van ezek által mutatva a' közvetett igazság és közvetett bizonyosság' szellemünkbeni egyesége is, mellynek közvetett megismerése, a' tudás. A' közvetett igazság és bizonyosság' tárgyi egysége szüli az értést vagy mások szerint a' belátást; a' közvetett bizonyosság és igazság' alanyi egysége szüli a' meggyőződést; az értés és meggyőződés' egysége pedig szüli ama' világosságot, melly a' tudást megnyugtatóvá teszi.

És még sem nyugszik meg állandón rajta az emberi szellem. Mi lehet ennek oka? A' közvetettség, melly minden alapossága mellett végső alap nélkül szükölködvén, szükségképen ösztönözi az ismerkedő szellemet azon fokhoz vissza, hol az igazság szintúgy mint a' bizonyosság elidegeníthetlen adottságok. Ez a' közvetlenség' foka, mellytől elválasztottan a' közvetettség saját levésének szünetlenségében enyészik el. Sokaság valódi egység nélkül.

Két fokát vizsgáltuk eddig a' szellemi önismeretnek : a' közvetlent és a' közvetettet. Amazon volt egység, de valódi sokaság nélkül; emezen volt sokaság, de valódi egység nélkül. Pedig sem az elvont egy, sem az elvont sok, hanem a' kettő' életbeni egysége, vagy is az összerüség jellemzi valódilag az emberi szellemet. A' szellem csak úgy az, a' mi, ha önmagának tevése által öneszméjét szabadon megvalósítja. Azon fokát az önismeretnek, mellyen keresztül a' szellem magát mint öneszméjében élő lényt fogja föl, már előbb

3) Összerűnek neveztük. A' név is mutatja, hogy ez az előbbi fokok' egysége levén, mindazt magában foglalja, a' mi az előbbiekben lényeges volt. Magában foglalja tehát tárgyilag :

a) az igazságot, mint az általányos és viszonylagos igazság' életbeni egységét, vagyis mint eszmét, melly szerint minden lény csak azért igaz, mert nyilatkozmánya valamelly általa

önállólag megvalósított isteni eszmének; minden létviszony csak azért igaz, mert nyilatkozmánya az isteni eszmék közötti benső összefüggésnek; végre a' létviszonyok közt saját eszméiket, mint önczéljaikat megvalósító lények' egysége, vagy is a' valóság csak azért igaz, mert eredetileg meghatározott valósítmánya az isteni eszmék' tökéletes egységének.

b) Tárgyilag tekintve magában foglalja e' fok a' szemlélés és gondolás' egységét vagy is az eszmélést, melly némellyek által hibásan tartatik azon egynek a' reflexióval. Előfordúl ugyan ez benne, de csak mint mozzanat. Az eszmélés olly müködése a' szellemnek, mellyben az igazság nem csak szemléltetik hanem gondoltatik is; nem csak gondoltatik, hanem szemléltetik is. Miből világosan kivehető, miszerint az eszmélés nem azért egysége a' szemlélés és gondolásnak, mintha ezek' előhozmánya volna; hanem azért, mert a' szemlélés és gondolás csak nyilatkozmányai az eszmélésnek.

Továbbá alanyilag tekintve magában foglalja e' fok a' közvetlen és közvetett bizonyosság' egységét, mellynek erejénél fogva az igazság' nyilatkozmányainak megeszmélésekor bennünk fölserkentett állapotok csak azért bírnak kénytető egyetemességgel, mivel bennök a' közvetlen bizonyosság érvénykedik.

Végre összerüleg tekintve magában foglalja e' fok a' hivés és tudás' egységét. 'S ezen egység az, mellyet öszszerü ismeretnek nevezünk. Ez azon ismeret, mellyet nem csak szükségképiség hanem egyetemiség is, nem csak egyetemiség hanem szükségképiség is, azaz mindenképi érvényesség súlyosít. Ez azon ismeret, mellyben az önmagát szervező emberi szellem az önérzést öntudással, az öntudást pedig önérzéssel hatván keresztül, alapját veté meg az önbirásnak. És csak az önbirásig jutott egyén lehet valódi tényező a' bölcsészet' országában!

A' valódi tényező' kijelölhetésén fölül a' már mondottakkal elértük azon álláspontot is, mellyről a' bölcsészet, mint öszszerü ismeretekből álló tudomány az igazság és bizonyosság' egységéről, a' maga valódiságában fennakadás nélkül méltányoltathatik.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 20. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

B. Eötvös József t. szt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Jerney és Wenzel r. és l. tt. — Egyéb osztályokból:*

Bugát, Czuczor, Gebhardt, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Bertha, Pauler, Pettényi, Székács, Tóth I. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

WENZEL GUSZTÁV lt.

Szerémi György XVI. századbeli emlékiróról szólván, 's megjegyezvén róla, hogy munkáját 1548-ban hihetőleg már befejezte, melly évben az előadó Szerémi' nevét a' bécsi egyetemi „magyar nemzet" anyakönyvében önkezüleg beírva találta; kiadatlan munkája' jellemzésére néhány ismeretlen érdekes töredéket közlött.

— Következtek

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

eszméi a' nemzeti mythologia' felkarolása' fontosságáról:

A' magyarok, mióta a' keresztyén hitet elfogadták, minden tudományt, kevés kivétellel, romai nyelven tanultak; mert nyugaton ez volt az anyaszentegyház és tudományok' nyelve. Mihezképest *Kálmán* király' idejében *Lőrincz* esztergami érsek alatt tartott zsinatban is elvégeztetett: „*Canonici in Claustro* [1], *et Capellani in Curia* [2] *literatorie loquantur.*" Azaz: romai nyelven. Közép korban a' *pap=clericus*, literátust, diákos embert jelentett.

Ez a' megrögzött szokás, hogy nálunk is a' romai nyelv kapott uralkodásra, egészen feledékenységbe menesztette a' magyar nyelv-kútfőt, a' mythologiát, az őshit' nyelvét; kivált, miután szerfölött való buzgóságból a' magyar pogányság' maradványai lassanként mind kiirtattak. A' nemzeti mythologia helyett idővel a' görög és romai mythus kapott lábra: kik tehát e' két nyelvet nem értették, vagy nem beszélték, azok nem csak az akkor gyakorolt tudományokban maradtak hátra: de még anyanyelvökből is soknál többet feledtek el, mint csak a' helynevekből is megtetszik; ezekből mi már keveset értünk, nem tudjuk, mit jelentenek. Nyelvünk tehát, úgy szólván, egyedül a' nép' szájában élt, 's maradt meg. Nagyon is igaz *Herdernek* aranymondása, Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, XIX. kötet, II. szak: „*Nur durch die Cultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarey* (tudatlanságból) *heben.*" — „*Die Cultur der vaterländischen Sprache*" pedig áll annak *eredetiségére* visszavitelében, 's föntartásában. Föntartatik pedig, ha a' nemzet minden *idegenségtől* megóvja, ha rajta tanúl, 's ha azt a' nemzeti

[1] Monostorban, azaz egy födél alatt laktak; innen a' *Káptalan-szer* nevezet.

[2] Nem csak a' fejdelmi udvarban, hanem az ország' főbirái' udvaraiban is.

mythologia' nyomán míveli 's bővíti. Mert, ha az más idegen nyelv és mythus szerint képeztetik, szükségkép el kell a' köz és irói beszédnek némelly részében a' hajdankor' eredeti szólásmódjától térnie; mert nála kiapadt azon forrás, mellyből nyelve eredetileg szivárgott. Szavait, ha szinte a' gyököket megtartotta is, nem tudja első eredeti jelentésére visszavinni, mert nincs nemzeti mythologiája.

De olly nemzet, mellynek nincs saját mythologiája, szükség' esetében alkalmas új szavakat sem tud teremteni; mert kezében megszakadt az eredeti természetes gondolkodás' fonala. Ezért nem mutatkozik az új tárgyak' elnevezésében annyi ész (λογικη), mint a' régi szavak' adásában tapasztalhatni. „Plato quoque, non impositione nuda, sed Natura duce, commode imposita esse rebus nomina docet; — mond *Pamphili Eusebius* az 1549-dik évi basileai kiadásban, Praep. Evang. Lib. 11. Cap. 3. — Sic igitur in *Cratylo* scribit: Non est illud nomen, quod aliqui (quoniam ita velint) rei cuipiam indiderint; sed rerum quaedam conditio Natura duce, apud Graecos, et Barbaros — Non ergo vile quid est, o Hermogenes! recta nominis impositio, sed doctissimorum, atque praestantissimorum virorum. Tum *Cratylus*: Recte ais, inquit: duce Natura, nomina rebus accommodata putans, nec quemvis hoc facere posse, sed illum solummodo, qui ad naturam rei respiciens, potest ad eam nomina accommodare."

E' nehéz tudománynak mestere pedig a' mythologia; ez adja a' nemzet' kezébe az őskor' eszességének megszakasztott fonalát, midőn őt a' szavak' eredeti forrásához, mellyből fakadtak, visszavezeti. — Ezt a' nagy igazságot már *Mone Ferencz* győző, sőt elvitázhatatlan okokkal olly világosan megmutatta: Geschichte des Heidenthums im nördlichen Europa. Zweiter Theil, Leipzig und Darmstadt, 1823. 8. II., 274—275. r. hogy az, a' mit ő csak a' német nyelvről velősen mondott, minden eredeti élő nyelvre nézve, közönséges szabályul szolgálhat. Nyomos és fölötte tanulságos észrevételei ekkép hangzanak:

„Die alte teutsche Sprache enthält viele Wörter, deren Begriffe einem andern Gedankengang und Glauben angehören, als dem Christenthum. — Religion und Sprache ist das Aelteste jedes Volkes, ihr inniger Zusammenhang eine nothwendige Annahme. Dass also die Sprache bei den alten Völkern, wozu hoffentlich

auch die Teutschen gehören, hauptsächlich durch religiöse Vorstellungen und Ansichten gebildet worden, das wird nur der läugnen, der das Wesen der Sprache, besonders einer ursprünglichen, und die wunderbare Thätigkeit ihres Geistes verkennt. Die alte teutsche Sprache ist in ihren Biegungen weit gebildeter, als die neue; daraus folgt: dass der Gedankengang des Volkes reiner, das heisst, nicht durch fremdartige Bildung getrübt war, wie jetzt. Man dachte nationeller, dem ursprünglichen Volksgeiste, und seiner Bildung gemässer." Azaz: következetesebben.

A' nyelv tehát az öshit, vagy mythologia' szüleménye, belőle fejlödött ki. Ennél fogva a' mythologiát nem lehet, nem kell a' történeti és nyelvészeti tudományok' köréből kizárni. Nem kell azt hinni, és másokkal elhitetni: hogy a' mythus csupa valótlanság, merő elmefuttatás. A' görög és romai irók azért neveztetnek, ha mindjárt nem helyesen is *Classicusok*nak, mert egészen egyházi és polgári törvények' értelmében írtanak.

Megemlítendők *Mone Ferenc*znek még jelen sorai is 278. 279. ll. „Sagen und Lieder werden von allen teutschen Völkern erwähnt, soweit man von ihnen Nachricht hat, und zwar als die einzige Art ihrer Überlieferung und Weisheit. Zugleich versichern die Alten, dass die Religion der Teutschen in ihren Aeusserlichkeiten ganz prunklos gewesen. Hieraus folgt: dass das Heidenthum unserer Voráltern im Innen, im Geiste, in der Lehre, überhaupt in Ideen bestanden. Mithin war ihre Denkunsart, Lebensansicht, Dichtung, überhaupt ihre ganze geistige Richtung und Thätigkeit, durch ihren Glauben bedingt, sie hatten keine andere Bildung, als die durch ihre Religion. — Ich glaube auch im Alterthum Spüren von Maassregeln zu finden, die auf Erhaltung des Volkscharakters, also auch der Denkungsart abzweckten. — Dazu kommt der Grundsatz der Treue — welche in der Anhänglichkeit am alten Glauben, am Vaterlande, den Freunden und gegebenen Worte bestand, und wie es scheint, in der Anhänglichkeit des gemeinen Volkes am Alten, und in seiner lobenswerthen Abneigung vor Neuerungssucht (die nur die Folge eines aus den Fugen getretenen Lebens ist) sich noch einigermassen zeigt."

Mentsük meg tehát azt, a' mi még az ös magyar mythusból a' nép' nyelvében élten él, idönek elötte, míg a' nép az irói nyelven nem beszél. Mert ha majd a' nép is könyvek szerint fog be-

széleni, még nehezebb lesz az ős magyar mythologiának kidolgozása, melly tudomány már magában is homályos, mert sehol sem találtatik nyilván megírva; ez hagyománykép csak szóval taníttatott, így sem közönségesen, hanem hit alatt, hogy senkinek a' titkokat ki nem mondják, egyedül csak a' fölavatottak közt. Ennél fogva kétféle a' mythologia, titkos és népies; vagy is, okos, és természetes; az volt az ész' kifolyása: ez pedig a' látható természet' tiszteletében állott. Ezért az ó világ' hite, religiója is kétféle; más volt az avatosé, más ismét a' népé; azé, 's ezé között igen nagy a' különbség.

Mí az iskolákban csak a' nép' mythusát tanultuk valahogy, ezt sem úgy, mint kellene; mert jóformán a' szerzők magok sem értik. Én több mythológ irót olvastam, de egyben sem találtam voltakép megírva sem az egyik, sem a' másik mythologiát; ezt csak a' keletiek, görög, római, és Europa' eredeti népei' mythologiájának egybehasonlításából, 's az úgynevezett görög és romai classicusok' figyelmes olvasásából lehet nagy nehezen kitanulni; de úgy sem egészen, hanem csak valami részében; mert azon kivül, hogy a' pogány hit' ágazatai legnagyobb titokba burkolvák: a' keresztyénség még a' népies vallás' szertartásait is szorosan tilalmazta; mi tehát többet nem tudhatunk az ó világ' religiójából annál, mi az eddig ismert homályos kútfőkben fönmaradt. A' magyar mythologia pedig megvan a' hagyományokban, nemzeti és népmondákban, a' köznép' szokásaiban, 's a' nyelvben, mellynek segedelmével nagy részben ki lehet dolgozni, mit tapasztalásból mondhatok.

KIS GYÜLÉS, FEBR. 27. 1854.

(A' mathem. és természettudd. osztályok' részére).

Gebhardt Ferencz idősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Bugát, Győry és Kiss Kár. rr. és Petényi l. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Jerney rr. tt. — Bertha, Pauler, Tasner, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

KISS KÁROLY rt.

a' várnai ütközetről [1]) kezdett értekezni *strategiai szempontból*, a' következőkben:

[1]) Kútfők: *Teleki József* gr.: Hunyadiak' Kora; — *Hammer József*: Geschichte des Osmanischen Reiches; — *Kausler Fr.*: Schlachten-Atlas; Milit. Conv. Lexicon; — *Schütz*: Allgemeine Erdkunde; — *Engel Chr.* Geschichte des Ungr. Reichs. — *Korponay János*: Hadi földirás.

Uraim! Múlt évi august 9-kén volt hét éve, hogy én a' mohácsi vérmezőn a' Pécsre utazó magyar orvosok és természetvizsgálók előtt az ott — 1526. august' 29-kén — történt gyászos harczeseményről hadtudományi és történelmi szempontból értekeztem [1]). Hét év alatt sok víz folyt le a' Dunán; sok, igen sok történet e' hazában is. Értekeztem akkor a' mohácsi veszélyről, jelen értekezésem' tárgya a' várnai.

Miért mindig csak gyász-, harczeseteket tűzök ki értekezésem' tárgyául? miért nem fényes diadalmakat is? hiszen illyenekkel is dicsőité a' magyar gyakran fegyverét! Igaz, — de én több tanulságot helyezek mindig a' balesetekbe; annak adalékaiban látom én mindig az isteni gondviselés' újját, mutatva a' politicai, vagy strategiai elmulasztásokra, mint érforrásaira a' bekövetkezett gyász eredményeknek; számtalan példákat rajzolt fel ez állítás' igazolására a' hadi történelem, mutatva a' nemzet' büneire, mellyeket fenyítetlenül nem hágy soha az ég. — A' balesetek' részleteiben láthatjuk mind azt kitárva előttünk, mitől ovakodnunk kell, mit javítanunk szükség; egyébiránt is, az erénynek próbaköve a' szerencsétlenség, rakhelye az mindig a' polgári erénynek és a' harczias hősiségnek, olly nemzeteknél t. i. mellyek még nem feledkeztek meg magokról, nem kötelességeikről, mert csak illy nemzetekben van még élet, 's életrevalóság, élni megérdemlés; a' melly nemzet megfeledkezik magáról, meg kötelességeiről; melly nemzet mitsem gondolva politicai viszonyaival, az anyagi jólétre vergődésnek feláldoz minden más érdekeket; a' tudományok' elhanyagolása mellett elhanyagolja a' hadtudományt is: abban nincs életcsira többé, annak a' történelemben csak multja van, de jövője nincs; az illy nemzetet, ha kiirtja a' sors' keze az élők' sorából, sajnálni lehet, mert a' vétkes könnyelmü többséggel ártatlanul mindig az erényes kevesebbség is tönkre dől, amazok mitsem érzik a' halálos csapást, míg emezeknek szíve elvérzik a' fájdalom' iszonyusága alatt; a' történetiró 's búvár busongani tud illy nemzet' kimultán, de csodálkozni nem.

A' mohácsi veszélyt sok büne előzte meg a' magyarnak, bünhödött is érte; sok büne előzte meg a' várnait is, bünhödött

[1]) Megjelent a' magyar orvosok' és természetvizsgálók' 6-dik (1845.) nagy gyülésének munkálatai közt; németül: az Illustrirte Zeitung 1845. 128-ik számában.

azért is; a' mohácsiról értekeztem — mint említém — más alkalomkor; ha élni hágy istenem, arról még bővebben értekezem tán máskor. Halljuk uraim! most a' várnait : tanulság. és az isteni újjnak intése ebben is elég.

* * *

Minekelőtte a' várnai ütközet' történelmének leirásához fognék, azon alapelveknél fogvást, mellyeket én e' helyen felolvasott értekezésembem *„mikép kell* t. i. *hadi történelmet írni“* bővebben fejtegettem, mellyektől egy hadtörténelem' irójának sem szabad eltérni, hahogy munkájának lehető jó alapot akar adni : el nem kerülhetem megelőzőleg Várnát 's vidékét tájrajzilag leírni, mintegy kivilágítani a' tért, mellyen a' harczias események rögtön egymásra következő mozzanatokban tünedeznek elő; — szükség ezt tennem, nehogy az olvasó sötétben tapogatódzzék, tájékozni magát semmikép sem tudva. Ez okból czélszerünek láttam egyszersmind értekezésemhez egy tervrajzot is csatolni, mellyet Kausler Fr. Schlachten-Atlaszából némi módosításokkal lemásolni igyekeztem. Elvezetem tehát önöket most, uraim! Várna vidékébe, hol november 10-kén 1444-ben az ott küzdött magyarok 's lengyelekre nézve gyászos eredményü ütközet történt; az eredmény nem csak hazánkat tekintve, de egész Europa sorsára 's átalakulására is nagy befolyással volt. E' csatatéren 's napon elveszté Magyarország a' keleti állodalmakat érdeklő minden nyomatékos hatását, elveszté századokig megőrzött határszéleit. Irtózatos baleset ek' kútfeje lőn az, ebből eredett szerencsétlenségének vége hossza nem lőn, míg végre hazánknak nagyobb része török tartomány lett, 's fővárosában, feldúlt királyi palotájában török pasák úrkodtak. Habár másodfél századév után az ozmán kiüzetett is ez országból, de az előbbi határszéleit többé vissza nem nyerhette, nem többé — mint állodalom — független állását sem. Uraim! nézzünk hát Várna' vidékére.

Várna és vidéke.

Ha Erdélyországból a' vöröstoronyi hágón kimegyünk, az Olt folyó mentében lehaladunk, és annak a' Dunába szakadása ellenében fekvő Nikápolnál átkelünk az Iszteren, Bolgárországba érünk, itt a' Balkán hegytömör éjszaki ágazatai alján keletnek tartva Sumlába jutunk, honnét 3 napi marsútban Várnához érünk;

vagy ha a' Dunán lehajózva a' szulinai, avagy a' sz. györgyi torkolaton át a' Fekete-tengerbe jutva gőzösünket délszaknak irányozzuk, 15 órányi hajózás után Várnánál kötünk ki. Tekintsük meg az erődített tért, mellynek, mióta hadtörténelmet írnak, azon több emléklapjai vannak, 's melly, ha a' jelen politicai bonyodalmak ki nem egyenlíttetnek, valószínüleg ismét nevezetes harcz-események' színhelye leend.

Várna (a régi Odessus) az éjszaki szélesség 43° 17′ 30″ és a' keleti hosszaság 45° 30′ fokozatán fekszik, jól megerődített kereskedő város 25,000 lakossal, Bolgárországban, a' szilistriai pasalik-kerületben, a' Fekete-tenger' nyugati partján a' Balkán hegységnek éjszaki konyulatán. 4000 háznál több van a' városban, 12 mecset és 2 görög templommal. Mind a' szárazon, mind a' tengeren élénk kereskedést üznek itt a' törökök, görögök, örmények és zsidók; itt van rakhelye a' bolgár alföldről erre szállított rozsnak, vajnak, sajtnak és bornak; íme kereskedelmi czikkek innét szállíttatnak Stambulba, és a' Fekete-tenger' más kikötőibe is. A' várnai kikötő legnagyobb a' Fekete-tenger' nyugati oldalán, és nagyobb hadihajóknak fogadására öble ha nem olly tágas is mint az ide 9½ mérföldnyire fekvő burgaszi öböl, de a' horgonyfenéknek jobbsága miatt igen alkalmas, horgonyrévében pedig egy egész flotta elférhet. A' révet éjszakról a' hodrovai, délszakról ellenben a' galatai hegyfokok körítik. A' várnai tengeröbölbe szakad a' Paravidi folyó, mellyet közel a' tengerbe szakadásánál Várna-limánnak is neveznek. Paravidi közel a' városhoz két tavat mocsárít, a' Divén tavát t. i. és a' Limánt. Az első közelebb van a' városhoz, nyugatról délnek elnyúlva. A' folyó jobb partján a' tó sokkal terjedelmesebb, vize tisztább is a' balpartinál. A' két tavat egymástól egy, itt 's ott vizenyős, de nagyobb részt homokos, néhány száz lépésnyi széles lapály választja.

A' Paravidinak éjszakra kigörbedő folyama födözi a' város' délszaki oldalának egy részét, más részét pedig, és a' keleti oldalt a' tenger köríti; az éjszaki és nyugati oldal pedig a' Paravidiből a' vizet szedő árkok által van védve. A' folyó' balpartja' hosszában nyugatra legelő-mezőség nyúlik el, a' Hodrova hegy' alján, a' város egyéb vidékén éjszaknak egész a' tengerig szőlőkertek díszlenek. A' folyó' jobb partján a' tengerig a' Balkán hegység' egy ága nyúlik le, melly a' galatai hegyfokkal a' ten-

gerre dől, ezen hasonnevü váracs létezik. Az említett hegységnek egy más ága a' Duna felől a' várostól éjszaknak nyúlik a' tengerre, a' Hodrova hegyfokban végződve; ezen fekszik Makropolis, történetünk' korszakában nagyobb kiterjedésü város, mint mostanában. A' 9500 lépésre tágult tengeröblön a' makropoli és galatai tüztelepek úrkodnak. Mind a' két hegynyuladék' zordon vidékein gyalog ösvények tekerőznek alá 's fel.

Mi nagy nyomatékkal bír strategiai tekintetben Várna, mi kedvező helyzete van a' térnek, a' fennebbi és következő leirásból kitetszik. A' közönséges úton Stambultól mintegy negyven mérföldnyire fekszik, a' Duna' torkolataitól majd szinte annyira. A' várnai öböl és a' Bosphoros' torkolata közt, mintegy közép tájon fekszik a' burgaszi öböl, a' Duna' torkolatát pedig Várnával közlékben tartja a' mangaliai horgonyrév. Várna nevezetes védpont a' közben eső Sumlával, és a' Balkánnak járhatlan bérczeivel a' szultánok' székvárosát éjszakról fenyegető ellenség' irányában. A' főváros ellen nyomuló ellenség' hátmöge mindig veszélyeztetve van, valameddig Várna áll; és ennek a' fővárossali kapcsolata veszélyeztetve nincs, valameddig a' támadó hatalom túlnyomó haderővel a' Fekete-tengeren nem uralkodik — (innét magyarázható tehát, miért kellett a' Sinopénál horgonyzó török hajóosztálynak megsemmisülnie); és a' szárazon működő harczereje nem olly számos, miszerint azt megosztván, a' Paravidi' mindkét partján a' tért megtámadhatja. A' folyó' jobb partjáni állodása a' támadó ellenségnek nem lehet tömött, és szilárd, mert gátolják ebben öt a' divéni tó' mocsárai, gátolja továbbá a' tengeröböl is, kivált ha abban a' várőrséggel egy zászló alatt harczoló hadihajók horgonyoznak. A' városnak éjszaknyugatra fekvő kerületében egy nagy temető van, ez a' térnek egy harmadát foglalja el, az őrseregnek szabadbani táborozására, valameddig a' támadók a' falak' közelébe nem jutnak, igen alkalmas; a' más két harmadában vannak a' lakosok' házai; ezeknek egy harmadát keresztyének lakják.

Várnának erődítési rendszere az 1828-ik évig, szinte csak ollyan volt, mint a' töröknek egyéb ujon épült várai, mint p. o. Brailow, Izakcsi, Tulcsa, Kosztendsi, több kis bástyázatokból vannak azok t. i. összerakva. Az ujabb korban tetemes változások, újítások történtek törökországi minden erődökön. Az erőd' arczozatán jobbadán csak 6 löveg állhat, az oldazatokon pedig, és a'

kikönyöklő szögezeteken csupán egy-egy ágyu. A' bástyák hosszú, de ágyútelepekre nem alkalmazható kárpitozattal voltak egybekapcsolva. Várnának 14 illyes bástyája van. A' falak' nyesgyéi (escarpe) kövel kirakvák, az árkok keskenyek, födött útai, 's más kül erődmüvei nem voltak. A' bástyák küllejtéke (Böschung), szinte mint a' lőrésen is fonott tartós cserénynyel megerősítvék, a' mellvédeknek belnyesgyéi általában erős tölgy czölöpzettel szegélyezvék, a' mellyeknek meghögyezett végei a' mellvédnél valamivel magasabbak. Ez által mögötte a' lövészek az ellenség' tüze ellen eléggé födve állhatnak. Kemény tölgygerendák szolgálnak a' bástyák' bélzeteinek szilárdítására. A' falzatok közép magasságuak.

Azon völgy-ereszték, hol Várna fekszik, éjszaki oldalról jó magas lapánynyal van környezve, a' mellyen — Várnától kétórányi távulatra Franki nevü falu létezik. Innét kezdve a' földtér a' tengerig egyenlő lejtőségben hanyatlik lefelé, de itt 's ott mély zugok, meredek süppedések által át meg átszaggatva.

A' várnai erődnek éjszaki oldalán 4 bástya létezik, az ezek közti földtér a' tengerre nyúlva igen lealacsonyul; a' 4. 5. 6. 7. 8. és 9-dik bástya, az éj- és est-szaki oldalon, majdhogy csaknem ugyanazon egy látvonalban van; a' 9-dik bástyától kezdve, a' melly egy, a' lapányt beszegző sziklásfalhoz támaszkodik, az erőd falai a' lapányra ereszkednek; a' délszaki oldalon van a' többi 5 bástya. Ezeken kivül újabb időben az erőd' rendszerébe illesztett vízi malom, és a' Paravid' köhídjának födözésére néhány kül vármüvet emeltek. A' tenger' közelében a' város' délszaki oldalán áll a' fellegvár, ennek falai nagyobb részt még a' byzanti császárság' korából valók.

Várnát, mint Sumlát is, a' törökök legyőzhetlennek hitték 's tartották. Bellmont ugyan azt írja Dibits tábornagy' életrajzában, hogy Várnát már 1610. a' kozákok egy ízben megtámadták, rohammal bevették, a' várost leégették volna, ez alkalommal 3000 keresztyén rabszolgát szabadítottak meg. Újabb korban az oroszoknak két vállalata volt a' tér ellen, a' mellyet — minekelőtte az 1444-ki ütközetről, melly bennünket és a' lengyeleket érdekel, szólanék, — röviden említésbe hozok csak azért, hogy a' térnek történelme némileg kiegészíttessék; hozom továbbá csak azért is miután történelmünkkel mi kapcsolatban sincs, miszerint

indokolva legyen, miért választá már Hunyadi is a várnai tért nem annyira magyar, mint byzanti érdekből táborállásul.

1775-ben háború volt az oroszok és törökök között. Tavaszkor békealkudozásokba ereszkedtek a' harczoló felek, de minekutána még october' havában sem léphettek egyességre, újra fegyverhez nyúltak. Romanzoff orosz tábornagy újra átkelt a' Dunán, feladata volt megkezdett hadászatának: harczműködése alapját a' Fekete-tengerig terjeszteni. Azalatt, míg Romanzoff a' fősereggel Szilistria és Ruscsuk' megtámadását intézgeté, Ungern és Dolgoruki hadvezéreknek meghagyatott Várna ellen működni. A' bazardsiki csata után octob. 29-én elvált egymástól az orosz két hadtest, Dolgoruki Sumla felé, Ungern pedig Várna felé nyomult, és novemb. 5-kén reggeli 8 órakor 4000 emberrel Franki falunál közel Várnához megjelent. Mennyi erővel bírt a' várőrsereg, tudósításaink nincsenek; annyit tudunk, hogy az erőd éjszaki oldalát kerekded gátony oltalmazá, a' melly 8 gömbölyű tűzteleppel volt fölfegyverezve, mindegyike négy-négy löveggel. A' térhez közel a' tengeren több török nagyobb 's kisebb hajó horgonyozott, a' várnai öbölben pedig 10 kisebb hajó. Az orosz hadvezér seregét három négyszögbe alakítva a' tér ellen nyomúlt, a' lovasság 2000 lépésnyi távulatban követte a' gyalogságot. A' törökök kemény ágyutűzzel fogadták a' térhez mind inkább közeledő hivatlan vendégeket. Az oroszok kartácstűz horderőnyi távulatra közeledtek az említett kerekded gátonyhoz, és minekutána egy ideig a' két harczoló fél egymásra keményen kartácsolt volna, rohamot parancsolt az orosz hadvezér, a' három négyszög' ketteje 100 lépésnyire közeledhetett a' gátony' árkához, de tovább nem, ki nem állhatták a' török tüzet, helyben maradott; hiába járt jó példával elő Anhalt herczeg ezredes néhány főtiszttel és közharczossal, ezek az árkokig hatottak. A' nagyobb tömeget az előbbre nyomulásra sem bírhatták többé; a' harmadik csapat azonban bátran az árkokig nyomult, de miután sem rözsekévékkel a' katonák nem voltak ellátva, hogy azokkal t. i. az árkot megtömhessék, de hágcsóik sem voltak, hogy azokon a' falzatot megrohanhassák, megállapodtak az árok' szélén, és czéliránytalanúl lődöztek a' gátonykosarak és czölöpzet által jól födött törökök ellen, a' kik nem hatástalanúl viszonozták vendégeik' tüzes idvezléseiket. Nem csoda tehát, hogy a' gátony' megrohanására előre nyomult, de

ahoz megkivántató semmi kellékkel el nem látott katona végre is zavarba jött, 's hátra fordult, 's a' magával hozott 6 ágyut az árok' szélén hagyta. Sikerült ugyan az orosz generálisoknak a' felbomlott rendet a' török kartácstüz' daczára is ismét helyreállítani, de a' rohamot megújitani nem. Az oroszok lassú hátramozgásban, a' nélkül hogy üldöztetnének, Franki faluig húzódtak. Ők 6 óráig állották ki a' törökök' tüzét, ezalatt 3 óráig kartács és apró fegyver' tüze alatt voltak. 1000 embert vesztettek el Ungern generál' czélirányatalan intézkedései miatt, ki talán azt vélte, hogy mihelyt az orosz sereget megpillantják a' törökök, azonnal a' minaretekre kitüzendik a' fejér lobogót; rútul csalatkozott 's vesztett. Más nap az oroszok elhagyták Várna' vidékét, a' tengerpart' hosszában Balcsikon át Mangaliához értek.

Ezen kudarcz' következetében, 's miután Romanzoff' merényletei is Szilisztria és Ruscsuk ellen sikeretlenek maradtak, az orosz hadvezér felhagyott a' Duna-jobb-parti foglalásaival, 's téli tanyákra a' balpartra átkelt.

Tettekben dúsabb volt, eredményben is, Várnának az oroszok általi megtáborlata 1828. év' nyarán. Azalatt, míg az orosz fősereg a' török harczerőt Sumlában Huszein pasa' vezérlete alatt körülszállva tartotta, Szilisztriát és Várnát is meg kellett támadni. Ez utóbbi alatt már julius' közepén megjelent 8 zászlóaljjal és 9 lovas századdal Suchtelen gróf hadvezér. Álgyu lövésnyi távulatra megállt a' tér előtt, jobb szárnyát a' Várna-Limánhoz támasztá, a' balt pedig a' szőlőhegyekhez. De csak ennyi harczerővel hatályosan föllépni nem volt lehető. Az orosz generálnak tehát be kellett elégednie, hogy ő nagyobb erő' elérkeztéig a' térnek éjszaki oldalát szemmel tarthatta, elfoglalta továbbá a' város' vidékén a' dombozatokat, a' kerteket, seregének derekát és balszárnyát gyorsan felhányt gátonyokkal födözte. Török részről mi sem lőn elmulasztva az erőd' hosszas védelmére; hadkészlet, élelmi szer elég volt a' várban. Julius' 17-kén Izzet Mehmed kapudan pasa 5000 harczossal az orosz' láttára bevonult a' városba, a' tér' vezényletét átvette, alatta szolgált Jussuf pasa, 's még többen.

Már julius' 29-én Suchtelen gróf a' sereg' egy részével elhagyta a' várnai vidéket, Utsakoff generál csak egy dandárral maradt Várna alatt. Megtudván ezt a' törökök, megtámadták egy

éjjel az oroszokat, és Derbentig visszanyomták. De augustus' 2-kán Menzikoff admirál az orosz flottával megjelent a' várnai vizenyekben, szárazra léptetett nagyobb harczerőt, és maga átvette a' zárló had' parancsnokságát, de harczereje mégis sokkal gyengébb volt, hogysem nagyobb vállalatokba lehetett volna bocsátkoznia. A' védsereg a' városban napról napra szaporodott, a' Balkán-hegyek, és Sumla hatályosan visszatartották az oroszokat előbbre nyomulásaikban.

Végre csakugyan orosz részről el lőn ismérve, hogy valameddig Várna a' török' kezében van, a' Balkánon áthatolni nehezen lehet, és onnét leereszkedni Drinápolig épen nem. Várnát tehát minden áron meg kellett vívni. E' végből már augustus' 11-ikéig a' támadó sereg' ereje 14,000-re szaporíttatott, maga Miklós czár is megjelent a' táborban Várna alatt, Greigh admirál pedig 9 sorhajóval, 5 fregáttal és néhány bombázó kutterrel horgonyt vetett Várnához 3 órányira. Meg lőn kezdve a' tér' rendszeres megtáborlata. Hosszas volna azt egész folyamában ez alkalommal kisérni, mire akkoriban Europa' figyelme fordítva volt, érdeklett az akkor mindenkit, Várna' sorsától függött az orosz nagy sereg' hadászata, ennek győzelmeire volt építve a' már hét év óta szabadságaért, függetlenségeért életre 's halálra küzdő Hellász' jövendője. A' hellen nép' szent ügyének pedig akkor mindenki győzelmet óhajtott 's kivánt, kivánt tehát az orosz fegyvernek is.

Hosszan tartott Várna' megtáborlata 1828-ban. Mind az orosz, mind az ozmán sereg kitartó hősies elszántsággal küzdött éjjel nappal folyvást; számtalan példáit adák a' hadosztályok, úgy az egyes harczosok is elszánt vitezségöknek. Művészileg 's erélylyel folytaták az oroszok a' támadó gátnamunkálatokat földszínt és a' föld alatt egyaránt. Művészileg és csüggetlen erélylyel folytatta a' várörsereg is a' védelmi munkálatokat, minden lépten gátolva, elgyengítve, vagy gyakran meghiusítva is a' támadóknak nagy ügygyel 's bajjal kivívott előnyeit, nyereményeit, visszaverve sok százak' vérébe 's életébe került rohanyokat. Végre midőn már az erőde' bástyái közől több romba dőlt; midőn már a' támadók a' körfal' kárpitozatai alá ásták magokat; midőn felröpített több tűzakna tárt rést nyitott a' bástyák' fokain; midőn a' védsereg számban fogyva bár, de lelkesedésben nem, kivülről mi segedelmet sem remélhetett már; mert Omer Vrione pasa hadtes-

tével a' kurtepi dombozatokon több hetek óta helyből nem mozdult, féken tartva a' figyelő orosz had által nem is mozdulhatott; midőn már betegség és sanyar egyre tizedelte a' lakosokat, és az őrsereget; midőn a' városban vezénylő pasák egymás közt meghasonlva — a' védelmi rendszerbeni egyetértés megszűnt végképen, és Jussuf pasa, megrémülésből, vagy pénzszomjból-e, ellent nem állhatva többé az orosz igéreteknek, egyesülve a' parancsnokok' többségével, semmit nem gondolva a' nemes és hős lelkületű Izzet kapudán pasa' ellenvetésével, ki rendületlenül a' végső védelem mellett volt, az orosz táborba ment october' 10-kén és magát 's pártját a' czár' kegyelmébe ajánlotta. A' kapudán pasa látta a' lábra kapott csüggetegséggel párosult árulást, néhány század magával a' fellegvárba zárkozott, magokat ott tovább védelmezendők. Az oroszok megszállották a' várost, a' nyitott résen — mint győzelmesek — nyomultak ők be. A' fellegvár szoros területe, az élelmi és védelmi szerekbeni hiány, annak védelmét lehetetleníték, más nap azaz october' 11-kén Izzet pasa is megadta magát, háromszáz harczossal Aidosba szabad elvonulást nyert alkuszerződés után. Így esett Várna az oroszok' birtokába, 's ott maradt a' következendő évben megtörtént békekötésig. Mi sors vár a' jövőben reá? ezt az egymásra tolakodó napi események csak hamar eldöntendik.

* * *

Ezeket előre bocsátva, forduljunk most már a' bennünket érdeklő 1444-iki események felé. Szóljunk a' november' 10-kén ott vívott ütközetről. Hogy pedig azon okokat eléggé méltányolni bírhassuk, mellyekből kiindulva a' hadvezér egy bizonyos ütközet' kivívására ösztönöztetik, és hogy magát a' megtörtént ütközetet egész folyamában bővebben megismerhessük, 's azt strategiai előintézkedések és a' tacticai végrehajtások' adataiban is megitélhessük: elkerülhetetlenül és mindig szükséges a' hadjárat' megnyitását megelőző történelmi eseményeket megismerni, megismerni az ütközetet létrehozó okozatokat, megismerni továbbá az erőket és környülményeket, mellyek közvetve, vagy általában az ütközet' folyamára némi hatást gyakorlottak. Következéskép el nem mellőzhetjük, illyes előzményeket most is szemügyre vennünk, midőn p. o. mi a' nevezetes következéseiben dús várnai ütközetet elméletünk' tárgyává teszszük: ismernünk kell

politicai, strategiai, tacticai, erkölcsi és physicai szempontból azon események és viszonyok' lánczolatát, és azon erők és környülmények' együve-hatását is, mellyek az akkori politicai bonyodalmaknak, és a' rendkivüliségnek legnagyobb fokozatát idézték elő. Szabadjon tehát nekem is a' várnai — 1444-ki ütközet' elemzésével az akkori hazai történelem' egy rövid karczrajzát előre bocsátani. Eddig még nem ismert eseményeket a' várnai ütközetet megelőző történelemből nem mondhatok önöknek, uraim! ismerik önök tán azt nálamnál jobban, de ezen csekély munkám' belérdeke követeli azt tőlem, mert csak ez által nyeri az meg szabályszerű kerekdedségét, csak ez által lehetnek kielégítve mind azon kellékek, mellyek, mint már más alkalommal említém, egy háború vagy hadjárat, vagy csak egy nevezetesebb ütközet' történelmi leirása követelnek, követelik tehát tőlem is.

Történelmi előzmények.

Ezer háromszáz kilenczvenegyedik év óta, midőn t. i. az ozmánok szent harczaik' diadalmas folytatásában ellenségileg legelőbb érintkeztek a' magyar birodalommal, ezerhétszáz kilenczvenegyig, midőn t. i. a' szisztovai béke véget vetett a' legutolsó török háborúnak, tehát négyszáz éven át számtalan harcza volt a' magyarnak a' mindinkább szomszédjává lett törökkel.

Illy harcza volt 1443-ban is *I. Ulászló* király alatt. A' magyar fegyvert olly igen dicsőitő évben 5 havig tartott hadjárat alatt 2 fő ütközet, és 4 nagyobb csatának diadalkoszorúja ékíté a' nagy hadvezér *Hunyadi János*' hős homlokát. Meg lett törve *Murád* szultán' harczereje, janicsárjainak és a' spáhik' legjobbjai elhulltak, pasáinak kitünőbbjei vagy leölettek, vagy magyar fogságba estek. A' háború' folytatásában gátolva lőnek a' magyarok a' bekövetkezett kemény tél' zordonsága által, melly a' hadviselést a' Balkány' szorosai közt lehetleníté. Győzelemmel koszorúztan tért vissza a' hadsereg az országba, vele a' király is, ki a' harczosok' fáradalmaiban mindenütt osztozott, egy csatában nyilövés által sebet is kapott; a' harcz megszünt forrni, de a' készületek annak tavaszkor tovább folytatására nem.

1444-re nagyszerű szervezetek készültek a' budai királyi várban. *IV. Jenő* pápa' izgatása következtében több europai hatalmasság avatkozott a' magyar-török ügybe. Budán voltak köve-

tei a' görög császárnak, a' franczia, angol, spanyol és aragon királyoknak; ott a' burgundiai, milanoi és florenczi herczegeké, ott a' pápától *Cesarini Julián* cardinál fényes kisérettel; ott Velencze és Genua respublicák' követei is, ott volt Lengyelországból több országnagy; mindenki szerencsét kivánt a' győzelemittas fiatal királynak, mindenki magasztalta Hunyadi' újra kivívott 's tanusított harczias érdemeit. Nagy és sok volt az ünnepély, fényben úszott Buda vára, örömnek az országban vége 's hossza nem lön.

A' pápának érdekében volt a' harcz' folytatása. Az ozmán özönlet mindinkább nagyobbodó veszélylyel fenyegette a' görög császárságot: ettől akarta megóvni a' római curia Byzanczot, hálára kötelezve azt így remélte Jenő, minekutána e' végett Florenczben már alkudozások is estek, az anatoliai schismától a' keleti keresztyéneket megnyerni. A' cardinál, ki a' bevégzett hadjáratban maga is jelen volt, a' kivívott győzedelmekben cselekvő részt vön, kit ismert minden katona a' magyar táborban, egyébiránt is nagy népszerűséggel bírt; hatalmas szónoklatával igyekezett a' magyar és a' lengyel nemzet' lovagiasságát és harczias lelkületét igénybe venni; hiúságuknak azzal hízelgett, miszerint a' keresztyén világ csak e' két nemzetnek leend lekötelezve a' közös ellenségnek Europából kiüzetéseért, csak e' két nemzetet fogja a' szent-atya és az egész keresztyénség' áldása követni, ha győzelmeskedendik az idvezítő' keresztje Mahomed' félholdján, ha meg leend mentve az europai polgárisodás az ázsiai vadság' elnyomásától. Meg lön igérve: hogy az említett hatalmasságok elegendő harczerővel és más tábori készletekkel is segítendik elő a' magyarok 's lengyelek' török ellenes vállalatit; meg lön igérve, hogy Róma, Velencze, és Genua erős flottát küldend a' Hellespontba, Ázsiából a' török segédhadaknak érkezését, és a' megvert török seregnek Ázsiába menekülését meggátlandók. Maga a' cardinál egy tetemes kereszteshad' felállítását fogadta, a' pápa ugyan annak fentartására pénzt nem adhatna, mert erszényét a' hajóhad' felszerelése vette igénybe, de megigérte a' szent-atya' engedelmét kieszközleni, miszerint a' magyar papság jövedelmeinek huszadrészét a' haza' oltárára tehesse. — Remény nyújtatott továbbá, miszerint Róma' felszólítására a' porosz kereszturak is segédhadat küldenek; végre a' cardinál' okadatai után kétséget

sem látszott szenvedni, mit a' görög császár' követe is erősen állított, hogy a' császár' hadain kivül hitsorsosai is, úgymint: Boszniának új királya Chrestics György, Havasalföld és Moldva' vajdái, mint hü vazalljai a' magyar koronának, készek a' segedelem-adásra, úgy szinte Epirosz' fejedelme is Skanderbég 15,000 harczossal nyomuland elő az albaniai havasok közől.

Sürgönyök 's futárok jöttek Budára Europa' minden vidékéről, 's viszont mentek Budáról mindenfelé. Budán volt akkor összpontosítva az europai diplomatiának a' keleti kérdést tárgyazó minden működése! Mindenki megkeresteteti a' keresztyének' közös ellenségének lealáztatására, mindenfelől jöttek igéretek segédkéz' nyújtásra.

Mindezen harczias készületek 's igéretek által felvillanyozott jó kedvében a' fiatal királynak, Cesarini cardinal, és harczias pártjának nem osztozott *Hunyadi*, nem *Brankovics György* a' szerbek' fejedelme, sem a' lengyel tanácsosok. Habár mindenki nem volt is idegen a' dicsően bevégzett múlt hadévet újabb diadalmakkal tetézni, bár az újra kinyitandó hadjáratban új győzelmek' nyerése bizonyossággal várható volt is, de a' cardinal' harcztervezetével Hunyadi egyet nem érthete, mert az mitsem gondolva még mindig a' török kézben létező szerb várakkal, a' hadjáratot egyenest Byzánczhoz akarta irányzani; míg ellenben Hunyadi előbb ez oldalról kivánta biztosítani nem csak Szerb-, hanem Magyarországot is, — csak ezután lehetne távulabbi hadtárgyazatok ellen is működni. *Brankovics* még azért sem osztozott a' harczpárt' jó kedvében, mert saját, és a' szerbek' érdekét kevesbbé látta biztosítottnak még akkor is, ha Boliszló királynak 's kereszteseinek sikerülne is az ozmánt Ázsiába üzni, mert ez esetben vagy a' görög császárt, vagy a' magyar királyt kellene kegyurának tekinteni, Brankovics pedig függetlenségre vágyott. A' lengyel tanácsosok okúl adva, miszerint a' tatár pusztítja Lengyelország' egy részét, más részében pedig, ú. m. Podoliában és Halics' vidékén, Boliszló az oppelni fejedelem' izgató befolyása' következtében nyugtalanságok vannak, Ulászló királynak az országba visszatérte, 's ott több ideig maradása szükségeltetik: Lengyelország így a' török ügyben tettlegesen föl nem léphet. Hunyadi pedig azon kivül, hogy a' cardinal' harcztervét kárhoztatta, kezdé sejteni, miszerint csak a' magyar kéz leendene az eszköz, mellyel

mások a' sült gesztenyét az üszök közől kiszedni szeretnék, mert a' külföldi fényes igéretek igen csekélységre fognak csökkenni; jól látta azt is, hogy a' magyar főurak közől igen kevésnek van komoly akarata a' török háborúban részt venni, ürügyül vetve, hogy az ország' ügye sem Fridrik császárral László királyfit illetőleg, sem Giskrával a' kóbor csehek' vezérével nincs mindenki' megnyugtatására tisztába hozva. Ez oldalról is pedig az országot védetlenül hagyni nem volna tanácsos. Mindezt tekintve Hunyadi mint eszélyes férfiú méltán következtethette, hogy a' melly ország külföld' segedelmére szorúl, annak erejével egyesülve képes csak magát fentartani, veszendőben van már: az évezredes történelem' lapjaiból tanulhatta ezt; látta továbbá a' magyar oligarchiát saját haszna 's fénye' lesése 's vadászata mellett eltékozlani nemzetségének erejét, roszul felhasználva elpazarolni a' családok' hatáskörét; látta azonkivül: minő kancsal szemmel irígykedve nézi a' hatalmas oligarchia a' szerencsés katonának harczmezőn szerzett dicsőségét, a' belkormányzatnál bebizonyított érdemeit: de hozzá a' hazafias erényekben hasonlítani vagy őt felülmulni senki sem igyekezett. Ezt mind látta 's mind tudta Hunyadi. Azért is ő — pedig a' harczmező' áldáz fia — a' cardinál' tervét nem helyeselve, a' külföld' igéreteiben keveset bízva, a' békepárthoz kezdett közeledni; de mégis, minekelőtte elhatározottan nyilatkoznék, és a' békére vezető lépéseket megkezdené, vágyódott megtudni: mennyiben valósúlnak, mennyiben nem, az idegen hatalmasságok' igéretei? mikor, 's mennyi had, 's harczi segédlet érkezendik külföldről? Azért is Kresztics Tamás boszniai királylyal olly szerződésre lépett, miszerint az hűséget fogadjon a' magyar koronának 's királynak; barátságot Hunyadinak; dacz' és védszövetséget kötend így vele kölcsönös védelemre akármi ellenség ellenében; Brankovicsnak pedig tanácslá, hogy a' kibékülni szándékozó szultánnal mind addig semmi alkura végkép ne lépjen, míg Hunyadi ezt jónak 's alkalmasnak nem találandja. Ez által akarta Hunyadi mind a' bosnyák királyt, mind a' szerbek' fejedelmét a' magyar érdekhez kapcsolni. Hogy pedig a' király a' harczra készületnek minél nagyobb és nyomatékosb hatást adhasson, annak szentesítését a' harczias párt' közremunkálásával martius' 18-kán hozott országgyülési végzés következtében kieszközlötte.

A' tavasz elmúlt, a' nyárnak is már dereka; de külföldről

dicséreteknél 's megújitott igéreteknél egyéb mi sem érkezett. Hunyadi meggyőződvén mindinkább az iránt, hogy a' némi sikerrel folytatandó hadjáratnak megnyitására az alkalmas idő mind inkább haladna, a' nélkül hogy az alaposnak vélt remények' teljesedésére legkisebb kilátás is mutatkoznék : figyelmezteté e' kedvetlen körülményekre a' királyt, kinek szinte magának is harczias kedve mindinkább hanyatlott, mert kezdé átlátni : hogy nem mind arany a' mi fénylik, miszerint a' külhatalmasságok' igéreteire vakon, minden eszélyes számítgatás nélkül támaszkodni veszélyes volna : helyeslé már Hunyadinak és Brankovicsnak abbeli javaslatát : miszerint felhasználva a' jelenleg még kedvező politicai körülményeket, midőn t. i. a' múlt győzelmes hadjárat a' magyar fegyvernek annyira kedvezett eredménye a' szultánt még mindig elzsibbasztva tartaná — mert ő már nem egy izben szándékozott a' békealkudozásokra vonatkozó előzményeket megtenni, mit kétségkivül meg is teend, ha annak sikeréről némileg biztosittatik — miután hiteles adatokból tudták, miszerint mind a' török táborban, mind a' szultán' divánában nem kis rémülést okoztak a', habár eddig még ugyan nem valósult, hihetőleg nem is valósulandó, fényes igéretei a' külhatalmasságoknak; most volna tehát a' legalkalmasabb ideje a' magyar ügyeket békealkudozások' utján mind a' császárral, mind a' szultánnal kedvezőleg elintézgetni; nem tanácsos mindig 's mindent a' fegyver' élére tűzni, mert a' szerencse' állhatatlanságát sehol annyira nem tapasztalhatni, mint a' harczok' mezején, mint az ütközet' dühében, hol nem ritkán egyelőre nem látott percz eldöntő hatással bír...

Fel lőn tehát Brankovics György hatalmazva, kinek fiait Györgyöt és Istvánt Murád szultán a' török fogságból minden váltságdij nélkül visszaküldötte; Hunyadinak pedig Hasszán és Karán pasákért váltságul 62,000 darab aranyat küldött : hogy Murádnak értésére adhassa, miszerint a' magyarok' királya hajlandó volna a' béke-alkudozásokra. Murád ellen, kinek úgyis Ázsiában hatalmas vetélytársa támadott, az ikoniai helytartó t. i. süve a' szultánnak : Karazmán pasa fellázadott, függetlenné akará azalatt magát tenni, míg ura a' magyarokkal küzdene; hihető, miszerint némi egyetértés is létezett Karazmán pasa, és a' magyar kormány között.

A' szultán örömmel fogadta Brankovics' figyelmeztetését,

csakhamar teljhatalommal követet küldött Ulászló királyhoz, maga pedig meggyőződve az iránt, ha Hunyadi komolyan akarja, a' béke kétségkivül létesülend is, julius' 12-kén hajóra szállott, Ázsiába vitorlázott, hogy az ottani lázadást részint fegyverrel, részint egyezkedés' útján mielőbb lecsillapíthassa, nehogy az esetben, ha a' magyarokkali alkudozás sikeretlenné válnk — két tűz közé szoruljon.

Hogy pedig a' béke-alkudozásoknak annál nagyobb hatása legyen, Hunyadi' javaslatára a' király az országos tanácsot összeíttа Szegedre, a' hol is ugyanezen czélnak sikeresebb elérésére egy harczra kész hadsereg ütött tábort, a' király maga is fényes kisérettel ment el Szegedre. Budáról Szegedre tette át táborát az europai diplomatia is.

Murád' ajánlatai a' többi között következendőkben pontosultak. Bulgaria megmarad ugyan a' szultán' birtokában, de egész Thraciát, Chulmot és Herczegovinát, mind pedig Albániának általa elfoglalt részét az illető keresztyén fejedelmeknek visszaadandja, Havasalföldet is a' magyar uralom alá bocsátja, de ezért neki évenként adó fizettessék; az anatoliai pasáért váltságdíj fejében 70,000 darab aranyat ellenben ő fizet.

Cesarini cardinál erősen ellenzette a' békekötést, hivatkozva az apríl' havában történt országgyülési törvényesen szentesített határozatokra; de végre mégis tekintve: mennyi magyar vér ömlött már ki az ozmánnali harczokban más idegen érdekek miatt, a' minek a' magyar birodalomra nézve mi haszna sem lett, mert a' keleten megvédett keresztyén fejedelmek, holott magyar kard óvta meg őket, a' kiérdemlett köszönet helyett inkább a' görög császárhoz szítnak, 's több ízben bebizonyították már a' magyar iránti ellenszenvöket (a' panslavismusi elvek már akkor is kelendőben voltak); tekintve: Szerbországban mennyi várat, mennyi gazdag érczbányát minden kardcsapás nélkül térít vissza a' szultán, mellyek pedig még a' múlt hadévben szerencsésen bevégzett harcz után is már több évek óta a' török' birtokában vannak; tekintve: miután a' keresztyén fejedelmek' egyikétől sem érkezett még megnyugtató hír: vajjon az olly nagy zajjal tett igéretek teljesíttetnek-e? nehogy a' felvállalandó hadjárat' egész súlya egyedül a' magyar vállat nyomja, és a' netalán bekövetkezhető veszély csupán Magyarországot sújtsa: mert még sem a' pápa' hajóhadai-

ról, sem a' görög császár' harczias készületeiről mitsem hallani; — tekintve: hogy Ulászló királynak trónja a' német császár' irányában eléggé biztosítva nincs; minek következtében tanácsosabb volna, eszélyesebb is, a' törökkel néhány évre fegyverszünetet kötni, mellynek eltöltével aztán, hahogy a' császárrali viszályok megszűnendenek; hahogy a' vallási szakadás a' keleti és nyugati egyház közt kiegyenlíttetnék: bizonyosabb sikerrel lehetne a' keresztyénség' ellenségével újra megmérközni....

Mindezen körülményekre tekintve a' fegyverszünet létre jött. A' békekötés' megerősítésében a' király esküjét az evangeliomra, a' szultán' nevében pedig a' török követ — egy görög renegát — a' koránra letette.

De alig távozott el Szegedről a' török követség, alig Brankovics György is a' visszaadandó várak' átvételére: az országos tanácsban szakadás történt. Cesarini cardinál — kinek, mint tudjuk, nem volt kedvére a' létre jött béke — köztudomássá tette, Fierenzi Ferencz cardinál és a' pápa' tengernagyának tudósítását, miszerint ő már egy erős flottával a' Hellespontba megérkezett; a' szultán az Ázsiában mindinkább elterjedő lázadás miatt csakugyan Ázsiában volna, honnét egyhamar vissza sem térhet, és hogy vissza ne térhessen, a' bíborföveges admirál erősen fogadta; ugyancsak Cesarini' közbenjárása' következtében julius' 30-ikán kelt levelében a' görög császár teljes bizonyossággal tudósítá Ulászló királyt, miszerint, ő seregével készen várja a' magyarok' jöttét (ebből egy szó sem volt igaz), egész kelet' sovár szeme Ulászlóra 's magyarjaira van fordítva, bennök volna vetve minden remény: most vagy soha lehetne csak az ozmán özönléstől megmenekedni; irá tovább a' császár, hogy miután az ikoniai pasa 's annak frígyesei bízvák a' magyarok' olly nagy reménynyel kezdett, olly szép sikerrel múlt évben bevégzett diadalmas hadjáratának továbbra is folytatásában, ragadtak fegyvert, most azokat cserben hagyni igazságtalanság, embertelenség is volna; figyelmezteti tehát a' királyt, miszerint alkudozásokba a' szultánnal ne bocsátkozzék, azokat — ha netalán folynának, azonnal szakítsa félbe, mert azon rég várt kedvező időpont jelen van, hogy a' törököt Európából kipusztítani lehessen, — ezt minden áron használni keresztyén kötelesség. Míg így biztatott mást a' Paleolog, ő maga birodalmának megmentésére, mellynek már nagy része tö-

rök zsákmány lett — mitsem tett; ő szerette volna magyar fegyver által Byzanczot megvédeni, hogy aztán bolgár, szerb és bosnyák hadakkal pusztíthassa a' magyar alvidéket, és proselitákat szerezzen a' keleti egyháznak, mit tettek is mindig a' byzantiak.

Illy tudósításokkal felizgatta a' cardinál a' királyt, fel az országos tanácsot is, a' mellynek fogékonyabb tagjait nem csak e' világi javak, méltóságok 's jutalmakkal kecsegtette, de kecsegtette a' túlvilági idvességgel is, a' minek bőkezü osztogatója volt akkoriban a' pápa. *Boldog lenni e' világon, és idvezülni a' másikon pedig csak mindenki akart.* A' kedélyeket annyira felizgató hírek' terjesztése alkalmával Cesarini cardinál ékes szónoklatával még inkább felhevíté a' kedélyeket, mellyel két irtózatos legyalázó elvet állított fel, de a' mellyek akkoriban nagy nyomatékkal bírtak: először t. i. hogy a' Krisztusban nem hivők, és az egyedül idvezítő anyaszentegyháztól elszakadott eretnekek' irányában adott szót megtartani senki sem köteles; másodszor, hogy a' magyaroknak jogok sincs az apostoli szent szék' és az azzal szövetségben álló többi keresztyén fejedelmek' tudta 's beléegyezése nélkül a' törökkel békét kötni, a' miért is a' magyarok mind a' pápa' mind a' keresztyén fejedelmek' haragát 's neheztelését méltán; kétségkivül, 's mihamar vonhatják magokra. A' *Vaticán' haraga pedig — bár hanyatlóban már akkor, még sem volt megvetendő, mert nem ritkán rémitő hatással birt.* Mondá továbbá a' cardinál, miszerint az országos tanácsnak, de még a' királynak sem volt joga — magyar szempontból is tekintve — a' törökkel kibékülni, miután az országgyülés a' háború' tovább folytatását végzésileg kimondotta — *mintha bizony a' királynak nem volna felsőségi jogai közt a' harcz-üzeneti és béke-kötési jog is?* — Az országos tanácsosok közöl majd mindegyik megrendült az előhordott elvek' kinyilatkoztatása által. Sokan már csak azért is hozzáállottak a' béketöréshez, miután azok önmagukat érdekelve az által sem hitték, mert az említett országos végzés szerint ki volt mondva, hogy kik vegyenek részt a' harczban, kik pedig az ország' belbékessége' fentartásában; az ország' tanácsosai oda tudták a' dolgot irányzani: hogy őket jobbára az utóbbi kötelesség érintse. A' fiatal király csakhamar — mitsem törődve lengyeleinek aggodalmaival, mitsem többeknek azon szomorító sejtelmeivel sem, hogy ő a' szent koronának a' császár' kezénél léte miatt, a' sz-

István' fejéről levett, a' sírboltból felhozott halotti koronával koronáztatott meg : ezért is ő, mint a' halottak' avatottja, a' bizonyos veszélyt el nem kerülheti — dicsvágytól ösztönöztetve mitsem vonakodott az imént kötött békét megtörni. Mondja több történetiró, miszerint Hunyadit, a' nemzetségéről, és annak jövendő fényéről gondoskodó családatyát, a' vallása melletti buzgóságon kivül megingatta hitében még azon nagyszerü igéret is, miszerint a' töröktől visszafoglalandó Bolgárországnak ő leendene királya. — Akármiként történt, Hunyadi is megváltozott, a' háborúhoz szegődött : *csak azon föltételt kötötte hozzá, miszerint a' hadüzenet legalább sept. 1-ső napjáig halasztassék el, hogy így Brankovics György a' békekötés' czikkei szerint visszaadandó várak' birtokába jöhessen.*

August' 4-kén tehát megesküdött a' király, meg mind a' háborúba menendő, mind a' honn maradandó egyházi és világi országnagyok, meg maga Hunyadi is, az élő istenre, minden szenteire, különösen István és László szent királyok', mint az ország' védszenteinek hamvaira, hogy az országgyülésnek apríl' 18. hozott határozata — a' megkötött béke' daczára is — végrehajtassék. Hogy pedig a' segélyt adó külhatalmak igéreteik' teljesítésében mit se habozzanak, ünnepélylyel fogadta a' király : hogy hadserege saját vezérlete alatt september' 1-ső napjáig, ha előbb nem lehetne — Orsovánál átkelend a' Dunán, Romániát és Görögország' vidékét megszállandja, és még ez év' folytán az ozmánt. Európából kiüzendi. Cesarini ujjongatott örömében, czélt ért — háború lett!

Brankovics György rémüléssel hallotta a' szegedi eseményeket; elhatározá a' magyarok' hadjáratában nem csak semmi részt nem venni, hanem Murádot a' megtörténtekről azonnal tudósítani is. Vajjon vádolhatni-e őt, hogy hütlen lett a' magyarok iránt? midőn ezek önmagok iránt lettek hütlenek, esküszegők is, és az által már lovagiatlanok is : mert csak akkor akarták a' szultánt a' hadüzenettel meglepni, midőn már a' hadsereg a' Dunán átkelt, midőn a' szerb várakból a' török őrsereg kitakarodott volna. Nagy szennyt vet ez a' magyarok' lovagias jellemére, szennyt Hunyadiéra is. *Az eskütörés, a' fogadott szó' megszegése meg szokta magát bosszúlni elkerülhetlenül előbb utóbb mindig, mint megboszúlta magát az 1444-ben a' magyarokon is; bünhődtek eléggé érte, csak*

ne verné már még továbbra is az utódokat az atyák' bűneiért az isten' fenyítő keze!

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, FEBR. 27. 1854. 7 órakor.

Ugyanazok jelenlétében.

— A' *titoknok* a' tudd. cs. academiája küldeményéből ennek következő újabb kiadásait nyújtotta be: 1) Denkschriften der K. Ak. d. Wiss. Mathem.-naturwissenschaftliche Classe, VI. Bd. Wien, 1854. 2) Sitzungsberichte der math.-nat. Classe: XI: 3. 4. Heft. 3) Sitzungsber. der phil.-hist. Classe. XI: 3. Heft. — Továbbá a' Budapest kerületi helytartóság' alelnöke' utján a' közoktatási ministerium' részéről Kollataj Hugó lengyel munkáit hét kötetben; Chlumezky lovag' részéről: Die Landtafel des Markgrafthumes Maehren. 1-te Lief. Brünn, 1854. fol.; végre kötelmi példányokat a' pesti Bucsánszky 's a' veszprémi nyomdából.

Felelős szerkesztő: **Toldy F.** titoknok.

EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. MARTIUS. APRILIS. II. Sz.

KIS GYÜLÉS, MART. 6. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' számára).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból : Czuczor, Repicky és Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból : Császár és b. Eötvös József tt. tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

CZUCZOR GERGELY rt.

folytatta *a magyar hangtan*' előadását.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 9. 1854.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *Bajza, Balogh, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss K. rr. tt., — Pauler, Repicky, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Az *Elnök* benyujtván az academiai könyvtár számára „*Hunyadiak kora Magyarországon*“ czímű munkája' *harmadik* kötetét díszpéldányban : kijelentette, hogy valamint az előbbiekből, úgy ebből is ezer kötött példányt tett le eladás végett Emich Gusztáv könyvárusnál az academia' részére, azon kikötés mellett, hogy e' kötet' jövedelmének egy hatoda az academia' öszves pénzalapjához csatoltatván, a' többi öt hatod tőkésíttessék, 's a' tőke' kamatainak fele a' könyvtár' Teleki-osztálya bővítésére fordíttassék, másik fele pedig az első kötettel együtt beadott alapítványlevél' értelme szerint a' magyar történettudomány' előmozdítására a' történelmi osztály' rendelkezése alá essék.

— Az *Elnök* felolvastatta a' budapesti rendészet' főnökének Prottmann József úrnak Pesten m. évi oct. 13. hozzá intézett levelét, mellyben jelenti, miszerint a' cs. kir. helytartó tanácsnak sept. 27. 2857. sz. alatt költ kiadványa szerint a' magyar academia, további fenállhatásának engedményezése végett, az 1852-ki nov. 26. költ egylettörvénynek hódolva, rendszabásait tekintettel az e' részben kiadott határozatokra, név szerint az idézett egylettörvényre, változtassa meg, 's a' kieszközlendő helybenhagyatás végett, német nyelven, három példányban, terjeszsze elő a' rendőrigazgatóságnak. Jelentette továbbá Ő Exja, miszerint e' felszólitás' következtén dec. 30. *gróf Károlyi György* igazg. és tiszt. tagot felkérte, hogy, bizottmányul *Kubínyi Ágoston* igazg., *b. Eötvös József* tiszt. t., *Toldy*

Ferencz titoknok, *Fogarasy János* és *Horváth Cyrill* rr. tt., *Wenzel Gusztáv* lt. és *Tóth Lőrincz* pénztárnokot vevén maga mellé, az academia' rendszabásait átvizsgáltassa, azokat a' felsőbb kivánathoz idomíttassa, az 1845-ben ajánlott változtatásokra csak annyiban levén tekintettel, a' mennyiben azok magokkal a' rendszabásokkal nem ellenkeznek. Melly bizottmány teendőiben eljárván 's munkálatát beadván, azt ezennel az öszves kis gyülés' tanácskozása alá bocsátja, azon elöleges kérdés mellett: czélszerűnek és üdvösnek tartja-e az ülés, hogy a' felsőbb rendelet' kötelező kivánalmain túl a' tapasztalás' nyomán némelly egyéb, magokban különben üdvös, javítások indítványoztassanak, hozzá tevén, hogy az elfogadandó szerkezetet, a' martius' 14-dikére csak e' tárgy' megvítatása végett hirdetett nagy gyülésen is át kivánja tekinteni; 's végre javaslatkép az igazgató tanács, mint az alapítók' képviselői, elébe terjeszteni. Az ülés az Ő Exja által megfonto'ásra kitüzött elöleges kérdéshez szólván, abban állapodott meg, hogy a' rendszabásoknak az egylettörvényhez és jelen viszonyokhoz felsőbb helyt kötelezőleg kivánt alkalmaztatásán túl csak olly változtatásokat tart tanácsosaknak, mellyek az országosan helyben hagyott Rendszabásokban kitüzött czélok, az ezek' létesítésére vezető eszközök és formákkal nem ellenkeznek. 'S e' szempontból vevén tárgyalás alá az először egészben, azután pontonként felolvasott bizottmányi munkálatot, azt ezen elvhez képest átbírálta; 's az ekkép módosított Alapszabályi szerkezet-javaslatot azon reményben határozta a' nagy gyülésnek ajánlani, hogy miután abban a' felsőbb helyt kivánt változtatásokon kivül semmi lényeges, vagy is az intézet' rendeltetését érintő módosítványok nem foglaltatnak, sőt inkább a' régi formák határai közt az 1845-ben készült 's több részben ideiglen életbe léptetett javítások szerint olylyanná lön a' szerkezet, melly, míg a' törvényesen kijelelt czélok' elérésére biztosabb zsinórmértéket szab, másfelül a' m. kormány' kivánalmainak is eleget tehet: a' nagy gyülés is azt magáévá teendi.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MART. 13. 1854.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: *Császár lt.* — *Bajza, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt.* — *Pauler, Repicky és Tóth ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

— A' mart. 9-dikei ülésben megállapított alapszabályi szerkezet-javaslatot magában foglaló jegyzőkönyv megerősíttetett.

NAGY GYÜLÉS, MART. 14. 1854.

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: *Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kállay, Kiss Kár., Nagy János, Tarczy, Vörösmarty rr. tt.* — *Bertha, Brassai, Csorba, Hunfalvy, Karvasy, Kiss Fer., Mátray, Nendtvich, Pauler, Petényi, Podhradczky, Repicky, Székács, Szőnyi, Tóth, Török János, Wenzel ll. tt.* — *Toldy Ferencz titoknok.*

— Tárgyaltatott a' kisgyülési *új Alapszabálymunkálat*, 's némelly módosításokkal az igazgatósághoz felterjesztetni rendeltetett.

IGAZGATÓSÁGI GYÜLÉS, MART. 18. 1854.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen: *gr. Cziráky János, gr. Dessewffy Emil, Fáy András, gr. Károlyi György, gr. Károlyi István, gr. Keglevich Gábor, Kubinyi Ágoston, b. Prónay Albert, gr. Vay Ábrahám igazg. tt. — Toldy Ferencz titoknok, Tóth Lőrincz pénztárnok.*

— A' nm. *Elnök* mindenek előtt az *alapszabály-módosítási ügyről* értesítvén a' gyülést, 's a' javaslati munkálatot felolvastatván: miután az, belső czélszerüségét tekintve egyetértőleg helyesnek jelentetett volna ki, de nagyobb változtatások' korszerüsége iránt támadt volna kétség, végre hét voks a' gyakorlatilag hasznos, 's a' *fenálló Rendszabások' lényegét*, melly az academia' czélja és erre kitüzött eszközökben fekszik, *nem érintő*, sőt egyedül *az ügyvitel formáira szorítkozó módosítások* mellett nyilatkozott. 'S illy szempontból menvén a' gyülés újra át az összes munkálat' egyes szakaszain, a' nagy gyülés által javaslott szerkezet sok részben módosíttatott, 's ekkép annak felsőbb helyt kivánt fölterjesztése elrendeltetett.

— Következett a' pénztári *számadások' megvizsgáltatásáról* szóló ügyvédi's a' pénztárnak az új tisztviselőknek történt átadatásáról szóló elnöki tudósítások' tárgyalása; továbbá az *új alapítványok'* bejelentése, milyek 1. néhai *Borsiczky Dénes* pozsonyi jogtanáré 2000 pftban, ki egyszersmind könyvtára' nagyobb részét az academiának hagyta; 2. néhai *Kovács Károly*nak, gr. Károlyi György' fiai' nevelőjének 600 pft hagyományaé; 3. *gr. Teleki József* elnök újabb alapítványaé a' könyvtár' 's a' történeti osztály' részére, t. i. a' „Hunyadiak' kora Magyarországon" czímü munkája' példányai, mellyek első kötete után ez első évben 1042 frt 8 kr. fizettetett be Emich könyvárus által. — Végül az alárendelt személyzet' némelly folyamodásai intéztettek el.

KIS GYÜLÉS, MART. 20. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztály'ól: Érdy, Jerney, Kiss Fer. és Wenzel r. és l. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss K. rr. tt. — Pauler, Repicky, Tasner, Tóth lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Az ülést társalgás nyitotta meg az *Abrudbányán* ujonnan talált *romai tabula cerátákról*, mikre nézve *Wenzel Gusztáv* lt. azon ohajtását fejezte ki, bár azok a' nemzetnek megmentve, a' nemzeti muzeum' tulajdonává lennének, 's először 's mielőbb ez academiában tétetnének közzé, nehogy ez archaeologiai világügyben is nagy pironságunkra külsők által megelőztessünk, mi saját lassuságunk' következtén már annyiszor megtörtént. Az elnöklő tiszteleti tag erre azon hírrel lepte meg az ülést, hogy a' kérdéses tárgyak csakugyan a' nemzeti muzeumban vannak már, de nem kilencz külön táblából, hanem annyi töredékből állanak; 's megigérte hogy azok az academiában fognak megismertettetni.— Ezután *Tasner Antal* lt. a' Somogymegyei *Kupavár*' romjai közt találtató 's onnan szerte szét elhordatni szokott romai feliratos kövek, téglák, régi edények, fegyverdarabok stbre figyelmeztetvén, ezeknél fogva úgy hinné, hogy ott méltó

volna ásásokat tetetni : az elnöklő muzeumi igazgató e' tárgyat felkarolni igéré. — *Kiss Ferencz* lt. Buda városának külön időbeli régi pecsétnyomóit 's a' múlt században Jász-Berényben létezett „Ceha Literatorum" nevü egyletét mutatván be ; *Wenzel* pedig a' cs. kir. titkos házi és udv. levéltárban találtató, régi magyar városoknak, millyenek : Visegrád, Buda, Pozsony, Nagyszombat, Sopron, Bártfa, Kassa, pecséteikkel ellátott okleveleiről emlékezvén : miknek első Bécsbe rándulása' alkalmával gipszben levétetését igéré; a' napi rendhez térve, ugyan

WENZEL GUSZTÁV lt.

„*Történeti Tanulmányok*" czím alatti előadásait indította meg, azok' első szakaszával.

KIS GYÜLÉS, MART. 27. 1854.

(A' mathematical és természettudd. osztályok' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss Kár. rr. tt. és Petényi lt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Tóth, Wenzel lt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

KISS KÁROLY rt.

a' várnai ütközetet hadtani szempontból tárgyaló előadását folytatta 's bevégezte, mint itt következik.

A hadjárat.

A Duna volt a' hadászati alapzat; tárgyazata annak Adrianopel (Drinápol, vagy törökül : Edreneh), a' szultánok' székvárosa már 1361. óta. A' bizanczi császár' hadával ott egyesülendő magyar seregnek vég feladata volt a' város' falait megvívni, ormaira a' keresztes zászlót kitüzni, és így az alapjában megrendített ozmán' táborszerü birodalmának Európában véget vetni. Drinápoltól a' hadjáratot Gallipolhoz lenne irányzandó, ott a' Hellespontot a' pápa' hajóhadával — az Epiroszból előrenyomulandó Skanderbéggel egyesülve a' szultánt a' görög császár' ázsiai birtokából is kiüzni. Egy hadjárattal túlfeszített vakmerő követelés, egy hav alatt t. i. azt összerombolni, mit egy századév alatt épített véres hódításaiban a diadalmas félhold. A' hadműködési vonalon — kiindulva Vidinből a' Dunának oguszti medenyéből áttérve az Isker völgyébe, hadászati pontúl *Zsófia* városa volt kitüzve, innét az Isker' kútforrásainál — Samkovon túl — fel a' Balkán hegyekre, a' Hemosz' gerincze volt a' második hadászati pont, honnét a' Dubricza hegykúpot jobbra hagyva, itt a Hemosz délszaki oldalán a' Moricza völgyébe lejutva, a' harmadik hadászati pontúl Philippépolt lehete venni, innét Adrianopol már csak húsz néhány mér-

föld. Ha szemügyre veszszük a' földtért, mellyen a' magyar hadnak, hogy a' hadászat' tárgyazatához — t. i. Adrianopolhoz érhessen, elmarsolni kellett volna, következendőt vehetünk hadtudományi szempontból földleiratilag észre : Mihelyt átkelünk Vidinnél a' Dunán, Bolgárországnak azon hegyes, 's vizenyekkel gazdag vidékére jutunk, mellyet a' Balkány' (Hemus) nyugatéjszaki ágazatai képeznek. Az egész vidék igen szövevényes, telve akadálylyal, útak most is hiányzanak; történelmünk' korában azoknak híre sem volt. A' Balkány' gerinczéről a' mély völgyek' hosszában a' Dunába zuhanó folyók minden lépten feltartóztatják a' hadat; a' folyók' áthidalása, a' hegyek' meredek lejtéleinek lenyesése időt rabló munkába kerül. Míg Vidintől Zsófiához juthatunk, hat nagyobb folyón és hány jelentéktelenebben kell áthatolnunk : így azon harmincz néhány mérföld, Vidintől t. i. a' Balkány-gerincz' pontjáig, a' hadseregnek mondhatlan fáradalmaiba kerül. Átérve, 's megmászva a' Balkány' bérczeit, szelidebb, kellemesebb vidék nyilik délszaknak előttünk, lejutunk t. i. a' Maritia' medenyébe, e' hajókázható folyó' tágasabb völgyébe, mindenütt a' folyó' mentében a' seregnek kevés akadálylyal kell megküzdenie; had- és élelmi szükségleteit, a' poggyászt vízen szállíthatni a' sereg után. A' Hemusznak délszaki oldalán Drinápolig kevés vizeny fakad, jelentékeny alig három, ezeknek egyike : a' Tondra t. i. mivel Drinápolnál szakad a' Mariczába, akadálynak alig tekinthető. Vidintől a' hadászat' tárgyazatáig, Drinápolig t. i. 70—80 mérföld, vagy 24 napi mars, ha vesződséggel nem kellene a hadnak megküzdenie; de így a' mint természeti vadonságában áll a' földtér, akkoriban annál inkább állott, majd még egyszer annyi időbe kerül a' hadak' marsa. Minél hosszabb a' hadászati vonal, annál veszélyesebb, annál könnyebben áttörtethető, ha azt strategiai pontokon erődművekkel, vagy erődített örsállomásokkal nem biztosíthatjuk. A' hadászati vonal veszélyben forog továbbá, ha az velünk barátságtalan érzületű, vagy épen ellenséges tartományon megy át. Már a' tervezett hadászatnak alapzata sem volt eléggé biztosított. Havasalföld közvetlen nem volt magyar birtok : annak akkori vajdái némi függetlenségre vergődtek, és még nagyobbra is törekedtek; ha a' magyar sereget veszély érheté a' harczmezőn, Dragul vajdától, ki személyes ellensége is volt a' Hunyadi-családnak, nem sok ótalmat várhatott, az anyaországtól pedig végkép el lőn

szakítva. Keveset bízhatott a' hadászat' jobb oldalékán fekvő szerbekben is, azok' fejedelme bár hűséget fogadott a' magyar királynak, barátságot Hunyadinak, hálára is volt kötelezve a' magyar nemzet' irányában, de rokona volt a' Cillei grófoknak, a' magyarok', kivált a' Hunyadiak' esküdt ellenségeinek, ki látván a' magyarok' hanyatló csillagát, és el nem mellőzhető előbb 's utóbbi bukását a' byzanczi császároknak, a' győzedelmeskedő, a' mindinkább kiterjedő szultánoknak hizelegni kezdett; tehát szerb oldalról sem mutatkozott különös biztosított bátorság a' megválasztott hadászati vonalra nézve, még kevesbbé benn a' bolgár földön, a' melly jobbadán már a' török' közvetlen birtokában volt, több városaiban, több váraiban ozmán fegyveres nép őrködött.

A' tervezett hadászati vonalnak tehát hátrányai csakhamar szembetűnők 's érezhetők is lőnek.

A' Szegednél táborozó 15 ezernyi haddal october' 1-sű napján átkelt Ulászló király a' Dunán, a' sereg jobbadán lovasságból állott, gyalog kevés, többnyire Cesarini' keresztesei. Ágyuja kevés volt a' hadseregnek, bár majd század éve már, hogy az europai seregeknél létezett a' tüzérség, annak művészlete, úgy szólván mégis bölcsőjében volt; történelmünk' korában a' magyar királyoknak tábori lövege kevés volt, a' várakban már valamivel több. — Így meg lőn kezdve már nagyon is őszre forduló évszakban, a' minden elégséges segédletek nélküli legkalandozóbb hadjárat, egy olly politikai csínyténynyel, mellyet az életben csak az erősebbnek, ennek is csak a' sikerülés' esetében bocsát meg a' hadi történészet; egy rögtönzött hadjárat, melly a' várnai csatával már be lőn végezve, még pedig elég szomorúan, elég gyászosan, mert az előbbi években olly sok vérontással szerzett nyeremények mind elvesztek, az olly dicsőn kivívott győzelmek' babérkoszorúi elhervadtanak. Tömérdek lom követte a' hadsereget — kétezer szekérnél több vitt csak élelmi készletet, már ezekhez mennyi ló volt szükség, mennyi a' harczosok alá, miután a' sereg jobbadán lovasságból állott. Ennyi lónak mennyi zab, mennyi széna!

Vidinhez érve mind inkább átlátta a' király múlt évi tapasztalásból is okulva, mennyi veszőséggel van egybekötve a' meredek bérczhegyeken átvonulása jobbadán lovasságból szerkezett seregnek, ide tudva azt is, hogy a' hegyek közt élelmi tárgyakban a' hiány nem olly könnyen pótolható, mint a' nyílt vidékben

— miszerint a' számos szekérzet miatt, a' mit pedig a' hadsereg nem nélkülözhetett, a' kitűzött hadászati vonalon a' Hémosz hegységen át egyenest Drinápolhoz nyomulni — ha nem volna is tán lehetetlen — de az ott láb elé gördülendő sok akadály annyira feltartóztatná marsútjában a' sereget, hogy az mire Drinápolhoz érne, a' tél kezdetét vehetné, 's mi könnyen Murad szultán is visszatérhetne Ázsiából, magával tetemes harczerőt hozandó, a' mit pedig mindenkép megelőzni legnyomatékosb feladata volt a' harczias működésnek. Megváltoztatott tehát a' mozgalmi tervben a' hadászati vonal, de a' tárgyazat' pontja t. i. Drinápol megmaradott. Futár küldetett Erdélybe Hunyadihoz, hogy onnét seregének marsútját Nikápolnak irányozná, ott a' királylyal egyesülendő. Határozattá lőn t. i. a' Duna' jobb partján levonulva a' Hémoszt megkerülni, a' Fekete-tenger' mellékére jutni, hol a' szövetséges fejedelmek' tengeri erejével találkozni reménysége volt a' királynak.

Tekintsük meg a' tért, a' mellyre a' magyar hadászat olly rögtön áttétetett.

A' Duna párhuzamban foly keletnek a' Balkány' hegyvonalával, a' 15—23 mérföldnyi szélességü köztér mindenütt hegyes völgyes, nagyobb kisebb a' Dunába szakadó folyók által átszaggatott szövevényes vidék. Hadászati pontokúl szolgált a' Duna' folytában *Nikápol*, *Ruscsuk* itt eltérve a' Dunától, Rasgradnál át Aklom folyón, *Oglu-Bazardsik*, itt megkerülve a' Hémosznak a' tengerre hajló ágazatait, továbbá *Várna*, *Janopol*, itt áthágva a' Strandsa hegylánczolatot, a' *Tondza völgyébe Drinápol*hoz. E' hadászati vonal' hossza 110—120 mérföld : 30 napi marsút. Jóval hosszabb az előbbeninél, de nem olly veszödséges; a' Duna' folytát követve 45 mérföldnyire nagy előnynyel is bírt, habár 10 nagyobb folyón kellett átkelni, melyeknek torkolatai a' Dunához közel szélesek, mocsárosak is. Biztosítékot az elsőnél nagyobbat ugyan nem nyújtott, mert az egész hosszában Várnáig bolgár földön ment. Baloldalékban a' Dunántúl Havasalföld a' szilaj Dragul vajda alatt, mint már említők. Várnán túl a' hadjárat Tráczia' földére menne át, a' biztosíték arra felé még kevesebb, mert a' szultánok' székvárosához mi közelebb, annál sürübben feküdtek a' török városok, gyérebben a keresztyénekéi.

Strategiai szempontból véve az egész hadászati terv subpositumokra volt alapítva, mire pedig a' hadvezérnek számítani átal-

jában nem lehet. A' magyar had minél továbbra vonult a' hazától, annál inkább veszélyeztetve volt állása, annál inkább elszigetelve volt, kitéve minden események' viszontagságainak. A' nyeremény illyes hadjáratokban, távol t. i. az anyaországtól, jobbára kizonytalan, a' bekövetkezhető balesetben pedig a' sereg' tönkre jutása bizonyos. Hunyadinak táborozásai az aldunai tartományokban mind illyesek voltak. A' legdicsőbb győzedelmeknek mi sikere sem volt, minden bevégzett hadjáratot ismét csak ott kellett kezdeni jövő évben is, hol az kezdetét vette; mert a' sikert a' magyar álladalom' érdekével azonosítani nem lehetett, a' vazal fejedelmek 's vajdák kevés alárendeltségben, még kevesebb együttfüggésben voltak a' magyarok' királyával. Egy elvesztett ütközettel pedig el volt vesztve végkép a' hadsereg is, mert támasztartalékra az illy hűbéres fejedelemségekben számítani nem lehetett, sőt mindig az ellenkező eset következett be: tanúsítja ezt a' nikápoli, a' rigómezei, a' várnai ütközetek' sorsa. Az illy elszigetelt táborozás' sorsa a' hadi történelemben majd mindig szomorú következetű volt, még az újabb időkben is, mint p. o. XII. Károly svéd királyé Péter czár ellen, a' franczia köztársaságé Égyiptomban, Napoleoné Moszkva ellen, még a' hatalmas Albioné is Éjszakamerikában. Mi sors vár az orosz hadseregre a' Duna' partján most? vagy mi sorsa leend az angol-franczia hadnak Bolgárországban? aláirva még nincs.

Nikápolnál csatlakozott a' király' seregéhez Hunyadi. Erdélyből magával hozott 5000 válogatott harczost. Dragul a' havasalföldi vajda is megjelent a' király' táborában, hódolatát Ulászlónak megteendő, de csupa kénytelenségből, mert ő Hunyadinak nem volt barátja, országában átvonuló hada Hunyadinak sok kihágásokat követett el. Dragul e' miatt igen ingerült volt a' magyarok ellen, fegyveres erővel kisérte azoknak lépteit, míg csak a' Dunán át nem keltek. — Nikápoli táborában hadi tanácsot tartott a' király a' hadjárat' tovább folytatása tárgyában. Dragul is meg lőn híva. Ez nyiltan megmondá, hogy a' királynak ezen harczias vállalata, a' sereg' csekély számát tekintve, sikeretlen leend, veszedelmes is, miután olly kevés, hogy a' szultán egy vadászatra is többet szokott magával vinni. Dragul komolyan inté a' királyt, térne vissza seregével, jó szerencsére mitsem számolhat, miután Murádon egy öreg román asszony megjövendölte volt, miszerint

ez évben a' keresztyének csúf kudarczot fognak vallani a' szultán' irányában. Dragul és Hunyadi közt a' tanácskozás' folytában szóvita támadott. Hunyadi a' vajdát hűtlenséggel vádolá, mert igéretét nem teljesítve katonaság nélkül jött a' király' táborába. — Hunyadinak imez és hasonló több szemrehányásiért felbőszülve Dragul kardot rántott, de azonnal a' király' parancsára elfogattatott, és csak egy nagy öszveg pénzzel járulva a' hadi költséghez, és azon szentül fogadott igéret' következtében bocsáttatott szabadon, miszerint saját fiát 4000 harczossal mielőbb a' király' seregéhez küldendi, miután maga személyesen a' hadjáratban részt venni semmikép sem akart, Nikápolból eltávozott, egy pár szép paripát hagyott ajándokban a' királynak.

A' sereg tovább folytatta menetét. Hunyadi 3000 válogatott magyarral és egy csapat oláhval az elővéden volt mindig, a' nagy sereg' biztosított útjáról, biztosított éjjeli táborállásáról ő gondoskodott. Nikápolig minden összeütközés nélkül ért el a' magyar sereg, de ezentúl voltak itt 's ott apróbb csatái. A' nikápoli bég csak távolról követte a' magyar hadat, egyes elmaradozókat elelcsipdesett.

Ulászló király a' Fekete-tenger' partjához érve nyilatkozatában formaszerint hadat üzent a' szultánnak, inté a' törököket, kiket e' tartományok' bitorlóinak nevezett, hagyjanak fel a' keresztyének' zaklatásaival, és figyelmezteté Szumán, Maborasz, Pitrecz, Várna és Galata' mozlem lakosait, hogy biztos kiséret mellett hagyják el lakhelyeiket, költözzenek ki Gallipolin át Ázsiába. Több erődített város' muhamedán lakosai engedelmeskedtek, szabad költözést nyertek, a' magyarok elől eltávozának. De *Petrecz* ellenszegült, *Szumán* is, két magas sziklavár, a' Szumén' szük völgyében hármas magas falzat, mély árkok, meredek szirtek által elegendőn védve. Nem könnyű feladat volt ime sziklavárakat rohammal bevenni, de azokat a' magyar had mögött megvívatlanúl hagyni veszedelmes volt: elhatároztatott tehát azoknak minden áron elfoglalása. Vitézül ellentállt a' két erőd' őrsége; de a' keresztyének' túlnyomó ereje, hasonló hősies elszántsága győzött a' bátor makacsságon, a' két vár megvívatott. A' lengyel harczosok lovaikról leszállva vívták meg Szumánt és Petreczet, amannak kapuja' feltörésénél Tarnov János lengyel vezér két sebet kapott, az utóbbinak falaira pedig Bobricz Lesko tűzte fel a' keresztes zász-

lót, sok száz török veszté életét, sok — a' várakban elzárt — keresztyén rabszolga szabadíttatott meg.

A' Petrecz melléki magyar táborba igen aggasztó hírek érkeztek, ú. m. a' Helleszpontban történt szerencsétlen esetek, az ottani gyalázatos tettei a' velenczei hajós kapitányoknak, a' szerb fejedelem' hűtlen árulása, és a' görög császár' gyáva tevékenytelensége.

Most már mindenki meggyőződhetett a' hadjárat' alaptalanságáról; most még idő, 's alkalom is volt egy gyors visszavonulás által a' könnyen sejdíthetett valószínű veszélyt elmellőzni. De legyen bár, miszerint vagy a' hallott híreket túlságosnak hitték, vagy a' király, és a' fővezére Hunyadi János saját harczerejökben, mult hadias szerencséjökben nagyon is bíztak; elég az hozzá, hogy sem a' fiatal király, sem Hunyadi meg nem rendült, és így az előbbre nyomulás elhatároztatott.

Várnához ért a' keresztyén had, a' nélkül hogy a' török mozgalmakról elhatározott tudomást nyert volna a' király. Várna felszólíttatott a' feladásra, de az őrség — mint Petreczben és Szumánban, ellenszegült, azonnal megrohanták a' magyarok a' várat, meg a' környék' váradait is, mind a' király' hatalmába került, a' török őrség lekonczoltatott, a' városba magyar őrség szállott.

Az egész hosszú hadászati vonalon egy strategiai ponton sem maradt őrség, de Várnában ollyast hagyni Hunyadi szükségesnek tartotta, alkalmasint a' szárnyaló hírek őtet is vigyázóbbá tették, némi aggodalmak támadtak benne. Várnától délszaknak fordulva a' tengerparton megindult a' magyar sereg, marsa' irányát Drinápol felé vette. A' Fekete-tengerbe ömlő *Kamdsik* folyó' torkolatánál török hajókra akadtak, Murád szultán azokat már a' múlt év' hadjáratából még az idén is az okból hagyott a' folyóban, hogy azokat, ha a' fegyverszünet nem jöhetne létre, a' Dunához vitethesse, hadműködéseiben a' dunamelléki tartományokban használandókat. Ulászló király' parancsára a' hajók — számra 28 — felgyújtattak. Az itteni táborállásban az előtt csak szárnyallott, valószínűnek alig hitt hírek teljes mértékben valóknak mutatkoztak: a' pápa' admirálja tudósítá a' királyt a' megtörténtekről, a' szétküldött száguldó csapatok is bizonyos megtörtént tényekről hoztak jelentéseket.

*Skanderbég*től irásban jött a' tudósítás, hogy elmaradásának

oka lenne *Brankovics és szerbei*, kik útját állották, a' király' seregével mind addig nem egyesülhet, míg azok' hadain át nem törhetne. Brankovics György t. i. Hunyadira bosszankodott, mivel ez zálogul elfoglalva tartott meg néhány várat 's vidéket azért, mert a' fejedelem személyesen a' hadjáratban megjelenni vonakodott, maga iránt ez által gyanút gerjesztett. Bosszujában a' magyar ügynek máskép nem árthatott, mint ha az Epirosz' fejedelmének útját állja: a' Prisztina és Prokopia közti szorost tehát, nevezetesen Fehér zárkönél, vigyázattal annyira elzárta, hogy Skanderbég egy tapot sem mozdulhatott. Onnét írt a' királynak. E' kellemetlen tartalmu hírek különbözőleg hatottak Hunyadira 's a' többi hadvezérekre. Hunyadi tántoríthatlanságában meg nem rendült ugyan, de méltán megütközött azon, mennyire hiúsulhatnak szétoszlott reménynyel a' legjobban kiszámított tervek is. Rumeliába messzebb behatni annál kevesbbé tanácsos volt már, mert a' görög hadak' közeledéséről sem érkeztek hírek, Thessaliának fejedelmi helytartójától *Thericestől* csak annyi, hogy még mindig csak készülőben volna: így maradott Ulászló' szép, derék, de kicsiny serege az ellenség' földén elszigetelve, az anyaországgal épen mi közlékkel sem kapcsolatban többé, kitéve minden balra fordulható közbeeséseknek. A' hadvezért illy esetekben nem saját személyének veszélyben forgása teszi aggódóvá, mert in ultima analysi személyében csak egy egyéni élet van érdekelve, mellynek vége előbb utóbb csak bekövetkezik; de aggódóvá teszi őt azon hadsereg' sorsa, mellyet az álladalom vezérsége alá bízott, mellynek fenmaradásától, vagy tönkre verettetésétől függ egy ország' végromlása, vagy boldogulása, sok annyi millió' sorsa, mennyiből hazájának népessége áll. *Illy szorongató körülményekben, lelki jelenséget el nem veszteni férfias, ritka erély; illy erélylyel bírt Hunyadi.*

A' keresztyén táborban a' szultán' közeledése nyugtalanító ingerültséget idézett elé. A' hadvezérek meggyőződtek az iránt, hogy a' hátravonulás — a' török seregnek Franki melletti táborállása' következtében — a' várnamelléki strategiai szorongón át, a' Hémosz hegy' alja, és a' Fekete-tenger' martja között t. i. még a' hosszasabb kerülő utakon sem lehetséges többé. Három lehető vállalat között volt csak a' választás. Az első: *Setét éjjel illanva elindulni, és erőszakolt marsban útat nyerni, miszerint a' várnai*

öböl kikötőjébe a' töröknél sokkal előbb lehessen elérni, hová a' szállító hajók elrendelendők volnának, de hol venni a' hajót, annyi fegyveres nép, ló, málha' tovaszállítására? miután a' Kamdsik folyó' torkolatában elfoglalt török gályákat is elégettette a' király, mintha ez által útját akarta volna állni a' netalán megfélemlettek-nek az elillanásra. Második: *Várnába zárkozni, és a' szekérvárak mögé vonulni, 's magokat ott mind addig védelmezni, míg a' keresztyén hajóhad megmentésökre a' kikötőbe meg nem érkezendik.* E' nézet mellett vívott a' tanácsban leginkább *Caesaríni* cardinál, a' harczpárt' hatalmas agitatora Szegeden. De Várna nem volt elég tágas a' keresztyén hadsereg' elfogadására, vagy a' szekérvárak elegendő, 's állandó biztosítást nem nyújtanak ellenséges megtámadások' irányában. Nem volt annyi élelemszer, miszerint több napig embert 's lovat táplálni lehetett volna, és szabad volt-e reményleni, hogy azon hajóhad, mellyet egy erősebb szélvihar, vagy a' szultán' aranya képes volt a' Helleszpontban elszélleszteni, ismét egyesülten a' várnai öbölbe vitorlázhasson? A' harmadik végre: *az ütközet' merénylete.* Ennek remélhető szerencsés eredményére lehetett csak valamit építeni, *dicsőségesebb is volt a' két elsőnél, egy olly keresztyén hadsereghez méltóbb is, a' mellynek egy király a' vezére, egy Hunyadi a' rendezője.*

Ez utolsó javaslat, támogatva a' győzni szokott, félni nem — bátorlelkű Hunyadi által, végre csakugyan a' király' haditanácsában elfogadtatott.

A' király, miután czombján a' múlt év' hadjáratában nyert nyillövés okozta — jól be nem gyógyult — sebzés fájdalmas daganatot idézett elé, akadályozva lőn a' csata' rendezésében tettleges részt venni, átruházta hatalmát Hunyadi Jánosra.

Más nap táborában veszteglett a' keresztyén sereg, de ott megmaradni, és csatarendbe állani, az ütközetet elfogadni, a' helyszíne' nem alkalmatosságát tekintve, tanácsos nem volt, azért is harmad napra visszavonult, némileg támaszpontjához: *Várnához.*

Szólottunk eddig a' magyar hadsereg' kalandszerű hadjáratáról Várnáig. Minek előtte az ott megtörtént véres drama' függönyét föllebbentenők, szóljunk Murád szultánról, szóljunk tetteiről, minekelőtte seregét Várnához vezette.

Tudjuk azt a' történelmi előzményekből, hogy Murad bízva a' szegedi békekötésben, bízva a' király' 's Hunyadi eskütételé-

ben, a' kis-ázsiai lázongók' legyőzésére egész harczerejével a' helyszínére sietett. A' pártos Karaman pasa kellemetlenül lepetett meg a' szultánnak személyes megjelenésén, a' magyarokkal foglalkozni hitte öt messze messze Ázsiától a' Duna' mellékén, és íme most mint a' villám elötte termett, maga előtt terjesztve hírét a' szegedi békekötésnek, több apró csatákban győzött is már a' lázadók ellen, zsibbasztá erejöket, 's egymásban bizalmukat megrendítette, kik egy eldöntő ütközetet mindig mellőztek, de a' mellynek pedig mi hamarébb bekövetkeznie, vagy magukat megalázva a' szultán' kegyelmébe ajánlani kellett.

Karaman és társai megtudva a' szegedi békekötést, megtudva a' szultán' egész harczerejének Ázsiában megjelenését, ügyöket elveszettnek tekintették, magok-megadási ajánlatokat némelly föltételek alatt nyujtottak át a' szultánnak. Murád előbb mitsem akart a' föltételekről tudni, de miután megtudta volna a' béke' felbomlását, meg azt is : hogy Ulászló a' hadjáratot már meg is kezdette, kegyelmesebbnek mutatkozott a' lázadók' irányában; hiszen Karaman pasa' neje, nővére volt a' szultánnak.

Hogy pedig szabad kezet nyerjen a' tovább teendőkre nézve, és egész seregével szabadon rendelkezhessen, kegyelmébe fogadta a' pártosokat, azoknak harczosait is maga mellé vette; így megfosztá azokat egy részről a' lehetségtől ellene újra fellázadni, más részről saját seregének is számát szaporítá. Csakhamar felszedé táborát, bosszúval szívében a' hütelen eskütörők ellen, europai tartományainak megmentésére sietett.

Megerőltetett marsban Helleszpont' partjára ért. Itt útját állotta a' keresztyén egyesült számos hajóhad; 128 jól fölfegyverzett gálya őrzötte a' Bosport, őrzötte a' Dardanellákat. A' szultánnak pedig egy csónakja sem volt. Dúlt mérgében a' felbőszült szultán, öngyilkossággal szándékozott már éltének véget vetni. De egyszerre felderült csillaga, mert vagy a' több nap tartott kemény vihar szétszórta a' keresztyén hajókat, vagy Murad' aranyai által megvesztegetvék az admirálok, elhagyták állomásaikat, 's így a' szultánnak alkalma nyílt az átkelésre a' lehető intézkedéseket tenni. Ez ugyan még nem igen segített volna az ozmán sereg' felakadott helyzetén, ha a' szultánnak nem sikerült a' genuai és velenczei szállító hajók' kapitányait megvesztegetni, kik is 40,000 törököt fejenként 1 byzanczi aranyért Gallipolinál áthor-

dottak a' Dardanellán. *'S így néhány pénzsovár olasz kapitánynak egyetlen egy éj' homályában elkövetett aljassága eldöntőleg hatott több századokon át a' török uralom' megalapítására Európában.*

Mihelyt Murad szultánnak sikerült a' lehetségesnek sem hitt átkelést olly gyorsan létre hozni, ügye' igazságába vetett bizalma visszatért, vissza vállalatainak erélyessége is. A' Dardanellák' nyugati martján, azonnal magához rendelé szerte táborozó hadait, egyesülten azokkal az enoszi öbölbe szakadó Maricza folyó' völgyébe sietett, hogy annak jobb 's bal partját elfoglalva Drinápolhoz felnyomulhasson (az enoszi öböl Drinápoltól 13 mérföld); mert értesítve lőn Brankovics, hihető Dragul által is, a' magyar hadsereg' harczmüködésének tervezetéről, a' haderő' csekély létszámáról; azért legelőbbre is székvárosának, mint a' magyar hadászat' tárgyazatának megótalmazásáról gondoskodott. A' szultán e' mozgalmával a' magyar, és a' netalán Skanderbégtől hozandó hadak közé vetette magát, egyesülésöket meggátlandó, más részről pedig a' gyáva byzánczíaiakat végkép elrémítette; ezek csendesen hon maradtak, Ulászló királyt a' harcz' színén meg nem jelenésökről, 's annak okairól még nem is tudósították. Adrinápolban tudta meg a' szultán, miszerint Vidinnél megváltoztatta a' király hadászati vonalát, 's Nikápol ellen irányozná hadainak marsát: ebből azt hitte, hogy Ulászló az említett várostól délszaknak fordulva az Ozma folyó' völgyén át fogand a' Hémosz' gerinczére felhágni, 's onnét legközelebb vonalon a' Tondza völgyén le Drinápolhoz ereszkedni, e' vonalon akarta a' szultán a' királyt megelőzni. Drinápoltól tehát felsietett a' Tondza völgyén fel Hemosz' bérczeire. Sok ezer teve és öszvér vitte a' sereg után a' hadi készletet, 's élelmi szükségletet. E' pontra érve nagy előnyt nyert a' török sereg, mert innét kezdve mindig úrkodhatott a' magyarok' hadászati vonalán. Murád eddig e' hadévben a' szerencse által pártolva, a' Hemosz' bérczeiről gyors megerőltetéssel ugyancsak az Ozma' völgyén leereszkedett, a' magyar sereget a' Duna' mellékén elbizakodott gondatlan mozgalmaiban igyekezett jobb oldalékán meglepni, de midőn ő november' első napjaiban Nikápolhoz ért, a' magyar tábor már onnét eltávozott lejebb a' Duna' partján, a' tenger felé marsát irányzandó. Itt tudta meg tökéletesen Murad a' magyar sereg' hadászati vonalának irányzatát. Drinápolt többé nem féltette, azért is mindenütt követve a' magyar hadak' nyo-

mát, mellyek hátmögük iránt mi elövigyázattal sem voltak, leste az első alkalmat, mellyben biztos eredménynyel nyakukra törhessen. Ebből következtethetni tehát: mikép volt képes *Sirasis* bei, a' nikápoli basa *Mehemed*' fia, a' tova vonuló magyar seregtől az elmaradozott vasas lovasokat elfogdosni, Murádhoz küldözgetni. Sirasis bei' csapata elöhada volt a' szultán' seregének, az leplezte el apró harczolásaival az ozmán sereg' zömének mozgalmait; Hunyadi pedig mindig azt hitte, miszerint csak a' fiatal bei' maroknyi népe volna a' sereg mögött, annak jelentéktelen ingerkedéseivel mitsem gondolt, tán még szerette is, mert a' fegyelmi szabályhoz nem szokott újabb katonái, tartva az elmaradozásban a' bei' horgára kerüléstől, mars közben inkább a' zászlók alatt maradtak. Ebből következtethetni továbbá: mikép történheték, hogy az ozmán sereg Várnánál egészen a' magyar hadak mögé kerülhetett, 's ott a' kedvező állodásba helyezhette magát.

Murád szultán jól ismerte a' király' seregének minden viszonyait, szervezetét, számerejét, a' melly az övénél sokkal csekélyebb volt; mindezt tudva elhatározá: azt a' török birtokba minél beljebb ereszteni, hogy az így minden segédleteitől annál messzebb essék, 's ott megtámadni azt, hol annak győzelmétől a' kereszténvekre nézve kevés eredményt, balesetétől pedig tökélyes tönkre verettetését lehetett várni. Murad' és pasáinak strategiai számításai jobbak voltak Hunyadiéinál, mert ezek elvesztették minden alaposságukat, mihelyt átszakítva lön a' hadászati vonal: így egészen semmivé téve a' hátrálati menedék. A' melly hadsereg pedig nélkülözni kénytelen ezeket, képletileg szólva — a' levegőben csügg, ha szárnyai ott fen nem tarthatják, bukása nyaktörő.

Várnához visszavonulva, vagy inkább éjszaknyugat felöl az oda közeledő török ellen nyomulva, a' keresztyén sereg szerencsésen átkelve a' Paravidi folyón. Várna' vidékére ért november' 9-dikén.

Hunyadi előtt nem maradhatott titokban, hogy a' török haderő hatszorta meghaladja a' magyar sereg' számát, ez okból a' túlszárnyalástól, a' mi mindig nagy veszélyt idézhet elé, méltán tarthatott. Ezt szemelőtt tartva, jobbadán lovasságból állott hadseregét (a' Duna' partjáig hozott nehéz lövegei — nem követhetvék azok a' hadsereg' gyors menetét — a' veszödséges úton hátra maradtak), és kevés gyalogságát következőleg állítá fel.

(Lásd a' tervrajzot). Várna völgye volt kiszemelve az ütközetre, falvak, szántóföldek és szőlőkertekkel volt az átszőve. Éj- és délszaknak a' Hémosz' hegyeinek erre lenyuló ágazatai által körítve.

1) A' csatarend' balszárnyát képezte 5 zászlóalj szerb, oláh és erdélyi had. 5000 fönyi lehete. A' hegy' alján elnyúló divini mocsáros tóhoz támaszkodva. Legszélül álltak a' szerbek, derék hadedzett férfiak, fejedelmök' kétséges viseletében nem osztozvák — mert nem mindig ugyanaz az uralkodó' érdeke a' nép' érdekével, — amazt nem ritkán dynasticus viszonyok, szerződési kötelezettségek stb kötik, a' népeket más egyebek, — hivei maradtak a' magyar ügynek, Hunyadi hitt bennök, a' legjelentékenyebb örsöt vitézségökre bízta. Ezen szárny' nagyobb biztosítása végett — bár ha a' földtér' minőségéhez mérve czélszerüen is volt az felállítva — az oldalagos völgyek lehetőleg járhatatlanokká tétettek. A' szerbek mellett állottak az erdélyiek, és az oláhok. Vezérök volt *Dragul* vajda' fia, kire erősen reáparancsolt atyja vakmerő vállalatokba nem bocsátkozni.

2) A' sereg' derekán állott : a' királyi 1-sö magyar bandérium a' fekete zászló alatt. E' mellett a' *Rozgony* egri püspök' bandériuma.

3) A' balszárnyon legszélül a' hegyaljhoz támasztva álltak *Cesarini* cardinál' keresztesei, beljebb az egriekkel kapcsolatban álltak a' horvát hadak Thallócz Frankó bán' vezérlete alatt.

4) A' bal szárny és a' hadderék közti kapcsolat' fentartására az első harczadban (Treffen) készen állott még egy csapat oláh lovasság; utasítása volt a' körülményekhez képest gyors lovaikon oda robogni, hol veszély mutatkoznék, de minden esetre Hunyadi' parancsát bevárni.

A' most említett hadak a' tervrajzban E. F. G. H. I. K. jegyben láthatók, képezték a' keresztyén hadsereg' első harczadát.

A' második harczadban állott, hátra felé meghosszabbítva az elsőt, és ennek tartalékául és segítségéül :

5) A' nagyváradi püspök *Arabi János*' bandériuma sz. László' zászlaja alatt.

6) A' királyi 2-dik magyar bandérium.

7) A' lengyel hadak *Tarnov János*, és *Bobrich Leskó*' vezérsége alatt. Feladatuk czeknek a' veszélybe keveredhető kereszteseknek segítségökre lenni.

A' második harczadban álló hadak a' tervrajzban L. M. K. betükkel vannak jelelve.

A' második harczadnál valamivel hátrább, ennek balszárnya' hosszabbításául állt a' király' (a' rajzban O.) nem több mint 500 főnyi erős, kiválogatott lengyel harczosokból szervezett őrhada, itt volt egy magyar osztály is, sz. György' zászlaja alatt tartotta ezt Báthori István. Mind a' két harczad lovasságból állott.

A' gyalogság O. P. szekérvárakba volt felosztva a' csatarend' jobb és bal szárnyán, az egyik Várna' irányában a' hegyek' alján, a' második a' diveni mocsár' partján. Rendeltetésök volt, ha a' csata szerencsétlenül ütne ki, a' visszavert hadaknak óta-lomba vétele, és a' sebesültek' elfogadása 's ápolása.

A' szultán is megérkezett a' csata' színhelyére négyezer lépésnyi távulatra a' magyar állodástól, hadait ő is csatarendbe állítá. Okulva a' múlt hadév' balesetei által, előbbrelátó lett. Csatarendje majd mindenben hasonlított az 1396-ban történt nikápoli ütközet' csatarendéhez: nagy tömegekben, 's három harczadban állítá fel 125 ezerre rugó tömérdek seregét, november' 9. és 10. közti éjjel, 's azonnal a' janicsárok' állodásának és poggyász' elgátonyozásához fogtak.

Az 1-ső harczad' három csoportozatában, begörbedő félkört alakítva (A.), álltak az ázsiai lovashadak *Turakhan bei*' vezérlete alatt, jobb szárnynyal a' nyugatról lenyuló hegyek' aljához támaszkodva, a' bal szárny pedig a' Makropolis felé lehajló hegy' magasságain.

A' 2-dik harczad' (B.) szinte három csoportozatában az elsőhöz hasonló alakban állott a' rumeliai (europai) lovasság, *Karadsa bei*' vezénylete alatt, az első harczad' állodásánál emelkedettebb helyzetben. Ennek jobb szárnya jóval túlszárnyalta az 1-ső harczad' jobb szárnyát.

A' 3 dik harczadot (C.) képezték tartalékul a' janicsárok hatalmas paizsokkal, szúróvágó dárdákkal, ijászok voltak többen, néhánynak volt hosszú kanóczpuskája is. A' janicsárok közt volt maga a' szultán is. Ezen harczad spanyol tövissel ellátott gátonynyal, árokkal környezett védállásban volt a' két első harczad' dereka mögött. Leghátul voltak (D.) szinte elgátonyozva — mint hamarjában lehetett — a' teherhordó tevék, öszvérek és poggyász-szekerek.

Tekintsünk szét a' két ellenes hadak' állodásain : első pillanatra láthatjuk, hogy a' magyaroké rosszul volt választva, alkalmasint a' sürgetős körülmények' követelésétől kényszerítve választá azt a' magyar hadvezér. A' tér, mellyen a' keresztyén sereg állodásba vergődött, létszámával bár némi arányban állott is, — mert tágasabb tért illy kicsiny haddal elfoglalni bajos volt volna; de a' hadak' mozgalmi tehetőségét tekintve, mégis nagyon összeszoritott volt az, a' diveni tó' mocsárjai, és Fekete-tengert szegélyző hegység' dél-estszakra nyúló alja közti tér t. i. alig 5000 lépésnyi tágas. Az állodás' legveszélyesebb hátrányát azonban a' Paravidi folyó tette, mert ez a' magyar állodás' hossza mögött volt, a' bekövetkezhető balesetben elzárta a' hátrálati vonalat, és a' csatavesztett hadakat a' győztes tömegestül részint a' tenger' öblébe, részint a' diveni mocsárokba szoríthatta. Maga Várna is alkalmasint a' sereg' csekély számereje miatt örsítlenül maradott, támpontúl fel nem használtatott. Hunyadi czélszerűbben teszi, ha vissza nem tér addig Várnához — kivált ha reménysége csak némileg is volt, hogy a' keresztyén hajóhad a' Pontus Euxinusba vitorlázhat mégis, neki segítő erőt hozandó, — míg csak a' flotta a' várnai öbölben horgonyt nem vetett, maradt volna addig a' Paravidi és Kamdsik folyó között könnyen elgátonyozható állodásban; mert a' tengerpart' hosszában, minekutána Drinápol török hatalomban volt, Byzanczhoz vonulni absolut lehetetlen ugyan nem, de annak kivánt eredménye valószínűtlen volt. Várnánál — tekintve az ellenség' állodásait — a' szerepek egészen ki voltak cserélve, a' szultán t. i. a' magyarok' hadászati 's így hátrálati vonalát foglalta el, a' Duna vidéke, honnét a' magyarok jöttek, merre térniek kellett, hahogy hazafelé húzódnának, a' török sereg mögött volt. Egyedül a' mart' hosszában a' Fekete-tenger mellett Mangalia felé volt még egy nyitott keskeny út, de azon átszorongani az ellenség' közelében, állodásának baloldalékán több volt mint veszélyes.

Az ozmán sereg' állodása jól volt választva : Várna' vidéke' dombozatain tudniillik, a' honnét a' keresztyén hadak' állodásán tökélyesen úrkodott, hátmöge nyílt volt, biztos is, szétverettetés' esetében feltartóztatlanúl hátrálhatott minden irányban a' Hemosz' völgyeibe. Hunyadi jól felfogta azonban szorongatott helyzetét, nem tekintve seregének csekély számát, nem a' török állodása'

előnyeit, támadólag lépett fel annyiban, miszerint ő visszatérve Kamdsik' mellékéről, a' Várnához közeledő török ellen előbbre nyomult; imponálni akart ő így, megelőzni az ellenséget minden mozgalmaiban, mert ha ő nem támadja a' törököt, megtámadja ez őt, 's tömérdek erejével elnyomja, elkerülhetlenül veszve van így. Ellenben ha rohamjai sikerülnek, a' mihez, ismerve hadainak lelkületét, személyes bátorságát harczosainak, némi reménysége lehetett: azért is tudva Vegetius' mondatát: *In omni autem proelio non tam multitudo et virtus indocta, quam ars et exercitium solent praestare victoriam.*

November 10. egy órával napviradta előtt, miután a' magyar száguldók a' török táborban némi mozgalmakat vettek volna észre — riadalt fuvatott Hunyadi, néhány pillanat alatt nyeregben volt az egész sereg, vezénylő szavára előre mozdult, az őrsítendő pontokat elfoglalandó, de ezen rövid előrenyomulás után veszteg állást parancsolt a' fővezér, mert minekutána az ozmán sereg magát egészen rendbe szedte volna, az is előre mozdult, 's a' két ellenfélt elválasztó halmozatokra nyomult. Az elindulás előtt nem hiányzottak elrémítő jelek is, így p. o. a' hirtelen nyugatról támadott szélvihar a' magyar zászlókat összeszaggatá, tartóik' kezéből kisodrá, csak a' sz. György zászlaja maradott meg épen: továbbá a' királyi apród' kezéből kiesett az ezüst sisak, midőn azt épen a' királynak átnyújtá. A' balitéletektől nem ment kedélyeket felizgatá ez, és visszaemlékezteté az aggódókat a' sz. Domokos napi rémítő földingásra, mely Szegeden 's környékén ép akkor olly rémülést okozott, midőn a' király' nyilatkozatával a' 10 évre kötött fegyverszünetet megtörte.

A' keresztyén hadsereg' jobb szárnya volt az állodás' gyenge oldala. *Turakhan* bei tehát ez oldalon akart betörni a' magyar állodásba, és jobbra lekanyarodva hegylejtéleiről, a' magyar sereget jobb oldalékába sujtani, és a' diveni mocsárok felé lesodrani: dő ő is észrevette a' magyarok' mozgalmát, seregestül megállt. 's így mind a' két fél várta a' viradót, hogy aztán eldobassék az élet 's halál' koczkája annyi ezrek élte, és sorsa felett.

Végre csakugyan meg kellett kezdeni az eldöntő viadalt, két nemzet' jövendőjéről véresen határozandót. Dob és tárogatók' harsogása, a' lovak' szilaj fölnyerítése, a' harczosok' ujongatása előzte meg az összecsapást.

Turakhan folytatta megkezdett, de pillanatra megállott, támadását; 15000 rumeliai lovas rohant a' keresztyének' jobb szárnyára, az ozmánok távolban kezdék meg a' rohamirámlást; mire a' lassan, komoly tartással és zárkozott sorokkal előre mozduló magyarokhoz értek, erősen piheglek a' törökök lovai, soraik is bomladozottak voltak. — E' pillanatban jelt ád Hunyadi az ellenrohanó iramlásra, a' harczedzett horvátok élükön a' derék Frankó bán és a' rendületlen egriek olly villámsebességgel törtek az ázsiai lovasságra, hogy annak hatezernyi előcsapata csakhamar széljelveretett 's eltünt a' csatatérről. A' bánnak szerencséjére még jókor sikerült a' megfutamlott törököket üzőbe venni törekedő horvátjait megállítani, sikerült ez az egri püspöknek is, mert az ázsiai lovasság' főosztálya a' csatatéren termett, megrohanta azonnal a' horvátokat, vissza is verte, de a' bán legjobb rendben hátrált, és a' völgyben a' keresztes tartalék ótalma alatt új rohanyt rendezett, a' völgybe vigyázatlanúl leiramlott ázsiaiakat a' cselállásban oldalt volt keresztesek, a' horvátok és az egriek egyesült erővel újra megtámadják, 's tökéletesen szétverik, és hátra futamítják.

Ezek voltak első motszanai a' magyarok' jobb szárnyán történt csatáknak, diadalmasak voltak azok, mert még némi taktikai együtthatás kapcsolatban tartotta az osztályokat, némi fegyelmi szabály csakhamar rendre igazitotta a' bomladozókat. *Hunyadi* ez után a' sereg' bal szárnyára nyargalt, mivel ott is mozgalmak mutatkoztak.

Kezdetét vette most a' második motszanat, melly már kezdetében is szerencsétlen volt, kártékony hatása el sem maradhatott.

A' győző magyarok az első diadalnak igéző ösztönében vérszemet kaptak, a' megfutamodott ázsiaiak' üldözésére iramlottak, mi több, a' nagyváradi banderiumból is, a' második harczadból többen, Hunyadi' nyilvános parancsa ellenére, előretörnek, az ozmánok' üldözésében az egriekkel részt vesznek, messze-messze hagyják ezek hátuk mögött a' csatarendet. Velük Rozgonyi Simon is, a' hadász püspök.

Az üzők azonban csakhamar az ozmánok' második harczadára bukkantak, és itt olly nagy erő törte meg az úgyis a' roham közben szétbontakozott sorokat, hogy néhány percz alatt szétverettek, elgázoltattak. Az egri püspök kevesed magával egészen elszakadt a' harczolóktól, a' hegyeken át Makropolis felé futott, onnét tért vissza este a' szekérvárba.

Vég veszély érte volna már itt a' keresztyének' jobb szárnyát, ha a' horvát bán az engedelmességhez szokott horvátjait rendbe nem hozhatja, csak ezek' ótalma alatt csoportosulhattak némileg össze a' szétveretett egriek, 's nagyváradiak 's a' keresztesek.

A' győzelmes anatoliaiak most már az úgyis meggyengült magyar szárnynak további megtámadását, végképi eltiprását tűzték ki megújított rohamlásuk' czéljául. Túlnyomó erővel tömegestül nyomultak előre, minden ellenállást összerombolók, 's a' magyarok' második harczadi vonalához jutva megütköztek ott a' vitéz lengyelekkel, és a' királyi 2-dik bandériummal. Kemény 's irgalmatlan tusa támadt itt, de a' túlnyomó 's untalan nagyobbodó sokaság győzött a' bátor de kicsiny ellenálló erőn, 's így az egész jobb szárnyat, a' sereg' derekát, a' tartalék hadakat a' szekérvár' ótalma alá menekülni kényszerítették.

A' lengyelek' vesztesége igen nagy volt, maga *Bobritz Leskó* is számtalan sebeinek terhe alatt kiadá hős lelkét.

A' csata' második motszanata be lőn végezve a' magyar hadnak tetemes veszteségével.— A' harmadik motszanat az anatoliaiaknak elkövetett hibájával kezdődött és veszteségökkel is végződött. A' helyett t. i. hogy ők a' részint megfutamodott magyar jobb szárnyat újra meg újra ismétlendő támadással egészen tönkre verni törekedtek volna, részint túlnyomóságuknál fogvást egy merész jobbra kanyarodás által a' keresztyének' bal szárnyát is megtámadták volna, és pedig alig lehete kétséges győzedelmök az elharapódzni kezdődő rémülésben, prédavágyból a' jobb szárny' szekérváraira rohantak, de itt zavarba keveredtek, 's megadták az árát. Hunyadi t. i. a' sereg' balszárnyát elhagyva, a' jobbnak segítségére villámgyorsasággal sietett, magával hozta az oláhokat, magával a' királyi 1-sö bandériumot is a' fekete zászló alatt, oldalban 's hátul megrohanja a' szekérvár' megtámadásával elfoglalt törököket. Az összeütközés iszonyú lett, rövid, de elhatározo. A' magyarok a' második csatamotszanatban megveretett osztagai is időt nyertek, alkalmat is a' magok' rendbeszedésére, az oláhokkal és a' fekete zászlósokkali egyesülésre. Hunyadinak e' taktikai merénye tökélyesen sikerült, az ázsiai hadak egészen tönkre veretvén, a' harcz' színéről egészen eltűntek. Cesarini keresztesei, *Thalóczi Frankó* bán' horvátai, kik leginkább zaklatva

valának, meg lettek mentve, meg lettek mentve a' szekérvárak is, 's az ozmán' első harczada egészen megsemmítve.

Hunyadinak e' most említett diadalmában *Uászló* király is részt vett, mindenütt a' vezér mellett harczolt, néha el-elkapatva fiatal hevétől, a' nyilvános veszélytől, most is már alig lehete visszatartóztatni.

A' csatának harmadik motszanatához tartoznak a' sereg' bal szárnyán ez időben történt összecsapások.

Midőn t. i. *Hunyadi* az oláhokat és a' fekete bandériumot az első harczadból maga mellé vette, hogy a' megvert jobb szárnynak segedelmet vihessen, a' nagyváradi püspököt bandériumával azon meghagyással az első harczadba állítja, hogy onnét, hacsak meg nem támadtatnék, egy lappot se mozduljon.

De a' püspök látván Hunyadinak fennemlített győzelmét, látta miként osztoznak ott többen a' fővezér' dicsőségében; hallotta hogy az egri püspök már részt vett a' csatában; ő sem akart többé visszamaradni, nem gondolt bandériumának csekély számával, az ozmán sereg' jobb szárnyát minden tétovázás nélkül megtámadja, de csakhamar a' nagy erő körülfogja őt 's elnyomja végkép. Most már a' püspök futásban keres menedéket, 's míg harczosai kitűrve állhatatosan csatáznak, a' püspök a' divini mocsárba szoríttatik 's ott fúl. — Ekkor tért meg Hunyadi az ázsiai hadak' üldözéséből, de az oláh hadak nem voltak többé vele, ezek elkapatva a' győzelem' vonzó erejétől, kötelességök' elfelejtése mellett semmit sem hederítettek a' fővezérnek utánok küldött rendeleteire, fellovagolva a' hegy' oldalaira zsákmányszerzési vágyból tova nyargaltak.

Hunyadi tehát kénytelen lőn összeszedni itt 's ott oldala mellett néhány csapatokat, jobb szárnyának pillanatnyi diadalmán örülve, de nem kevéssé gyötrő sejtelmeket is a' még jövő iránt szivében érezve, a' nagyváradi bandérium és szerb hadak' segedelmére sietett. Ismét megkérte a' királyt: maradna a' középponti tartalékban, gyüjtse ott zászlója alá az elszéledett harczosokat, hogy aztán egyesült erővel támadhassák meg a' szultánt janicsár őrhadai közepett.

A' szent László' dandárja szeretett fővezérének személyes megjelenésével új bátorságot nyert, és megújult a' csata csoda vitézséggel. Az ázsiai hadak' itt küzdött osztályai is visszaveret-

tek, üzőbe vétettek. Így lett bevégezve, ismét dicsőséggel az ütközet' harmadik motszanata is.

Hunyadiról teljes valósággal föltehetjük, miszerint hadvezéri lángeszénél fogvást kivívott eddigi győzelme után, felhasználva az egész török első harczadnak tönkre veretéséből az ozmán hadakra ható káros befolyást, ebből származott elrémülést 's elkedvetlenülést, rögtön minden tétovázás nélkül az ozman második harczadnak megtámadására lép át. Ezt akarhatta Hunyadi, ezt akarta is, mert minden intézkedéseiből kitünedezék az, de sem elég tartalékhada, és egyéb harczi segédletekkel sem rendelkezhetett a' körülmények' szigorú követelése szerint. Az általános közvetlen engedelmességhez, a' vas akaratú fegyelemhez nem szokott szilaj hadakat akkoriban össze- és együtt-tartani könnyü nem volt, sőt majdnem lehetetlen, azok majd minden harczesetekben a' rendetlenül megfutamodott ellenséget szinte rendetlen iramlásban szokták üldözőbe venni. E' balság megesik most a' legújabb kor' harczaiban is, pedig most rakásra halmozott haditörvények, írva nem írva, szabályozzák a' katonaéletet; annál inkább 's gyakrabban megesett az történelmünk' korában. Az olly rendbomlott üldözésből csak apródonként, gyéren, és igen kifáradva tért vissza a' harcz' fia, ha mégis visszatért. Így történt Várnánál is az ütközet' harmadik motszanata után.

Rendbeszedte ugyan a' visszatérőket *Hunyadi*, de azoknak szükségkép pihenniök is kellett, minekelőtte azokat új összeütközésre vezényleni lehetne.

Fájdalommal, nem kis aggodalommal kellett a' fővezérnek tapasztalnia, hogy a' nevezetes napnak legdrágább perczei felhasználatlanúl egymás után elvesznek. Látott ugyan itt 's ott nagyobb kisebb csoportokat a' csatatérre visszahullámzani, de boszankodására az oláhokat nem, sőt hírül hozták: hogy azok a' török poggyásztáborra rohantak, 's ott irgalmatlanúl rablanak.

Bárha a' királyi sereg mindeddig győzelmes volt is, de helyzete mind a' mellett legkevésbbé sem volt kedvezőbb, mert harczolni még tovább is kellett, miután a' török' mozgalmaiból következtetni teljes bizonyossággal lehetett, miszerint a' szultán még koránt sem akar hátrálni, sőt inkább az ütközetet megújitani készült; miért is ne, midőn ő hadainak még két harmadával rendelkezhetett; a' keresztyén hadaknak ellenben már minden osztályai

részt vettek a' véres munkában; 's több vagy kevesebb veszteséget szenvedett mindegyik. De Hunyadi nem volt azok közöl, kiket a' nyilvános veszély elrettent, megszilbbaszt tevékenységében, őtet lelkületében a' veszély még inkább edzette, felvillanyozta. Újra intézkedett tehát a' megújitandó harcz felett: megkérte a' királyt, testőrhadával veszteg maradjon, hogy ő így egyesülten a' szekérvárak' őrzetével a' harczba bonyolódott hadaknak hátvédelmül, tartalékúl, szóval menhelyül minden pillanatban kész legyen. Ez intézkedés után gyülöt harsogtak a' kürtök, egyesité, rendezé a' csapatokat, a' vezérlőket kiszemelé, utasításokat osztott, végre indulót fuvatott, és személyesen vezérlé az ellenség' második harczadának megtámadására a' kicsiny, de bátor 's elszánt magyar hadat.

Bekövetkezett most a' szomorú drámának negyedik motszanata. Összeütközött legnagyobb elkeseredéssel a' két had. A' török megboszúlni vágyott az ázsiai had' kudarczát, bebizonyítani az europai spáhik' elhirült vitézségét, — a' magyar pedig megvédeni 's tetőzni e' nap' dicsőségét, veszteni — ha kell — ha isten is úgy akarja, életet és csatát, de becsületet nem.

Soká bizonytalan volt a' csata' eredménye; de midőn az europai spáhik' vezére a' vitéz Karadsa bej halva esett le lováról, megréműlt a' megingatott spáhiság, kantárt forditott az egész vonal, egyik osztag a' másikat magával ragadta, megfutamodott, jobbra 's balra hagyva a' janicsárok' táborállását.

Mint már az első harczad végkép eltünt a' csata' színteréről, eltünt a' második is, — de a' megfutamodottak' tova kergetésébe ismét bebocsátkoztak a' győzők, magokkal ragadták magát Hunyadit is, ki őket visszaterelni igyekezett, de sikeretlenül: elhagyták a' csatatért, hol nem maradt senki más mint a' király testőrhadával, oldalt a' szekérvárak, szemközt távol tőle Murad szultán janicsár őrhada közt.

Dicsőséggel be lön végezve a' csata' negyedik motszanata is, csoda viadallal, hogy annál gyászosabb véget érjen az utolsó csapás a' következő ötödikben.

Már alkonyodni kezdett. A' csataszomjas fiatal fejedelem felizgatva a' szinte csatára vágyódó lengyel őrhada által, hihető, irigyelve is hadvezérének e' napon több ízben szerzett babérkoszorúit, elhatározá az ütközet' napját személyes közbelépésével azzal bevégzeni, miszerint kicsiny, de válogatott lengyel őrhadá-

val, és a' sz. György magyar zászlóaljjal a' legalább is 15000-nyi janicsárokat széttiporhassa, 's így a' sz. György' zászlójára a' babérkoszorúk' legdicsőbbikét feltüzhesse. A' fejedelemhez illő — mondák ösztönzői — hogy ő egy fejedelemmel vívjon meg. Hunyadi vajda csak pasák ellen harczolt, harczoljon a' király a' nagy szultán ellen — ama hajnali szélvihar letépe minden zászlót, csak a' királyét, a' sz. György' zászlót nem, az vidoran lobogott a' legnagyobb viharban, jelt adva, miszerint ma a' királyé a' legnagyobb dicsőség.

Murád minden lovasságától végkép elhagyatva, már készülöben volt a' csatatért szinte elhagyni, midőn egy mellette álló pasa látván Ulászlónak közeledő maroknyi csapatát, megragadá a' szultán' lova' kantárszárát, sőt elődeinek hírnevére emlékeztetve, maradásra kényszeríté. A' szultán megmaradt, elszántan nyugodtan bevárta *Ulászló* király' rohamát.

A' szultán' megréműlését látták a' janicsárok, most azok' felbátoritására, feltüzelésére olly eszközökhez kellett nyúlni, mellyek hatásukat el nem hibázhatják; azért is *Murád* az esküvel erősített, de megszegett békeokiratát a' magyar királynak, ki velök most megütközni készül, dzsidára felszúratva hordatá szét a' janicsárok' sorai közt a' felbőszült dervisek által, kik Alláh' igazságához fenszóval fohászkodtak, annak a' hitszegők' megbüntetésére isteni bosszuját kérve.

E' pillanatban a' janicsárok' harczvonala előtt termett a' király, megrohanta az árkokon kivül örködő csapatokat, széljel verte azokat; de a' szultán' táborát környező tövises gátonyok visszatartóztatták a' merénylett csapást. a' nyilak' zápora közt azt bárdokkal bevagdalni nem lehetett. A' királyi őrhad, velök Ulászló, sebes iramlással tehát átugratott ugyan az árkon, de ezzel köztök az összetartó rend felbomlott, mert több ló visszahorkant az akadálytól, több pedig az árokba bukott lovasával együtt. A' janicsárok tömött csoportban hatalmas pajzsaikkal védve a' hátrább álló — sürün nyilazó — ijászokat, rendületlenül fogadják a' vakmerő rohanókat. Most ismét sok ember, sok ló veszett el, de ez el nem rémité a' bajnok fejedelmet, a' legsürübb csoportba vág, utána a' lengyel had, mellette sz. György' zászlóalja, Bátori' kezében a' magasan lobogó zászló. — A' harczban megőszült janicsárokat bámulat, rettegés fogja el, ingadoznak már. A' király

fenszóval párviadalra szólítja a' szultánt, 's vakmerőn az öt környező csoport közé rohan. E' kevert kézi tusa közt ketté hasítja egy bárdcsapás a' király' lova' fejét; a' lovával lebukott királyt csakhamar megnyomják a' janicsárok. A' hevesen harczoló őrhad csak akkor vette észre a' király' elestét, midőn annak levágott feje egy hosszu rúdú dzsida' högyén vérzett már. Eliszonyodott az őrhad, de mitsem tágított. Most már csak a' királyi hullát igyekezett az undokitástól megmenteni, mellyet a' janicsárok a' szultán elé hurczoltak. A' király' teste mellett rakásra hullott a' halni elszánt félisteni csapat — befedte mint szemfödél őket, a' leszúrt Bátori' kezéből kiesett sz. György' lobogója. Többen történelemiróink közől megszabadultnak mondják Bátorit a' sz. György' zászlójával, csak azért, hogy később a' szekérvárakban konczoltassék össze. Ez állítás aligha valószínű. Ő bent volt a' janicsár táborban a' király mellett a' legsürübb csoport közt, helye ott volt a' királyi zászlótartónak, ott is kellett neki elesni: mikép is menekülhetett volna ki onnét, honnan senki meg nem menekült, menekülni senki nem akarhatott, nem is vágyódott.

Hunyadi most kevesed magával tért vissza a' csatatérre, csodálkozására a' királyt állodásában nem találta többé — csatazajt hallott a' már jól elsötétedett estén a' török táborállás felől, sejdítette azonnal a' bekövetkezett veszélyt. Az oláhok szinte ekkor érkeztek meg gazdag zsákmánynyal rakodtan a' szekérvárakhoz; tőlök hallá körülményesebben: mi történt, de a' király' sorsáról bizonyost még sem tudhatott. Az oláhokat mindenkép reá akarta bírni majd fenyegetőzve, majd szép szóval — követnék öt a' király' megmentésére, de az oláh nép látta: milly egyedül volna a' fővezér majd minden sereg nélkül, reá mit sem hallgatott, sőt összeszedve a' sátorfákat, a' tengerpart' hosszában a' mindinkább bekövetkezett sötétségben hona felé elrobogott.

A' király- 's őrhadának kardra hányatása után az elárkolt táborból kirohantak a' janicsárok, a' csatatérre visszahullámzó magyarokat megtámadandók. Ezen támadásnak Hunyadi szétbomlott maroknyi hadával többé ellent nem állhatott; megtört szívvel, levert lélekkel tehát ő is kevesed magával, a' merre az oláhok ellillantanak, lovagolt az árva haza felé, mert egyedül csak azon az úton lehetett még, kisebb csoportokban az éj' homályában megmenekülni. Hihető, a' szekérvárakkal közlötte távozását, utasítást is

küldött azoknak, miszerint intézzék el mihamarébb a' szerencsétlen csatatérről elvonulásukat; hihető, tette ezt; ha nem tette volna, nagyon hibázott, — de rendeletét a' szekérvárak aligha vették, mert helyben maradtak.

Murád az éj' sötétében nem bátorkodott a' szekérvárakhoz közelíteni, nem mertek a' janicsárok sem. A' spáhik' kergetéséből visszatért kisebb csapatok oda zárkoztak, Hunyadit ott bevárandók, a' szekérvárak is intézkedés' hiányában, és setét éjben menekvésükre mi készületet sem tettek, hirét a' király' sorsának hallhatták ugyan, de mivel a' törökök őket meg nem támadták, bátorságban hitték magokat, viradóra halasztották a' körülmények szerint teendőket.

A' szultán azonban már hajnalodás előtt szemügyre véteté a' szekérvárakat, és midőn azokban semmi zaj sem volt észrevehető, a' kémlők azokat vagy egészen elhagyatváknak hitték, vagy az oda menekvőket a' legnagyobb gondatlanságban mélyen alalvóknak. E' jelentésre a' szultán megparancsolta a' szekérvárak megtámadását is, a' mellyek csakhamar, tüzet hányva középök, a' török kézbe kerültek, bár ha azokat az ott őrködő kevés gyalogság életre 's halálra védelmezte is. Dühökben mindenkit kardra hánytak ott a' janicsárok; itt öletett meg *Cesarini* cardinál, itt *Rozgony Simon* az egri püspök, itt *Perényi Miklós*, *Lábatlan Gergely*, és mások az előbbkelő családok' tagjai közől.

Igen kevésnek sikerült az egész csatatért elfoglalt ozmán tömegeken áttörhetni. Többen a' menekültek közől részint Makedonián, részint Bulgárián át Skanderbéghez Albániába mentek, hol őket Epirosz' vitéz fejedelme vendégszeretettel, barátságos részvéttel fogadta.

Murád szultán' vesztesége nagy volt, a' törökök maguk 50,000-re teszik azt. A Thrákiába és Romániába szétfutott spáhik a' várnai ütközet' elvesztét szerte hirestelték, mi legnagyobb zavart idézett elő a' török birtokban, Drinápolban már többen készületeket tettek az elfutamodásra; annál nagyobb volt később az öröm, midőn t. i. az ellenkező hírek a' szultán' nagy győzedelmét szerte hirdették. *De így nem szeretne ismét győzni*: maga megvallá a' szultán, látva a' csatamezőn elhullott népeinek halmazát.

Ámbár a' szultán a' szerteszét futott keresztyéneket, lovasság' hiányában nem üldözhette: de azért mégis végkép felbomlott

a' magyar sereg. 10000-nél többnek elvesztét gyászolták a' hazában, és túl a' Karpatokon Lengyelországban. Azok mind a' harczban vagy elhullottak, vagy fogságba estek, sokat a' földnépe vert agyon, vagy a' zordon téli időben bujdosás közben éhen szomjan vesztek el a' Balkány' vadon hegyei közt. Hunyadi majd csaknem egyedül ért a' Dunához, hogy ott személyes ellenségének — Dragul vajdának — fogságába essék.

Az ütközet' elvesztésének okául *Dlugoss* és *Aeneas Silvius* történetirók Hunyadit vádolják, *mintha ő gyávaságból futott volna el a' csatamezőről.* De ezen vád *csupa alacsony rágalom*, megczáfolja azt a' hős' egész élte' folyama, megczáfolják a' várnai ütközet' eseményei. Mellette szólnak a' történetirók' hitelesebbei, közöttök többen ugyancsak egykorúak a' várnai ütközettel. Hősünk személyesen küzdött mindenütt, a' hol tán magas tisztsége nem is követelte. A' szerencsétlenség' okát nem Hunyadi' személyességében kell tehát keresnünk.

Sokan a' történetirók közöl a' fiatal király' féktelen harczias vágyának, és a' lengyelek' börükbe nem férő hetvenkedéseinek tulajdonítják a' bajt. Sokan az oláh hadak' zsákmányvágyából történt helytelen elillanásuknak. Én ezt mind mellesleges okoknak tartom, a' főbb indokot másban találom.

Politikai és strategiai szempontból el volt vesztve az ütközet már akkor, midőn a' külföld' üres igéreteire támaszkodva olly csekély harczoló erővel olly messze a' hontól, tüzték ki a' király' tanácsában az ellenség' megtámadását; már akkor, midőn a' hadsereg alapzata' vonalát, a' Dunát, elhagyta, már akkor, midőn nem törődve azon: vajjon mi lehetséges az ellenség' részéről is, mitsem tudva a' szultán' mozgalmairól, vaktában mindig lejebblejebb nyomult a' hadsereg egész a' Fekete-tengerig; már akkor, midőn a' nélkül, hogy minden bizonynyal valószínű volt volna a' külhatalmak' flottájának a' várnai öbölben megjelenése, a' csatatért ott, a' hol volt, választották, az ütközetet ott el is fogadták. Ha már politikai és strategiai nézetből hibáztak öseink, taktikailag szükség volt volna a' hibát helyre hozni. Hiba volt már az, hogy majd minden gyalogság nélkül történt a' hadjárat, kivált olly hegyes völgyes, erdős országban, mint a' Balkány' zord 's vadon

vidéke, a' hol gyalogság nélkül mire sem mehetni, a' számos lovasság csak akadályozza a' sereg' gyorsabb feltartóztatás nélküli mozgékonyságát. A' szerencsétlenség' legnagyobb oka már magában a' hadseregben volt. Nem hiányzott abban ugyan a' vitéz bátorság, nem hiányzott a' harczolható képesség sem. Hiszen kezében volt Hunyadinak két izben már a' győzelem; de bezzeg hiányzott a' seregben a' nélkülözhetlen hadi fegy, nem volt, mi összetartotta volna a' hadakat az ütközet' legnyomatékosabb perczeiben, akkor t. i. midőn két ízben a' török lovasság megfutamodva eltünt végkép a' csatatérről.

A' megvert ellenség' üzőbe vétele — az igaz — lényegesen elősegíti a' kivivott győzelem' tökéletességét; lehetővé teszi, hogy azt, mínél jobban csak lehet, az eredményre nézve felhasználn tudhassuk; de az üzésnek, mint mindennek a' világon, megvan az aránylagos mértéke, — ha túllép azon, túlságos lesz, *a' túlságosság pedig árt akármi ügynek is.* Az ellenség' kergetésekor p. o. tekintetbe kell venni annak az elvesztett ütközet-okozta morális állapotát; a' földtér' minőségét, hol az üldözés történendik; tekintetbe kell venni, mi ügyességgel képes az üldöztetett fél a' helyiségeket hasznára fordítani; minő a' földnép' érzülete, a' merre az ellenfél megfutamodott; van-e még közel, vagy távol le nem győzött hadosztaga, 's minő erőben, az ellenségnek? minő arányban áll a' győztösek' ereje a' legyőzöttek' számához? mi hévvel történik az üzés; meddig, és mi messze tartson az? stb. Mind ennek nagy befolyása van a' kergetés' sikeres eredményére, a' minek tehát nem csak a' megfutamodottak' bátor kergetésében, hanem annak kiszámításában is kell állania: mi haszon háromolhatik, mi balság következhetik az ellenség' üldöztetéséből: azért ennek is, mint mindennek a' taktikai működésekben, elővigyázattal, és némi szabályzattal kell megtörténnie. A' lovas csatákban ugyan az üldözéskori merészebb utániramlás' lényegében szükséges ugyan, és kevésbbé veszélyes, mert a' megvert ellenség' lovas osztagai nem olly könnyen szedhetik rendbe ismét magokat, ha mindig nyakukon vagyunk, és képtelenek is a' felbomlott rendből ellenállható helyzetbe magokat átalakítani. Ez mind igaz — szinte igaz az is, hogy a' megvert lovasságnak pillanatnyi nyugtot sem kell engedni; a' kergető lovasság nincs is annyira kitéve a' veszélynek, mert szükség' esetében az is szétbontakozhatik és

szerte szaladhat; de a' lovas kergetést sem szabad mégis igen messzire vinni, nem szabad, kivált mikor még meg nem vert lovas, vagy gyalog osztagai az ellenségnek — kivált ha közel — fegyverben állnak; nem is szükség azt a' lovasság' egész tömegével tenni, mert példát számtalant mutathat elé a' hadi történelem, hogy egy csekély csapat lovasság is — erélylyel és eszesen vezetve — képes üzőbe venni a' magánál hatszorta számosabb megfutamodott lovas osztagot is; végre nem lehet azt tenni minden tartalék, minden oldalékos elővigyázat nélkül.

Ha Hunyadi képes volt volna az ütközet' harmadik motszanatában már, az ázsiai ozmán lovasságot azon rendbomlott gomolyban, mellyben az visszairamlott, a' második harczadban álló spáhikra tolni: ez által ezeket is rendetlenségbe hozhatta, és már ekkor a' csatatérről elriaszthatta volna. Vagy ha már elszalasztotta az anatoliaiakat, hagyta volna azokat néhány kisebb osztagok által üzőbe venni, és lovas erejének nagyobb tömegével rontott volna a' második harczadra. De az illy hatásos mozgalmat harczadainak egyesült rohamával — azonban elegendő tartalékhadat hagyva hátra — vihette volna csak végbe. Az ütközetekben, kivált a' lovas összecsapásokban, az egymás utáni részletes harczolások mi czélra sem vezetnek. Már az első roham történjék tehát tömegben, 's mindent maga előtt eltipró határozottsággal. A' harczok' első perczei szoknak elhatározó befolyással lenni, azokat kell tehát legczélszerűbben felhasználni tudni. Már az első kedvező pillanat el volt mulasztva Várnánál, mit pedig felhasználni nem volt volna nehéz, mert midőn az első harczadból az ázsiai lovasok nyugatnak tartva szétfutottak: szabadon maradt a' tér az europai spáhik előtt, de ezek helyökből meg nem mozdultak, jele, miszerint maguktartásában meg voltak rendítve, mert máskép mi könnyü volt volna nekik erejök' túlnyomóságában a' magyar második harczadban még visszamaradott osztályokat megtámadni, 's tönkre is verni. Az első kedvező pillanat tehát felhasználatlanul röppent el, úgy röppent el a' második is, midőn t. i. az europai spáhik is megveretvén, eltüntek a' csatatérről. Hunyadi 's hadai ismét az előbbi balságba estek, pedig helyesebben teszik t. i. ha futni hagyják a' megrémült spáhikat, merre csak szemök lát, a' kettős egymásra következett győzelem által felizgatott hadait vezette volna rögtön a' janicsár tábor' megrohamlására. Ott is megrémülve volt min-

denki, midőn még maga a' szultán is már futni szándékozott. De a' hadak ismét üldözőbe keveredtek, iramlásukkal még a' fővezért is magukkal ragadták; nem csoda tehát, *ha a' király és őrhada, a' mit Hunyadi elmulasztott, vagy hadainak fegyelmetlensége miatt elmulasztani kénytelenítletett, helyre akarta hozni.* De már késő volt, mert az első rémülésből kijózanodtak a' janicsárok, kivált midőn látták, miszerint *a' támadók igen kevesen vannak, hogy gyalogság sincs velök, pedig csak ezekkel volt lehetséges az elgátonyozott tábort sikerrel megrohanni.*

A' várnai veszteségnél legszomorúbb volt annak moralis és politikai eredménye Magyarországra, 's együtt Europára nézve is. A' török' növekedő erejének túlnyomósága mindinkább előtérbe tolakodott, mire csakhamar a' görög császárság — Byzancz' elestével — végkép eltűnt az europai állodalmak' gyülenyéből.

Egy kis korig *Hunyadi' vas akarata*, és fiának a' királylyá lett *Mátyásnak erélye* visszatartóztatták ugyan nyugat felé hullámzó özönét a' győzelmes keletnek, de Mátyás' elhunytával nem csak az igazság veszett el, hanem a' mohácsi véres nap' lealkonyodtával, az éjszakkeletről mindinkább be-betörekedő — mindent magával sodró — hullámok ellen sokáig hősiesen daczoló végerőd — a' magyar birodalom is — örök enyészet felé indult.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 3. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Czuczor, Hunfalvy, Repicky és Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

physiologiai nézeteit adta elő *az emberi nyelv' hangjairól.* 'S ez alkalommal az osztályt néhai Kiss Sándor' kézirati munkájára „Organon sermonis et loquelae universalis ad leges attractionis et repulsionis evidenter demonstrati" emlékeztetvén, indítványára lépés fog tetetni, annak ns Pest vármegye' levéltárából kinyerhetésére.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 10. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tudd. osztályai' részére).

Gebhardt Ferencz id. rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Horváth Cyr. és Kállay rr. tt., Pauler és*

Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Bugát, Czuczor, Győry, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KÁLLAY FERENCZ rt.

az éjszak-ázsiai schamanismusról, annak viszonyairól a' buddhismushoz 's az ind Soma- vagy holdtiszteletlhez értekezett, tekintettel a' chámi törzs' ösvallásos hittanaira naptiszteleti, jósló 's büvészeti irányban.

KIS GYÜLÉS, APRIL. 24. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *az osztályból : Jerney és Wenzel r. és l. tt. — Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss Kár. rr. tt. — Hunfalvy, Pauler, Repicky, Szőnyi, Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Olvastatott *a' történeti kútfők' gyüjteménye' tárgyában kiküldött bizottmány'* következő jelentése.

Kiküldve a' tisztelt osztálytól az iránt, hogy egy általa eszközlendő 's az academia által kiadandó *Történeti Kútfők' Tára* eszméjét bővebben kifejtvén, annak előrajzát készítenök; a' következőkben vagyunk bátrak javaslatunkat előterjeszteni.

Rendszabásaink' negyedik pontja azt kivánja, a' haza 's a' tudomány kétség kivül főleg az academiától várja, hogy ez a' hazai történelem' kútfőit összekeresvén, a' tudomány' gazdagítására szolgálókat közzé tegye, 's így a' criticai vizsgálódásoknak anyagot nyújtván, a' magyar történetirást olly útra vezesse, mellyen a' homályban levő történeti igazságokat minél biztosabban földeríthesse, 's annak körét minden irányokban kitágíthassa.

Tett e' részben az academia eddig is már nem keveset : bizonyítják ezt Évkönyvei és Tudománytára, mellyekben nem csak történeti értekezések, hanem kisebbféle de becses okmányok 's egyéb történeti emlékek is közzé tetettek; bizonyítja azon előkészítő igyekezete, mellynél fogva kéziratgyüjteménye egybe vásárlott illy emlékek, mind ismételt felszólítások' folytán tagok és nem-tagok' hazafiúi felajánlásai által szépen szaporodott; bizonyítják azon utasítások, mellyek mellett némelly utazó tagjai becses jelentéseket 's közléseket is adtak külföldi könyvtárakból; bizonyítja végre azon 1851-ki intézkedése, melly szerint a' török-magyar kor' felderítésére szolgáló török emlékek' gyüjtése, kivonása, fordítása egy tudós tagjának különös teendőjévé tétetett.

Mind ez azonban sokkal kevesebb mint a' mit a' haza vár, 's mint a' mennyit most már tehetni is, miután az újabb változások' következtén a' köz és magán levéltárakat őrző féltékenység mind inkább múlni kezd.

Nem szenved kétséget, hogy a' történeti források' studiuma a' kiadott fontosabb kútfőknek újabb, criticaibb, úgy az eddig csak kéziratilag ismeretes, sőt részben még rejtekben levő nagyobb kisebb emlékek, úgy mint a' *scriptorok* és egy *egyetemes magyar okmánytár*' kiadását is a' haza méltán az academiától igényelheti: de miután e' része a' történetforrások körüli munkásságnak hosszasabb készületeket teszen fel, mellyeknek szervezése egy külön munkálat' tárgya, 's ez úttal reánk az indítvány' értelmében csak kisebb vegyes okiratokat foglalandó munka' terve van bízva, mellynek rendeltetése egyfelül az illyen, magánosaknál és köz helyeken is elszórva levő kisebb emlékek' kiadása által a' hazai történelem' egyes pontjai' felvilágosításához járulni, másfelül figyelmet, buzgóságot, az olvasó és iró közönség' részvételét felgerjeszteni: alulírtak is ezen, mintegy előleges, és rövid időközökben megjelenendő folyó munka iránti javaslatra kell hogy szorítkozzanak: olly rendet követve, hogy először annak tárgyai és formája, továbbá a' kivitel' módjáról és költségeiről értekezzenek.

Tárgyait e' gyüjteménynek kimerítve elősorolni nem lehet ugyan, mintegy irányul azonban a' következőket említjük fel:

1. *Megyék, kerületek, városok, vidékek, 's kisebb községek*' községi életére, jogviszonyaira és szerkezetére vonatkozó iratok, mint statutumok, jegyzőkönyvek, jövedelmi 's költségkimutatások; a' tanulság és fontossághoz képest egészben vagy kivonatban.

2. *Családok, urodalmak, úgy egyházi megyék, káptalanok, szerzetek és egyházi községek*' történetére vonatkozó iratok, tehát ok- és alapítványlevelek, végintézetek, nemzékrendi jegyzetek, jószágbecsük és jövedelmi kimutatások, egyházlátogatási jelentések, anyakönyvek' 's necrologiumok' kivonatai stb.

3. *A' földmivelés, műipar és kereskedés' történetére* vonatkozó emlékek, mint urbáriumok, czéh-szabályok, árszabások, vásárkiváltságok stb.

4. *A törvényhozás, közigazgatás, országos pénzügy és jogszolgáltatás*' történetét felvilágositó jelentések, utasítások, magán

naplók, összeirások, nevezetesebb pörök és itéletek, kivált a' régibb időkből.

5. *A' külviszonyokat felderítő állami szerződvények, békekötések* 's azokra vonatkozó acták, követségi utasítások, jelentések, a' régibb időből.

6. *Egyes nevezetesb eseményekre úgy historiai személyekre* vonatkozó okmánysorok, levelezések.

7. Régi kéziratok és könyvek, régi missálék és naptárakban stb találtató *historiai feljegyzések;* továbbá kisebbféle naplók.

8. *Tudományos intézetek'* történeti emlékei.

9. *Felirások.*

10. *Pénz-, czímer-, nemzék-, okmány- és régiségtani emlékek'* megismertetése rajzokkal.

11. *Archaeologiai leletek'* krónikája.

12. *Levél-, könyv- és kézirattárak'* historiai kéziratai' és okmányainak ismertetése, kivonatai regesták' alakjában.

13. Utasító, ismertető sorozata Magyarországot illető, *külföldön megjelenő, historiai kútfőknek;* úgy szinte külföldi munkákban találtató magyar historiai kútfői közlések' kivonatai.

14. Az academiához érkező *okmányok'* tartalomjegyzékes folyó sorozata.

Mi e' közlemények' *formáját* illeti: az azokat bevezető, követő, berekesztő szöveg nem annyira okoskodó, s történetnyomozó, mint lényegesen kútfő-ismertető, ezeket csaportozó és összefüggesztő legyen.

Anyagot egyelőre nagy bőséggel nyújtanak az academia', nemz. muzeum' és egyetemi könyvtár', valamint több academiai tagok' gyüjteményei. Méltán reménylhetni, hogy, mihelyt e' munka megindúl, számos köz és magán levéltárak' hivatalnokai, birtokosai, 's más hozzájok férő történetbarátok annak gazdagítására kezet nyújtandanak; reménylhető egyszersmind, hogy e' közlemények a' Scriptorok' 's a' nagy Okmánytár' részére is számos jeles anyagot fognak az academia' birtokába juttatni.

Hány füzet jelenhessék meg évenként, azt a' közlésre méltó anyagok' tömege 's a' közönség' részvéte határozhatja csak el; czélszerűnek vélné azonban alulírt bizottmány, hogy a' kezdet, még ez évben legalább két füzettel tetessék meg, hogy a' közön-

ség, a' résztveendő külső tudósok' 's az academia' e' téreni kölcsönhatása minél elébb induljon meg.

Egy-egy füzet, hogy az minél többet és becsesbet foglalhasson magában, legalább tizenöt ívből állhatna nagy 8-rétben, garmond és borgis betükkel nyomtatva.

A' tárgyak' megvizsgálását, megbírálását, összeállítását, úgy a' nyomatást egy *állandó történettudományi bizottmány* folytathatná, mely köteles legyen évenként bő jelentést terjeszteni munkálkodásáról 's az öszves ügy' állásáról az osztály elibe.

Czimül ajánltatik: *Magyar Történelmi Tár. A' kútfők' ismeretének előmozdítására kiadja a' Magyar Academia történettudományi osztálya.*

Pest, apr. 22. 1854.

Érdy János,
Jerney János,
Repicky János,
Toldy Ferencz,
Wenzel Gusztáv.

A' *nm. Elnök* mindenek előtt kinyilatkoztatá, hogy az osztály fő feladásának tekinti a' magyar történettudomány' gyarapítására egy, criticai hűséggel és pontossággal készitendő nagy *Okmánytárnak*, úgy a' *kútfőszerű történetirók*' szinte criticai kiadását, 's e' két nagy gyüjtemeny' tervének megkészitése végett a' jelentő bizottmány ezuttal ki is küldetett. Minthogy azonban mind a' két vállalat hosszas készületeket kiván: mind azért hogy azoknak létesülhetéseig is becses segédeszközökkel támogathassa a' történetnyomozást; mind hogy az iró és olvasó közönségre gerjesztőleg hathasson; elfogadtatván a' bizottmány' terve, ennek létesítésével a' javaslott *állandó történettudományi bizottmány* bízatott meg, melly a' következő tagokból állíttatott össze, ú. m. *Czech, Érdy, Jerney* és *Toldy* r., *Podhradczky, Repicky* és *Wenzel* ll. tagokból; 's kiknek szerkesztősége mellett azon „*Magyar Történelmi Tár*" időhöz nem kötött, 15 íves kötetekben kiadatni — 's e' végzés, megerősítés végett az öszves academiai gyülés elibe terjesztetni rendeltetett.

Felelős szerkesztő: **Toldy F.** titoknok.

Igazitás.

65. *lap.* alulról 12. sor Boliszló helyett olv. Ulászló.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. MÁJUS. III. Sz.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 1. 1854.

(A' mathematicai és természettudd. osztályok' részére).

Nmélt. Széki gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Nendtvich és Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

a' nyelvtudományi osztálynak apríl' 3. tartott ülésében megkezdett phonologiai értekezését az akkor előadottak' kivonatos előre bocsátása után folytatta.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 1. 6 ór. 1854.

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen : *Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Karvasy, Nendtvich, Pauler, Petényi, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

PAULER TIVADOR lt

néhai pozsonyi acad.-jogtanár 's m. academiai alapító *Borsiczky Dénes* felett a' következő emlékbeszédet mondotta :

A' tudományok és művészetek' kimíveltetése magyar nyelven, academiánk' azon magasztos feladványa, mellyet alapítói munkálkodása' végczéljául tűztek ki.

Nemzetünkkel saját nyelvén megismertetni az emberi szellem' legbecsesebb kincseit, részesíteni azt az összes haladás' minden előnyeiben, ez által nyelvét gazdagabbá, csinosabbá tenni, és így közvetíteni az általános emberi érdeket a' szorosabb értelmű nemzetivel, ez jutott intézetünknek hivatása' dicső osztályrészéül.

Czélja tehát kiválólag szellemi; azoknak egyike, melly a' természetünkben nyilvánuló kettős elemnek nemesbikét törekszik jelentőségre emelni, 's tanúságot tészen, miszerint mi az érzékiség' mulékony érdekein kivül, fensőbb rendeltetést ismerünk.

A' tudományok' sikeres előmozdítása azonban nagy részt anyagi segédszerektől tételeztetik fel, azok' alkalmazása nélkül majd lehetetlenné, majd fölötte nehézzé válik.

Nem szólok kizárólag egyes szakokról, mert egyetemes összhangzó művelődés intézetünk' saját jellemvonása és irányzata ellen vétenék, ha a' tudományok' akár mellyikét kevesebbre becsülném.

Nem is akarom az anyagiasság' jelen korában, annak a' túlsúlyát még a' tudományosság' terén is hirdetni, vagy az erkölcsi rúgók' hatását kétségbe vonni. A' múltak' emlékezete buzdító példáúl szolgál a' jövőre; a' jog és igazság' tisztelete

„Minden országnak támasza, talpköve,
— — — — melly ha megvész,
Róma ledől 's rabigába görbed."

De még a' legszellemiebb érdekekre vonatkozó ismeretek is, csak az ó és újkor' irodalmának tanulmányozása, mások' elmeszüleményeinek összehasonlítása, kútforrások' gyüjtése által nyerik meg müveltetésök' tágasb talapzatát; szóval intézetünk' minden osztályai kisebb nagyobb mértékben anyagi eszközöktől úgy annyira függnek, hogy a' legnagyobb munkásság azok' hiánya vagy czélszerütlen használatából eredt akadályokkal meg nem küzdhetvén, kellő eredmény nélkül maradna.

Ezen nézet' igazságától áthatva alapitóink mindenek előtt intézetünk' anyagi forrásairól gondoskodtak, azok' előállításával kivánták biztosítani müködését; és országos törvények tarták fen kortársaik' buzdításaúl, utódjaik' emlékéül azoknak neveit, kik akár kezdetben, akár később áldozatkészen járultak alaptőkéje' öregbítéséhez.

Ezen nézetnek hódolva a' Tisztelt Akademia! nem csak azok iránt rovja le az elismerés' adóját, kik szellemi czéljai' létesítésében buzgó munkatársaiként müködtek, hanem megülleni rendelé *Borsiczky Dénes* pozsonyi joglanárnak emlékét is, ki habár tagjaihoz nem tartozott, vagyonához aránylag tetemes pénzösszeg' hagyományozásával tüntette ki társulatunk iránti rokonszenvét.

Életének csendes folyama nem tarozik az eseménydúsak közé; de nem is minden érdek nélküli, mert tudományos viszonyaink és volt tanrendszerünt' határát tükrözvén vissza egyesek' állására, tanulságos adatúl szolgál azoknak a' tapasztalás' eredményei szerinti megitélésére.

Borsiczki Borsiczky Dénes nemes családból született 1806. évi september 9-én Nagy-Károlyban Szatmár megyében, hol édes atyja a' gróf *Károlyiak*' mérnöke, utóbb pénztárnoka, majd urodalmi felügyelője volt. Kora halála után *Faulwetter Ekkárd* urasági építész, a' művészetek' bécsi academiájában kiképezett férfi' gyámsága alá került, ki a' szép tehetségü ifjú' atyai gondját viselte, és élte' végperczéig legbensőbb barátja, jótevője maradt.

Elemi oktatását Pesten nyerte; ugyanott végezte gymnasiumi tanulmányait. 1815—1821. a' kegyesrendiek' középtanodájában olly előmenetellel, hogy mindig osztálya legjelesbjei közé számittatott, és szorgalma jutalmául királyi ösztöndíjban részesíttetett.

A' bölcseleti tudományokat az egyetemnél, az akkori rendszer követelményei szerint, három évig azon időben hallgatta, midőn több, a' hazai irodalom és egyetem' évkönyveiben egyaránt kitünő férfiak müködtek, minek bizonyításáúl *Schedius Lajos*, *Tomcsányi Ádám*, *Imre János*, *Horvát István*' neveire utalni elégséges.

Jogtanulmányait Bécsben kezdette 1824. és ott *Egger Ferenczt*ől hallgatta a' kanti bölcsészet szellemében az észjogot, mig tanodáinkban akkor még a' Wolf-Martiniféle rendszer divatozott; folytatta és befejezte azokat részint mint nyilvános részint mint magántanuló Pesten 1826.

Szaktanulmányaitól fenmaradt idejét idegen nyelvek' tanulásának szentelé, és azok közől tökéletesen az angol, francziát és olaszt tette sajátjává.

Tanpályája' befejezése után, a' jog- és államtudományi szigorlatokat a' pesti egyetemnél ohajtott sikerrel állotta ki, és 1827. julius' 15. *Vizkelety Ferencz* az idei dékán által jogtudorrá avattatott fel; a' következő évben hites ügyvéddé lett, és mint ollyan, hogy elméleti ismereteit a' jogélet' tapasztalásai által egészítse ki, a' törvények' gyakorlati alkalmazásával, több hivataloknál, különösen a' királyi ügyigazgatóságnál, foglalkodott.

Nem sokára tudoroztatása után a' jogtudományi kar' társas tagjai közé vétetett fel, és 1833. ezen kar' jegyzőjévé választatott. Ugyanazon év' august' 1. és 2. a' politikai tudományok és váltójognak *Tipula Péter*' az egyetemhez történt előléptetése által megürült pozsonyi tanszékére pályázott; ez alkalommal kitüntetett képzettsége' folytán *Szibenliszt Mihály*' 1834. mart. 19. közbejött

halála után, a' romai polgári, büntető és hűbérjog' egyetemi tanszékének ideiglenes ellátásával bízatott meg.

A' második félév' elején kezdette meg a' büntetőjogból tanításait; élénkül emlékszem, mint akkori hallgatója, az élete' legvirulóbb szakában állott férfi' első föllépésére, előadásai a' gondolkodó főt, a' külföld' irodalmában is tájékozott jógászt tüntették elönkbe; a tankönyv' határain túl a' tudomány' legnyomosabb kérdéseire, névszerint a' hazánkban csak néhány évvel utóbb kellőleg méltányolt büntetőjogi elméletekre irányozá figyelmünket; alapos ismeretei azonban már akkor sem pótolhaták az élénk előadás' gyengélkedő állapotjából eredt hiányát, melly mégis a' tanitói hivatás' sikeres teljesítése' fökellékei közé tartozik.

A' szünidő alatt Pozsonyba történt legfelsőbb kineveztetése a' kir. helytartótanács' september' 9. kelt intézménye által közzé tételvén, miután october' 1. és 2. az általa ideiglen helyettesített egyetemi tanszékért tartott pályázatban dicséretes részt vön, a' bekövetkezett $183^4/_5$. tanulmányi évben a' pozsonyi akademiánál kezdette meg hivatalos müködését.

Állomása, akár tudományai' terjedelmét, akár nyomosságát tekintsük, a' legfontosabbak, feladványa a' legnehezebbek közé tartozott.

A' politikai tudományok csak az új korban emelkedtek nagyobb jelentőségre, részesültek rendszeres müveltetésben.

A' középkor' viszonyai' változtával az állami élet új fejlődésnek indúlt; az addig müködött tényezők azon állapotok' elenyészte után, mellyeken gyökereztek, életnedvöket szítták, nagy részt elveszték lételök' támpontját; új szükségek, új kivánalmak merültek fel, igényeltek kielégitést.

Az álladalom' eszméje, a' polgári főhatalom' köre, az állampolgárok' általános jogaira, a' nemzeti vagyonosság' fentartása' előmozdítására vonatkozó, azelőtt alig elméletileg megpendített kérdések, gyakorlati fontosságúakká lettek, a' tudománytól várák, követelék megoldásukat.

Az megfelelni iparkodván az élet' szükségei által elészabott feladványának, valamint a' kor' szellemétől nyerte lendületét, úgy viszont hatott arra, és *Montesquieu*, *Beccaria*, *Rousseau*, *Filangieri* utóbb *Smith Ádám*' nevei nem csak a' tudomány, hanem az államélet' évkönyveiben lőnek nevezetesekké.

Mária Therezia, ki tág terjedelmü országai' felsőbb tanintézetei' átalakítását vette czélba, méltányolván az államtudományoknak mind inkább kitünő nyomosságát, azokat előbb a' bölcseleti, majd helyes tapintattal azon osztályba helyezé, mellynek köréhez a' társadalmi életet szabály ozó ismeretek' megalapítása és kifejtése számíttatik.

Helyes tapintattal, mondám, mert valamint a' politica a' jogon, mint a' társas öszlét' alapján gyökerezik, midön a' jólétre törekszik, annak főfeltételét, az igazságot nem mellőzheti, úgy viszont a' jog' érvényesítése nagy részt az állam és törvénykezési intézetek' czélszerü eszélyes rendezésétől függ.

E' viszony' bensőségét sejdítették már Görögország és Roma' bölcsei, elismerik korunk' legilletékesebb tekintélyei, és ha *Hegel'* azon nézetét, miszerint a' jog és politica eszményileg egybeolvadnak, egész kiterjedésében nem pártolnók is, kétségbe nem vonhatjuk *Warnkönig'* amaz állítását, hogy a' jog és politica ugyanazon egy körnek, a' társadalmi tudománynak két különböző, egymást kiegészítő oldalát képezik; félre nem ismerhetjük *Welcker'* jellemző hasonlításának igazságát, hogy valamint az élet és lélektan csak együtt az embernek, úgy a' jogtan és politica is csak kapcsolatosan lehetségesítik az álladalomnak kellő felfogását.

Ezen tudományok' honosítását ismét szerencsés választással olly férfira bízá, ki áthatva hivatása' fontosságától, ihletve az emberiség' szeretetétől, támogatva hatályos előadás, virágzó irály által, sírján túl nemzedékekre hatott; értem az annyira magasztalt, utóbb némellyek által annyira ócsárolt *Sonnenfels Józsefet*, ki megküzdvén a' mostoha sors' viszontagságaival, keresztültörvén az előítéletek' gátjain, önerejéből nem csak méltó helyet vívott ki magának a' tudományok és művészetek' történetében, hanem a' kínvallatás' eltörlése körüli személyes hathatós közremunkálása által, hervadhatatlan babérkoszorút füzött halantékaira az emberiség' szent ügye' előmozdításában.

Tankönyve, mellyben a' tudomány' akkori álláspontjához képest, saját világossága és szabatosságával adta elő annak elveit, 1769. a' nagy-szombati, utóbb Budapestre áthelyezett egyetemnél, majd az ország' minden academiáiban előadási vezérfonalúl tüzetett ki, és annak a' legújabb ideig, tehát közel nyolcz évtizedig ismertetett el.

A' tudományokban azonban nincsen haladási szünet; az visszalépés, lassú haláluk volna; a' szellemek' nyugnapja, mint *Verulami Baco* nevezé, mellyen az ismeretek tökélyök' végpontját elérnék, még nem virradt az emberiségre, soha sem fog reánk virradni; a' politicai tudományok is tehát ezen idő alatt, és pedig a' kor' eseményei' befolyása alatt, roppant haladást tőnek; az alkotmányi, az igazságügyi politika új, önálló körökké emelkedtek; a' rendészet' több részei, mint az ipar-, szegénységi, műveltségi rendészet, tökéletes átalakítást nyertek, a' nemzeti gazdászatot *Smith Ádám* követőivel majdnem újjá teremté és így Sonnenfels' annak idején jeles sőt kitünő munkája, nagyobbrészt alakja és tartalmára nézve elavult, többé meg nem felelt a' haladott tudomány' követelményeinek.

Tanáraink azonban tevékenységök' szabad kifejtésében a' kitüzött tankönyv által megakasztva, leghosszabb ideig annak magyarázatával, fordításai kivonataival foglalkodtak, és csak a' jelen század' harmadik évtizede' vége felé, felbátorítva a' bécsi egyetem' példája által, egyesek és azok is nagy ovatossággal kezdék előadásaikban tekintetbe venni az újabb kor' haladásait.

Illy viszonyok közt lépett Borsiczky tanszékére, mellyen fennevezett elődje, követve a' tudománynak fejlödését, már előtte annak újabb tanait ismertette meg hazánk' ifjúságával.

Ezen példa és saját tudományos tájékozottsága által indíttatva egy perczig sem habozott, és előadásait nem annyira a' vezérfonal mint a' tudomány' követelményeihez alkalmazá.

Tanuságul szolgálnak nyomtatásban megjelent tanvédleti tételei, mellyek felfogása és rendszere' hü tükrözetét, több évekről összehasonlítva folytonos tanulmányai és haladásának kétségtelen bizonyságát adják.

Tanitásait nem csupán csak a' rendészet, kereskedelmi és pénzügytanra szorítá, hanem a' belügyi politica' minden részeire kiterjeszté.

Az igazságügyi politicában rendszeres törvénykönyvek, a' törvényszegések' czélszerü osztályozása, a' halálbüntetés' legritkább esetekbeni alkalmazása mellett szólalt fel: a' büntetési hatalom' megalapításában *Feuerbach*' elméletét követte, de a' javítás' igényeit, főleg kisebb bünteteknél méltánylandóknak tartá, becs-

telenítési, testi és jószágkobzási büntetések ellen nyilatkozott, a' börtönök' elrendezésében a' javító rendszert pártolá.

A' rendészet' köre és értelmezésére nézve, melly körül olly annyira szétágaznak a' vélemények, hogy már e' század' elején *Henrici* ötvennél több meghatározását hozta fel, azon nézethez csatlakozott, melly feladványaihoz a' belső államélet' czéljainak előmozdítását, mennyiben az a' polgári vagy büntető igazságszolgáltatás' köréhez nem tartoznék, számítja. Ehhez képest azt három részre a' biztosság, jólét és művelés' rendészetére osztá; az utóbbiban a' tudományok és művészetek' önálló becsét, belső méltóságát kellőleg méltányolván, azokat nem csupán az álladalmi czélok' elérésére alkalmazandó eszközöknek tekinté, és az irodalmi tulajdonjog' szentségét elismeré.

A' közgazdászatban *Smith Ádám*' követője, az ipar és kereskedelem' szabadságát védelmezé, az egyedáruságok és kizárólagos czéheket károsoknak állítá, a' kereskedelmi mérleg' elvét mint hibást visszautasítá; később *List*' elmélete' nyomán a' védrendszer mellett nyilatkozott.

A' pénzügytanban a' közjószágok' elidegenítését szabályként rosszalja, azok' kezelésében a' körülmények' tekintetbe vételét javasolja, a' szokásos haszonvételek' legnagyobb részét a' magánszorgalomra bizandónak, a' fentartandókat nem annyira a' jövedelem mint közjó' szempontjából elrendezendőknek vélte; az adót, csupán a' tiszta jövedelemre szoritá, kivetésében a' physiokraták' emberszerető de ferde nézeteit, mellyeknek újabb időben, *Arndsot* kivéve, alig akadt védője, határozottan visszautasitá.

A' kereskedelmi és váltó-jogot, melly tanszéke' másod tárgyát képezé, előbb általános elvek, majd a' magyar váltótörvénykönyv' alkotása után, a szerint adta elő.

Tanulmányai' terményei kéziratban maradtak, és Borsiczky jeles ismeretei, bő olvasottsága, rendszeres felfogása' daczára, az irodalom' terére soha nem lépett; e' tünemény' megfejtésének kulcsát részint összes jellemében, részint viszonyaiban találjuk.

Ő a' mélyen gondolkodó, szorgalmas, de ovatos, tartózkodó férfi, valamint élete' minden körülményében a' közérintkezést kerülte, úgy azt elmetermékei' közrebocsátása körül is tevé.

Idegenkedése a' nyilvánosságtól, melly tanítása' kezdetén a' tanszéken olly szembetünőleg mutatkozott, későbbi tanítványai'

állítása szerint, soha sem tünt el végkép; ezen jellemvonása és szerénységénél fogva, mihez még egészségi állapotja járult, ép olly nehezen határozhatta el magát dolgozatai' kiadására, mint a' milly könnyen árasztja el az irodalmi nyegleség, a' gögös elbizottság és fenhéjazó felületesség alig megfogamzott, annyival kevésbbé átgondolt elmeszüleményeivel az irodalomnak terét, a' hazai tudományosság' nem csak csekély hasznával, hanem gyakran világos kárával.

Még erősebbek voltak azon okok, mellyek tanulmányai, és az akkori tanrendszer' természetéből folytak; ha meggondoljuk, hogy a' politicai tudományok' honosítása óta, tanáraink közt még a' legtevékenyebbek is, mint *Sax*, *Beke*, csak Sonnenfels' magyarázatára szorítkoztak, hogy az ausztriai egyetemeknél e' szak' legjelesb tanitói, *Kopetz* Prágában, *Kudler* Bécsben, *Schreiner* Grécben, kiknek képzettségök, tudományuk és szorgalmukról egyéb dolgozataik kezeskednek, kik az ausztriai jogirodalom' legünnepeltebb, külföldön is magasztalt nevei közé számittatnak, meg sem kisérlék a' politica' összes rendszerének közrebocsátását, ha tekintetbe veszszük, miszerint *Karvasy Ágost* tagtársunk, felhasználva az idő és helyzete' kedvező körülményeit, az első rést törőleg fellépni bátorkodott közismeretü jeles kézikönyvével: akkor bővebb fejtegetés nélkül is Borsiczkynak eljárását, kiben annyi tetterő nem rejlett, felfogni és megmagyarázni tudandjuk.

Mihelyt azonban *Karvasy* munkájával a' mélyen érzett hézagot szerencsésen kipótolta, ifjabb tisztársa' sikerrel koronázott igyekezetét nem csak örömmel üdvözlé, hanem saját tudományosságánál fogva méltányolni tudván e' munka' becsét, azt tanitásai' vezérfonalául elfogadta, és a' szokásos évi értesítvényekben a' kir. helytartótanácsnak mint ollyant be is jelentette; őszinte bizonyságát adván annak, miszerint az ifjuság' haladását kicsinyded személyes versenyzés' érdekeinek elébe tenni tudja és akarja.

Hivatása' szorgalmas teljesítésének szentelt életfolyamának nyugalmát, nem kevéssé zavará meg *Faulwetter* egykori gyámja és utóbb legbensőbb barátjának 1847. évben közbejött halála; azóta még elzárkozottabbá lőn; nélkülözvén a' családi életnek kedély és szívre ébresztőleg ható örömeit, megfosztva már most a' fölötte atyailag őrködő barátság' támaszától, csak önmagának élt.

Ehhez járult, hogy sorvasztó mellbetegségének némi előjelei

annál mélyebben hatának kedélyállapotjára, minél vészteljesebbeknek sejdíté azokat; a' jövőnek rémképei elkomoríták lelkületét, túlhajtott elővigyázat ovatosságra indíták, minél fogva a' lakhelye' tájékán olly bájoló természet, nem különben a' társas élet' minden élvezeteitől tartózkodván, egészsége' fentartására irányzott gondoskodásból annak éltető elemét, az élethosszabbításnak valóságos panaceáját, kedélye' derültségét önmaga végkép ásta alá, és ekként nem csak czélt nem ért, hanem testi bajainak súlyát lelki gyötrelmeinek nyomatékával tetézte.

Ezen örömtelen, elszigetelt helyezete könnyen megfejthetővé teszi ama' körülményt, hogy kedvező anyagi állásának előnyeit, mellybe őt részint saját takarékossága, részint Faulwetter' végrendeleti gondoskodása részesíté, fel nem használhatá; mit a' külső szín után ítélő sokaság nem annyira egészségi állapotja, mint hajlamaiból folyó önhatározása, szabad akaratja' eredményének tekintett.

A' magyarországi academiák' 1850. év' vége felé történt átalakítása' és új szervezése' alkalmával a' kereskedelmi és váltójog' tanitásától fölmentetett, és ámbár a' politicai tudományok a' jogacademiák' rendes tantárgyai közől kihagyattak, kivételesen előbbi rangja és czímével hivataloskodásában meghagyatott.

Nem sokára azonban súlyosbuló bajának kórjelei mind inkább feltünedezének; gyakrabban kénytelenült előadásait félbeszakasztani, mi főleg a' legközelebb lefolyt tanulmányi évben ismételve és hosszabb időre történvén, sejdítette végenyészete' közeledtét. És úgy lőn! erősen remélé ugyan, miszerint önmaga végezhetendi be tanítványai' vizsgálatát; de a' végzet meghiúsítá reményeit, és m. é. julius' 23. szólítá ki őt tiszttársai, tanítványai' köréből, kik az iskolai év' végnapjaiban ünnepélyesen kisérék hült tetemeit az örök nyugalom' sírhelyére.

Végrendeletében, mellynek teljesítésével a' pozsonyi káptalant bízta meg, vagyona' legnagyobb részét Faulwetter jótevője' testvérgyermekeinek hagyá; az attól reá szállott iparműtani és építészeti munkákat, rajzokat, és műszereket a' József-ipartanodának, egyéb, közel ezer kötetből álló könyvgyüjteményét két ezer pengő forinttal academiánknak hagyományozá.

Borsiczky ez által hazafiúi és tudományos érzületének fényes bizonyságát adá; ő, ki társulatunktól távol állott, teljes mér-

tékben méltányolta annak magasztos hivatását, fontosságát szellemi életünk' tényezői' sorában, és nagy részt nélkülözésekkel összetakarított vagyona' tetemes részének felajánlásával mutatta ki a' nemzeti nyelv és tudomány iránti rokonszenvét.

Ezen nagylelküségével méltán kiérdemlé hálás elismerésünket, emlékének kegyeletteljes fentartását; örökitsük tehát azt és pedig nem csak intézetünk' évkönyveiben, hanem szíveinkben; örökítsük fáradalmaink, munkásságunk' terményeiben, hogy a' nemzeti értelmiség' gyarapítására irányzott szándoka teljesülését nyerje legnagyobb kiterjedésben.

És akkor méltán remélhetjük, hogy honosaink' jobbjainak részvéte továbbá is kisérendi törekvéseinket, méltán remélhetjük, hogy Borsiczky' neve nem leend alapítóink', gyámolítóink' díszsorozatának utolsója, hanem egy új korszak, a' nemzet' középosztályaiban ébredező és tettekben nyilvánuló rokonszenv' korszakának szerencsés jóslatú előhirnöke.

— Ez után a' nm. Elnök jelentette, hogy közelebbről meghalálozott erdélyi püspök *Kovács Tamás* úr' ő excja az academiai érmetár' nevelésére száz aranyat hagyott; pécsi tiszteleti kanonok 's magyarszéki plebános *Gruber György* úr pedig két rendbeli, együtt hatezer hatszáz pftról szóló, betáblázott kötelezvényét küldötte ajándékúl az academiának, melly e' szerint f. évi május' 1-től már intézetünk' részére gyümölcsözik.

— A' *titoknok* a' következő *tudományos testületektől* nyújtott be küldeményeket: a) *A' tudd. bajor kir. academiájától*: 1. Abhandll. d. Philos. Hist. Classe VII. Bdes 1. Abtheil. München 1854. — Bulletin d. kön. Akad. d. Wiss. 1853. Nro. 26—52. — 3. Herrman: Über die Bewegung der Bevölkerung im Königreiche Bayern. München 1853. — 4. Krabinger: Die classischen Studien und ihre Gegner. Münch. 1853. — 5. Martius: Wegweiser f. d. Besucher des bot. Gartens in Münch. 185 '. — b) *A' tudd. cs. academiájától*: 1. Sitzungsberichte der Mathem. Naturw. Classe XI: 5. XII: 1. — 2. Sitzungsber. der Phil. Hist. Classe XI: 4, 5. XII: 1. — 3. Tafeln zu dem Vortrage über den polygraphischen Apparat der Staatsdruckerei in Wien v. Auer. Wien. 1854. — c) *Az ausztr. cs. birodalmi Geologiai intézettől*: Jahrbuch d. kk. Geog. Reichsanstalt. 1853: III. Wien 1853. — d) *A' cherbourgi Société des sciences naturelles* nevű természettud. társaságtól, b. Augusz budai helytartósági-osztályi elnöknek f. é. ápr. 4. költ levele mellett: Mémoires de la Société des Sc. Nat. I. vol. 2. 3. 4. köt. Cherb. 1853. 8r. azon társaság abbeli felszólítása mellett, hogy küldeményeit az academia is viszonozná. A' küldemények a' könyvtárba tetetni rendeltettek; a' Cherbourgi term. társulatnak az Ac. Ért. 1850-től megküldetni, 's a' hiányzó I. 1. füzet' utólagos közlése kéretni rendeltetett.

— *Ugyanaz a' könyvtár'* számára benyújtotta: 1. *Császár* Fer. ttagtól: Dante Új Élete. Pest, 1854. 2. *Czuczor* Gergely rttól: Népies Költemények.

Pest, 1854.; végre kötelmi példányokban 1) az esztergami nyomdától 7, 2) a' pápaitól 1, 3) a' patakitól 1, 4) a' pesti Bucsánszky-félétől 8, 5) a' sopronitól 1, 6) a' szombathelyitől 2, 's végre 7) a' váczitól 8 dbot adott be.

— Olvastatván a' múlt havi jegyzőkönyvek, a' 91. pont' nyomán a' *Magyar Történelmi Tár*' kiadása végleg elhatároztatván, a' nm. Elnök kéretett, hogy addig is, míg a' Tek. Igazg. Tanács a' költségek' dolgában végzést hozna, ezeket a' szükséghez képest utalványozni méltóztatnék, mit ő exja ezennel kijelentvén, a' javaslatba hozott *állandó történettudományi bizottmány* ki is neveztetett a' következő tagokból, ú. m. Czech János, Érdy János, Jerney János és Toldy Ferencz r., Podhradczky József, Repicky János és Wenzel Gusztáv lev. tagokból; 's e' bizottmány oda utasíttatott, hogy magát megalkotván, a' M. Történelmi Tár' életbe léptetéséhez mielőbb látna; egyszersmind pedig tervét terjesztené elő az *Egyetemes Magyar Okmánytárnak*, valamint a' *Magyar kútfőszerű történetirók*' gyüjteményének; 's ez ügyekben a' történettudományi osztályt koronként tudósítsa.

KIS GYÜLÉS, MÁJ. 8. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' számára).

Nmélt. gróf Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Balogh, Czuczor, Szemere, Vörösmarty rr. tt. Hunfalvy, Repicky, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból: b. Kemény Zsigmond tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

TÓTH LŐRINCZ lt.

a' következő gyászbeszéddel üllötte meg osztálybeli elhúnyt lt. *Garay János*' emlékét.

Tekintetes Academia!

Ma féléve, hogy Garay János társunkat, Kont és az Árpádok és Szent László' ihletett költőjét, kora sírjába kisértük. Ott mentünk az egyszerű koporsó után, melly annyi szeretetet, annyi nemes érzelmet 's olly magasztos költői tehetséget zárt magában; hallottuk az ősz' derétől lepett hideg hantok' zuhogását, mellyek alatt e' hő kebel, e' szerelemteljes szív elhamvadandott. A' ravatalt, hü barátok' könnyüs szemü seregén kivül, kiket e' jó, nemesszivü, kedélyes, gyermekded emberhez szeretet és barátság füzött, nagyszámu lelkes ifjúság' koszorúja környezé, a' tisztelet' kegyeletes hallgatagságával, azon ifjúságé, melly Garay' müveiből nem csak édes és nemes élveket merített, miket minden emelkedettebb költői mü áraszt olvasóira, hanem legfenségesb emberi érzelmeket, magasztos honszeretetet, jog és szabadság iránti fellengő lelkesülést, tiszta áldozatkészséget, nemzeti nyelv és szo-

kások, 's ösi erények iránti mély kegyeletet, az aljas ösztönök, és szennyes önzés iránt pedig büszke megvetést, vagy sajnálkozó mosolyt tanúlt, azon ifjuságé, melly itt személyesen talán nem is ismert, de azért jól értett 's érzett, felejthetlen mesternek, az ember-, hon- és szabadságszeretet' ékesszóló hirdetőjének rótta le a' végső tisztelet' adóját. Láttunk ott honleányokat is, égő könyekkel elborúlt szemeikben, kik Garayban a' hü szív' tiszta szerelmének, a' családélet' boldogító örömeinek édes énekesét gyászolák. Öszi ború fedte a' komor égboltot, hideg öszi szél' szárnya vitte tova a' keblekből szakadt sohajtásokat, méla öszhangzatban a' gyászkiséret' borongó érzelmeivel.

Oh milly keserü, milly mondhatlanúl keserü érzelmek czikáztak át lelkemen, tisztelt Academia! midőn ez egyszerü koporsónál állottam, mellyet a' haza' egyik leghübb szivü, 's legtehetségesb költőjének, a' szegényen megholtnak, a' családjára csak bút és inséget hagyottnak, néhány jó barát' részvéte szegeztetett össze! Midőn láttam a' halvány özvegyet, környezve síró árváitól, tántorgó léptekkel kisérni e' koporsót, mellynek árát nem volt képes megtakarítni, két évtizedes munkás életen át, azon költő, ki megéneklé Szent László 's az Árpádok dicsöségét! — Egy pillanatra, de csak egyre, derülni kezdett lelkem, midőn láttam e' népes, e' részvevő gyászkiséretet, az ifjuság' kegyeletét, a' hölgyek' könyeit; azonban csak ismét azt kérdém magamtól: „Tehát meg kelle halnia, nyomorban 's inségben, adóssággal terhelve, tehát özvegyet 's árvákat kelle hátra hagynia, kiknek holnapja sincs biztosítva, hogy a' nemzet kitüntesse: mie volt, 's mennyit ért neki e' testromban lakozó szép szellem, melly Hedervári Kontot annyi magyar ifjú' ajkaira, a' szüz szerelem 's égi könyör' lángoló dalait annyi magyar leány' lelkébe ülteté?!

De megnyugszom a' sorsban, melly úgy rendelé, hogy a' nemes önmagában találja fel jutalmát; a' valódi költőnek, bármilly sanyarúk legyenek külső körülményei, megvan saját trónja, 's gazdagsága, mellyet ő fel nem cserél a' basák' hatalmával, 's a' nábobok kincseivel. Egyszerü kényelmetlen szobáját tündér palotává varázsolja a' mindenható képzelet, 's míg oldalát szende, szomorú neje, kopott öltönyü gyermekei környezik, rózsa fellegeken látja maga mellé szállani a' legédesb házi boldogságot, mellyek közöl mosolygó angyalarczok néznek reá:

Mert kincset és fényt
Nem bírhatok,
Ki mondja, gazdag
Hogy nem vagyok?

A' képzeletnek
Dús mezején
Királyi joggal
Járkálok én,

'S van népem: álmok
Szülötti mind,
Kormányzom őket
Szívem szerint;

Van díszpalástom,
A' tudomány,
Rám ölthető ez
Későn, korán;

Királyi pálczát?
Azt is birok:
A' toll az, mellyel
Munkát irok.

De mindenek közt
A' korona:
Szívem' szerelmes
Menyasszonya.

Megnyugszom tehát a' sorsban, 's nem akarom vádolni nemzetemet, annyi nemes akarat' összeségét. Jobb későn mint soha! — Eljött 's átment sírja felett a' tél, melly a' sír' hantjait megkeményíté, és íme a' magyar szívekben lágy részvét' termékenyitő melege ébredt, a' boldogúltnak kezdeményező baráti 's a' hazafi érzelmü lapok által szétpattantott szikra fogékony nemes anyagra talált, 's jótékony tüzzé erősödött, melly felvilágítá 's megmelegíté a' költő' hátramaradt árváinak rideg tüzhelyét; és eljött a' tavasz, elhozva csalogányait, mellyek a' költő' sírjára csendes hajnalokon leszállának eldallani egyet-egyet szép szerelmi dalai közöl, elhozva fényes csillagait, mellyek a' költő' sírjára lemosolyognak; 's a' tavasz' éltető lehellete, melly mindenütt teremt, fejt és tenyészt, még magasbra szítá a' részvét' lobogó lángjait. Garay' árvái a' nemzet' árvái lettek; jövőjök a' legnagyobb szükség ellen már is biztosítva van; elhozta filléreit a' föld' szegény népe, 's

forintjait a' vagyonosabb közép osztály; felállíttatott a' részvét' oltára, 's vetélkedve járulnak hozzá a' remegő öregek, kik a' múlt' szép emlékeiben élnek, 's ismerik az *Aranykort*, *Árpádokat*, 's azokhoz írt *Vezérhangot*, és *Szent Lászlót;* az erőteljes férfiak, kiknek szíve *Kont'* szavain büszkén feldobog, a' szelíd de lelkes anyák, kik ismerik a' *Részvét' gyöngyét*, a' *Legszebb hölgyet*, a' *Családi képeket*, 's gyermekeiket illyen leczkék' nyomán könyörre 's hazaszeretetre tanítják; a' kis gyermekek, kik anyjaik' jobbján tanulják áldozatul hozni névnapi és születésnapi kedves aranyaikat; a' lánglelkű ifjuság, melly ismeri *az országgyülési Szózatot*, a' *„Kelet népéhez"* 's *„Hazához"* czímzett verset, a' *„Polgárszót*, *„A Haza' búját"* 's mind azt, mivel Garay lantja a' hazai haladás' minden egyes tényezőjét fáradatlanúl, 's a' leghívebb buzgalommal dicsőité és halhatatlanítá; a' virágzó fiatal leányok, kiket édes-bájos álmokba ringattak Garay' szerelmi és tavaszi dalai, 's *„Parlagi rózsái"*, kiknek fogékony kebelét átvillanyozá a' *„Hölgyeinkhez"* írt szent dal' tanulsága, és mind ezeknek egyesülése megáldja a' költő' emlékezetét, 's megdicsőíti a' jóra szépre fogékony fajt, mellynek ő egyik felkent jósa, 's leghívebb híve vala.

A' Tek. Academia, melly Garayt tagjai közé számítá, 's legbuzgóbb és munkásabb tagjai közé mindaddig, míg teste lelke meg nem törött a' szenvedések' súlya alatt : csak az összes haza' tisztelet-adójához csatolta a' maga részét, midőn Garay' emlékének megüllését kedves feladásául tekinté, 's a' Tek. Academia megbocsát nekem, ha Garayról szólva, szavam inkább fölmelegszik, mint a' mathesis és jogtudomány' tételeinek fejtegetésénél.

Íme a' külső fényben szegény, de belértékben 's hatásban dúsgazdag életnek rövid rajzolata.

Garay János született 1812-dik évben Szegszárdon, Tolna megyében, hol atyja, azon még most is élő érdemes férfiú, kihez a' költő mind halálaig gyermeteg szeretettel 's kegyelettel viseltetett, kisebb vagyonú kereskedő 's a' városnál árvagyámi hivatalnok volt. Fia *János*, tanúlt először születés' helyén, Szegszárdon, azután 1823—1828-ig Pécsett, 1829 óta pedig a' pesti egyetemben. Szellemének már kora fiatalságában kitünő főirányа, költészet iránti vonzalma, mellyből később annyi jeles virág fejlett ki, már Pécsett laktában mutatkozott. Folyvást olvasott és írt,

legelőször Rájnis' magyar Virgílje által ébresztetve, hexameterekben 's iskolai latin feladatait magyarúl is el szokván készíteni; azután, főleg Virág Benedek' ódáinak befolyása alatt, inkább a' lyra felé hajlott, mellyet később annyi bájjal 's erővel tudott pengetni. Első nyomtatott verse „*Emlék-áldozat*" című alkalmi vers, társai' köz költségén jelent meg, kik már akkor méltánylák szép tehetségét, mellyet csakhamar, magasb kifejlésében, méltányola egész hazája. Pécsett kezde megismerkedni a' német irodalommal 's költészettel, melly korábbi lyrai dolgozataira nagy hatással volt; később ezek mind inkább magyarok, eredetiek 's nemzeti színűek lettek. Szépirodalmi tanulmányait azonban Pesten folytatá csak teljesebben, hol az egyetem' könyvtárát buzgón látogatá, 's a' kitünőbb aestheticai irókból sokat jegyezgetett. Horvát István' philologiai leczkéi által Révai 's a' magyar nyelv' kincseinek buvárlására serkentve, 's e' mellett a' már akkor teljes fényében ragyogó Vörösmarty' hőskölteményeivel is megismerkedve, még tanuló korában készítette *Csatár* című hőskölteménye' tervét, melly 1834-ben jelent meg, 's legelső nagyobb müve volt. Már egy évvel előbb az akkorában keletkezett Regélő-Honmüvész' szerkesztőségénél segédül vétetvén fel, e' lapnak, melly a' mostani haladásokhoz mérve tökéletlen zsenge volt ugyan, de a' fiatal tehetségek' ébresztése 's a' dolgozatoknak nyitott térmező által tagadhatlan érdemet szerzett, munkás dolgozó társa maradt 1836-ig, a' szépirodalom' több ágában, különösen a' lyrában kisértgetve erejét. 1837-ben a' Rajzolatok című folyóirat' szerkesztésében vett részt, mellyet számos dolgozattal gazdagított. Ugyanekkor szerkeszté a' Trattner-Károlyinál megjelent *Hajnal* című almanachot, és Shakespeare' tanulmányozása' 's a' m. academia' jutalom-kitüzései által buzdíttatva, a' nehéz drámai mezőn is sok erőre mutató, és szép reményekkel biztató kisérleteket kezde tenni. 1835-ben *Csáb* című öt felvonásos szomorújátékkal kezdte meg drámairói pályáját, mellyen azonban kevesebb szerencsével járdalt, mint a' lyrain; azonban e' müve is az academiai birálók által dicséretre méltattatván, később *Jós-ige* czím alatt a' budai színész-társaság által színpadra hozatott. E' mezőn találkoztam először a' szerény, de hivatását melegen érző, 's ritka lelkességü ifjúval a' pesti vármegye-útcza' egyik kis házának kis udvar-szobájában, mellynek egyetlen ékessége: gondosan gyüj-

tött könyvtára, 's kegyelettel tisztelt egykét emberének arczképe volt. Velem ugyanis, és Szigligetivel, Gaallal és Vajdával eredeti történeti színművek' irására szövetkezvén, a' társulatunk által kiadott gyüjteménynek második kötetét irá, mellynek tartalma: *Árbocz*, szomorújáték öt felvonásban. — A' Hajnal zsebkönyvben „*Országh Ilona*“ czímü történeti szomorújátékát adá három felvonásban; pályázott egyszersmind az academiai drámai jutalomra is, „*Az utolsó Khán*“ czímü öt felvonásos szomorújátékával, melly ismét dicsérettel említtetett. Később még *Bátori Erzsébet* történeti drámát írta, melly *Nagy Ignácz* boldogult társunk' Színmütárában jelent meg. E' mellett termékeny tolla elárasztotta a' zsebkönyveket 's folyó iratokat részint már classicus, részint még ekkor gyengébb, de a' nagy tehetség' jeleit mindenkor magukon hordó lyrai 's rokonnemü költeményekkel; 's ezeknél aránylag kevesebb becsü beszélyekkel, úti és életrajzokkal, genreképekkel, aestheticai 's birálati czikkekkel. Elhintve ezek az Auróra, Hajnal, Emlény zsebkönyvekben, az Árvíz- 's Kliegl-könyvben, a' Regélő, Rajzolatok, Természet 's több folyóiratok' hasábjain. 1838. elején szigorú sorsa a' Hírnök politicai lap' szerkesztőségéhez üzte Pozonyba, hol az 1839-diki országgyülés' kezdeteig segédkedett, szentebb hivatása' ellenére, 's unalommal forogván e' száraz, gépies foglalatosság' sivár mezején.

1839-ben, a' fővárosba visszatérte után, a' m. academia 's majd a' Kisfaludy-társaság' tagságával tiszteltetvén meg, körülbelül innét számítható Garaynk' lyrai költészetének aranykora. Munkáiban mind több és több kellem, erő és zamat, a' művészi formára is nagyobb 's nagyobb figyelem. Szerkesztése alatt jelent meg 1841-től 1842-ig az Emlény zsebkönyv három évi folyama. Küzdve a' magyar költő' szegénységével, melly mellett csak egy gazdag és ihletett kebel' ellenállhatlan ösztönéből lehet magyarázni a' hü kitartást, mivel a' nemzet' néhány csalogánya a' költészet' kertében olly fáradatlanúl énekel, kénytelen volt, míg egy részről bájos költeményeit zengé, családja' fentartása végett Landerer' Honi Vezérének több évi folyamát szerkeszteni, 's azon kéz, melly Szent Lászlót irá, nem kevés időt fordított a' hazai és külföldi vásárok, a' t. ns. megyék' esküttei, a' cselédbér és kamatláb' correcturájára. Hasznosb, bár géniusának szinte meg nem felelő munka volt „*a' magyar és német beszélgetések' kézikönyve*“ melly

két kiadást ért. A' Regélőt 1842. 43. 's 44-ben szerkeszté, nem nagy hatással. A' Kisfaludy-Társaság' Évlapjaiban jelent meg értekezése „*lyrai költészetünk' késő kifejlésének okairól.*" 1843-ban jöttek a' közönség' kezébe „*Versei*", 1845-ben beszélyei 's egyéb prózai dolgozatai' gyüjteménye „*Tollrajzok*" czím alatt, 's *Frangepán Kristófné* költői beszély; 1847-ben, 's egy év múlva második kiadásban jelentek meg az „*Árpádok*", történeti legendák 's mondák, kincse az irodalomnak; és ismét „*Újabb versei*" 's a' „*Balatoni kagylók*" költemény-füzér. Legutolsó bevégzett nagy műve végre *Szent László*, tizenkét énekben, hattyúdala Garayknak, 's koronája költői munkásságának, melly 1852-ben látott napvilágot. Az 1840-től 1848-ig olly vidáman 's erőteljesen pezsgő magyar nemzeti élet, az egyleti tevékenység' virágdús tere, a' politikai mozgalmak' lelkesítő tengerhullámzása, melly ez említett években a' magyar történetet zománczozza, 's Pestet a' szárazföld' egyik legérdekesb pontjává tette, nem maradhattak mély és termékenyítő hatás nélkül e' forró hazaszeretettel dobogó, minden szép, jó, nagy és nemes iránt nyíltan fogékony költői kebelre. E' forrásból buzogtak ama' szent költemények, mellyeket jól ismer a' magyar ifjuság 's a' magyar hölgykoszorú, mellyek irányköltemények ugyan a' szabadelmű iskola' szellemében, 's hatalmas emeltyűi politicai és nemzeti czéloknak, de azért általános költői becscsel is bírnak, mint bír Vörösmarty' *Szózata* 's *Hontalana*, *Élő szobra* 's *Fóti Dala*, magasan emelkedve túl az egyhangú divatos hazafiúi ömledezéseken, mikben annyi kezdő kisértgette gyarló erejét; 's a' rímekbe foglalt, költőietlen 's csak a' jó szándék által menthető politicai leczkéken, mikben annyi versiróvá fajúlt táblabiró tetszék magának. E' hazafiúi költeményeket, a' szent akaraton 's üdvös irányon felül, megragadó melegség, ittott lélekrázó erő, 's mindenkor valódi költői kedély ajánlja.

E' jeles és hőkeblü költő, ki több éven át kénytelen volt, hogy családjának enni adhasson, hírlapi forgácsokat keresgetni, naptárt 's kis fiúk' számára szolgáló dialogusokat szerkeszteni, másodrendü lapoknál másodrendü szerepet vinni, 1850-ben az egyetemi könyvtárnál nyert nyugalmas, őt legalább a' legnyomasztóbb szükség ellen biztosító hivatalt. De már ekkor elbetegesedett; elhagyta őt testi erejének, szemei' világának, szelleme' rugékonyságának jobb része. Mert annyi nemes fáradozás, olly

folytonos lelkes munkásság közepett ezer bajjal kelle küzdeni Garaynknak, mellyek előbb testi erejét, majd szellemét is megtörék. A' szegénységhez, mellynek nélkülözései neki nem annyira szerény és igénytelen önmaga, mint szeretett családa, reménydús gyermekei miatt voltak fájdalmasak, hozzá járult gyakori gyöngélkedése, későbben vaksággal fenyegető szembaja, 's köszvényes bántalmak által megtámadott agyrendszere. Ki nem emlékezik közölünk a' szomorú jelenetre, midőn Pest' utczáin járva, találkozott egy félvak, homályos és merev szemü, tapogatva 's ingatag léptekkel tántorgó, roskadt, dúlt arczulatú férfival, ki ollykor neje 's gyermekei, majd szánó barátai által vezettetett, majd csak vastag támaszbotjára bízta magát. Ha ismerőssel akadt össze, nem ismerte meg annak alakját, mert félsötétben élte le élete' végső éveit azon költő, ki annyi lángot gyújtott, annyi fényt terjesztett; de megismerte a' szíves hangot, melly üdvözlé, 's ekkor mosolygott, nevetett. Jaj, de e' mosoly fagylaló, e' nevetés kínos volt. Szeretett kezet szorítni, mint hajdan, mert epedett a' barátság, a' szeretet után, de kézszorítása hideg volt, benne a' közelgő halál' jegével; szeretett ölelni és csókolni, mert roskatag keblében nem aludt ki a' holtiglan meleg szív' szeretetgazdagsága, de lehelletében ott volt a' közelgő halál' szele. Rekedt, kellemetlenül hörgő és sípoló hangon mondott gyakran ízetlen dolgokat 's rosz tréfákat a' beteg férfi, kinek ép és dús lelkéből annyi édes dal, annyi talpraesett gondolat fakadott. Szegény, szegény költő! és téged még szellemed' e' szomorú ellankadásában, midőn előbbi létednek csak töredékesen viszhangozó roma 's kisértetes árnyéka valál, még ekkor sem hagyott el a' hő részvét hazád, és barátid, és nemzetiség, nyelv és irodalom iránt; még ekkor is élt és buzgott benned a' bár sikeretlen törekvés, újra meg újra nagyot és dicsőt teremteni! Legélesebb fájdalmai közt sem hagyta el természetes jószivüsége, kedélyessége, soha sem szünt meg szeretni istent, hazáját, barátit; mindenkor édes vigaszt 's enyhületet tudott találni a' részvétnek legcsekélyebb jeleiben is. Ha tapasztalta, hogy nemzetének, legalább nemzete' néhány jobbjának gondja 's részvéte viraszt fájdalmai felett, nem érzé e' fájdalmakat; ha hallotta, hogy egyik vagy másik tisztelt embere, szeretett barátja szíves melegséggel tudakozódott hogyléte után, vaksága' éjjelét felvilágositá az öröm' sugára. Oh ha tudta volna

halálos ágyán, hogy imádott nemzete, melly őt élve nélkülözni és szenvedni hagyta, 's mellyet ő egy perczig sem szünt meg imádni, egy leheletével sem vádolt soha, hogy ezen ollykor feledékeny 's mozdulatlan, de minden nemes érzelemnek nyílt, 's a' jónak és szépnek fölemelt zászlaját örömest követő keleti faj, családjáról — keserü gondjainak féltett tárgyáról — gondoskodni fog: Garay az éktelen testi fájdalmak közt mosolyogva fogott volna meghalni.

Sok szenvedésének 1853. nov. 5-ikén vetett véget a' halál, szélhüdés' alakjában, — mellyet keresztyéni türelemmel 's megadással várt és fogadott.

Garaynknak, mint költőnek, az őt őszinte, bár nem mindig tetterős rokonszenvvel kisérő, 's most özvegyéről és gyermekeiről gondoskodó magyar haza régebben kimutatta már az előkelő helyet, melly őt azon Pantheonban illeti, hol a' Kisfaludyak, Kölcsey, Berzsenyi, Vörösmarty' nevei aranybetükkel írva díszlenek. Ő főleg későbbi éveiben mély eszmékkel, meleg képzelettel, szép és tiszta nyelven írt költeményei által minden nemzet' kitünő költői közt foglalna helyet, mert müveit valódi költői szellem lengi át, 's azok nem csak szép eszméket adtak szép alakban, hanem a' költészet' legmagasb czélját is elérik: édes vigasztalást 's enyhülést nyújtanak a' jelenben, 's erőt adnak a' jövőre, míg dicsőség' sugáraival özönlik el a' múltat, 's igy valóban vezetik, tanítják 's jóra, szépre lelkesítik az emberiséget; a' mi azonban honfitársai' szeretetét 's tiszteletét főleg megnyerte számára, az különösen lángoló honszeretete, 's hü nemzetisége, melly őt kiválólag jellemzi. Mondhatni, hogy őt főleg e' meleg hazafi érzés ihlette 's avatta költővé, mert korábbi költeményei, bár szinte legnagyobb részben jelesek, korántsem állanak a' tökélynek azon magas fokán, mellyre 1840. óta emelkedett. Minden egyes dalának, annyival inkább nagyobb költeményeinek alaphangja ezen kifogyhatlan hevü hazafiság, melly azonban a' költői lélekben valóban emberivé, 's a' legnemesebb tisztaságra, salaktalanságra 's férfiasságra emelkedett. Az ő költeményeiben nem a' gyáván siránkozó, czéltalanúl epekedő, irósvaj-lágyságú, és csüggeteg és szárnyaszegett világfájdalomba olvadozó hazafiság' sohajait, 's nem is a' bunkós modorú, nyers, a' magyar hazaszeretetet minden külföldinek megvetésével 's gyülöletével azonosító, hogy úgymondjam, csikóbőrös hazafiság' hetvenkedéseit: hanem azon valódi, megtisztult, emelkedett, tett-

erős hazafiság' hangjait halljuk zengeni, melly iránt lehetetlen rokonszenvvel nem viseltetni még annak is, ki a' cosmopoliticai téveszmék felé hajlik, 's mellynek e' nemzet' testére általános szétáradásában lehet egyedül biztos üdvünk 's jövendönk. Nemzetiségében egyetemesség, magyar igazságaiban 's érzelmeiben, örök igazságok 's általános emberi érzelmek sugárzanak vissza. — Alig volt köztiszteletü név hazánkban, mellyet lantja meg nem énekelt: ott látjuk József nádort, Széchényit, Wesselényit, Deákot, Csapó Dánielt, Bezerédit, b. Eötvöst verseinek homlokán, alig egy nemes, közérdekü haladási eszme, mellynek felkarolására lantja nem buzdított; megénekelve az örökváltságot, szabad földet, szabad sajtót, a' nemzeti nyelvet, színeket, egyleteket, ünnepélyeket, vállalatokat egész a' gőzerőig, a' vasutakig. Ezen jellemző irányból következik, a' mit Garayról méltán jegyzett meg egy némelly a' hazafi irány által magát elkapatni nem engedö komoly itész, hogy költeményeiben, azoknak nagy összegét véve, több a' gondolat, a' reflexio, a' didacticus elem, mint a' lyrai érzés; melly szabály alól azonban egyes gyönyörü dalaiban elég kivételt találunk. De nála ott sem hiányzik soha betegesség 's érzelgés nélküli valódi mély érzelem, hol az ész látszik túlnyomónak, 's versei többnyire egyszersmind szép lyrai müvek, és tartalmas tanköltemények. — A' jelesb német és angol költök' kedélymélységét a' francziák' eszmedús, életre való költészetével párosítja. Nyelve, modora nemesen egyszerü, dagálynak, fárasztó piperének nyoma sincs rajta. — Több költészetfajban kisértette erejét; legkisebb sikert eszközlött a' drámában, legtöbbet azon fajban, mellyre utóbbi idöben szentelte napjait 's éjeit, a' balladában, mellynek összefüzött zamatos virágai nagy hösköltemények csoportosúltak az Árpádokban, és Szent Lászlóban, egész történeti korszakot foglalva át. Ha az ezen versekben foglalt történettan, historiai hívség 's pontosság' tekintetében meg nem felel is a' szigorú itészet' kivánalmainak, — a' mi a' költönek úgy sem feladása, mert hiszen a' legnagyobb költö tengeri hajókat köttet ki Csehországban, 's egyik legnagyobb festömüvész kámzsás barátokat vezet föl az ótestamentomban: — de szentül megfelel a' nemzeti költö' hivatásának, melly nem más: mint tanítani örökhü, fáradatlan, tetterös hazaszeretetet.

Szabad legyen még Garayról, mint emberről, néhány szót mondanom. Költészete hü kifejezése volt emberi tulajdonainak.

Benne egyesült mind az, a' mit *szép léleknek* szokás nevezni. Az erények, a' szív, a' könyör' dalnoka tiszta és nemes lelkű ember volt. Szeretett mindenkit, nem volt haragosa, nem volt ellensége. Öt is szereté mindenki, a' ki egyszer beszélt vele, 's betekintett nyílt lelkének tiszta tükörébe. Barátihoz melegen ragaszkodott; az irodalmi pártoskodás' mérge nem fért szelid lelkéhez. Közelebbi környezete rövid időre, a' Regélő' szerkesztése' idején, olly útra ragadta, melly neki sok kellemetlenséget termett, de jó szíve, melly haragot 's boszút nem ismert, kegyelete a' férfiak iránt, kiket mestereiül tisztelt, csakhamar visszavezeté az egyetértés' sima útjára. Megbocsátóbb kedély sohasem lakott férfi szívben, ő nem ártott soha senkinek, 's könnyen kezet fogott azokkal is, kik neki ártottak; az ellenfeleket szerette kibékiteni; roszúl érezte magát ott, hol viszálkodtak; önzéstelen szószólója volt a' gyöngébbnek, kegyeletes tisztelője pálya-elődeinek 's vezéreinek. A' kedélydús, teli szívű embernek mély szeretete első, 's ennek kora elvesztése után, második neje 's ettől lett gyermekei, 's fogékonysága a' családi boldogság iránt, melly bájos „*családi képeiben*“ olly elevenen tükrözi magát — egészen természetéből folyt: nem volt abban a' magára ollykor ál érzelmeket hazudó affectatiónak de csak egy szikrája sem. Kedves jó férj, nyájas gyöngéd atya házi körében, csak ott érezte magát egészen boldognak. Gyermekeire nagy gondja volt, 's tudott is ezekért szorgalmasan, fáradatlanúl dolgozni. Éjjel 's nappal munkálkodott, míg ereje engedé. Ha nappal prózai munkáit végezé, csöndes éjjeleken megnyitotta hajlékát a' Múza' látogatásának, melly öt iróasztalánál, halvány arczát a' mécs' rezgő sugaraiban fürödve találta. Ez életmód ölte meg; családatyai kötelességeinek hű teljesítésében merült ki ereje. — Nem lehete a' legélénkebb részvét nélkül tekinteni e' kedélyes, szenvedő háznépet, hol a' legkeserűbb fájdalommal szeretet 's magasztos költészet lakott egyesülten, melly utóbbiak amannak sebeit ernyedetlen hűséggel orvosolák.

Tekintetes Academia! nem akarok hosszas lenni. Mindazok, kik a' valódi költészet' becsét 's hatását méltányolni tudják, kiknek a' magyar nyelv' művelése 's virágoztatása, 's e' nyelven, öseink' zengzetes szép nyelvén, a' magasztos nemzeti érzelmek, fajhűség, szilárd önérzet, nemes büszkeség' ápolása, 's az anyagiakon túlemelkedő szellem' gazdagítása szívökön fekszik, mind

azok, kik nincsenek elfogúlva azon egyoldalú nézetben, melly míg a' mathesis' száraz igazságait, a' természettudományok' gyakorlati becsét, a' múltnak titkaira fényt derítő történetbuvárlást, a' társaság 's állam' jóllétének üterét tapogató társadalmi tudományokat kellőleg méltányolja; más részről a' lelket és szívet, kedélyt és jellemet, az életnek, 's az embernek, anyagi 's gyakorlati irányokon túlszárnyaló magasabb 's nemesebb részét emelő 's ébresztő költészetet hiú gyermekjátéknak, 's álmadozó leánykák' időtöltésének tekinti csak — mind azok, mondom, örömest hintik velem a' tavasz' egy emlényvirágát Garay' sírjára, 's örömest mondják el velem: Áldott legyen a' költő' emlékezete, 's áldott a' nemzet, melly gyermekeivé fogadta a' költőnek árvait." Mert itt, a' komoly tudományok, de egyszersmind a' magyar nyelv' 's nemzetiség' egyik asylumában nem kell soha felejtenünk, a' mit egy hű barátja a' költőnek 's összes munkáinak kiadója olly helyesen 's találólag mondott: hogy valamint azon nemzet, mellynek *még csak* költészete van, éretlen gyermekkorát éli, úgy ellenben a' nemzet, mellynek már nem kell a' költészet, a' lélek' ezen ifjusága, — illy nemzet haldoklik 's közel van feloszlásához. — De mi, kik a' komoly tudományokbani előhaladás' érett gyümölcseinek örülünk az utóbbi korszakban, nem akarunk még nemzetileg elöregedni, 's meghalni, és azért örömmel és megelégedéssel látjuk a' mély történetbuvár gr. Teleki' nevével egy koszorúba fonva 's egy pantheonban egyesülve Vörösmarty, a' költő' nevét, 's idvezeljük Toldyt, ki mindkettőnek külön úton járdaló, de egy azon czélra vezető érdemeit a' magyar irodalom, történetében kellőleg méltányolja. — Tegye mindenki, mit isten tudnia 's tenni adott, csak gyáva tétlenség 's elcsüggedés ne zsibbaszsza inainkat! 's nemzeti egyetértés olvaszsza harmoniába a' rokon czél felé irányzott törekvéseket. — Ezt énekelte Garay' hü lantja szebbnél szebb változatokban; 's illy komoly fogadás a' legszebb ünnep, melly a' hazafi-költő' emlékezetére tartatik.

— Ez után BUGÁT PÁL rt.

folytatta a' május' 1. megszakasztott magyar phonologiai előadást.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 15. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tudd. osztályai' részére)

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból*: *Horváth Cyrill és Kállay rr. tt., Bertha,*

Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba , Hunfalvy, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.

KÁLLAY FERENCZ rt.

folytatta *az éjszak-ázsiai shamanismusról, annak viszonyairól a' buddhismushoz 's az ind soma- vagy holdtisztelethez szóló előadását*, tekintettel a' khámi törzs' ősvallásos hittanaira naptiszteleti, jósló 's büvészeti irányban.

— Utána

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta *a' codificatióról* szóló előadását.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 22. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Nmélt. gr. Teleki József úr ő exja' elnöklete alatt

Jelen *az osztályból : Bajza , Érdy, Jerney rr. tt. Wenzel lt. — Egyéb osztályokból : Kubinyi Ágost. tt. — Bugát , Czuczor, Fogarasi , Gebhardt, Győry, Horváth Cyr , Kiss K. rr. tt. — Pauler és Tóth ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

ÉRDY JÁNOS rt.

az aszódi pogány sírokról értekezett a következőkben :

Pest megyében, Aszód mező város' területén, az abba vezető országút mellett délnek, a' Galga, II. Béla király' névtelen jegyzőjénél Caliga folyamtól nyugatnak, háromszögben emelkedik az aszódi evangelicus egyháznak egyik szántóföldje egész a' baghi határdombig, mint az I. alatt ide mellékelt helyrajz mutatja. E' szántóföldnek mostani birtokosa Mikulás Dániel Eduard helybeli evangelicus lelkész, kinek munkásai a' múlt 1853-ban e' földnek emeltebb helyeit egyengetvén, többféle cserép edényekre akadtak. A' földén háborgatott lelkeknek minden képzelt árnyékától remegő lelkész, e' leleményt hite szerint rendkivüli tüneménynek tartván, az edényeket Podmaniczky Lajos báróhoz küldötte be Budára, és én azokat ott vettem át apríl' 18-kán (1853.) a' m. n. muzeum' részére.

Minthogy e' lelemény' helyszínének vizsgálata kötelességemül tétetett : apríl' 9-kén (1854.) indultam el Aszódra, hol más nap hét munkással mentünk ki jókor a' lelkész' szántóföldére. A' feladat nem az volt, hogy minél több cserépedényt találjak és gyüjtsek; részint azért, mert az itt lelt edényeket már úgy is ismertem; részint pedig és főkép mivel magok az edények, valamint más egyes régiségdarabok vagy épen nem, vagy igen ritka eset-

ben vezetnek bizonyos eredményre. A' kérdés csak az volt: Miféle alkatásu sírokba vannak ezen cserépedények letéve?

Ezt hogy kitanuljam, a' helyszínnek meredek oldalán, a baghi határdombtól kezdve árkot vonattam keletnek a' Galga folyam és város felé, melly árok' oldalában fekete gyepföld alatt, majd sárga agyag, majd homok rétegekbe ásott, és fekete földdel tele hányt sírgödrök tüntek elé, 's az azokba hányt hamuval vegyített fekete föld között: cserepek, széndarabok, megégetett csont töredékek és itt-ott kődarabok voltak eltemetve.

Ezen a' baghi határdomb között szétszórt sírokban lelt néhány épebb edényeket a' II. III. és IV. alatt ide kapcsolt rajzok mutatják. Az

1) Fekete agyag bögre két apró füllel és fedővel.
2) Fekete agyag korsó, szinte két kis füllel.
3) Tégla színü agyag bögre.
4) Füles bögre tégla színü agyagból.
5) Tégla színü csésze.
6) Fekete agyag bögre töredék.
7) Füles csésze fekete-agyagból.
8) Fekete horgászkő; mások ezen kilikasztott és pogány sírokban előfordulni szokott karikákat Westendorp Miklós' véleménye után, a' nap' jelvének tartják. A' pogány sírok' edényei nem hamvedrek (urnae cinerariae); mert nem hamuval, hanem lágy földdel vannak tele, 's azokban étel és ital volt az akár megégetett, akár meg nem égetett halott mellé letéve, hogy az a' túlvilági hosszú útjában meg ne éhezzék.

A' sírok' alkatásának kikutatása után, a' pinczék között vezető mély úton azon helyre mentünk át, hol egykor a' szent Keresztnek aszódi prépostsága állott, mellynek földdel borított düledékei közt az itt V. 9. alatt lerajzolt vaskésre akadtunk.

Innen Isaszegre siettem már estefelé, hova archaeologiai vizsgálatok végett régen és nem kevesbbé vágytam, mint a' Tisza' vidékeire. De mi érdekes lehet Isaszegen? Megmondom, ha meg tudnám röviden magyarázni.

Hazánkban az első szülött királyfiak az ország' harmadát bírták vezérségül, a' többiek hol Erdélyben, hol Dalmatiában, Horvátországban és Sclavoniában vagy másutt vezérkedtek; ha pedig több volt három királyfinál, negyediket az egri püspök volt

köteles tartani s nevelni. V. István törvénybe idézte atyját, a' királyt IV. Bélát az örökül rá szállott vezérség' kiadása miatt; innen háború ütött ki az atya és fiú között, ki fölkelést hirdetett atyjának hadikészületei ellen. Ezeket V. István 1271. évi oklevelében következőleg beszéli el: „Cum nos olim necessitate conpulsi contra dominum Regem karissimum patrem nostrum Jus Ducatus, a progenitoribus nostris Regum primogenitis institutum, requirere voluissemus *iusticia mediante* (törvény' útján), idem Dominus Rex propter hoc indignationis materiam concipiens, contra nos *exercitum regni sui convocauit.* Et similiter nos contra ipsum dominum Regem patrem nostrum *exercitum fecimus proclamari*“ [1]). Isaszeg' térségén ütközött meg a' két rokon tábor; mert V. István' 1272-ik évi oklevelében ezek olvastatnak: „In conflictu, quem in Ilsvazegh (most Isaszeg) contra generalem exercitum patris nostri habuimus“ [2]). Az e' csatában elesett harczosokat akartam sírhalmaikból Isaszeg' területén föltámasztani 's kitanulni: millyen fegyverrel harczoltak a' vérrokonok egymás ellen ez öldöklő csatában? De mivel láttam, hogy itt Szina bárónak, mint földes úrnak engedelme nélkül semmit sem tehetni; más nap Gödöllőre, 's onnan haza siettem.

Most tërjünk ismét vissza az aszódi síroknak további vizsgálatára. Az aszódiakhoz hasonló sírokat láthatni a' vízmosások, partomlások és mély utak' oldalain az országnak különféle vidékein.

Illy sírgödrök fölött eleinte kétségkivül halmok emelkedtek, mellyek kedvező körülmények között sok helyütt az országban úgy, mint mindenütt fennmaradtak; másutt szántás, ásás, homokos vidéken pedig zivatar és erős szél által túratván föl, végkép eltünedeztek.

Hasonló sírokat fedeztek föl 1847-ben, Zebegény és Szob' területén, a' Duna' meredek partján, az ottani vasút' vonalának ásatásakor; az e' sírokban lelt teljes épségü cserépedényeket Kazda Ferencz volt főmérnök válogatta ki 's foglalta el, nekem csak töredékeket engedvén át azokból a' m. n. muzeum' részére. E' vasúti vonalhoz mentünk ki többen sept. 27-kén (1847.) archaeologiai vizsgálatokra, hol földfúró segedelmével az aszódiakhoz hasonló három sírt találtunk és ásattunk föl, mellyekben cserép edények,

[1]) Tud. Gyüjt. 1828. II. 90. Cod. Dipl. V. Vol. I. 103.

[2]) Katona, Hist. Crit. VI. 591.

horgászkő, széndarabok, hamu, sok békateknő, ember, szarvas, és más állatcsontok fordultak elé.

Illyen sírokat láttam 1851-ben jul. 21-kén Fejér megyében Felső-Czikolán az oltani mély út' oldalában, hol azokat tábori sütő kemenczéknek mondották, és hol sírhalmok is vannak, mellyekről Kovács Elek különös témondákat írt az 1847-diki Társalkodó' 72. számában. Nagy kedvem volt pár halmot fölásatni; de azt sem a' czikolai ispán Schneller Lajos, sem az adonyi tiszttartó Kovács János, engem szokás szerint valami csavargó büvös kincsásónak tartván, meg nem engedték, kik oda utasítottak, hogy az iránt a' Lángi Zichy grófok megkérendők.

Az aszódi sírokban lelt II. 2. alatt látható fekete agyag füles korsóhoz hasonló, hevesmegyei Tisza-Dercs' területén is fordúlt elé, melly összehasonlítás végett a' VI. 10. alatt van lerajzolva. E' korsó' találtatásának körülményei ismeretlenek; mert azokra senki sem ügyelt.

Azok, kik nem tudják, hogy a' hajdankori sírok' értelmes ásatása 's tudományos kutatása új időszakot alkotott az archaeologiában: a' Pannonia és Dáczia' térein lelt minden régiséget a' rómaiaknak szokták tulajdonítani; de az aszódi sírok már azért sem rómaiak; mert a' Dunán innen fekvő Aszód Barbaricumhoz tartozott, és a' romai sirokban romai érmek jönek elé. A' romaiak arról nem kételkedtek, hogy Charon, a' túlvilági zsémbes révész nem kimél senkit, hanem így szólítja meg a' más világra költözött minden lelket: „Redde naulum sceleste" azaz: révpénzt ide, gonosz!

A' hajdani Aquincum, máskép Acincum' düledékei Óbuda' területén omladoztak el, és az óbudaiak még most is akadnak romai temetőhelyekre az éjszaknak Békásmegyer határáig terjedő szántóföldeiken.

Ide mentünk ki többen archaeologiai vizsgálatokra 1848. octob. 19. az ott munkában volt sánczok' ásatásához, hol előttünk emeltek ki mintegy öt lábnyi mélységből nagy követ, mellyel temetőhely volt lefödve úgy, mint azt a' VII. 11. rajz mutatja. E' nagy kő alatt volt:

a) Két tégla színű agyagkorsó fölállítva.

b) Vörös agyagtál (terra sigillata), mellynek fenekén belül: PATERA NON, olvasható.

c) Cseréplámpa vagy mécs, üveg és vas töredékek.

d) Cserép hamvveder összetörve, ebben idősb Faustina, Antoninus Pius (138—161. Kr. ut.) romai császár nejének († 141. Kr. ut.) rézérme, mellyen a' zöldrozsda már keresztül harapózott. Előlapján: DIVA FAVSTINA; ennek balra fordúlt fejével. Hátlapján: AVGVSTA S C (Senatus Consulto), és jobbra fordult Faustina állva, jobbjában szövétnek, baljában kalász. E' rézérem határozza meg ezen temetőhelynek korát.

Ezen aquincumi romai sírban lelt edények, hasonlók a' Szombathelyen 1819. év óta fölásatott szinte romai sírokban találtatott cserép edényekhez, mellyekből Farkas László, Petrédy Antal és mások egész gyüjteményeket állítottak; de azért nem tudjuk a' szombathelyi egyes sírok' korát, nem ismerjük azok' különféle alkatását; mert ott mások érmeket, mások edényeket, mások sírköveket stb gyüjtöttek, nem ügyelvén az egymástól kétségkivül különböző temetőhelyek' sokféle alkatására. Így jutott Szombathelyről a' m. n. muzeumba külön, majd korsó, majd üveg, majd mécs gyüjtemény.

De ha az asződi sírok ezek szerint nem romaiak: miféle népnek tulajdonítható e' temetőhely az e' vidéken hajdan lakott pogány népek közől?

A' szláv népeknek épen nem, mind azért; mert ezeknek Lisch Fridrik más alkatásu 's ezektől lényegesen különböző temetőhelyeket tulajdonít [1]), mind pedig azért; mert az már régen tudva van, hogy azon csehországi sírok, mellyeket Kalina, Wocel és mások szláv síroknak hirdetnek, kétségkivül kúnhalmok [2]).

A' Duna és Tisza között fel a' Kárpát bérczekig, Ptolemaeus szerint, ki 120—160. évek között élt Kr. ut. a' metanasta jazygesek, azaz: vándor, jövevény, vagy pártus jászok laktak [3]), kikről semmi hiteles kútfő nem állítja, hogy szlávok voltak; mert ezeknek itt még híre sem volt, mikor a' kún, chazar, besenyő és jász

[1]) Friedrich Lisch, Friderico-Francisceum, oder Grossherzogliche Alterthümersammlung aus der altgermanischen und slavischen Zeit Meklenburgs. Leipzig, 1837. 8. XXXVII. Taf.

[2]) Tud. Gyüjt. 1836. XI. 124.

Joh. Erasmus Wocel, Grundzüge der böhmischen Alterthumskunde, Prag, 1848. 8.

Magyar Academiai Értesítő. 1853. V. füzet, 283.

[3]) Claudii Ptolemaei, Geographia. Francofurti, 1605. fol. L. III. cap. 7. 8. p. 75.

rokon népekből álló palóczok, átkelve a' Dunán pusztitásokat üztek Pannoniában; becsapásaik ellen a' Duna' partján a romaiak őrhelyeket építettek. Illyen őrhely' düledékei láthatók Fejér megyében, Bata helységen alúl a' Tárnok völgyben, melly romok között következő feliratú kő találtatott:

IMPerator CAEsar An
TONINVS AVGustus PIVS SARmaticus — —
BRITannicus PONTifex MAXimus TRIBuniciae POTestatis —
COS (Consul) III (tertium) PP (Pater Patriae) RIPAM OMNEM B— —
— — OLO EXTRVCTIS ITEM PRAEsi
DI(i)S PER LOCA OPPORTVNA AD
CLANDESTINOS LATRVNCVLO
RVM TRANSITVS OPPOSITIS
MVNIVIT PER — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Itt másfél sor ki van törölve [1]).

E' kő szerint, melly a' m. n. muzeumban őriztetik, a' tárnokvölgyi őrhelyet, Caracalla melléknevü Antoninus romai császár 211—212. Kr. utáni évek között építtette a' Latrunculusok azaz: palóczok' becsapásai ellen, kikről ama' híres római jogtudós Ulpián, ki 228. évben szünt meg élni Kr. után, ezeket írja: „Hostes sunt, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano: caeteri *latrunculi* vel *praedones* appellantur. Et ideo, qui a *latronibus* captus est, servus *latronum* non est: nec postliminium illi necessarium est.“ (Digestorum, Lib. XLIX. Tit. XV. De Captivis et postliminio. 24.) Krónikáinkban a' rablót jelentő palócz szó [2]) helyett, mindig Latrunculus vagy horom, későbbi változás szerint haram fordul elő; tudjuk, hogy a' magyar királyok alatt Haram vármegye is volt. E' haramok vagy palóczok szokásaik szerint, hadüzenés nélkül rohantak az ellenségre 's azt, hacsak lehetett, véletlenül is kifosztották. A' bécsi képes krónikában olvastatik: „Tunc legati Abae Regis, venientes ad Caesarem, repetebant *Hungaros*, qui ad Caesarem fugerant, conquerentes et dicentes: quod ipsi essent *praedones et Latrun-*

[1]) Magyar Academiai Értesítő. 1847. sept. 2.

[2]) A' magyar paláczol, annyi, mint ide 's tova csavarog, a' latin palor, aris, annyi, mint vagor, aris; és palantes annyi, mint paláczolók, palóczok, csavargók, rablók.

culi Regni Hungariae." Ugyanott mondatik I. Endre király' uralkodásáról : „Is autem, qui ferebat literas, Deo sic volente, captus est a *Latrunculis* Andreae Regis, et ad eum ductus." Említtetnek még itt : *Latrunculi Cunorum* [1]), más történeti kútfőkben pedig a' palóczok *Latrunculi Bessorum*, vagy a' mi mindegy : *Latrunculi scythicae gentis* nevezetek alatt fordulnak elé [2]), és Mátra' mellékén most is palóczok laknak.

Ámde miként tulajdonítsuk ezeknek az aszódi pogány sírokat, mikor hasonlókat túl a' Dunán és így Pannoniában is találunk ?

Hogy a' paczinaczita, Bissenus, Bessus három különböző név azonegy scytha népnek neve, azt a' hiteles történeti kútforrásokból nem nehéz megtanulni; de mivel e' valóságos scytha nép egykor az úzok' szomszédságában, éjszaki Németországban is lakott : azért nem kételkednek, hogy mind a' kettő német eredetü nép. Az úzokra nézve Tacitusra hivatkoznak, ki ezeket írja : „Sed utrum Aravisci in Pannoniam ab *Osis Germanorum Natione*, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utuntur, incertum est." Ezekből következik ugyan, hogy az araviskok és úzok egy nyelvü és szokásu; de az épen nem, hogy német eredetü népek voltak; mert Tacitus alább világosan mondja : „Osos Pannonica lingua coarguit non esse Germanos" [3]). Tacitusnak tehát ime' kifejezése : „*Germanorum Natione*" nem annyi, mint Germanica Natio, vagy Natio linguae Germanicae; hanem csak annyi, mint *Natio inter Germanos degens.* Ezek szerint az úzok vagy ózok, pannon, azaz : jász nyelvü nép volt; mert a' vas szorgalmu Katancsich ok nélkül panaszkodik, hogy nem kevesen találtatnak, kik a' jászokat pannonoknak nevezik [4]).

Pannoniában gyüléses, azaz : ollyan jászok laktak, kik közgyülésekben intézték el közdolgaikat; ezt bizonyítja azon romai kő, Commodus (175—192.) romai császár' korából, melly a' Dráva' vidékein találtatott, következő felirattal :

---

[1]) Schwandtner, SS. rer. Hung. fol. T. I. pag. 102. 109. 131.

[2]) Tud. Gyüjt. 1834. XI. 121.

[3]) Caii Cornelii Taciti Opera. Antverpiae, 1668. fol. In Germ. Cap. 28. pap. 446. Cap. 43. pag. 450.

[4]) Katancsich, Istri adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. 4. II. 329.

DIVO
COMMO
DO RESPV
BLICA IA
SORV(m) [1].

E' gyüléses jászok egyedül abban különböztek a' Duna és Tisza közötti jászoktól, hogy ez utóbbiak királyi hatalom alatt éltek. A' Pannonia, máskép Pan-Ionia, vagy Paeonia név maga is annyi, mint gyüléses Jásztartomány, vagy jász közönség' tartománya. Strabo elsorolván a' pannoniai népeket, utána veti: „Aliique minores et obscuriores conventus“ [2]. Tehát gyülésekre osztja fel Pannonia' népeit, és ezek közt a' jászokat is. A' görög *ΠΑΝ* annyi, mint omnes, universi, congregati; illyen jelentése van e' szónak a' Pan-Achaei, Pan-Athenaea (Minervae sacrificia), Pan-Dia (Jovis sacrificia), Pan-Iones stb nevezetekben, és Pan-Aetolium Liviusnál annyi, mint Concilium Aetoliae populorum. Ha a' Pannonia név Pan istentől sem magyarázható [3]; mit mondjunk azokról, kik annak valódi értelmét, majd a' szláv Pan, Dominus, úr, majd a' latin Panis, kenyér és hasonló gyermekeszmék után fejtegetik? Mit tartsunk azokról, kik nem is hiszik kétségbe vonhatónak, hogy Pannonia annyi, mint Herrenland?

Gyüléses szent hegy volt csaknem mindenütt, hol hajdan gyüléses jászok laktak. Szent László törvényeiben, régi pogány hagyomány után, de már kereszténnyül gondolkodva mondatik: „Temporibus piissimi Ladislai Regis, omnes nos Regni Pannoniae Optimates, in Monte sancto conventum fecimus“ [4]. E' gyüléses szent hegy, vagy Pannonhalma alatt Pannonia nevü város is volt (most sz. Márton), Kálmán király' fényes palotájával, ebben fogadta e' király a' keresztes had' fővezérétől hozzá jött követséget [5]. Ezt említi sz. István' 1001. évi oklevele: „In monte supra Pannoniam sito.“

---

[1] Horváth István, Jászok. Pesten, 1829. 8. 12. l.

[2] Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. T. I. L. VII. 483.

[3] Tud. Gyüjt. 1834. VII. 106.

[4] S. Ladisl. Decr. L. II. Cap. I.

[5] Bongarsii, Gesta Dei per Francos. Hanoviae, 1611. fol. Tom. I. Albertus Aquensis, pag. 197—199.
Cf. Katona, Hist. Crit. III. ad ann. 1096. pap. 46.

Voltak tehát Pannoniában jászok, és a' Pannonia név maga is annyi, mint gyüléses Jásztartomány. Voltak, mint fönnebb mondatott, úzok is, Tacitus szerint, mint láttuk, pannoniai nyelvü nép. De miféle nyelv volt e' pannoniai nyelv? Megmondja Anna Comnena: „Quos Unnos dicimus, vulgaris agrestium ac plebeiorum lingua Uzos solet appellare“ [1]). Kún népnek nevezi az úzokat Cedrenus [2]) is több másokkal. És mivel azonegy eredetü 's nyelvü rokon népek' nevei a' kútfökben gyakran cseréltetnek föl egymással: Glycas az úzokat paczinaczita, vagy Bissenus néven nevezi [3]).

Ezek szerint ismét a' kún vagy chazar, besenyő és jász rokon népekből álló palóczokhoz jutottunk, és az aszódi pogány sírok, úz vagy a' mi mindegy palócz temetőhelyek, mellyekhez hasonlók Dunán túl is fordúlnak elé. Uzd hely most is van nem csak Somogyban és Tolnában, hanem van Úsz-Peklin, és Úsz-Salgó Sárosban is úgy, mint Uszka Szatmárban, és Uszód Pest megyében. Előfordúl az Úz név úgy is, mint keresztnév, finév. 1323. évben kelt itéletben mondatik: „Praedicti filii Vz et filii Stephani supradicti pugilem, in congressum iuxta regni consuetudinem approbatam adducere tenebuntur, qui nudi cum contis (hastis longis) more solito, in area duelli dimicabunt coram nobis“ [4]). Úsz-falva Sárosban innen azaz: keresztnév után magyarázható.

Hivatnak az úzok Asii néven is. Strabo a' scytha népekről írja: „De his (scythis) maxime innotuerant, qui Graecis (Ellenibus) Bactrianam ademerunt Asii.“ [5]). Az Asus, Osus, Usus nép, Latrunculus, haram azaz: palócz vagy rabló nép volt; mert Plinius beszéli: „Susianis ad orientem versus junguntur Oxii (kimondva: Osii) *latrones*“ [6]). Ezt Arrianus bővebben következőleg adja elé: „Ad hunc amnen (Pasitigrim) usque Persae habitant: ulterius Susii incolunt. Horum gens quaedam libera, Uxii (kimondva: Usii) dicti, ulteriora loca tenent: quos in superiore opere *latrocinia* exercere diximus“ [7]).

[1]) Annae Comnenae, Alexias. L. VII. 201.

[2]) II. 775.

[3]) Karamsin, Russ. Gesch. I. 255. Anmer. 86.

[4]) Katona. Hist. Crit. VIII. 499.

[5]) Strabonis Geographia. Amstelaedami, 1707. fol. L. XI. 779.

[6]) Plinii Hist. Nat. Parisiis, 1741. fol. I. L. 27. cap. 27. pag. 334.

[7]) Arriani Nicomediensis, Expeditionis Alexandri Libri VII. Amstelaedami, 1757. 8. pag. 629.

Ne nyomozzuk tovább az úz scytha népnek őstörténeteit; ez háladatlan fáradozás mindaddig, míg a' Pannonia és Dacia' térein tartózkodott, vagy azok fölött elvonúlt hajdani népek' kimerítő őstörténete hiányzik. E' népeket kell sírjaikból föltámasztanunk, és azoknak különböző, vagy egymáshoz hasonló alkatásu temetőhelyeikből, mint látható emlékeikből, azok' rokonságát, vagy rokontalanságát meghatároznunk. A' mi e' tárgyban ekkorig nálunk történt, az nem egyéb, nem több kezdetnél; mert ehhez nem egyes ember szorgalma 's ereje kivántatik, és már e' kezdetet is nem kevesen haragos, ne mondjam harczias indulattal fogadják, valahányszor történeti kútforrások, tapasztalati kutatások és látható emlékek' nyomán más mondatik, mint mihez ők szoktak.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

folytatta *historiai tanulmányait*, különösen a' történelemben felkapott nyelvészeti, physiologiai és philosophiai irányokról, vonatkozva a' magyar történetirásra.

KIS GYÜLÉS, MÁJUS' 29. 1854.

(A' mathematicai és természettudd. osztályok' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból : Bugát, Gebhardt, György, Kiss K. rr. tt. Csorba, Nendtvich, Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból : Czuczor, Érdy, Horváth Cyr. és Jerney rr. tt. — Bertha, Podhradczky, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

PETÉNYI SALAMON lt.

a' vastagbőrüek és az orrszaruakról általában, a' hornyolt szarútlanóczról pedig különösen értekezett a' következőkben.

A' magyar hazánkban előforduló számosb ős-gerinczes állatok közt fő szerepet játszanak a' *vastagbőrüek* (Pachydermata; Dickhaeuter). Ezeknek maradványai a' honunkban előjövő harmadrendű és özöni képletekben nem csak leggyakoriabbak, de minthogy legroppantabbak, tehát legerősebbek, valamennyi ősemlős maradványok közt egyszersmind a' legjobban, legépebben tartattak is meg.

A' pachydermák jobbadán nagyobb, nem ritkán roppant emlősök. Újjaik' vége vastag, széles körmeikkel egészen be lévén takarva, nem képesek azokkal sem a' tárgyakat körülfogni, sem ezeket megtartani; vastag lábaik tehát csupán támasz gyanánt

HORNYOLT SZARÚTLANÓCZ. PET.

(Aceratherium incisivum. Kaup.)

I.

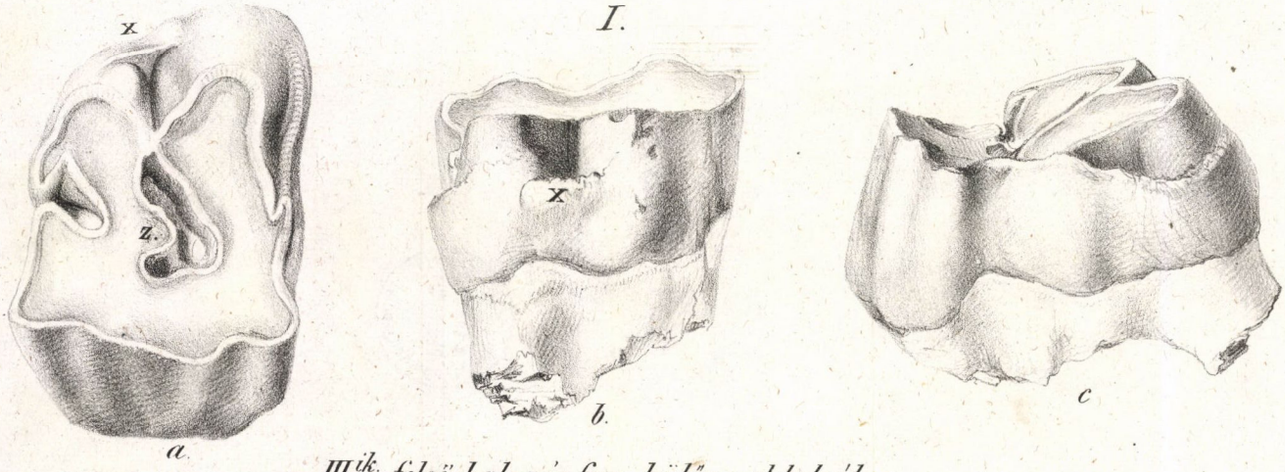

III.ik felső bal zápfog külön oldalról.

II.

alsó bal zápfog.

IV.

III.

VI.ik alsó bal zápfog.

alsó bal zápfog

szolgálnak, 's azért vállkulcsok mindenkor hiányzik. Gyomruk egyszerü, növényeledelre szorítvák. Minthogy idomuk 's életmódjok sokkal kevesebb változásokat mutat mint a' karmós emlősöké, nem lehetett köztök többet két alrendnél fölállítani, t. i. *az Ormányosak'* (Proboscidea; Rüsselthiere), és *a' tulajdonképi vastagbőrüek'* (Pachydermata proprie sic dicta; eigentliche Dickhaeuter) rokonzatait.

Ezen emlősök valának az ősvilágnak szárazon élő állatnagyjai, óriásai, uralkodói, fölülmúlván mind roppantságokra, mind nemek és fajak' számára nézve hasonrendü mostélő rokonaikat. Azok töltik be 's pótolják ki az emlősök' szervezetében azon hézagokat és hiányokat, mellyek a' most élő emlősöknek nem csak egyes nemei, hanem egész családjai, sőt rendjei között találhatók.

Az ős pachydermák beléesvén a' harmadrendü képletek' első szakaszába, tehát a' földgömb' képezésének azon korába, mellyben a' húsevő, vagy is hibásan úgynevezett ragadozó emlősöknek még semmi nyoma sincsen; igen világos, mikép az állatország' teremtésének rendje azt hozá magával, hogy a' húsevő állatok' föllépte, sok más egyéb, azoknak eledelül szolgálandó állatoknak nagyobb számára, 's így már terített asztalra akadjon. Innen kiindúlva, azt állítják a' geológok, hogy az éjszakamerikai őscsontokat tartalmazó képletek, miután azokban Koch' puhatolásai' nyomán semmi jele sem találtatik az ős húsevőemlősök' maradványainak, minden valószínűséggel sokkal később népesíttettek meg emlős lakosokkal mint az óvilág' részei.

Az őskor' vastagbőrü emlőseihez tartozának : az elefántok, mastodontok (kúpfogúak), tetracaulodon, missourium, sus, hyppopotamus, anthracotherium, elasmotherium, lophiodon (tarajfog), palaeotherium (hajdanócz), anoplotherium (fegylenősd), tapyrus, rhinoceros (orrszaru), 's ezekkel közelebb távolabbi rokonságban volt, jobbadán ormányos, agyaras egyéb számos emlősei az ősteremtésnek.

Az itt elősorolt ősemlősök' többjeitől azonban elválva, ez alkalommal csak az orrszaruak' családjáról kivánok még néhány szót ejteni, 's azok' sorában jelesen a' *hornyolt szarútlanócz*nak (Aceratherium incisivum) hazánkban fölfedezett lelhelyei 's maradványaira annál is inkább irányozni a' tek. academia' figyelmét,

minthogy maradványai a' rokoncsaládúak közt legritkábbak, azoknak hazánkbani tudományos fölfedezése, tudtommal, csak 1847. óta, tehát még csak ez utolsó évtizedben lön ismeretes; mivel azok tudtommal és a' magyarhoni serdülő őslénytan' (palaeontologia) tudtával eddig csupán négy helyen lelettek föl; leginkább pedig azért, mivel utolsó lelhelyök épen lakhelyünk, Pest-Buda testvérvárosunk' határában esik, 's minthogy a' legközelebb föllelt maradványnak megmentését az ezen tisztelt academia' egyik köztiszteletü tagja, m. b. Eötvös József tiszteleti tag úrnak köszönhetni, ki egyszersmind szíves volt ezen kétes ősereklények meghatározását és megismertetését reám bízni.

Minthogy szarútlanóczunk a' vastagbőrüek' egyik igen érdekes családjához, t. i. az orrszaruakhoz tartozott, helyén lesz előbb e' családról általában pár szót előre bocsátanom, aztán a' hornyolt szarútlanóczról különösen értekeznünk.

Az orrszaruak vagy *szarvorruak*' (Rhinoceros-ok) családjához tartozó emlősök jobbadán roppant nagy állatok. *Testök* szarvállományu vastag bőrrel és sertékkel födött. A' most élők' *lábai* 3 egyenlő újjra 's csak a' kihalt fajok' egyikénél, 's épen a' hornyolt szarutlanócznál, négy újjra osztvák. Nagy *fejök*, tehát koponyájok is, felette hosszú, hátrafelé gúlásan emelkedő, végén pedig rögtön 's függélyesen leszakadó [1]). Rajta az *orrcsont* igen elnyúlt, felette vastag és erös, fölül boltidomban és mintegy dagályban egyesült, mellynek érdes, ripacsos fölületén a' bőrhöz tapadott rostos, szarvállományu 's mintegy összeenyvezett szörökből álló 1 vagy 2 szaru áll. *Szemeik* kicsinyek; *fogaik* fölül alul két-két metszö, hét-hét záp, összesen tehát 32. *Szemfogak* hiányzanak.

Nálok a' *metszőfogak* rendkivüli idomúak és nagyságokra nézve a' két állkapocsban különbözők; ezektől a' zápfogak, mint az örlöknél (Glires), nagy hézag által elválasztvák. *A' felső zápfogak* — kivéve a' háromszegü utolsót — négyszegüek, az *alsók* kettősfélholduak; mind kétrendüek pedig különféle emelkedettséggel, völgyecskékkel, gömbölyü likakkal ellátvák.

[1]) Az ásatag (fossil) orrszaruak' kaponyái soká a' mesés kondor madár (Gryphus antiquitatis, Schubert) fejeinek tartattak, szarvaik pedig ugyanazon mesés madár' karmóinak, míg ezen balvélekedés Fischer által megczáfoltaték. (L. Fischer de Waldheim: sur le Gryphus antiquitatis, Moscou, 1836).

Ezen nagy, esetlen, otromba, nedves helyeket kedvelő, növények 's főleg fagallyakkal élő állatokból a' világ' mostani teremtésében is több faj fordul elő, még pedig az újabb emlőstan szerint mintegy 5 élőfaj. Ismeretesek:

1) *A keletindiai orrszaru* (Rhinoceros indicus. Cuv. Rhinoc. unicornis. Linn.). Egy szarvu, bőre mélyen redős 's annyira vastag, hogy abból botok és paizsok készíttetnek. Hona keletindia 's ennek főleg a' Gangesen túli tartományok. Ez többször volt látható Európában, 's tudtommal (1818-ban) egyszer Pesten is.

2) *A' szumatrai orrszaru* (Rhinoc. sumatrensis, Cuv.). Az előbbitől az által elváló, hogy bőrén a' redők alig észrevehetők: ellenben annál szőresebb. Rendes elöszarva mögött még egy más kisebbet is hord. Hona leginkább Szumatra.

3) *A' javai orrszaru* (Rhin. javanus). Börredői csekélyek, egész böre azonban apró, sürü, szegletes gumókkal födött. Jáván kivül sehol sem találtatik.

4) *Az afrikai orrszaru* (Rhinoc. africanus, Cuv.). Redőtlen bőrü, metszőfoga nincs, orra két szarvu. Afrika' lakosa.

5) *Tompaorrú orrszaru* (Rhin. simus, Burshel). Közel kétszer nagyobb az előbbinél, szinte redőtlen bőrü, két szarvu, igen tompa és széles orru, Afrika' mélyeiben tartózkodó.

A' most élő orrszaruak' fajainak számát sokkal felülmúlja a' már csak eddig is fölfedezett, kihalt, ős, tehát ásatag orrszaruak' sorozata. Hogy ezeknek is nevei, jelényei 's lelhelyeivel jobban megismerkedjünk, bátor leszek közölök szinte néhányat fölemlíteni:

1) *A' rekeszorru (átfalazott orru) orrszaru* (Rhinoceros tichorhinus. Cuv.; Rhin. antiquitatis. Blumb.; Rhin. Pallasii. Desm.; Rhin. Sibiricus. Fischer).

Az egész földkereken, 's igy Európa' tartományainak harmadrendü képleteiben, a' barlangok, csonttorlatok, folyamokban leggyakoribb, legterjedtebb faj. Az ősvilág' ezen volt lakosának tökéletesen megtartott hullája már 1771-ben találtatott az Irkuczk melletti Wilhui folyampartja' iszapjában befagyasztva, mellyről a' híres porosz buvár, Pallas, azt írja: „hogy teste, főleg feje 's lábai hosszú szőrrel fedetvék." Ennek nyomán azt hiszik a' mastodológok (emlősbuvárok), miszerint ez állat, valamint a' szőrös mammutok is, inkább teremtettek volt az éjszaki hideg, mint a' déli 's keleti meleg éghajlatok' lakóivá.

A rekeszorru orrszaru szembeszökőleg különbözött minden egyéb fajoktól az aránylag felette hosszú, keskeny, majd mindenütt egyenlően magas és széles koponyája, valamint azon vastag rekeszcsontjával, melly orrgödrét végig kétfelé választja vagy is átfalazza. Orra' fölületén állott két tetemes, három-négy láb magas szaru, mit érdes, ripacsos két dagályából következtethetni.

E' fajról azért szóltam bővebben, mert maradványai hazánkban gyakoriak. Tudtommal eddig legtöbb fogatott ki a' Tiszából, honnan nemzeti muzeumunk' őslény-gyüjteménye 3 koponyát, 2 alsó állkapcsot, 1 fölkarcsontot 's több más töredéket bír. Egy töredékes kaponya, több, ugyanazon állathoz tartozó csontokkal együtt ásaték ki mintegy 1842. táján Maros-Vásárhely mellett, Szent-Gerliczén, marosszéki főorvos, dr. Bélteki Zsigmond úr által ajándékoztatván a' m. nemzeti muzeumnak. Azon töredékes kaponya pedig, melly a' m. orvosok és természetbuvároknak Kassán 1846. tartott VI. nagygyülése' alkalmával volt az ottani főtanoda' gyüjteményeiben látható, Ungvár megyében Kapos mezőváros' határában Ortó nevű tóból fogatott ki. Az eperjesi evang. collegium' gyüjteményeiben látható szinte egy felső állkapocsi zápfog, mellynek lelhelye azonban ismeretlen. Nekem is sikerült 1851-ben e' fajból hazánkban több maradványokat, jelesen több szép felső zápfogakat, kar-, lábszár-, újjpercz- és sarkcsontokat megszerezhetni a' nemzeti muzeum' gyüjteményeinek, a' vashámorok és vasöntő hutákról ismeretes, Zólyom megye' felsőgarami völgyében fekvő, Garamfalva (Hronecz, Rohnitz) mellett éjszak felé emelkedő hegyoldalában levő „Lipova" nevü csontbarlangból, hol az *ősmedve* (Ursus spelaeus), az *ásatag ló* (equus fossilis), az *ősbika* (bos primigenius), a' *juhbika* (ovibos fossilis), az *ásatag gímszarvas* (cervus elaphus priscus) és az *őselefánt*' (Elephas primigenius) maradványai közt eltemetve valának. Szerencsém van azokból néhányat bemutatni, a' többinek megtekintésére a' tisztelt urakat a' nemzeti muzeum' őslénytani gyüjteményébe meghívni.

Az ős orrszaruak' fajaihoz számíttatnak azon kivül:

2) *A' Schleiermacherféle orrszaru* (Rhin. Schleiermacheri, Kaup.). Orra' képleténél fogva legközelebb állott a' most élő szumatraihoz. Szinte 2 szarvu. Leletik Bajor- és Würtemberg országokban.

3) *A' vékonyorrú orrszaru* (Rhin. leptorhinus. Cuv.); Franczia-országban;

4) *Az óriási orrszaru* (Rh. giganteus), Éjszakamerika;

5) *A' törpe orrszaru* (Rh. pygmaeus. Münst.), Bajorország;

6) *A' szélesfogu orrszaru* (Rh. latidens), a' birmán tartományok;

7) *A' keskenyfogu orrszaru* (Rhin. angustidens), Európa, Amerika;

8) *A' Humboldtféle orrszaru* (Rh. Humboldtii), Chili;

9) *A' Goldfussféle orrszaru* (Rh. Goldfussii, Kaup.), a' rajnai vidék;

10) *A' kordillérai orrszaru* (Rh. Cordillerarum), Chikito hegyeiben. Ezeken kivül említtetnek még:

11) *Rh. angustirictus;* 12) *Rh. Steinheimensis;* 13) *Rh. molassicus;* 14) *Rh. alleghaniensis;* 15) *Rh. leptodon;* 16) *Rh. elephantoides;* 17) *Rh. tapiroides* és 18) *Rhin. incisivus.* Cuv.

Újabb időkben sikerült főleg a' darmstadti híres palaeontolog, Kaup tanárnak annyi maradványokat összeszedni az utoljára megnevezett faj, t. i. a' *Rhinoceros incisivus*' csontvázából, jelesen az eppelsheimi homokból majd egészen ép koponyákat, hogy Kaup ez által képes volt a' legérdekesebb összehasonlítások' nyomán nem csak azt bebizonyítani: hogy a' *Rhinoceros incisivus* Cuvieri, szorosan véve igazi Rhinoceros nem volt, hanem azt mint magánálló ősemlős nemet fölállítani az őslénytanban. Minthogy pedig ezen ősemlős leginkább az által különbözik a' valóságos orrszaruaktól, hogy, míg ezeknek orrcsontjaik igen vastagok, boltidomban egyesültek, érdesek 's így a' szaruhordásra alkalmasak, akkor amannál az orrcsont rövid, vékony, keskeny, finom, sima és fölfelé görbült voltánál fogva képtelen volt a' szaruhordásra, tehát valóban szarutlan is: ez okból nevezé azt Kaup „*Akeratherium*nak" azaz szarutlan állatnak. Én magyarul: *hornyolt szarutlanócz*nak nevezem (*horony*, incisio; die Falz, Einschnitt, Kehle, Kerbe; *hornyos*, incisus; *hornyolt*, incisivus, gefurcht, gekerbt, eingeschnitten).

A' fentérintett megkülönböztető főjelényeken kivül, még az által is eltér az Aceratherium' neme a' valóságos Rhinocerosoktól, mert annak majd disznó alaku *kaponyája* hátul csak lassan emelkedik fel magasságáig; *taraján* végig egy barázda fut; ka-

ponyáján *azon szeglet*, melly az orrcsont és a' felső állkapocs közt képeztetik, sokkal hátrább esik mint az orrszaruaknál, állván t. i. ottan a' negyedik, ezeknél pedig a' második zápfog fölött; valamint az által is, hogy az Akeratheriumnál a' *szemgödör* kisebb, mint a' Rhinocerosoknál, mert nála a' járomcsont sokkal szélesebb 's előbbre nyújtózik, mi által a' szemgödör keskenyül, levén azonfölül még két kiugró al- és felcsontnyújtványnyal ellátva. Az Akeratherium' mellső lábai négyujjúak voltak, míg az igazi Rhinocerosokéi csak háromújjúak. A' szarutlanócznak szinte 32 foga volt, t. i. minden állkapcsában 1 erős metsző és 7 zápfog. *Felső metszőfogai* a' legnagyobb őslénytani ritkaságokhoz taztoznak, 's ha netán honunkban találttattak is, a' tudománynak megmentve nincsenek.

A' Kaup által fölállított Akeratherium incisivum együtt találttatott a' sokkal nagyobb Schleiermacherféle orrszaru' maradványaival, a' mainczi palában, az oppenheimi és budenheimi mészpalatelepekben, leginkább pedig az eppelsheimi, a' monbachi és windheimi homoküledékekben; 's ezen maradványok' legnagyobb része Kaup' gazdag őslénytani gyüjteményeibe került, szolgálván nekie a' szükséges öszhasonlításokra és leirásokra. Bajorországon, 's főleg a' Nürnberg mellett fekvő Georgengsmünd' határában talált maradványok, frankfurti híres palaeontológ Meyer Armin által irattak le; míg a' francziaországi Abbéville, Avaray és Sansan határaiban fölfedeztettek Cuvier' puhatolásainak tárgyai valának.

A' hornyolt szarutlanócz' csontvázának több részei fedeztettek fel már Ausztriában is különféle helyeken. Így például: a' bécsi Rennweg nevü külvárosi Belvedere' tőszomszédsága' homok- és kavicsgödrei' 8 ölnyi mélyében, 1846. decemberben egy egész koponya találtatott a' felső állnak mind a' 14 fogával együtt; 's egy évvel később ugyan azon helyen, mintegy száz ölnyire az előbbitől több töredékei az alsó állkapocsnak is, *sőt egy metsző foga is!* Szintúgy ásaték ki 1845. dec. 6. a' Wienerberg' aljáu, az inzersdorfi Miesbachféle téglavető-agyagnak hét ölnyi mélyében egy épségben kivett egész alsó állkapocs mind a' hét fogával együtt. Sőt, maga a' gloggniczi barna köszénbányájából is nyert Miesbach úr egy alsó álltöredéket.

Egyes töredékek 's elszabadúlt fogak találttattak gyakrabban a' lajtai mészkőben is, a' bádeni kálváriahegyen, Eisgrub, Hohenwarth, Krems és több helységek' szomszédságában.

Ezen a' végveszélytől a' tudomány' számára szerencsésen megmentett ősvilági ereklyék láthatók Bécsben, részint a' cs. kir. udvari ásvány-kabinetben, részint a' cs. kir. birodalmi geologiai intézet' gazdag őslénytani gyüjteményeiben. Ha pedig valaki azokról olvasni is kivánna, azt bátor vagyok utasítani a' Haidinger Vilmos által kiadott „Berichte über die Mittheilungen von Freunden der Naturwissenschaften in Wien" czímü folyóirat' I. kötet, 50—55-dik és II. köt. 40, 41, 411—412. lapjaira, hol azokról Dr. Hörnes Móricz bővebben értekezik.

Kedves hazánkban, Magyarhonban szinte lelettek fel néhány helyen a' hornyolt szarutlanócznak egyes maradványai. Eddig négy lelhelye esett tudtomra.

Első hely, a' sóskúti durvamészkőbánya, itt, a' budai hegység' délnek elnyúló fokán. Ott töretvén a' kő 1847-ben a' pesti lánczhíd-építés' számára, mintegy három ölnyi mélységben az anyaköbe beöntve merült fel ezen ősállat' *egész koponyája*, melly azonban fájdalom! a' kőfejtők' vigyázatlansága 's tudatlansága miatt összezúzatva széthányatott. Sikerült azonban mégis a' tiszt. academia' egyik tagja, Tasner Antal úrnak az itt bemutatott, 6 foggal bíró, alsó bal állkapcsot megmenteni, melly általa a' nemzeti muzeumnak ajándékoztatván, általam kivésve meghatároztaték *(l. a' 2. tábla' 2. ábráján)*.

Második lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' maradványának honunkban a' Sopron városán kivül éjszaknyugatra fekvő *Kuruczdomb* (Krutzenberg), hol ezen *alsó állkapcsi* szép 6. *zápfog*, több lábnyi mélységü kavicsgödörben kiásatván [1]), a' soproni lyceum' tanára, tisztelendő Vidák Öse úr által megszereztetett, ki azt nekem a' magyar természetvizsgálók és orvosok' 1847-iki (utolsó) nagygyülése' alkalmával átadá a' nemzeti muzeum' gyüjteményei' gyarapítására *(l. a' 2. táblán 3. ábrán)*.

Harmadik lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' magyarhonbani maradványainak a' Bars megyei, Garam' mentében fekvő Szent-

[1]) Dr. Hörnes Móricz úr, a' bécsi cs. kir. udv. ásvány-kabinet' segédőre, hoz fel „Verzeichniss der Fossil-Reste des Tertiaer-Beckens von Wien" czímü munkácskája' 13. lapján még két helyt Sopron megyéből, hol az Akeratherium incisivum' maradványai lelettek volna, ú. m. *Loretttót* a' Lajtahegy' alján, és (?) *Goyss*-ot a' Fertő tava' szomszédságában. — Ez utolsó hihetőleg *Nyulas-Joisz* (nem Goiss) lesz! 's akkor Moson megyében.

Kereszt püspöki város' közelében míveltetett *Ferdinánd Császár* nevü *főbányamenete* (Kaiser Ferdinand-Erbstollen). Ott töretett ki az 1850-iki november' napjaiban az ottani bazalttuffában három *lábszár-töredék mellett a' felső bal kapocsnak elülről való harmadik zápfoga*, melly körmöczbányai cs. kir. kincstári bányamérnök Jurenák András barátom által hozzám küldetett meghatározás végett.

Felette sajnálom, hogy a' ritka tárgyat — nem lévén a' hornyolt szarutlanócz' felső állkapocsi zápfoga sem a' nemz. muzeum, sem egyetemünk' gyüjteményeiben — a' maga valóságában elő nem mutathatom, mert több sürgönyök' következtében kénytelen voltam azt a' selmeczi cs. kir. bányászi főtanodának, mellynek tulajdonává lön, visszaküldeni, honnan azonban nem sokára, 's így hazánkból is, eltünt. Hogy mégis legalább árnyékában köztünk megmaradjon, lerajzoltattam azt Haan Antal öcsém által, külön három oldaláról természeti nagyságban *(l. a' 2. táblán 1. ábrán a. b. c. alatt)*.

E' rajzon is kivehetni, hogy az Akeratherium incisivumféle *felső állkapocsbani zápfogak* négyszegü koronásak valának; hogy fogkoronájokon különféle emelkedések, hornyolatok, kivölgyelések és likak elhelyezvék; hogy tövük' alján elnyuló ránczos megvastagulásokkal ellátvák, minők az igazi orrszaruak' zápfogain nem láthatók. Hogy pedig az általam meghatározott fog, valóban harmadik zápfoga volt a' felső bal kapocsnak, az a' fogak' jelényzéséből, jelesen pedig abból tetszik ki, hogy csupán a' harmadik elülröli zápfog' belső alja' hosszában van egy elnyúló, fürészes, az *a.* és *b.* ábrán *x.* alatt jól kivehető ránczmegvastagulás, és egy félholdképü tekervényes közép hornyolat *z.*, melly jelény minden egyéb fogaknál vagy másképp képeztetik, vagy épen hiányzik. (L. *Bronn* Lethaea geogn. 1—14. lap, XLVII. táb. 2. *a—d.* ábra. *Cuvier*, Recherch. s. l. oss. foss. 89. l. XVIII. ábra, 2. sz.) [1].

[1] *Mértékei* azon felső bal állkapocsbani elülről 3-dik zápfognak : átmérőjének ottan vett legnagyobb *hossza*, hol a' fog' belszéle hátrafelé kidudorodik : 2″; kisebb hossza külfelei belszélén és a' gyök hossz : 3‴-lal csekélyebb. — *Szélessége* vagy is *vastagsága*, künn : 1″ 5‴; középen és benn : 1″ 3‴. — *Magassága*, elül, legnagyobb : 1″; legmélyebb kivágásánál : 10½‴; belül, a' legnagyobb : 9½‴; a' legkisebb : 9‴; lapított oldalain, a' legnagyobb : 9‴; a' közép : 7‴; 's a' legkisebb : 6½‴.

Negyedik lelhelye a' hornyolt szarutlanócz' magyarhonbóli maradványainak, ikervárosunk 's lakhelyünk Budapest' határa.

Budai gyakorló orvos, dr. Patacsics úr, töretvén a' múlt 1853-iki nyáron építő követ a' budai Istenhegy' keleti csúcsa alatt levő homokkö- és kavicstorlat' harmadrendképletü kőbányájában, az általa ugyanott az Istenhegyen önmaga és a' hegyi biztosok' számára építendő lakokra : a' kőbánya' munkásai, mint mondák, *egyszerre egy kőbefoglalt nagyszerü állat' csontvázára akadtak.* Nem annyira az ősvilág' szent ereklyéje iránti kegyelettől, mint inkább valami ismeretlen józanabb ihlettől áthatva, oda futának a' bánya' tulajdonosához, bejelentvén neki a' ritka fölfedezést. De a' tudós doctornak minden czélszerü intézkedései mellett is az ősállatnak minden ereklyéi befalaztattak!

Fájdalom! későn esett e' szomorú hír b. Eötvös József úr' tudomására. Midőn a' tudományok' barátja éjszakeurópai utazásából istenhegyi csendlakába kedvesei közé visszatért, ott az elszomorító hírnél egyebet sem a' félig felépített házaknál, sem a' kőbányában nem találván, már-már könnyeivel kezdé kisérni az ismeretlenül maradt, a' készülöben levő Budapest' természetrajzi helyiratától 's a' honi őslénytantól — itt épen a' honi tudományosság' székhelyén — kiragadott, csak most igazán megsemmisített ősereklyét. — Illy kétséges gondolatok és nyomasztó érzelmek közt ide 's tova forgolódva 's az itt-ott heverő kődarabokat minden oldalról feszített figyelemmel megtekintgetve, el sem tudott távozni előbb védangyal gyanánt a' tisztelt báró, míg végtére mégis reá akadott íme ezen kötöredékre! mellyen, bár első pillanatra semmi csontállomány nem, de 's hátha tán épen a' befalazott ősállatnak legalább valami nyoma látható! — Ő ezt is megmentendőnek gondolván, többek közt hozzám is hozta. 'S lám! ezen csekélység mind az, mi rajta az ősállatból fenmaradt : *a' fogaknak három üres benyomata, és az egyikben egy körömszélesnyi fogzománczból hozzá tapadó töredékecske.* Ez képviselője, a' földgömb' felbomlása' katasztróphja által a' jövő világ' őslénytana' számára az Istenhegybe eltemetett, de az ezen világ' úgynevezett „homo sapiens" tagjai által megsemmisített ősállatnak.

Én benne első rápillantásra pachydermának foglenyomatait látám, sőt a' tisztelt bárónak azonnal megnevezém az állatot, t. i. *a' hornyolt szarutlanóczot;* meghatározván egyszersmind azon le-

nyomatokban : *az alsó baloldali állkapocsnak negyedik és ötödik egész, és a' hatodik zápfog' egy kis töredékének lenyomatait.* Ez azonban sokkal tökéletesebben látható íme ezen gypsöntvényen, mellyet a' kőbeni foglenyomatokból eszközlék, 's melly a' sóskúti állkapocsbani megfelelő negyedik, ötödik és hatodik zápfogakkal egészen egyezik *(2. tábl. 4. ábrán)*.

Jóllehet mind azon Akeratherium incisivum csontmaradványok, mellyeket ez alkalommal szerencsém volt felemlítni vagy be is mutatni Magyarhonból, aránylag azokhoz, minők a' franczia- és németországi őslénytani gyüjteményekben díszelegnek, valóságos csekélységek : minthogy azonban alig egy évtized' lefolyta alatt honunkban már is négy külön 's egymástól annyira távol eső helyeken találtattak, világos hirdetői annak, hogy részint magyar földünk, mellynek mélyében olly roppant sok és nevezetes föld- 's őslénytani kincsek rejlenek, képes az Akeratheriumok' maradványaiból is többet, hihetőleg egész csontvázakat is fölmutatni; részint örvendeztető bizonyítványai annak is, hogy a' hazánkban ezelőtt annyira parlagon heverő őslénytan, valamint annak segédeszközei 's emeltyüi, jelesen az őstárgyaknak szorgalmas kutatása, gyüjtése, megmentése, megismertetése, ez utolsó évek óta mindinkább fejlődnek, míveltetnek, gyakoroltatnak.

Már e' foglenyomatka' megmentésének is milly szép az eredménye! Vele gyarapodott ismét a' honi palaeontologia. Általa gazdagíttatott a' hornyolt szarutlanócz' természetrajza negyedik új lelhely' tudomásával. Nekünk is nyújtott alkalmat arra, hogy az eddig alig neve szerint ismert tudományos tárgygyal és nevezetes ősemlőssel ismét jobban ismerkedénk meg.

Hogyha tehát igazán alapítani, öregbíteni kivánjuk honunk' serdülő őslénytanát, ha nagyszerűvé, virágzó, oktató, haszonárasztó 's világhirüvé akarjuk tenni őslénytani gyüjteményeinket: kutassunk, gyüjtsünk, szerezzünk, mentsünk számukra annyi tárgyakat, ereklyéket és kincseket, a' mennyit lehet! követvén ebben academiai két tagtársunk, Tasner Antal és b. Eötvös József urak' dicséretes példáit.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, MÁJ. 29. 1854. 7 ór.

Kubinyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen : ugyanazok.

— Olvastatott Egyed Antal ltagnak Földvárt május' 28-kán költ levele, melyben jelenti, hogy az academiai pénzalap' nevelésére némelly munkáiból, név szerint Ovíd' Keserveiből, Pontusi Leveleiből, úgy saját Elegiáiból száz-száz példányt ajánl fel: melly becses áldozat köszönettel fogadtatott.

— A' *titoknok a' cseh kir. tudós társaságtól* benyujtotta a' következő könyvet: Systematisches u. chronologisches Verzeichniss der Werke der kön. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften. Prag, 1854. — Dr. *Weitenwebertől*, ezen társaság' állandó titoknokától pedig e' két emlékiratot: 1) *Mittheilungen über die Pest zu Prag in den J. 1713—14. Prag, 1852. 4r. 2) *Denkschrift über A. J. Corda's Leben und Wirken. Prag, 1852. 4r. — A' budapesti kerületi helytartóság' alelnöke b. Augusz Antal úr' levele mellett jászvásári orvos Dr. *Fetul'* küldeményéből két rendbeli moldván orvosi munkát. — *Finály Henriktől*: *A polgár és kereskedő számvetése. Kolosvár, 1853. — *Oltványi Páltól*: *Vegyes házasságok 's az új polgári törvénykönyv. Temesv. 1854. — Végre kötelmi példányokban öt darabot a' pataki főtanodai, 's hármat a' pesti Bucsánszky-féle nyomdából.

Felelős szerkesztő: **Toldy F.** titoknok.

EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. JUNIUS. JULIUS. IV. Sz.

KIS GYÜLÉS, JUN. 12. 1854.

(A' nyelv- és szépt udományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Balogh r., Hunfalvy, Mátray, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból: Császár tt. — Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Csorba, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

CSÁSZÁR FERENCZ tt.

az egri érseki lyceum' könyvtárában őrzött *Dante-Codexet* ismertette meg a' következőkben.

A' tek. academia' titkára *Toldy Ferencz* úr, a' múlt 1853-dik őszi ülések' egyikében jelentést tevén egri utjáról, többek közt azon „Dante-Codex"röl is emlékezett, melly az ottani érseki lyceum' könyvtárában őriztetik, 's mellyet e' könyvtár' ritkaságainak 1819-diki névtelen ismertetője a' „Tudományos Gyüjtemény"ben csupán nevéről hozott fel [1]).

Némelly ügyeim f. évi aprilban engemet szinte Egerbe szólítván: siettem fenmaradt egypár üres órámat azon codex' átnézésére fordítni; melly vizsgálódásom' eredményét, a' tiszt. academia' engedelmével, előterjeszteni bátorkodom. — Mentheti az időt, mellyet ezen előterjesztésem által elrablok, 's az unalmat, mit illy könyvtári buvárlattal dante-irodalmi szenvedélyemben okozhatok, azon körülmény, hogy az egri codex, melly magában a' nagy olasz költő *Dante Allighieri* „Divina Commediá"jának *da Serravalle János* fermói püspök által a' konstanczi zsinat alatt készített latin fordítását 's a' *Pokol*' magyarázatát foglalja, annál érdekesebbnek és nevezetesbnek tekinthető, mivel *Serravalle* püspök'

[1]) V. ö. *Toldy Ferencz*ről: Egri szünnapok, Új M. Muzeum 1853. X. füzet, az 525. lapon.

mai napig kiadatlan ezen latin fordításából a' dante-buvárok előtt csak egyetlen példány — a' vaticáni — vala ismeretes. A' jeles német fordító *Kannegiesser* csak *Ronto*' latin fordításáról emlékezvén, úgy látszik, Serravalle püspökét nem is ösmerte [1]); *Cary* pedig, a' „Divina Commedia" angol fordítója [2]), és a' nagy tudományu göttingeni tanár *Blanc*, szinte *egyetlennek* tarták a' vaticáni *példányt* [3]). Véleményöket mindketten *Tiraboschi*, az olasz irodalom' történetének nagy érdemü szerzője' nyilatkozatára alapítják, ki tudtommal első állitá, hogy az említett vaticáni példány „talán" egyetlen, melly ezen soha ki nem nyomatott fordítás- és magyarázatból korunkig fenmaradt [4]).

E' tárgyra alább visszatérvén, itt előlegesen csak azt jegyzem meg, hogy bármint legyen is ez : *Tiraboschi*ból annyit biztosan következtethetünk, hogy *Serravalle* püspök' latin fordításának codexei fölötte ritkák, 's így a' mi egrink bizonyára megérdemli, hogy arról bővebben emlékezzünk.

Külső alakját tekintve, e' codex kis ívrétü kemény papírlevelekre van írva ollyformán, hogy a' papirlevelek közé, minden negyedik után, két-két hártyalevél van beillesztve. Egykor nyirkos helyen tarthaták azt, mit a' némelly papirlevelek' felső szögletein látható vízfoltok 's azon körülmény is tanusít, hogy több helyütt a' nedvesség által megrongált szögletek újabb papírdarabokkal foltozvák ki; mi valószínüleg a' könyv' későbbi, sajtolt fejér bőrbe lett kötésekor történhetett, mikor az talán épen a' megrongált szögletek' lenyesése miatt, nagyon is körülvágatván, nyeré mai kisebb ívrét alakját.

Kivülről a' sarkon e' fölirat olvasható : „*Dante Aldigherii Poemata diversi argumenti*" [5]); mi nyilván mutatja a' könyv' tar-

---

[1]) „Die göttliche Komödie des Dante Alighieri. Aus dem italienischen übersetzt und erklärt von *Karl Ludvig Kannegiesser*. Vierte, sehr veränderte Auflage." Leipzig, 1843. Erster Th. lap LVIII.

[2]) „The Vision; or Hell, Purgatory, and Paradise, of Dante Alighieri." Translated by Henry Fr. *Cary*, a new edition, corrected. London, 1846. 2. l.

[3]) Ersch und Gruber, Allg. Encykl. der Wissenschaften und Künste. I. Sect. XXIII. Th. E' czikk alatt : *Dante Allighieri*, a' 72—73. ll.

[4]) „Vita di Dante." Ed. Pad. Tom. V. p 97. Így idéz *Blanc*. Én azt a' milanói 1804. kiadásban bírom, 's az idetartozó helyet, ebben, a' LXIII. lapon olvasom.

[5]) „Aldigherii Dante' vegyes tárgyu költeményei."

talmával ismeretlenségét annak, a' ki írta; mivel a' „Divina Commediá"n 's a' *Pokol*' magyarázatán kivül, sem *Dante*, sem senki más' költeményei e' codexben nem találhatók. — Az ezen fölirat alatt olvasható íme jegyzet: „*Mss. saeculi XV.*" egyenesen azt látszik igazolni, hogy az egész kézirat csakugyan a' XV. században készült, még pedig — miként a' könyv' első tiszta levelén belül kitett év: „*Ms. anni 1417.*" mutatja — ép a' fordítás' idejében, 's így talán a' fordító' szeme és felügyelése alatt. Mert, ha föltesszük is, hogy a' codex másodszor köttetvén, e' szavak annak sarkára és belső levelére e' másodszori — a' leirásnál kétségkivül jóval későbbi — bekötése után jegyeztettek is föl, teljes bizonyosságot nyújt aziránt *a' Paradiso' végén álló saját* nyilatkozata a' leirónak, mellyet alább majd felhozok, 's mellyet, noha abban „translatio = forditás" említtetik, mégis alig lehet magára a' fordításra, hanem igen is a' leirásra kell értenünk; részint, mivel a' három cantica, vagyis az egész „Divina Commedia" fordítására az ott kitett idő (január—május) még akkor sem képzelhető elégségesnek, ha a' fordító azon négy-öt hónap alatt semmi egyebet nem tett, mint szüntelen a' fordításon dolgozott volna is; részint, mivel a' fordítás' idejét úgy találom följegyezve az ajánlólevélben - 's így bizonyára önmaga a' fordító által — hogy az, 1416. február' 16-ikán kezdődvén, 1417. február' 16-ikán, 's így épen egy év alatt, lőn bevégezve. Mihez képest a' mi egri codexünk' irása 1417. januárban, vagyis akkor vette kezdetét, mikor a' fordító a' költeménynyel már egészen készen lehetett, 's csak a' magyarázat' vége felé dolgozott.

Az iránt általában szépnek, 's a' gyakori rövidítések mellett is, könnyen olvashatónak találom. Azonegy kéz vonásai tünnek föl az egész könyvön; de a' sietés vagy unalom' nyomai, mind a' szöveg' némelly részein, mind különösen a' kezdőbetük' elhanyagolt kivitelén szinte meglátszanak.

Tartalmát illetőleg, a' legelső két levél kötéskor tisztán hagyatván: ezek' elsejére, mint már említém, a' kézirat' kora: „*Ms. anni 1417.*" van följegyezve; a' másodikán pedig e' szavak olvashatók: „*Alighierii mors 1321.*" melly év csakugyan a' nagy költő' halálának éve. Különben a' codexnek címe nem levén: kezdődik a' hártyára írt ajánlólevéllel *Zsigmond magyar királyhoz*, illyformán:

„*Prologus in qualibet parte libri tnslati.*

Serenissime et invictissime atq. metuendissime Dne. d. Sigismunde dei gratia Romanorum Rex et Cesar semper auguste nec non et Vngarie rex etc. Vestre clementissime et Cesaree majestati omnis sit virtus et omne imperium, omnisq. salus honor et gloria per cuncta vasti orbis spatia uti est bene congruum atq. decens. Quoniam liber poeticus trium Comediarum theologi poete Dantis Aldigherii de Aldigheriis de Florentia valde fortis est et difficilis nimium ad ipsum intelligendum, tm quia est editus in ydiomate vulgari ytalico rithmice perconte plurimum et ornate tum quia est de materia profundissima etc."

Az ajánlat — vagy, mint már *Tiraboschi* megjegyzé, a' „lunga prefazione" — két egész sürün írt levelet foglalván el, abban kitéve, többek közt, a' fordító' neve, 's a' fordítás' ideje is, melly, mint mondám, 1416. febr. 16-kától, 1417. febr. 16-káig tartott.

Az ötödik levélen kezdődik a' *Pokol* (Inferno) így: „Caplum primũ inferni." A' fordító t. i. „fejezetnek" czímezé mindenütt a' canticákat. A' XXV. canticáig egyszerüen a' szám és fejezet van csak kitéve, így: *Secundum Caplm*" — „*Tertium Caplm*" — stb; a' XXV. felett azonban ekép találtam a' feliratot: „*Incipit Capitulum vicesimumquintum huius inferni*", melly változatosság' okát egyébben, mint a' fordító' vagy leiró' szeszélyében, nem találhatom. A' XXXIV. vagyis a' *Pokol*' utolsó canticája után áll: „*Explicat infernus. Deo gratias.*"

A' *Vezeklény*' (Purgatorio) első lapján így áll a' kezdet: „*Incipit Purgatorium Dantis et primum capitulum eiusdem*"; 's míg a' többi canticák itt is egyszerüen számok szerint jegyeztetnek csak: a' XXXIII. vagy is utolsó felett e' felirat olvasható: „*Incipit Tricesimum tercium Capitulum et ultimum istius purgatorii*"; az e' fejezet' utolsó verse utáni sorban pedig: „*Explicit Purgatorium imaginatorium Dantis.*" 'S itt az „*imaginatorium*" szó bizonyosan nincs jelentőség nélkül; mert a' fordító püspök kétségkivül e' szóval akará kifejezni abbeli nézetét, hogy a' katholika egély' tanai sokat máskép tanítnak a' *vezeklényről*, mint a' mikép azt *Dante* „képzelt" Vezeklényében előadá.

A' *Mennyeg* (Paradiso) egészen egyszerüen kezdődik: „*Incipit Paradisus. Primum Caplm.*" Végén azonban a' következő sorok olvashatók: „*Explicit translatio libri Dantis, edita a Rndo patre et Domino fratre Johanne de Serravalle arriminiensi Dno*

episcopo et principe firmano de ordine minorum assumpto. Principiata de mense Januarii anno Domini milesimo quadringentesimo septimo et completa de mense maji eiusdem anni in civitate Constantiensi Provinciae Moguntinae in partibus Alemanniae vacante sede apostolica et tempore concilii Generalis ibi Constantiae celebrati. Quae translatio fuit compilata et facta ad instantiam Reverendissimorum in Xto patrum et Dnorum Dni Amadei miseracione divina ecclesie Sctae Mariae norae Sacro-Sanctae ac universalis ecclesiae Diaconi Cardinalis de Salutis vulgariter nominati; et Dni Nicholai Bubwig (Carynél : Bubwith), *Dei et aplicae Sedis gratia Bathoniensi et wellensis episcopi necnon et Dni Roberti Halam eiusdem Sedis aplicae gratia Saresburgensis eppi, qui ambo sunt de regno Angl'ae in quo suas sedes habent. Completo libro reddantur gratiae Xto. Amen. Amen. Amen.*"

A' költői mű' ezen befejezése után egy egészen üres hártyalevél van, mellyre aztán következik a' fönnebbi ajánlólevél *Zsigmond királyhoz*, betüről betüre hasonló ahoz, melly a' könyv' elején olvasható; mi, tekintve a' legitt felhozott zárszavak' utolsóit : „*completo libro*" stb oda látszik mutatni, hogy a' commentár, melly előtt ezen ajánlólevél ismételtetik, eredetileg talán külön kötetben iratván : szinte *Zsigmond királynak* lőn ajánlva.

Magát a' commentárt értekezés előzi meg „*praeambulum*"ok czíme alatt. Illy „praeambulum" van nyolcz. Az utolsó után szól a' magyarázó *Dante*' származásáról is, illyeténkép : „Dicitur ergo Dantes auctor noster, Dantes Aldiguerii de Aldigueriis, pater suus fuit magnus utriusque iuris doctor. Notandum, quod haec agnatio de Aldigueriis principaliter fuit de Ferraria. De qua agnatione ferrariensi Dnus Cacciaguida de Florentia habuit unam uxorem, quam duxit Florentiam, ex qua genuit filium, quem vocavit Aldigherium, qui fuit homo magni valoris et magnanimus et habuit altas cervices et fastosas, fuit multum superbus. Iste Dnus Cacciaguida fuit de Frangipanis vel Frangipanibus. Dominus Frangipanis fuit antiqua domus de roma, hic dnus Cacciaguida habuit duos germanos, quorum unus fuit vocatus Elyseus, a quo mutatum fuit nomen de Frangipanis in nomen Elyseorum. Tandem iste Aldigherius fuit tantae voluntatis, quod ipse voluerit domum suam vocari domum de Aldigheriis, sicut adhuc die hodierna vocatur." — A' vélemény, melly e' szavak szerint *Dantét* a' romai Frange-

pánoktól származtatja, Serravalle püspök' korában már általános lehetett, 's itt sem egyéb, mint kivonatos ismétlése annak, mit a' nagy költő' első életirója, *Boccaccio*, a' „hír' tanuságára" hivatkozva [1]) már elmondott, de mire nézve biztos alapot a' történeti adatokból felhozni még senki sem tudott.

Ugyan ezen értekezésben a' költő' jellemzését így olvassuk: „Dantes fuit poeta theologus, et licet Dantes possit variis modis interpretari, ad praesens sufficiat dicere, quod Dantes dicitur quasi dans te ad aliqua; iste auctor Dantes dedit se in juventute omnibus artibus liberalibus studens eos Paduae, Bononiae, demum Oxoniis, et Parisiis, ubi fecit multos actus mirabiles intantum, quod ab aliquibus dicebatur magnus philosophus, ab aliquibus magnus Theologus, ab aliquibus magnus Poeta" stb; mi az „Oxoniis" szó' tekintetéből azért nevezetes, hogy ez az egyetlen hely, melyre némelyek *Dantén*ak Angolországban volt tartózkodását 's oxfordi tanulmányait építeni szokták.

Az előadottakra következik a' fordító' okoskodása a' „Divina Commediá"nak „*effectiva* — *agens* — és *materialis*"okáról, egészen scholasticai modorban. Majd átmegy szerző a' *Pokol*' magyarázatára, melly — az egyfolytában írt első három canticát kivéve — szinte fejezetekre van osztva, 's magában foglalja mind a' XXXIV canticát; végén pedig e' szavak olvashatók: „*Explicit ultimum Caplm. tricesimum quartum huius inferni*"; 's ezekkel be van egyszersmind fejezve az egész codex is, mellyben a' *Vezeklény* és *Mennyeg*' commentára nem foglaltatik; mire nézve, hogy teljesebb-e a' vaticáni? meghatározni nem lehet; mert *Tiraboschi*, kire az általam idézett *Cary* és *Blanc* is hivatkoznak, azon codexet maga sem látta, 's vele csupán annak „hosszú előbeszéde" közöltetett.

A' fönnebb említett „praeambulum"okat és a' commentár' egypár fejezetét átolvasván, úgy találtam, hogy mind azok, mind ez utóbbi is tisztán és kiválólag egélytani szempontból irattak, 's így valódi műbecsesel nem bírnak, sem műfordításnál nagy hasznot és szolgálatot nem nyújtanának. E' tekintetben sokkal nagyobb becsű maga a' fordítás, melly a' szó' legszorosb értelmében betűszerinti; mi latin, és kivált prózai fordításnál, minő a'

[1]) „Secondo che testimonia la fama"... Vita di Dante Alighieri composta da Giovanni Boccaccio. Paris, 1847. lap. III.

jelen, tekintve a' nyelvrokonságot, nem is fölötte nehéz, 's a' czélra, melly a' fordító előtt „prologus"a és „praeambulum"aihoz képest állt, legalkalmasabb is; csakhogy itt-ott aztán igen is furcsán hangzik, 's még az eredeti eszmét sem adja vissza.

Kiírtam néhány verset, mellyeket mutatványul felhozni nem lesz fölösleges.

Dell' Inferno. Canto I.

Nel mezzo del cammin di nostra vita,
Mi ritrovai per una selva oscura;
Che la diritta via era smarrita:
Ahi quanto a dir qual era, e cosa dura
Questa selva selvaggia ed aspra e forte,
Che nel pensier rinnuova la paura etc.

Caplm primum inferni.

In medio itineris vite nostre
Repperi me in una silva obscura.
Cuius recta via erat devia.
Heu quantum ad dicendum qualis erat est dura
Ista sylva silvestris et aspera et fortis
Que in renovatione (*cogitatione* helyett) renovat pavorem.
etc.

A' Pokol.

Első ének.

Min életünknek pályaközepében
Homályos erdőn történt tévelygnem,
Mert a' valódi ösvényt elhibáztam.
Ah! olly kemény elmondanom: minő volt
E' sürü, zordon 's erdőséges erdő,
Melly gondolatban újra megremegtet; stb.

Canto II.

Lo giorus se n' andava, e l' aer bruno
Toglieva gli animai, che sono'n terra
Dalle fatiche loro, ed io sol una
M' apparecchiava a sostener la guerra
Si del cammino, e si della pietate,
Che ritrarrá la mente, che non erra.
O Muse, o alto ingegno or m' aiutate:
O mente, che scrivesti cio, ch'io vidi,
Quí si parrà la tua nobilitate. etc.

Secundum Caplm.

Dies descendebat et aer brunus
Retrahebat animalia, que sunt in terra
A laboribus suis, et ego solus unus

Me preparabam ad sustinendam guerram
Tam itineris et tam pietatis
Quod retractabit (?) mens, que non errat.
O Muse, o altum ingenium, nunc me juvetis,
O mens, que subscripsisti (?) quid quid vidi,
Hic apparebit tua nobilitas! etc.

Második ének.

A' nap hanyatlék, 's a' lég' barnasága
Megszünteté a' földi állatoknak
Fáralmait: 's csak egymagam valék én,
Ki készülődém harczát elviselni
Mind a' nagy útnak, mind a' szánalomnak,
Mit tévedéstől ment elmém lerajzol.
Musák, 's te fennész, ah segítsetek most,
O elme, melly azt, mit láték, megírtad,
Itten tünend ki, milly hü, milly nemes vagy. stb.

Canto. III.

Per me si va nella citta dolente:
Per me si va nell' eterno dolore:
Per me si va tra la perduta gente.
Giustizia mosse 'l uno alto Fattore,
Fecemi la divina Potestate,
La somma Sapienzia, e 'l primo Amore.
Dinanzi a me non fur cose create,
Se non eterne, ed io eterno duro:
Lasciate ogni speranza, voi che 'ntrate.
Queste parole di colore oscuro
Vid' io scritte al sommo d' una porta;
Perch' io: maestro i'l senso lor m' e duro; etc.

Tertium Caplm.

Per me itur in civitatem dolentem,
Per me itur in eternum dolorem,
Per me itur intra perditam gentem.
Justitia movit meum altum factorem
Fecit me divina potestas,
Summa sapientia et primus amor.
Ante me non fuerunt res create
Nisi eterne et ego eterna duro
Ponatis omnem spem vos, qui intratis.
Ista verba coloris obscuri
Vidi ego scripta in summo unius porte
Quare ego: magister sensus eorum est mihi durus; etc.

Harmadik ének.

Énrajtam át az út a' bús hazába,
Énrajtam át a' végtelen kinokhoz,
Énrajtam át a' kárhozott sereghez
Nagy alkotómat igazság vezérlé,
Isten' hatalma, legfőbb bölcsesége
'S első szerelme épitett föl engem.
Nem volt előttem semmi tárgy teremtve,
Csupán örök volt, 's én örökre tartok,
Ki rajtam átlépsz: hagyj föl a' reménynyel.
Sötét szinekkel ímezen igéket
Látám fölírva egy kapúnak ormán,
Miért én, mester, értelmök' keménylem; stb.

Del Purgatorio. Canto I.

Per correr miglior acqua alza le vele
Omni la navicella del mio ingegno,
Che lascia dietro a se mar si crudele.
E canterò di quel secondo regno,
Ove l' umano spirito si purga
E di salire al Ciel diventa degno; etc.

Purgatorii primum Caplm.

Propter currere meliorem aquam elevat vela
Admodo (?) navicula mei ingenii,
Que dimittit (?) retro se mare tam crudele.
Et cantabo de illo secundo regno
Ubi humanus spiritus purgatur
Et ascendit (így) in coelum devenit dignus; etc.

A' Vezeklény.

Első ének.

Felvonja vásznát, kedvezőbb vizekre
Futandó immár elmém kis hajója,
Melly olly kegyetlen tengert hagy nyomában.
'S énceklek ama' második hazáról,
Hol tisztulásban lelke embereknek
'S az égbe szállni válik érdemessé; stb.

Del Paradiso. Canto I.

La gloria di colui, che tutto muove,
Per l' universo penetra e risplende
In una parte più, e meno altrove; etc.

Paradisi primum caplm.

Gloria illius, qui totum movet
Per universum penetrat et resplendet
In una parte plus et minus alibi; etc.

A' Mennyeg.

Első ének.

Annak, ki mindent mozgat, glóriája
Áthatja a' nagy mindenséget 's fénylik
Egy részen inkább, másutt meg kevésbbé; stb.

Ès most visszatérve azon becsre, mellyet codexünknek, tartalmán kivül, ritkasága is nyújt, illő felhoznom *Tiraboschi*' szavait, mellyeket Serravalle püspök' ezen latin fordításáról mond: „A' munka — így szól a' jeles történetiró — sohasem volt kinyomatva, 's csak fölötte kevesen ismerik azt; 's *talán* „egyetlen" példány az, melly a' *Capponi*, most *vaticáni* könyvtárban őriztetik, mellyből kaptam a' hosszú előbeszédet (ajánlólevelet), stb [1]).

Utána indúltak *Blanc* és *Cary;* amaz így írván: „A' XV. századból, nyomatlan munkákból, csak a' következő három ismeretes: 1) *Fra Stefano* bolognai domonkos-szerzetesé, ki a' „Divina Commediá"t 1408-ban sorokközti és lapszéli jegyzetekkel kisérte. 2) *Giovanni da Serravalle*, fermói püspök, a' konstanczi zsinat alatt 1416. febr. 16-kától, 1417. febr. 16-káig, a' „Divina Commediá"nak latin fordítását és magyarázatát irta meg Saluzzói Amade bíbornok, és Babwich (Bubwith) Miklós bathi, és Halm (Halam) Róbert salisburyi angol püspökök' kérelmére; e' munkának *talán egyetlen* fenmaradt kézirata a' vaticáni könyvtárban találtatik. 3) *Francesco Filelfo*, ki *Dantét* Florenczben nyilvánosan magyarázta, stb" [2])

Cary, a' „Divina Commedia" angol fordítója szinte fölemlíti *Serravalle* e' művét, hanem a' *vaticáni* „egyetlen" példányt illetőleg megjegyzi: „Hajlandó volnék valószínűnek sejteni több

[1]) *Vita di Dante*, a' már id. helyen: „L' opera non e mai stata stampata, ed è nota a pochissimi; ed è *forse unico* l' esemplare che se ne conserva nella Capponiana ora Vaticana, da cui io ho avuta copia della lunga prefagione..."

[2]) *Ersch és Grubernél*, a' már id. helyen: „Aus dem 15. Jahrhundert kennt man von ungedruckten Arbeiten nur folgende drey: 1) *Fra Stefano*, ein Dominikaner zu Bologna, welcher im Jahre 1408. die *Divina Comm.* mit lateinischen Interlinear- und Marginal-Glossen begleitete. 2) *Giovanni da Serravalle*, Bischof von Fermo, schrieb auf dem kostnitzer Consilium, vom 1-ten Februar 1416. bis zum 16-ten Februar 1417. eine lateinische Übersetzung und einen Commentar zur *Div. Comm.* auf Bitten des Cardinals Amadeo di Saluzzo, und der engländischen Bischöfe Nicolaus Babwich (?) von Bath und Robert Halm (?) von Salisbury; das *vielleicht* „einzige" erhaltene Manuscript dieser Arbeit befindet sich in der Vaticana. 3) *Francesco Filelfo*, welcher den *Dante* öffentlich in Florenz erklärte stb.

példányok' létezését ez országban (t. i. Angliában). *Stillingfleet*, „Origines sacrae" czímü munkájában, kétszer idéz a' *Mennyeg*' helyeiből „latin fordításban" ('s csakugyan latin próza), mellyet, mint a' tudós püspök mondja, F. S. készíte [1]). De a' nélkül, hogy tagadni akarnám avagy bátorkodnám a' Serravallei codex egy vagy több példányainak létezését Angliában : épen ezen jegyzetéből látom, hogy gyanitása itt nem alapos. Az „F. S." által készített fordítás ugyanis, mellyből Stillingfleet idéze, nem Serravalle püspöké, hanem inkább „Fra Steffano"é lehetett, ki mint fönnebb *Blancból* láttuk, 1408-ban kisérte a' „Div. Commediá"t sorokközti és lapszéli glosszákkal."

Ezekhez képest tagadhatatlan, hogy a' mi egri „Dante-codex"ünk nemében mindig nagybecsü ritkaságnak marad.

Fölötte érdekes volna megállapíthatnunk : *mikor* és *ki* által került e' codex hazánkba, 's különösen az egri lyceumi könyvtárba? Azonban ide vonatkozó adatok' nyomára nem találhatván, megvallom, még csak gyanítni is alig merek. Azt, hogy e' példány az volna, melly talán Zsigmond királynak maga a' fordító által, ajánlatához képest, bemutattatott, épen nem bátorkodnám állítani; mert arra, hogy illy fejedelemnek átnyujtassék, igen szegénynek találom mind a' kezdöbetük kivitele körüli pongyolaságot, mind a' papírlevelek' használatát is. Valóbbszínü, hogy hazánk valamellyik lelkes főpapja iratá, vagy hogy gróf *Eszterházy Károly* egri püspök, a' nagyszerü lyceum és könyvtárának halhatlan alapítója, a' már kész codexet, tartalma' becsénél 's ritkaságánál fogva, megszerezvén : telepítette át hazánkba. — A' codexen magán semmi jegyzet, sem a' könyvtár buzgó őrétől, *Albert Ferencz* úrtól, felvilágositást e' részben nem nyerhettem.

A' *titoknok* itt azon véleményét fejezte ki, hogy valamint a' többi külföldi, általa *„Egri Szünnapok"* czímü czikkelyében megismertetetteket, úgy ezt a' codexet is néhai gr. Esterházy Károly egri püspök szerezte meg.

— Következett

SZABÓ ISTVÁN lt.

illy czímü nyelvtudományi értekezésének : *„Prometheus' gyürüje"* olvastatása Hunfalvy Pál lt által.

---

[1]) „The Vision" stb, az idézett helyen : „I would suggest the probability of others existing in this country. *Stillingfleet*, in the „Origines Sacrae" twice quotes passages from the Paradiso „rendered into Latin" (and it is latin prose) as that learned bishop says „by F. S."

KIS GYÜLÉS, JUN. 19. 1854.

(A' philosophiai és társodalmi tudd. osztályai' részére).

Érdy János id. rt' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Kállay, Horváth Cyr., rt. és Pauler lt. — Egyéb osztályokból: Gebhardt, Kiss Kár. rr. Hunfalvy és Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

KÁLLAY FERENCZ rt.

folytatta *az éjszaki shamanismusról*, annak viszonyairól a' buddhismushoz 's az ind Soma vagy holdtisztelethez, szóló előadását.

WENZEL GUSZTÁV lt.

a' codificatio' történetét tárgyazó értekezése' harmadik czikkjét adta elő.

KIS GYÜLÉS, JUN. 26. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályból: Bajza, Érdy r. Kiss Fer. és Wenzel ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Bugát, Gebhardt, Győry, Horváth Cyrill rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Pauler, Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

WENZEL GUSZTÁV lt.

történettudomány körüli tanulmányai' harmadik részét adta elő.

REPICKY JÁNOS lt.

II. Szulejmán' naplójából és Dselasade török egykorú iróból *a' mohácsi veszedelemről* szóló tudósításokat olvasott törökből fordítva, mellyek a' történettudományi bizottmányhoz tetettek által kiadás végett.

— Olvastatott az erdélyi cs. kir. helytartóságnak Nagyszebenben máj. 31. költ levele, melly mellett egy, az udvarhelyi hadi kerületi parancsnokságtól hozzá beküldött, az ilyefalvi helybeli consistorium' jegyzőkönyvéből kiirt 1658-ki verses krónika' mását használatúl az academiával közöl. A' becses figyelemért köszönet rendeltetett iratni, 's egyszersmind felkéretni a' cs. kir. helytartóság, hogy, ha más alkalommal is illy régibb, tudományos vagy irodalmi iratok, eredetiben vagy másolatban rendelkezése alá kerülnének, miknek közigazgatási tekintetben semmi használatuk nem lenne, azoknak is az academiával közlését elrendelni méltóztatnék. A' jelen közlemény pedig, miután az a' titoknok' jelentése szerint gróf Kemény József úrnak egy, hozzá az Új M. Muzeumban kiadás végett beküldött értekezésbe beiktatva immár sajtó alatt van, a' levéltárba teendő.

KIS GYÜLÉS, JULIUS' 3. 1854.

(A' mathematical és természettudd. osztályok' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Nendtwich Kár. lt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Érdy, Horváth Cyr. rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

GYŐRY SÁNDOR rt.

a' közelítő törekek' közbeiktatásáról értekezett.

Mikor közelítő törekeket keresünk, gyakorta meg szokott történni, hogy valami kis számokból álló arányra azonnal felette nagy számokból álló következik. Illyenkor ha a' kisebb számokból álló, nem eléggé, — a' következő pedig fölöslegesen is szabatosnak látszik, ollyan törekekre van szükségünk, mellyek kisebb számok által legyenek kifejezve mint az utóbbi, 's egyszersmind az igaz arányhoz közelebb járjanak az előbbinél.

Például az általmérőnek arányát a' körülmérőhöz kifejező közelitő törekek $\frac{355}{113}$ és az utána következő $\frac{103993}{33102}$ mellyek közöl, ha az elsőbb aránynál szabatosabbra volna szükségünk, az utóbbit pedig nem akarjuk alkalmazni, mivel felette nagy számokból áll, ollyan közelítő töreket kell keresnünk, melly kisebb számokból álljon mint az utóbbi 's egyszersmind az igaz arányhoz közelebb járjon az előbbinél.

Az illyen törekek' feltalálása közbeiktatásnak neveztetik, 's következőképen eszközölhető. Minthogy:

$$Mr_{+1} = Mr.\ Nr_{+1} + Mr_{-1} \text{ és } Nr_{+1} = Nr.\ Nr_{+1} + Nr$$

látnivalóképen, míg az $\frac{Mr}{Nr}$ törektől, a' mingyárt utána következő $\frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$ közelítő törekre érünk, a' kettő között még a' következő törekek találnak helyet.

$$\frac{Mr}{Nr}; \frac{1Mr+Mr_{-1}}{1Nr+Nr_{-1}}; \frac{2Mr+Mr_{-1}}{2Nr+Nr_{-1}}; \frac{3Mr+Mr_{-1}}{3Nr+Nr_{-1}} \ldots\ldots$$

$$\ldots\ldots \frac{(Nr_{+1}-1)\,Mr+Mr_{-1}}{(Nr_{+1}-1)\,Nr+Nr_{-1}}; \frac{Nr_{+1}\,Mr+Mr_{-1}}{Nr_{+1}\,Nr+Nr_{-1}} = \frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$$

melly közbe eső törekek, hogy nagyobb számokból fognak állani mint $\frac{Mr}{Nr}$ ellenben kisebbekből mint $\frac{Mr_{+1}}{Nr_{+1}}$ magában látható.

De hogy ezen közbeiktatási mód tetemes hibákra vezethet, az alább előadandó fejtegetésekből ki fog tűnni, 's nincs is ollyan világosságra hozva, mint a' tiszta mennyiségtan' minden tanítmányait lehet és kell, annak megbizonyitására a' következők szolgáljanak.

1) *Klügel, Math. Wörterbuch. Leipzig 1808. Art. Kettenbruch*

9. sz. alatt mathematikai szigorral bebizonyítja, hogy : azon törekeknek, melly két közelitő törek közé esik, szükségképen nagyobb nevezővel kell bírni mint a' közelítő törekek utolsóbbika, mellyből azután azt következteti, hogy a' keresett közbe iktatandó törekeket nem két közvetlenül egymásután következő, hanem, vagy két páros vagy két páratlan helyzetű közelítő törekek közé kell iktatni. Egyébiránt közbe iktatott törekei ugyanazok mint fentebb láttuk, azon különbséggel, hogy a' közben eső közelítő törcket kihagyja, mivel úgymond a' 12. sz. vége felé : *ezek közől kettő között nem találtatik török, mellynek nevezője kisebb volna mint az utóbbi közbe iktatott töreké.* Szerinte tehát a' közbeiktatott törekek' sorából $\frac{Mr}{Nr}$ kihagyatván' azok ekképen következnének:

$$\frac{Mr_{-1}}{Nr_{-1}}; \frac{1Mr+Mr_{-1}}{1Nr+Nr_{-1}}; \frac{2Mr+Mr_{-1}}{2Nr+Nr_{-1}}; \frac{3Mr+Mr_{-1}}{3Nr+Nr_{-1}} \ldots\ldots\ldots \frac{Mr+1}{Nr+1}$$

De így épen a' dolog lényege marad érintetlenül, melly abban áll, hogy ollyan törekeket találjunk fel, mellyek az igaz értékhez jobban közelítsenek mint $\frac{Mr}{Nr}$ és kisebb számokkal legyenek ki fejezve mint $\frac{Mr+1}{Nr+1}$ ha pedig nem tudjuk, hogy közelítési tekintetből $\frac{Mr}{Nr}$ a' közbe iktatott törekek között hol foglal helyet, azt sem fogjuk tudni, ha vajjon mindnyájan jobban közelítenek-e az igaz értékhez mint $\frac{Mr}{Nr}$ vagy csak némellyek, vagy egyik sem? Tehát:

2) *Eytelwein, Höhere Analysis. Berlin 1824.* a' 333-dik lapon kétszer ismételve állítja, hogy a' közbeiktatott törekek mindegyike jobban közelít $\frac{Mr+1}{Nr+1}$-hez azaz : egyszersmind az igaz értékhez mint $\frac{Mr}{Nr}$ Ellenben:

3) *Littrow : Elemente der Algebra und Geometrie. Wien 1827.* ugyanazon megmutatásnál fogva, mellyel Klügel is élt, tagadja hogy két közelítő törek közé lehetne más közelítőbbet közbe iktatni, mellynek nevezője kisebb volna az utóbbi közelítő törek' nevezőjénél (25. lap), melly állításának értelmét félre értetlenül

példával világosítja 28. l. *dass Z. B. der Bruch* $\frac{355}{113}$ *die gegebene Zahl* 3, 1415926.... *ganauer ausdrückt, als jeder andere Bruch, dessen Nenner noch kleiner als* 33102 ist. Végezetre:

4) *Nagy Károly: Arithmetika. Bécs 1835.* úgy látszik, hogy igyekezett ezen eltérő nézeteket kiegyenlíteni 's öszveegyeztetni, de az neki sem sikerült nem is sikerülhetett.

a) A' közbeiktatást Klügel szerint adja elő, mellyhez képest 141 lap. 8 sz. alatt azt mondja: *Két páros vagy két páratlan helyü tag közé lehet olly számokat iktatni, mellyek az adott tört valódi értékéhez közelebb állnak* n á l o k n á l? 's ebben még az is feltünő, hogy szerinte nem csak ollyan törekeket lehet közbe iktatni, mellyek az előbbi közelítő töreknél, hanem az utóbbinál is jobban közelednek az igaz értékhez.

b) a' 7. sz. alatt *Egy páros és páratlan helyü tag: közé nem lehet olly számot beiktatni, melly közelebb lenne a' valódi értékhez 's egyszersmind nagyobb nevezővel bírna, mint az elsőbb tag, vagy kisebbel mint a' második tag.* Itten elég lett volna csak azt mondani: melly kisebb nevezővel bírna, mint a' második tag, 's akkor egy véleményben volna Littrowal az idézett helyen — a' többi nem csak fölösleges, hanem homályt is okoz.

c) Idézett mondatát ekképen világosítja: *Előttünk levő példát révén ez azt teszi, hogy* $\frac{36}{37}$ *és* $\frac{181}{186}$ *közé nem lehet olly tört számot iktatni, melly közelebb lenne* $\frac{25000}{25691}$ *valódi értékéhez mint valamellyike ezen kettőnek.* Igen de illyen töreket senki sem keres, hanem csak ollyat, melly a' felhozott példa szerint jobban közelítsen a' való értékhez mint az előbbi $\frac{36}{37}$ és kisebb nevezővel bírjon mint az utóbbi $\frac{181}{186}$

d) Mind ezeknek ellenére még is azt hiszi Eytelweinnal egyezőleg, hogy a' közbeiktatott törekek együl egyig jobban közelítenek a' való értékhez, mint két közvetlenül egymásután következő közelítő törekek, mint ezt a' 146-dik lapon közlött ki számításaiból láthatjuk.

Az elősorolt ellenmondások öszveegyeztetésére és a' közc-

lítő törekek' közbe iktatása körülti homály' eloszlatására következő tételt fogom bebizonyítani : *hogy a' közbeiktatott törekek' egy része távolabb jár a' való értéktől, mint két egymásután közvetlenül következő törekek elsőbbike, másik része pedig jobban közelít.* Mellyet sem bizonyítva sem csak meg is említve nem látunk sehol.

Erre nézve a' következő szemléletekre leszen szükségünk.

Hogy az $\frac{Mr}{Nr}$ és $\frac{Mr+_1}{Nr+_1}$ közé iktatott törekek az igaz értékhez $\frac{Mr}{Nr}$-nél inkább közelítsenek, közelíteniök kell egyszersmind $\frac{Mr+_1}{Nr+_1}$-hez is, mivel ez, mint tudjuk, az igaz értékhez $\frac{Mr}{Nr}$-nél jobban közelít. Az pedig másképen nem történhetik, hanem, ha a' közbeiktatott törek', mellyet tegyünk átalánosan $\frac{pMr+Mr-_1}{pNr+Nr-_1}$-nek, külzése $\frac{Mr+_1}{Nr+_1}$-től kisebb mint $\frac{Mr}{Nr} - \frac{Mr+_1}{Nr+_1}$

Tételvén pedig egymásután, $p = 1, 2, 3, 4, \ldots$ stb $Mr+_1$ és $Nr+_1$ értékeinek helyettezésével következő külzésekre fogunk akadni.

$$Nr+_1 (Mr+Mr-_1) - Mr+_1 (Nr+Nr-_1)$$
$$= (Mr-_1 . Nr - Nr-_1 Mr)\ nr+_1 - 1 = nr+_1 - 1$$
$$Nr+_1 (2Mr+Mr-_1) - Mr+_1 (2Nr+Nr-_1)$$
$$= (Mr-_1 . Nr - Nr-_1 Mr)\ Nr+_1 - 2 = nr+_1 - 2$$

's akármeddig folytatva átalában :

$$Nr+_1 (pMr+Mr-_1) - Mr+_1 (pNr+Nr-_1) = nr+_1 - p$$

Mivel továbbá $\frac{\pm (nr+_1 - p)}{(pNr+Nr-_1)\ Nr+_1} = \frac{\pm 1}{\left(\frac{pNr+Nr-_1}{nr+_1 - p}\right) Nr+_1}$

kisebb tartozik lenni mint : $\frac{\pm 1}{Nr . Nr+_1}$ ezen föltétel másképen nem teljesülhet, hanem, ha : $\frac{pNr+Nr-_1}{nr+_1 - p} > Nr$ következőleg :

$$pNr+Nr-_1 > (nr+_1 - p)\ Nr\ ;\ 2pNr > nr+_1 Nr - Nr-_1$$

's mivel : $nr+_1 Nr > nr+_1 Nr - Nr-_1$

tételvén $2pNr = nr+_1 Nr : p = \frac{nr+_1}{2}$

p-nek ezen értékével 's azontúl a' közbeiktatott törekeknek

jobban kell közelíteni $\frac{Mr+1}{Nr+1}$-hez, tehát az igaz értékhez is egyszersmind mint $\frac{Mr}{Nr}$

Például. Keressünk az általmérő és körülmérő között, Archimedeszénél közelítőbb arányokat minél kisebb számjegyekből álló törekekben, leszen: $\frac{Mr}{Nr}=\frac{22}{7}$; $\frac{Mr+1}{Nr+1}=\frac{333}{106}$; $nr+1=15$

's tegyük elsőben $p=7>\frac{nr+1}{2}=\frac{15}{2}$

mellyből: $\frac{pMr+Mr-1}{pNr+Nr-1}=\frac{7.22+3}{7.7+1}=\frac{157}{50}$

mind eddig a' *hét első* közbeiktatott törekek nem fognak az igaz arányhoz jobban közelíteni, mint Archimedeszé.

Ellenben a' *nyolczadik*, mellyben $p=8>\frac{nr+1}{2}=\frac{15}{2}$ és minden következők $\frac{179}{57}$; $\frac{201}{64}$; $\frac{223}{71}$; $\frac{245}{78}$; $\frac{267}{85}$; $\frac{289}{92}$; $\frac{311}{99}$ Archimedesz' arányánál jobban közelítenek, 's kisebb nevezővel bírnak, mint a' következő közelítő törek' nevezője $Nr+1=106$

És valóban: még a' hetedik közbeiktatott törek' $\frac{157}{50}=3,14$ az igaz értéktől távolabb jár, mint Archimedeszé $\frac{22}{7}=3,14285....$ De már a' nyolczadik $\frac{179}{57}=3,14035$ jobban közelít valamivel, a' többiek még inkább, 's az utolsó $\frac{311}{99}=3,1414141...$ csak a' *negyedik* tizedes helyen távozik el az igaz értéktől, Archimedeszé a' *harmadikon.*

Hasonlag találhatunk Metziusénál közelítőbb arányokat, mellyeknek nevezőjök kisebb a' következő közelítő törek' nevezőjénél $=33102$ ha tesszük: $\frac{Mr}{Nr}=\frac{355}{113}$; $\frac{Mr-1}{Nr-1}=\frac{333}{106}$; $p=\frac{nr+1}{2}=\frac{292}{2}=146$

tehát: $\frac{146.355+333}{146.113+103}=\frac{52163}{16601}$ és minden következő beiktatások jobban közelítenek az igaz arányhoz mint Metziusé, és

kisebb nevezővel bírnak, mint a' következő közelítő török' nevezője = 33102

Végezetre lássunk egy példát arra is, hogy a' közbeiktatások' ezen előadott helyre-igazítás nélkül millyen tetemes tévedésekre szolgáltathatnak alkalmat.

Az év' hossza 365 nap 5^0 48' 49" = 20929"

egy nap = 86400"

Ha tehát az év' hosszát a' közönséges időszámlálás szerint 365 napnak veszszük, minden évben elhagyjuk egy napnak $\frac{20929}{86400}$-ad részét.

Ezen hibának tökéletes kiegyenlítésére 86400 év' lefolyta közben szükséges volna 20929 napot szökő esztendők által az időszámlálásba beiktatni.

De mivel a' nevezett arány felette nagy számokból áll, ha kisebb számokból álló közelítő törekeket keresünk:

$$\frac{20929}{86400} = \frac{1}{4+\frac{1}{7+\frac{1}{1+\frac{1}{3+\frac{1}{1+\frac{1}{16+\frac{1}{1+\frac{1}{1+\frac{1}{15}}}}}}}}}$$

mellyből közelitő törekek:

$$\frac{M_1}{N_1} = \frac{1}{4};\ \frac{M_2}{N_2} = \frac{7}{29};\ \frac{M_3}{N_3} = \frac{8}{33};\ \frac{M_4}{N_4} = \frac{31}{128}$$

$$\frac{M_5}{N_5} = \frac{39}{161};\ \frac{M_6}{N_6} = \frac{655}{2704} \ldots .$$ stb 's mivel már $\frac{M_6}{N_6}$'s a' következők nagy számokból állanak, ha $\frac{39}{161}$ mellett maradunk, az igaz értéktől $\frac{1}{161.2704} = \frac{1}{435344}$-ed rész nappal sem fogunk eltávozni. Vagy is:

Az igaz érték $\frac{20929}{86400}$-ad rész nap = 20929" a' közelítő törek $= \frac{39}{161}$-edrész nap $= \frac{86403.''39}{161} = 20929{,}19242''\ldots$ a' különbség egy évben nem teszen $\frac{1}{5}$ másod perczet, egy másod percz 86400 évben tenne egy napot, a' közelítő töreken elkövetett hiba

pedig 86400.5 = 432000 sőt mint már fentebb láttuk 435000 évben sem tenne egy napot.

Hanem, ha még ezzel sem érjük be 's közbeiktatás által közelítőbbeket akarunk keresni, lesznek a' $\frac{39}{161}$ és $\frac{655}{2704}$ közé iktatott törekek Nagy Károly' Arithmetikája 146. l. szerint.

a) $\frac{70}{289}; \frac{109}{450}; \frac{148}{611}; \frac{187}{772}; \frac{226}{933}; \frac{265}{1094}; \frac{304}{1255};$

b) $\frac{343}{1416}; \frac{382}{1577}; \frac{421}{1738}; \frac{460}{1899}; \frac{499}{1060}; \frac{538}{2221}; \frac{577}{2382}; \frac{616}{2543}$

's ezek közől a' leghasználhatóbbnak látszót $\frac{109}{450}$ választván, minthogy fentebbi megmutatások szerint az a) alattiakat a' közelítők' sorából ki kell rekesztenünk, nagyobb hibába fognánk esni, mintha $\frac{39}{161}$-et megtartjuk. Ugyanis:

$\frac{86400.'' 109}{450} = 20928''$ egy egész másod perczczel kisebb, azaz: ötször annyinál nagyobb hibával távozik el a' felvett igaz értéktől, mellynek kifejezésére közelítő törekeket kerestünk.

— Következett

GEBHARDT FERENCZ rt.

előadása *az újon épült házak' káros hatásáról az egészségre és életre, nem különben azoknak egészségi szemléje' becséről.*

KIS GYÜLÉS, JUL. 10. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Balogh, Vörösmarty r., Humfalvy, Mátray l. tt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Érdy, Győry, Kiss Kár. rr. Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

TOLDY FERENCZ titoknok

Nagy Ignácz elhúnyt lev. tag' emlékezetét olvasta a' következőkben:

Tekintetes Társaság! *Nagy Ignácz*, szépirodalmunknak e' lefolyt húsz évben legnépszerűbb mívelői' egyike, 's példánya az ernyedetlen, kitűrő irói szorgalomnak, martius' 19-dike' reggelén hosszas gerincz-szenvedésből váratlan halállal kimúlt körünkből. Nem hagyott ő classicai becsű műveket maga után, de ha hálás elismerésre méltó olly iró, ki a' kor' szükségeiről tehetsége'

minden erejével tenni iparkodott, ki ezen erővel tetemesen nevelte azon irodalmi tőkét, mellyből a' közönség húzamos ideig élt, sőt gyarapodott : úgy a' mi társunk' neve is méltató emlegettetést érdemel a' síron túl is.

Egyike volt Nagy Ignácz azon befolyásos iróinknak, kik idegen nevelést, idegen képeztetést nyervén, már első fejlődésök' kora után ismerkedtek meg a' nemzeti irodalommal; de ennek megragadó erejétől hathatósan vonzatva, annál buzgóbb, lelkesedettebb 's nagy hasznú hívei lettek. Bár Keszthelyen születve, 's magyar városokban iskolázva, millyek Gyöngyös, Újvidék, Baja, Pécs, sőt Buda is voltak : a' régi tanrendszer' áldatlan befolyása alatt sokat tanúlt, csak azt nem, mi nemzete' lelkének legsajátabb nyilatkozása : a' nemzet' irodalmát. Első környülete Klopstockot, Schillert nyújtá kezébe, 's ő elragadtatva e' nagy irók által, nagy fogékonysággal és szeretettel folytatta a' német irókkali ösmerkedését, sőt nagy termelő hajlammal bírva, jókorán önálló kisérleteket is tett a' dráma mezején, elhatározva e' körnek szentelni minden erejét. Illy iránnyal és szándékkal lépett ő 1829-ben a' pesti egyetem' teremeibe a' bölcsészetet hallgatni, magyarúl, mint maga vallotta, akadozólag beszélve, 's tökéletesen németül gondolkozva. „Ekkor hallám — így nyilatkozott maga a' Kisfaludy-Társaságba felvételekor tartott beszédében — ekkor hallám, úgy mond, életemben először említtetni Kisfaludy Károly' nevét, 's azon lelkesülés, mellyet iránta tanulótársaim tanusítottak, annyira fölébreszté bennem a' kiváncsiságot, hogy végre a' magyar irodalom' e' kitünő bajnokának munkáit olvasni kezdém. Egészen új világ tárult ki előttem e' művek' olvasásakor, előttem, ki azon pillanatig az egész magyar irodalmat csupán azon történetkékből képzelém állani, miket gyékényen árultatni láttam. Igen, Kisfaludy Károly az, kinek munkáiból a' honszerelem 's nemzetiség' tisztelésének első szent szikrája hatott keblem' mélyébe, 's egyedül e' dicső elhúnytnak köszönhetem, hogy parányi tehetségemet, 's ennek hiányait némileg talán pótolható buzgalmamat úgy használhatom, hogy némileg én is előmozdíthassam szépirodalmunk fölvirágoztatását."

Örvendjünk, Tekintetes Társaság, hogy annyi merész remények' elenyésztével, annyi fájó veszteségek után, a' jelenkor azt adta meg, mit a' régi jó idők megtagadtak tőlünk : a' nemzeti

oktatást, és fiainknak a' nemzeti irodalomba korai bevezettetését. Hány derék erő maradt fejletlenül, vagy nem saját házunk' oltárára rakta le áldozatait; 's hányszor csak szerencsés véletlen, vagy a' magán közlés' töredékes útja vezetett bennünket saját isteneink' tiszteletéhez : míg fiaink a' tanodában tanulják már ismerni és becsülni e' nem gazdag, de régi, és saját fejlődési menetében erős, nemzetileg kifejtő és nevelő irodalmat! Illy véletlennek, néhány lelkes iskolai barát' buzdító példájának köszönjük elhúnyt társunk' megtérését a' nemzeti szellem' házitüzéhez, 's azon hü munkásságot, mellyel azt ő is élesztette 's táplálta. Egész hévvel látott ő most jelesb iróink' munkái' megismeréséhez, német dolgozatait, mellyek költemények, beszélyek és színdarabokból állottak, megsemmisítette, 's 1833-tól fogva, miután már két év óta a' m. udvari kamaránál hivatalba lépett, hivatalán túl fenmaradt minden idejét a' magyar szépirodalomnak kezdte szentelni. Első fellépése első szépirodalmi folyóiratunkban, Mátray Gábor' Regélőjében történt, versekkel és fordított beszélyekkel; de alig nyílt meg 1835-ben Pest megye' pártfogása alatt a' budai magyar színház, drámai kisérletekkel lépett elő, millyek a' *Mátrai rabló* című dráma, *Soroksári János* bohózat voltak, mik a' szinpadon fenn nem tartották ugyan magokat, de előjelei voltak még is azon szerencsének, mellyel Nagy utóbb e' pályán feltűnt. A' „Rajzolatok" című folyóirás, mellyet 1836-nak utolsó negyedében önállóan szerkesztett; a' Jelenkor, mellynek 1837-től fogva sok éven át rendes segéde; az Athenaeum; a' zsebkönyvek 's egyéb lapok busásan hozták dolgozatait; a' nemzeti színház' repertoriumára ügyelő academiai bizottmány megbizásából számos külföldi jelesb drámát fordított, 1840-ben *„Életúntak"* című vígjátékával az academia' másod, 1842-ben a' *Tisztújítás* címüvel első drámai jutalmát nyerte el, 's academiánk által levelező taggá választatott. Nagy lökést adott ő színirodalmunknak „Szinműtárával" is, mellyet 1839-től négy éven át folytatva, negyvennyolcz füzetében ötvenhat, részint eredeti, részint idegen müvet tett közzé, mik közől tőle egy eredeti és tizenhárom fordított darab találtatik. A' Kisfaludy-Társaságba felvéve, nem csak több évig jutalom nélkül 's a' legnagyobb pontossággal kezelte annak vagyonát, hanem szerkesztette és saját dolgozataival nevelte annak Külföldi Regénytárát 36 kötetben. 1842-ben megjelent vegyes munkáit három kö-

tetben nyomban követték „*Torzképei*“ négy kötetben, mik őt mint nedélyes gúnyorköltőt a' magyar közönség' köz kedveltségű irói közé helyezték. Népszerüsége' tetőpontján 1843-ban látjuk őt, midőn a' Sue Jenő' Párizsi Titkai számos hasonló regényeket idézvén elő külföldön, Nagy is felhasználva a' franczia irány' ezen népszerüségét, „*Magyar Titkok*“ czímü nagyobb regényét írta, melly azonban, számtalan érdekes részletei' daczára a' belső valótlanságnál fogva a' kritika' javaslásában kevesbbé részesült. Innen kezdve a' tömérdek kisebb nagyobb beszélyek által kimerített ér kevesebb sikerrel működött, 's „*Menny és Pokla*“ a' közönség' részvételének is sülyedését mutatta. A' forradalom megfosztotta irónkat tárgyaitól, annak következményei, bár a' szertelen munka közt elbetegült iró a' nehéz időket némán négy fal közt töltötte, hivatalától. Első volt ő, ki a' catastroph után a' szépirodalmi időszaki sajtót Hölgyfutárával felélesztette; de valamint a' világ, úgy ő sem volt többé a' régi. E' napi lap mellett, nehéz betegségének fogyasztó szenvedései' daczára, izzadva és fáradva töltötte ez öt évet, és csak néhány órával utóbb, hogy tollát életében utolszor tette le, lepte meg a' halál, kiragadva őt családjából, mellyről ritka szeretettel és kitüréssel gondoskodott vég leheletéig. Nem győzöm elsorolni dolgozásai' hosszu sorát, mellyek közöl 1852-ben még vígjátékai közöl nyolczat adott ki egy kotetben; de a' mondottak vissza fogták Önök' emlékezetébe hívni azon kifogyhatatlan gazdagság' jeleit, miket hagyott. Nagy Ignáczot szellemének iránya az élet' furcsaságai és apró bajai' kedélyesen szeszélyes előadására hívta meg, 's ha e' beszélyek, képek és színművekben a' valóság sokszor, a' mélység mindig hiányzik is: azt lelke' szervezetén kivül a' philosophiai és historiai stúdiumok' hiányának — melly tanodánk', tapasztalásai' szük körének, melly elvonult egyszínű élete' következménye, kell tulajdonítanunk. Mi lett volna ő, ha másutt nevelkedik, ha tarka, viszontagságos élet' hullámain hányatik, miután illy kedvezőtlen viszonyokban is olly gazdag ért, illy könnyüséget 's ügyességet bírt kifejteni, 's a' mulattató irodalom' illy virágzó korában a' legkedveltebbek közt első kedvenczczé emelkedni. Annál nagyobb az ő érdeme, mint ki a' viszonyoknak keveset, ébersége és munkásságának mindent köszönhetett. Mint iró kiavúlhat, az irodalom' történetében őt elfelejteni nem lehet.

— Ez után

MÁTRAY GÁBOR lt.

a' magyar nemzeti muzeum' *négy magyar codexe*' ismertetését adta, mint következik:

Sokkal ritkábbak levén magyarhoni régibb codexeink, hogysem kétszeres részvéttel ne viseltetnénk újabban fölfedezett példányaik iránt, régi ohajtásomat teljesítem, midőn a' t. akademiának a' közelebb mult századokból három magyar kéziratot, egyet pedig a' XIV. századból mutatok be, annál nagyobb örömmel, mert azoknak ketteje csekély számu hártya-codexeink' kitünő díszére válik, 's ezeknek egyike talán egyetlen a' maga nemében, melly eddig hazánkban találtatott.

A' Clarissa-szüzek, kik hajdan *magyar apáczák*nak neveztettek, már csak ezen elnevezésnél fogva is méltán érdemlik figyelmünket. E' szerzetben nagy tekintélyü magyar családok' sarjadékai leltek menhelyet, és számukra a' lelkiatyák magyar könyveket írtak, mellyeknek legnagyobb része elveszett ugyan, de maradt mégis belőlük egy pár; minek bizonyítványaul szolgálhat a' következő három példány.

I) *A' Szent Clara Szerzetiben Élő Apaczaknak Regulaiók. Melliet nekik adot és megerőssitet à Negiedik Orbán Pápa, Vrunk születése után 1263. Eztendőben. Magiaról irattatot 1627. eztend. Nagiszombati Szüzekért.* Erős hártyára iratott codex magas 4-ed rétben, 's terjed 159 oldalra, azon hat 4-ed rétü 's 1 háránt nyolczadrétü papiriratokon kivül, mellyek a' könyv' végéhez függelékül vannak kötve. A' hártyalapok' irója, Frater Monaki Pál, megnevezi magát az 50. és 159. lapokon, 's hihetőleg Csöppön Anna apátnő' kormánya alatt a' nagyszombati Clarissa-convent' lelki-atyja vagyis káplánja volt, ki a' könyv' első részét 1627-ben, a' másikat, miként a' könyv' végén említi, 1630-diki oct. 19-kén végzé be.

E' codex mind belső csínra, mind eredeti tiszta ezüst filigran díszítményekkel 's kapocscsal megrakott zöldbárson boritékára nézve codexeink' legékesebbike. — Magában foglalja a' Clarissáknak 24 tanúság vagy is czikkből álló 's IV. Orbán pápától nyert alapszabályait; ezek után a' későbbi pápák 's elöjárók által változtatott és újabban hozott rendelményeket, vagy is Reforma-

tiót öt részben, mellyeket Frater Rudinay János, Magyarországban a' Ferencz-szerzet' Boldogasszonyról nevezett tartományának főnöke 's a' nagyszombati és pozsonyi Clarissák fölött ügyelő biztos németből magyarra fordítván, szabályszerűleg adott ki a' szüzeknek 1605-ben; miként ez a' 60-dik 's következő lapokon olvasható, hol egyszersmind az akkori háborús idők 's a' magyar Clarissa-szerzet' zavart viszonyai emlittetnek. Végre következnek részint a' szerzetre felügyelő bíbornok, részint pápák' végzései és engedélyei, mellyek egybefoglalva, *a' Clarissák' regulájok*, *constitutiójok* *'s pápai engedelmeknek* neveztetnek. — A' könyv' végéhez csatlott papirkézirat VIII-dik Kelemen és VIII. Orbán pápáktól kiadott, valamint a' Generalis Constitutióból vett végzéseket *„ajándékok adása* 's *kiosztása“* felől foglalja magában.

Nyelvtani tekintetben mind orthographiai mind grammatikai sajátságokra, 's kivált a' magyar apáczáknál szokásban volt műszavakra nézve téres mezőt nyújt e' régi codex is nyelvészeinknek; melly hihetőleg Csöppön Anna nagyszombati apátnő' részére iratott illy díszes alakban, 's egyik kitünő példánya lehetett az ottani convent' könyvtárának. — A' Széchényi-országos könyvtár' részére gróf Széchényi Lajos' alapítványából vásároltatott Felsenstein Antal budai polgártól 1852-ben.

A' II-dik kézirat szintén 4-edrétü, de papircodex 1649-ből. Címe 's tartalma ugyanaz, melly az előbbié. Terjed 83 levélre vagy is 166 lapra. Régi barna bőrkötetére, csínra és irásbeli pontosságra közel sem hasonlítható az előbbi codexhez. Tapasztaltam benne némelly szavak és egész mondatok' hiányát. Különös az, hogy e' kéziratban a' reformált Constitutio' kiadójául (miként a' XXXIII-dik levelen és a' LXVIII-dik levél' tulsó oldalán olvasható) már nem Frater Rudinay János, hanem Frater Ebeczky Sándor, szintén Ferencz-szerzeti főnök neveztetik a' Clarissákra ügyelő biztosnak (mi ugyan a későbbi kor' tekintetéből állhat), de egyszersmind a' reformált Constitutio' fordítójának is, holott e' pásztori levélnek egész folyama szóról szóra ugyan az, melly Rudinay Sándorében volt. Hihetőleg tehát 1649-ben Ebeczky Sándor levén a' Ferencz-szerzeti főnök és biztos, a' könyv' irója (ki egyébiránt sehol sem nevezi magát) önkényéből cserélte fel a' főnök' nevét, valamint több helyen a' latin szókat magyarúl fejezte ki.

E' papircodex' végén a' pápai újabb rendelmények és bullák nem azon rendben írvák, mint a' hártyakéziratban, sőt hiányzik benne a' XIII-dik Gergely pápa' bullája és ama' papiriratok is, mellyek a' hártyacodex' függelékét képezik. Azonban e' papircodex' LXXIX-dik levele' két oldalán van egy rövid értesítvény: „Mivel hogy az Constantiai Conciliumban" kezdettel, melly a' hártyacodexben nincsen.

Mellyik convent' tulajdona volt e' codex, nem említtetik. Hihetőleg a' címlap' tulsó oldalának ama' helyén, melly kivakarás' nyomait árulja el, volt a' tulajdonos' neve írva. — A' kötés' hátulsó táblájának külső oldalán egyébiránt még olvashatók levén némileg e' tintával írt szók: „*Abatisa Valcouienka*" — könnyen meglehet, hogy e' kézirat a' zágrábi Clarissák' tulajdona volt, kik 1645-ben jöttek ide a' pozsonyi conventből, 's a' sz. Háromság' templománál épitett kolostort foglalák el; melly sejtelmet azért is alapítom e' körülményre, mivel e' codexet Litterati Nemes Sámuel (miként saját irata a' címlap' alján bizonyítja) Velenczében fedezé föl, 's tőle visszajöttekor feledhetlen emlékü cs. kir. főherczeg József Nádor Ő Fensége' engedelmével a' magyar nemzeti Muzeum' költségén vásároltatott meg 1842-ben.

A' III-dik codex ismét papirkézirat 1768-ból. Címe következő: *Szent Ferencz Atyánk Rendén Lévő Boldog Asszony Provinciájának Megyéjében Szűz Szent Klára Szerzetében Élő Szüzek Klastrominak Kezdete, Néhai, és mostani Állapottya Amint az Emlétett Provinciának Archivumábul A Szüzek Conventeinek Protocollumibul, és Egyéb Irásokbul, es Könyvekből Deák nyelven egybeszedte, és az után Emlétett Szüzek Kedvéért Magyar Nyelvre fordétotta P. E. K. 1768. Esztendőben.*

E' sürü folyóbetükkel csinosan írt 's 52 oldalra terjedő papircodex' irója szintén valamelly Ferencz-szerzeti pater lehetett; neve azonban kiírva sehol sincsen. — A' könyv' tartalma a' magyarországi Clarissák' történetét adja elő, szorgalmasan összeállítva régi 's újabb irományok és az irónak saját tapasztalata szerint. Érdekes még azért is, mert a' szerző a' Nyúlak vagy is Margit-szigetében volt 's a' nép által *fehér apáczák*nak nevezett domonkosi szerzetesnők' egybeolvadását a' nagyszombati 's pozsonyi Clarissákkal történeti egybeköttetésben terjeszti elő. —

Tulajdona volt e' codex a' pozsonyi Clarissa-conventnek; mi nemcsak régi kötéstáblájára volt írva, de kitünik a' 47—49. lapokon asszonyi kézzel 1775. mart. 20-kán magyar nyelven iratott 's a' kolostori börtön' megvizsgálatáról szóló hiteles bizonyítványból is, mellyet az említett conventben Mária Terézia Ő Felsége által rendelt küldöttség' tagjai, kik között Barthodeszky Szidónia perjelnő és Korlátkeőy Magdolna apátnő is aláírvák. E' bizonyítványban olvasható, hogy a' perjelnő csak *tisztelendő szűznek*, az apátnő ellenben *nagyságos főtisztelendő fejedelemasszony*nak címeztetett. — Az 51. 's 52-dik utolsó lapokon végre 1751-től kezdve 1770. aug. 10-ig a' conventben 's templomában történt nevezetesebb egyházi ünnepélyek 's események vannak asszonyi kézzel följegyezve. — Végső függelékül egy helylajstrom' rövid latin kivonata olvasható, melly a' Margit-szigetnek múlt század' közepe táján (midőn a' budai Clarissák' birtokában volt) állapotáról tesz említést. Ez irat a' folyó századra mutató puszta másolat.

E' codexet 1852-diki január' 20-kán vevé meg a' magyar nemzeti muzeum néhai Jankowich Miklós' örököseitől. Csínosan írt 's bekötött másolatát azonban a' muzeum már Jankowich' első gyüjteményében vette át.

A' IV. Codex, mellyet különös érdeke miatt legelőre kellett volna bocsátnom, egy háránt 16-od rétü hártya-codex a' XIV-ik század' első tizedéből, vagy talán inkább a' XIII-diknak utolsójából; melly *magyar képes krónika* címet visel. — Áll 36 darab hosszú 16-od rétü és az ezek után álló 4-ed rétü hártyalevélből, mellyekre részint magyar és külföldi férfiak 's nők' arczképei, részint egyes épületek, várak, városok és tájrajzok vannak festve, — részint végre latin és magyar feliratokkal dísztvék. — 1851-ki junius' 18-kán vétetett meg m. n. muzeumunk' számára gróf Széchényi Lajos' alapítványából Csillagh Károly ügyvédtől, ki azt atyjától öröklé ugyan, de a' codex' egyéb körülményei felől nem volt értesítve. Midőn megvásároltatott, semmi boritéka nem volt; hanem csak a' lapok' balszélén szorosan összevarrva, 's a' varrás sürü enyvvel bekenve. Egy régi 's már enyészete felé hajló bőrtokba volt szorítva, melly a' közelebb múlt két századbeli munkára mutat, 's mellynek arany czifrázatú előtáblája' fejezetére nagy betükkel MAGYAR KRONIKA szókat nyomott a' könyvkötő. Mostani

kötését én készíttetém, 's régi czíme iránti kegyeletből „*magyar képes krónika*“ czímet adék neki, megtartván emlékül régi tokját is.

E' magyarhoni codexet maga nemében egyetlennek tartom, nem emlékezvén, hogy nálunk valahol hasonló léteznék. Régiségét bizonyítják a' XIII. század' végére mutató latin feliratok, és a' festmények, kivált arczképeknek régi modora 's kopottsága. — A' levelek' sarkaiba beszorult arany 's ezüst porszemeket is találtam még; miről gyanítom, hogy az előforduló nevek' kezdő betűjei eredetileg arany 's ezüsttel voltak díszítve. Irásneme többféle kerül elő; más kéztől látszanak lenni a' személynevek, mástól a' résznyire szent irásbeli szövegek, mástól a' tájképek és épületek' nevezetei, ismét mástól a' később időbeli magyar irások, és a' latin chronosticonok.

Mi a' festvények' becsét illeti, úgy látszik, hogy a' festész a' művészet' magasabb fokáig nem emelkedett, 's csak természeti hajlama volt egyedüli mestere. 'S habár az arczképeket, mellyeket közöl, nem mind festé is természet után, annál hitelesebbeknek tarthatjuk a' későbbi arczképek 's tájfestvényi tárgyakat, mellyeket hihetőleg vagy már akkor létezett eredeti festvényekről készített, vagy saját szemeivel látott. E' festvények, névszerint az arczképek, többnyire az Árpád családi királyok és leginkább IV. Béla és három utóda' korára vonatkoznak; csak egy arczképet lehetne Venczel király' idejére szorítani; miről azonban lehetséges, hogy még az is III. András alatt festetett. És így, miután a' vegyes uralkodó családokból egy király' képe sem fordul elő benne, minden egyéb személy' arczképét is a' XIV. század előtt élt egyéneknek kell tulajdonítanunk. — Sajnálni lehet egyébiránt, hogy későbbi évek alatt nem egy, hanem több avatatlan kéz megújítván a' talán színöket vesztett 's elhalványúlt képeket, eredeti valóságuk nemcsak megrongáltatott, hanem el is torzíttatott. Az eredeti festész' műveit a' halvány veres festék jellegezi; az élénkebb, kivált sötétebb veres és rózsaszínek későbbi kézre mutatnak.

Azonban nem akarom további hosszas bevezetéssel fárasztani a' t. academiát: megkezdem inkább a' képek' magyarázatát, 's folytatom lapról lapra.

1-sö lapon. Buda város és vidéke a' mostani Pest' éjszaki oldaláról tekintve. A' tájrajz már nagyon homályos és kopott, mi a' könyv' boritéknélküliségének tulajdonítható leginkább. A' Gellért-

hegy alatti torony éjszak felé, kivált nagyitó üveggel még jóformán kivehető. Ez lehetett ama' sz. Erzsébet' temploma, melly a' Gellérthegy' tövénél állott, 's mellyről Schier Xystus gyanítja, hogy talán Magyarországban a' legrégibb egyház volt. — Felirat e' lapon goth betükkel: Buda an adu dn Mo ter p. Q (Buda anno adventus Domini millesimo tercentesimo primo). A' végső Q valamelly siglának tekinthető.

2-dik lapon. Rövid de olvashatlan (talán német) irat apró betükkel: Leūtendes cap; m̄ mınt geoh meech.

3-dik lapon Simeon (Symeon) vagy talán Sempronianus budai prépost' mellképe ez irattal: Symeon (vagy Sepron[s]) ppost bud (Simeon, vagy Sempronianus, praepositus budensis). Ezen kivül következő két rendbeli apró irat:

D. pr̄. mit[do] s. s. fr' filiu
Beata ũgo ostēdendo filiu
Mag̅[s] ẏ ostendēdo pot̄. di
uınitatıs sue mutādo
aq̄ ín uınū. t̄ sic cpetıt
tríb; festıuitatıb; hodiernis

azaz:

Deus pater mittendo Spiritum Sanctum super filium. — Beata Virgo ostendendo filium. — Magister Jesus ostendendo potestatem divinitatis suae, mutando aquam in vinum. Et sic competit tribus festivitatibus hodiernis.

A' másik irat:

b — Aurū sap̄ia īnuit̄ıabīlı
Thus oratio īccupıscīblĩ
Mirha rıgor m̄tıs īirascīblí

Azaz:

Aurum sapientia invitiabilis — Thus oratio inconcupiscibilis (azaz: igen ohajtható) — Mirha rigor mentis inirascibilis.

E' két felirat három király' napjára vonatkozik, mellyen a' cath. egyház Krisztusnak Jordánban kereszteltetését, a' napkeleti bölcsek által imádtatását, 's kanaani menyekzőben a' víznek borrá változtatását ünnepli, vagy is inkább ezekre emlékezik.

Ez alkalommal meg kell jegyeznem, hogy az e' codexben előforduló illynemű szövegiratok' nem mindig látszanak vonatkozni az ábrákra; miből gyanítom, hogy ezen szövegecskék majd

egy majd más kéz által a' könyv-tulajdonos' kérése' folytán emlékül irattak; 's ebből gyanítható is, hogy e' codex emlékkönyv lehetett. Az is lehetséges egyébiránt, hogy e' hártya-lapok' valamelly régibb codexből metszettek le (mit a' lapok' oldalán látható homályos vonalok után gyanithatni), 's az említett szövegiratok ama' codexnek maradványai voltak.

A' 4-dik lapon két templom látszik, 's inkább ecsettel mint tollal írva: aedes st Step bud — és — capel st Ener (Aedes sancti Stephani Budae — Capella Sancti Emerici). Budán igen sok templom volt valaha. A' várbeli boldogságos szüz' temploma pompás épületnek mondatik, 's ezt a' nép sz. István' templomának is nevezte, ámbár hibásan. De Schier Xystus szerint (*Buda Sacra* munkájában) volt egy budai külvárosi monostor is sz. István protomartyr' templomával; 's itt alkalmasint a' várbeli van festve. — Sz. Imre' kápolnájának nyomára nem akadhattam.

Az 5-dik lapon: két hős arczképe, mellyek között írva: Bathr̄ & syam. Lehet, hogy itt Báthor Opus, I. András és fija, Salamon királynak egyik hive, ábrázoltatik. A' *syam* szónak értelmét eddig kifürkésznem nem lehetett.

A' 6-dik lapon két épület látszik; fölöttük írva: Clsu st Erem — és — por capls (Clausura sancti Eremi, — és — porta capitalis). Az egyik rajz t. i. nyílt kapuval ellátott épületfalat mutatván, hihetőleg az előbbi kolostor' főkapuja ábrázoltatik). Budán voltak-e ezek (mi hihető) ? nem lehet meghatározni.

A' 7-dik lapon hegyes tájkép várral, 's más hegyen templom látszik. Jobb oldalról nehezen olvasható felirat, talán: „Te ſct Enercy ſtryg" (Templum Sancti Emerici Strigoniense), vagy inkább: Te ſcor P & petri Stryg (Templum Sanctorum Pauli & Petri Strigoniense), melly utóbbi a' szabad királyi városban parochia volt már 1294-ben, 's a' város' szélén állott, közel sz. Pál helységhez.

A' 8-dik lapon egy pompás templom e' felirattal: tem st Joan Stry (Templum Sancti Joannis Strigonii). Legfölül e' szövegirat: Seqū cfessiōē; sic̄ en̄i ait. cfessio t pl'i'tudo (Sequere confessionem; sicut enim ait confessio est plenitudo); Sz. János' temploma sz. Tamás külvárosban parochia volt, 's itt alkalmasint ez van rajzolva, nem pedig a' Conventus Hospitalariorum Sti Joannis Hierosolymitani crucigerorum, melly szent Istvánnak volt szentelve.

A' 9-dik lapon folytattatik a' most érintett szöveg : p̄ cfessiō; reddit iter ad uomitū p̄ror. (Post confessionem redit iterum ad vomitum priorem). Ez alatt látszik hihetőleg a' IV. Béla alatti Váncsa István esztergomi érsek' színvesztett mellképe 's előtte ez irat: Stepanu⁹ arch ep̄ps stry & reg paſ nry v. (Stephanus archiepiscopus strigoniensis et regni primas nostri venerandus). — Az érsekfő mellett jobbra illy forma de nehezen olvasható irat : Marc̃ (vagy Math) Cap V (Marci, vagy Mathaei Cap. V-to). — A' *Primas* szó már a' keresztyénség' első évezrede' közepén használtatott.

A' 10-dik lap üres.

A' 11-dik lapon Visegrád vára látható. Felirat : Plendburg pan (azaz : Plendenburg vagy Plindenburg Pannoniae. Így nevezék t. i. a' németek Visegrádot).

A' 12-dik lapon látszik az öreg Salamon, vagy hihetőbben atyja, I. András király' képe; mellette újabbkori, talán XIV. vagy XV. századi chronosticon : SaLaMon reX VIrIbVs CessIt reg(num). E' fölött régi apró betükkel e' szövegirat : ïta báta maĩa totū mūdū illuīauit (Ita beata Maria totum mundum illuminavit). — A' chronosticon 1173-ra mutat; de Salamon 1074-diki mártius' végén veszté el Czinkota és Mogyoród között nagybátyjai Geiza és László ellen a' csatát, és ezzel a' koronát is.

A' 13-dik lapon egy fiatal herczeg az arany almát tartja baljában, melly mellett a' festész' ecsetïrata : h r̄eg fylyv⁹ neo coron (hic regis filius neo coronatus). Ezekből gyanitható, hogy a' festész az előbbi lapon látott öreg királyban nem Salamont, hanem atyját Andrást, e' fiatalban pedig Salamont akará ábrázolni, 's a' chronosticon' későbbi irója csak hely' szüke miatt irá szövegét András' képe mellé. — Az utóbbi 13-dik lapon, fölül, még e' szöveg : hoīes dīcunt᷑ sc̄ī q2 cāp ad celū hn̄t. t. ad celestia. s; p̄crēs (Homines dicuntur scilicet, qui caput ad coelum habent et ad coelestia, seu peccatores). A' herczeg és arany alma között keresztben irva, de már nehezen olvasható : querite Deum.

Megjegyzendő, hogy e' fiatal Salamon és az öreg király viselik leginkább magukon, valamint az ezután következő néhány tájrajzok ama' sárgás veres színeket, mellyek az eredeti festésztől származnak.

A' 14-dik lapon. Két nagy templom e' föliratokkal : Claustr cv̄p bud — és — ēcl st. Pet (Claustrum cum praepositura budensi

— és — Ecclesia Sancti Petri). Fölül a' két épület között e' szöveg : festinauítq; ī domū t fleuit. cmota sī uiscera eî sup frē; suū. (Festinavitque in domum & flevit : commota sunt viscera eius super fratrem suum). Budán több prépostság volt; itt hihetőleg ezeknek egyike, talán B. M. Virginis van értve. — Sz. Péter martyr' temploma a' várhoz közel külvárosi magyar parochia volt, mellyet saját költségükön a' magyarok építettek, 's benne az isteni tisztelet magyar nyelven tartatott. — Óbudán is volt egy pompás templom sz. Péter és Pál' tiszteletére.

A' 15-dik lapon fölül e' szöveg : colaphos p uno d'narıo. Quare go mihı nō uultıs sustınẽ, (Colaphos pro uno denario. Quare ergo mihi non vultis sustinere). Ez alatt : „Margyth reg abat yn̄s lp̄rum (Margitha regina abbatissa insulae leporum). Jobbra Margit herczegasszony 's apátnő' arczképe; utána keresztben : fylia reg vre b (Filia regis Ungariae Belae).

A' 16-dik lapon két templom látszik. Feliratuk : par Step bud — és — Cap Eccs bud (Parochia Stephani budensis — és — Capitularis Ecclesia budensis). Itt alkalmasint sz. István protomartyr' külvárosi monostora, és az óbudai káptalan' temploma értetik.

A' 17-dik lapon Lázár prépost' arczképe e' felirattal : Laza^{r} ppost^{r} āra; pēr (Lazarus praepositus aradiensis pater). — Itt a' megrövidített *ara* alatt, mellynek első *a* betüje fölött is már rövidítésjel látszik, mit kelljen érteni, aradiensium, vagy arcis vagy más *patert*-e, nehéz meghatározni.

E' lap' jobb oldala' felrészén több rövid mondatokból álló apró iratú szöveg van, mellyet kibötüzni igen nehéz, ú. m. q̄ ē trıa. ınq̄ scı̄ oıa possidentes ad^{e} uē t felıcıt̄ possıdētur. Debēt t uıdere ad orıentē. t X̃ respicere. Zach. V. Ecce u orıēs nom̄ eî. Jtē ad orıentē. cs̄ıderando ortus sui uılıtatē. Jtē dt respicē ad occidētē t ad suū t alıor. fınē. ecĉ. Memorare nt. tc. Cū enī morıet̄ hō. hr̄ditabıt. sp. b. tu. Cū mlıs annıs uıxıt ho tc. — Azaz : Quare ergo trina inquiunt, scilicet : omnia possidentes a Deo, vere et feliciter possidentur. Debent etiam uidere ad orientem, et Christum respicere. Zach. V. (Ez a' citatio hamis). Ecce vir oriens nomen eius. Item ad orientem, considerando ortus sui vilitatem. Item debent respicere ad occidentem et ad suum et aliorum finem. Eccles. Memorare novissima tua etc. Cum enim morietur homo, hereditabit serpentes, bestias et vermes. Cum multis annis vixit homo etc.

A' 18-dik lapon tájkép 's város. Balra oldalvást a' felirat nehéz olvasatú, talán : Arx Wacy sup (azaz : arx Vaciensis superior, — vagy — arx Vacium supra Budam).

A' 19-dik lapon Henrik . . . . . püspök' mellképe. Fölirat: Heynryc' Epp' asnıs pr (Heinricus Episcopus . . . . . pater vagy praelatus). Legfölül e' szöveg, mellyet nehéz megfejteni : n notabl'e úbū ꝛecc' leg'. Tamq̃dom' (Talán : Nam notabile verbum in ecclesia legitur, tamquam domi). Micsoda Henrik vagy Imre püspököt kell itt érteni, nem lehet meghatározni.

A' 20-dik lapon XIV. vagy XV. századi magyar irat:

A' tiztölendœ zent atyā
emböröknec mutathya
hol uan a buldog sz: anya. n. 33

A' 21-dik lapon két hősnek mellképe e' föliratokkal :

Zobr̄ dux -- és Prÿn' es soc

(Zobor dux et princeps ejus socius).

A' 22-dik lapon 1249-re, tehát IV. Béla' idejére mutató chronosticon : BeLa Coro reX InCIpIt ILLe VInCere qVI proVIDIt ConsVLto ne VInCatVr a hoste nō *pa* (talán : a hoste nostro patriae). Minthogy Béla országlása' kezdetén 1235-ben koronáztatá meg magát másodszor, a' fennebbi chronosticon' évszáma ide nem alkalmazható.

A' 23-dik lapon : Béla király' mellképe. Fölirat : Bela apost reg nry (Bela apostolus regni nostri). — IV. Béla' érme után 's az előbbi chronosticon szerint itélve, e' kép IV. Bélát ábrázolhatja. — A' lap' alsó szélén jobbra még e' betük láthatók : t hm bon̄ (talán: et homo bonus).

A' 24-dik lapon e' magyar szöveg : Jutanac Kahnan var capitȳahoz es kerenec menedoghhelet felele eō = az en hazam te hazad, meg elok, — semibe megfogatcoznȳ nem fogtuc. Am. (azaz : Jutának Kánaán vár kapitányához, és kérének menedékhelyet. Felele ő : „az én házam te házad; míg élek, semmibe megfogyatkozni nem fogtok." Amen). — E' szöveg vonatkozni látszik Bélának menekülésére vagy Dalmátországba, vagy a' Sajó melletti ütközet után Turócz várba Ivánka, a' Forgáchok' ős atyja' birtokába, hova ütközet után Forgách János 's András' segedelmével menekült a' király.

A' 25-dik lapon két pompás egyház látszik e' feliratokkal:

ecl cath bud — és — ecl fylia bud (Ecclesia cathedralis budensis — és — ecclesia filia budensis). Ez talán inkább mondható az óbudai káptalan' templomának, mint amaz a' 16-dik lapon.

A' 26-dik lap üres.

A' 27-dik lapon Pest, Buda és Óbuda városok' tájképe. Feliratok balról: Pestyn — jobbról: bud ue pr (Buda uetus praesens, — vagy — pro praesenti).

A' 28-dik lapon Verner László budai biró' mellképe. Fölirat: Ladisl^{s} Uer̃ner Judex bud^{e} pp^{s} (Ladislaus Vernerus judex budensis pro praesenti).

Ez a' Verner László sem Venczel sem Ottó király, hanem Robert Károly' pártjához szított. Ezt a' Budán mulatott öreg cseh király Venczel megtudván, Vernert a' birói hivatalról letette, bezáratta, 's helyébe Petermann nevü birót nevezvén, Vernert magával vitte prágai fogságba; honnan a' fogoly az öreg és ifjabb Venczel király' holta után, használván az ott kiütött országos zavart, megszökött, és haza érve, Csáky Jánossal 's barátival szövetkezvén, 1307. jun. 1-jére viradó éjjel, csütörtökön berohant a' budai várba, hol a' Robert Károly' elleneinek ismert polgárokat a' dühöngők felkonczolák; Petermann biró félmeztelen megmenekülvén elölök, más napon a' városi tizenkét eskütt' kettejét, Hermann Mark és Márton mestert lófarkhoz kötözve a' város' utczáin hurczolák, azután elégették, javaikat pedig Verner' számára lefoglalták. Végre a' Robert Károly ellen működött papokat fogván el, kezeik- 's lábaikat öszvekötözék, 's Tamás esztergomi érsekhez küldék, hol mély tömlöczben nyomorult éhhalállal vesztek el. Így beszéli Turóczi P. II. C. 85—86. Utána *Buday* és *Fessler*.

A' 29-dik lapon két pompás épület van. Feliratok: caste sup bud — és — dom reg bū (Castellum supra Budam, — vagy — superius Budae — és — domus regia budensis).

A' 30-dik lap üres.

A' 31-dik lapon két templom. Föliratok: Paroh bud — és — Claust Jac bud (Parochia budensis — és — Claustrum Jacobi Budae). — A' harmadik fölirat: reg dus in arce bud (regia domus in arce budensi) üres helyen áll. Sz. Jakab apostol' kolostora 's parochia a' császárfürdőn túl állott; mellyik szerzeté volt, nem tudatik.

A' 32-dik lap üres.

A' 33-dik lapon Margit-sziget látszik. Föliratok, balra : Insvla bud w m (Insula budensis virginis Margaritae). Fölül a' lap' közepén : Insul fratrum — vagy talán : sublatum. — Itt az újabb ecsetelés nagyon szembetünő.

A' 34-dik lap üres.

A' 35-dik lapon két főpap' mellképe van : Colom. reg fyl^{s} — és — Nykolau^{s} arch Epp̄s stryg & reg paf p̄v (Colomannus regis filius), hihetőleg III. András' természetes fija . . . . . és a' Kún László király alatt élt Darabos Miklós (de genere Nádasd) primás érsek „Nicolaus archiepiscopus Strigoniensis & regni primas pater venerandus."

A' 36-dik lap üres.

A' 37-dik lapon Győr város' tájképe. — Fölirat : Civ. rea Jaurynya (Civitas regia Jaurinia).

A' 38-dik lap üres.

A' 39-dik lapon két templom. Föliratok : ecl Cath javr — és — paroh javr^{s} a post fund (Ecclesia Cathedralis Jaurini — és — parochia jaurinensis a praeposito fundata).

A' 40-dik lap üres.

A' 41-dik lapon két mellkép. Föliratok : Dyony^{s} Epp̄s stryg & reg paf nry — és — Toma^{s} pryor st Joan hyer. bud (Dionysius Episcopus strigoniensis et regni primas nostri — és — Thomas Prior sancti Joannis Hierosolimitani Budae).

Itt az iró alkalmasint elhibázta a' nevet; mert azon korban, midőn e' könyv' festményei készültek, Dénes esztergomi érsek nem volt : de élt egy Dénes nevü győri püspök III-ik vagy is Kún László alatt; 's minthogy a' kép papi öltözetet mutat, nem lehet mondani, hogy talán a' IV. Béla alatti Hederváry Dénes vagy más hasonnevü nádorra vonatkozhatnék a' fölirat.

A' Johanniták vagyis keresztes vitézek' temploma (Sti Joannis) Felhéviz nevü külvárosban állott Budán a' császárfürdő' táján, tehát közel a' káptalani főegyházhoz.

A' 42-dik lapon ismét egy chronosticon : ALeX ab EsthVr. est, eras, & sIs Constans fIDeLIS Deo RegI patrIae et LegI. (Az ezután álló : *vixit nory pgyiv* nem fejthető meg). A' chronosticon 1271. számra mutat.

A' 43-dik lapon két hős' mellképe e' föliratokkal : Esth̄r dux & fratr opr & p soluit ius̄ — és — Tolok̄y po p̄m (Esthur dux et

frater oppressus et poenas soluit iustas — és — Tuloky vagy Tyloky poloniae princeps. Ha egyébiránt e' megfejtés megállhat). Lehetséges azonban, hogy ezek kúnok vagy jászok voltak. Horvát István szerint létezett a' XIV. században Thekele, vagy Thekule-nemzetség honunkban; 's egy oklevél szerint somogymegyei Teluky nevü falu 1271-ben jutott végintézet' folytán a' budai fehérapáczák' birtokába.

A' 44-dik lap üres.

A' 45-dik lapon két főpap' mellképe. Föliratok: Matyas Epp^{s} stryg. re pr — és — Georgūs Epp javrēn pr (Mathias Episcopus strigoniensis, regni primas — és — Georgius Episcopus, jaurinensis praelatus). Mindkettő IV. Béla' oldalán a' Sajó mellett veszté életét.

A' 46-dik lapon 1232-re vonatkozó chronosticon: CaVe DVX ne sIs praeCoX In praeDa ap̄ (talán anno praesente).

A' 47-dik lapon két hős' képe íjakkal. A' föliratok közől egyikéből csak *Tath* olvasható — a' másik: Belucha dux es p pres (talán: Belucha dux exercitus pro praesenti).

Magyarok, kúnok, tatárok vagy lengyelek voltak-e, meghatározni nehéz.

A' 48-dik lap üres.

A' 49-dik lapon két mellkép. A' föliratok' egyike: Benedikt^{s} Epp^{s} varad nr (Benedictus Episcopus varadinensis noster). — A' másik: Nykolau^{s} ps reg ecance nry reg. nehéz olvasatú; itéletem szerint így lehetne megfejteni: Nicolaus praepositus, regius et cancellarius nostri regni. Csak az a' baj, hogy ez a' Miklós világi öltözetben 's buzogánynyal van festve. Azonban, miután a' szomszéd arczkép IV. Béla alatti váradi püspök Benedekre látszik mutatni 's Miklós nagyszebeni prépost és alcancellár részt vett a' Sajó melletti ütközetben, nem lehetlen, hogy itt ő van értve, habár hősi jelmezben.

Az 50-dik lap üres.

Az 51-dik lap két Frangepán-hőst ábrázol, hihetőleg Ferdinándot és Bertalant, kik IV. Bélát visszakisérték Dalmátországból. A' fölirat: Frangepan fratr ıj (Frangepanii fratres duo).

Az 52-dik lap üres.

Az 53-dik lapon két mellkép. Föliratok: Yon̄s reg pol cos — és — Ling^{s} (vagy Lung^{s}) dux reg tp̄o pal (Joannes regni po-

loniae comes — és — Lingius (vagy Lungius) dux regius et Poloniae Palatinus). Itt az irás nehezen olvasható.

Az 54-dik lapon e' magyar szöveg : „Zent Atyā naponked zegenoc aruac, es zarandoknak asztalt ad vala, mert"

Az 55-dik lapon két templom, e' föliratokkal : temp St Mart Cepus — és — dom pat kart a reg rest (Templum Sancti Martini Scepusiensis — és — domus patrum Carthusianorum a rege restituta).

Az 56-dik lap üres.

Az 57-dik lapon két, hihetőleg galicziai orosz férfiú' eltorzított képe, következő, nehezen olvasható föliratokkal : Ladimyr pps socer Matr — és — Podr̄hr Mater̄ dux ēds. (Ladimirus princeps socer Matr... — és — Podehradus Mater... dux et dominus). Talán ama' krakkói Vladimir herczeg' képe értetik itt, ki 1241-ben a' tatárok ellen megütközött, de szerencsétlenül. A' másiknak neve hihetőleg Podehradus; kire azonban az akkori évkönyvekben nem akadhattam.

Az 58-dik lapon e' magyar rímes szöveg :

O kegotlen Tatoroc
oda uagnac a uaroc
a nemes Urasagoc
a segon iobagoc
ȳfyoc es leanioc
ty kegotlen Satanoc
pokolboly hoheroc
iv̄yon (jöjön) ratoc az atoc
Amen

Az 59-dik lapon hihetőleg V. István király 's a' királyné, kún Erzsébet', kit némelly irók Kuthen' leányának tartanak, arczképei. A' föliratok : Stefan̄ reg apo nry & reg̈in nrae (Stephani regis apostolici nostri et reginae nostrae).

A' 60-dik lap üres.

A' 61-dik lapon Krupina vagy is Korpona város' rajza e' fölirattal : Civit̄ reg̈ Cru p̄ a reg rest (Civitas regia Crupina a rege restituta). Krupina tót neve Korponának.

A' 62-dik lapon e' chronosticon : FVIt reX CVtenVs proMIssIs non serVatIs saCratVs rap̄in(is). — E' chronosticon' nagyobb számbetüjiből ugyan csak 1239. év jő ki, holott 1241-nek kellene lenni; de ha a' kis betükkel írt rapinis szónak két I betüjét is számitjuk, kijő az 1241., midön Kuthen megöletett.

A' 63-dik lapon Kuthen' torzképe és csinos leányaé látszik. Közöttük e' fölirat : Cutenu' dux & fylia.

A' 64-dik lapon két templom van. A' föliratok : tem epple quinq — és — capel Andr (Templum episcopale quinque-ecclesiense — és — capella Andreae).

A' 65-dik lapon hegyes vidék pompás templommal. A' fölirat : Cat Quīnqecl (Cathedralis Quinque-ecclesiensis). A' festés kézzel foghatólag új, 's roszul javított.

A' 66-dik lap üres.

A' 67-dik lapon van hihetőleg Kún vagy is III. László király' és hitese Izabella vagy is Erzsébet' szép mellképe e' fölirattal : Ladīslaus rex & apost regna nrȳes, B' (Ladislaus rex et apostolica regina nostra Yesabella). Az utolsó nagy B' értelme nem magyarázható.

A' 68-dik lap üres ugyan, de jobbra a' lap' alján e' szó irva : iniqtatē (iniquitatem).

A' 69-dik lapon III. András király 's hitesének mellképe e' fölirattal : Andreas ap rex & regy nr ag (Andreas apostolicus rex et regina nostra Agnes).

A' 70-dik lap üres.

A' 71-dik lapon Eger akkor királyi város' tájképe. Fölirat: Cyv. reg. Agr. (Civitas regia Agria).

A' 72-dik lap üres.

A' 73-dik negyed rétü de összehajtogatott lapon a' Duna' jobb és bal mellékének (a' Csalóközzel és Balatonnal együtt) földképe látszik; mellyen 19 torony vagy templom, ugyanannyi helység' jele. E' mü talán legcsekélyebb e' gyüjteményben. Legfölül a' fehérre hagyott lap három mezőre van osztva veres vonalokkal, mellyeknek mindenikén négy-négy, de már igen nehezen olvasható város, neve irva, ú. m.

Pysony(um)	Plindenb(urg)	Zollyum
Haimburga	Buda et Pest	Bystryz
Javrynya	Alba reg(ia)	Crupyna
Istrigony(um'	Qnq eclsiae (Quinque ecclesiae)	Crepniz

Az itt előforduló némelly német helynevekből gyanítani lehet, hogy a' tájképek 's e' földrajz' festője nem magyar, hanem német, 's talán (minthogy a' szepesi némabarátok' templomát is lefesté) valamelly carthausi szerzetes lehetett.

Mellyek után mai közleményemet befejezvén, kivánom, vajha

hasonló régi képes codexek közől még többet is fedezhessünk föl, kivált honunk' történetére vonatkozókat. 'S ha ehhez még egy ohajtást csatolhatnék, az volna, hogy bár az illy codexekben előforduló személy- és helynevek' könnyebb meghatárzásaul olly igen szükséges és régen kivántatott egyetemes magyar történeti nagy szótárnak elkészitését a' magyar academia szintén olly feladatul tüzné ki, miként a' magyar nyelv' nagy szótárának létesítéséről bölcsen intézkedni szíveskedett. Óriási munka volna ugyan, de az academia' érdemkoszorúja újabb hervadhatlan bokrétával díszittetnék.

— A' *titoknok*, mint a' régi magyar nyelvemlékek' ügyével megbizott rendes tag, végéhez közelitvén a' folyó academiai év, az ennek lefolyása alatt általa készíttetett, következő *magyar codexmásolatokat* adta be, ú. m. 1) *Gömöry-codex*, 1516-ból; 2) *Horvát István-codex*, 1522-ből; 3) *Vitkovics-codex* 1525-ből; 4) *Kazinczy-codex* 1526, 27, 41-ből: mind ezeket a' m. nemz. muzeum' könyvtárából másolva. 5) *Patay-féle pataki hymnarium*, a' reformátusok' sárospataki collegiuma' könyvtárából. Végre bemutatta a' muzeumi *Érdy-codex*-nek eddig kész (két harmad) részét, abbeli reményét fejezvén ki, miszerint a' magyar codexek' ezen legnagyobbika még ez év' lefolyta alatt végkép elkészülend. Mik kedves tudomásul vétettek.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, JUL. 17. 1854.

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: *Balogh, Bugát, Érdy, Gebhardt, Győry, Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Petényi, Székács, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

PAULER TIVADOR lt

a' kalózokról értekezett a' következőkben:

I. Az évek' hosszú során át gondosan megőrzött europai béke alapjaiban megingattatott, a' diplomatiai alkudozások' csendes folyamát nagy részt fegyverzörej váltotta fel.

Tengeren, szárazon, Europában, Ázsiában harczmoraj hallatszik, és a' két világrészt átható mozgalom' utóhullámzatai Sína, Japan' vizein, a' csendes-tenger, Brasilia' partjain válnak érezhetőkké.

Nem cselekszem talán annál fogva időtlenül, ha a' tisztelt academia' figyelmét a' *harczjog*' egyik érdekesebb és pedig olly tárgyára irányzom, mellyre nézve a' jelen hadjárat lényeges és pedig az igazság' elveinek megfelelőbb gyakorlat' kiindulási pontjául szolgált.

A' harczjognak, mondám, mert, habár e' két szó' alkotó eleme, a' physikai erön gyökerező harcz, és az ember' felsöbb, szellemi természetén alapuló jog, mellyet már *Homer* isteninek nevezett, némi ellentétben lenni látszanék, megvannak annak daczára a' harcznak is saját, az ember' észszeres természetéből folyó szabályai.

Az erőszak' alkalmazása az ész által, csak mint a' sértett jogok' utolsó védeszköze, minden enyhébb eszközök' hiányában javaltatik, és ekként már végczélja által korlátoltatik, bizonyos határok közé szoríttatik.

Ezen, az ember' szellemi természetéből eredő igazságot sejdíték, habár homályosan a' legbarbárabb népek, mellyek a' harcz' tüzében is érzék a' közeledés, kiengesztelödés' szükségét, és azt bizonyos jelképek, a' vallás' ernyözete alatt álló harczszabályok által kivánák lehetségesíteni.

Azon némellyek által felállított elv: „Mars exlex" sokkal inkább ellenkezett a' romlatlan kedélyekben nyilvánuló jogérzelemmel, mintsemhogy általános érvényre emelkedhetett volna.

Tanusítják azt az ó, közép és újkor' történetlapjai.

A' *sinaiak*' békére irányzott régi intézményeinek szelleme szende harczszokásaikban is mutatkozik [1]).

A' *héberek* kegyetlenségök mellett, szabályként ismerék el a' harcz-üzenet, a' békés kiegyenlítés' ajánlatának szükségét; és csupán hét eredeti örökös ellenségeik és az amalekitákra nézve azt némelly esetekben fölöslegesnek tarták; csatában az elhelyezést úgy intézék, hogy az ellenségnek menekvésre helye vala, és az elesték' eltemettetését emberi kötelességöknek tekinték.

A' *indusok* a' vitézséget legfőbb erénynek tarták, de törvényeik a' harcz' módját határozott szabályokkal irák körül; ezek szerint mérgezett, tüzes nyilakkal élni, szekérről gyalogot, alvót, fegyvertelent, sebesültet megtámadni, kegyelemért esdeklöt bántalmazni, templomokat, lakhelyeket feldulni, pusztítatni tilalmasnak tartatott [2]).

Zoroaster' törvényei a' háború körül mitsem rendeltek, a' *perzsák*' eljárása azért ingatag volt, de annál világosabb nyomaira akadunk a' harczjognak a' régi *görögöknél.*

[1]) *Müller:* Geschichte d. Völkerrechts in Alterthum. Leipzig, 1848. 46. lap.

[2]) *Menu:* Törvénykönyv. VII. 89.

A' harcz-üzenet föltétlenül szükségesnek tartatott; a' spartaiak' barbar szokásai mind inkább szelidültek; a' *chalcidaei*ak és *krétaiak* közt bizonyos fegyverek' használata, általában pedig a' legyőzött, de jobbját nyujtó ellenségnek megölése tilalmas volt.

Mit mondjak a' *romaiakról*, kiknél a' *fecialisok*' testülete őrködött a' nemzetközi jogviszonyok fölött, különösen hogy a' háboru igazságosan folyjon : „Ut purum piumque sit duellum."

Innen az elégtétel' előleges szorgalmazása, a' harcz-üzenet' ünnepélyei, a' megadás' szabályai, mellyek' megsértése „facinus"-nak tekintetett; miért is *Camillus* nem kételkedék állítani : „Sunt belli etiam sicut pacis iura, iusteque non minus, quam fortiter bella gerere didicimus" [1]).

Habár pedig mind ezen szabályok inkább nemzeti és vallásiak, mint nemzetköziek voltak, mégis a' háború' korlátozása iránt nyilvánuló jogérzelem' mindannyi bizonyítványaiként tünnek fel.

A' *középkor*' első szakában, a' folytonos harcz' dulásai közt némi visszalépések történtek; de nem sokára a' *keresztyén* vallás' szende szelleme, a' római *pápák*' befolyása, majd a' *lovagiasság*' dicső intézménye, e' kor' legbecsesb tüneményeinek egyike [2]), mellynek elvei szerint nem a' győzelem egyedül, hanem annak becsületes nemes kivívása tekintetett a' vitéz férfi' feladványának, kezdék gyakorolni jótékony hatásukat; mihez a' középkor' alkonyán már kevésbbé nemes tényezők' közremunkálása járult, minthogy a' zsoldosok főleg Olaszországban, miután már az egyik már a' másik fél mellett harczoltak, önérdeköknél fogva egymás iránt kölcsönös kiméletlel viseltettek; miből megmagyarázhatókká válnak több egyébként alig felfogható harczesemények, mint az 1448. évi *caravaggiói* csata *Sforza Ferencz* milanói herczeg és a' *velenczeiek* közt, mellyben az utóbbiak tökéletesen megveretvén, egyetlen egy embert vesztettek, míg a' többiek a' proveditorével együtt hadi fogságba estek [3]).

Az *újkorban* mindazon okok, mellyek a' nemzetközi jog' fejlődését, az europai állodalmak' szorosabb viszonyzatát, a' szer-

[1]) *Livius* : V. 27.

[2]) *Rotteck* : Allgem. Geschichte. V. 19. l.

[3]) *Leo* : Geschichte der italienischen Staaten. Hamburg, III. k. 152. l.

zödések és szokások által biztosítottabb jogállapotot idéztek elé, hatottak a' harczjog' határozottabb, emberiebb gyakorlatára.

Elősegíték nagy mértékben azt az uralkodó házak' vérrokonságából származott kötelékek és az állandó hadseregek' felállítása, melly valamint egyrészt az ellenfélben egyenjogú, hason foglalkozású harczos' elismerését eredményezé, más részt a' fegyelem és hadigazgatás' czélszerűbb, szigoruabb kezelése által, a' harcz' bajainak gyérülését szülé.

Végre nem csekély érdeme volt e' részben a' nemzetközi jogtudomány' müvelésével foglalkodó férfiaknak; mert, habár *de Groot* és utódjainak szava gyakran elhangzott a' harcz' férfiai' tanácsa és táborában, mégis az igazság' elveinek tisztább felfogása és terjesztése által szilárdult közvélemény' útján sikerült leginkább a' harcz' folyama alatt bizonyos jogszabályokat érvényesíteni, és a' jogszerüség' varázs erejével olly tekintélyre emelni, hogy nagyobbal az állodalmi hatalom' egész befolyása, törvényszékei' itélete által istápolt polgári törvények sem bírnak.

II. A' harczjog' szelidülésének következményei azonban nem mutatkoznak egyaránt a' *szárazföldi* és *tengeri* háborúban.

Mert míg *szárazföldön* a' magánvagyon' kimélése harczszokási elvként áll, minél fogva csak némelly esetekben kivételkép engedtetik meg a' zsákmányolás, névszerint a' hadi fogságba került harczosok' ingóságaira nézve, vagy a' harczszokás ellen cselekvő lakosok' megfenyítéseül, visztorlásúl, vagy végre rohammal bevett várakban, egyébként pedig legszigorúabban tilalmaztatik; addig *tengeren* az ellenséges vagyon' lefoglalása általán gyakoroltatik; és a' harczjog' szigora alól csupán a' halászbárkák, a' hajótörést szenvedettek a' francziák' amaz elve szerint: Tisztelet a' szerencsétlenségnek! végre a' tudományos kutatásokra kiküldött hajók vétetnek ki, mint legújabban a' britt kormány a' *Franklin*féle kutatásokra kirendelt hajókat 1855. évre visszaparancsolván, minden ellenségeskedésektől eltiltá, miután rendeltetésöknél fogva a' müvelt nemzetek' szokásai szerint ők sem esnek azok alá.

Az előbbi elv' okát mí nem találjuk *Jakob*bal azon körülményben, mintha a' háború egyedül a' kormány' ügye lévén, a' magánpolgárok és azok' vagyonát nem érdekelhetné; mert ha az történetileg némellykor állana is, az állodalmi élet' olly állapotjára utalna, mellyet szabályszerűnek el nem ismerhetni; ha az állodal-

mat szerves testületnek, polgárait élő tagjainak tekintjük, kik a' jogi kötelék, honszeretet és érdekközösség' kapcsai által egybefüzve közös akarattal és erővel egy czél felé törekszenek: akkoriban őket az állodalom' harczaiban közönyöseknek vélelmeznünk nem lehet, illyen az államélet' rendszerinti állapotjával össze nem egyeztethető vélelemből olly nagy fontosságú jogi következtetéseket származtatni nem szabad.

Helyesebben azon elv' alapját az igazság és eszélyesség' követelményeiben találjuk, mert amaz az ellenségeskedéseket csupán a' harcz' czélja, a' hadi működések' elérésére szükséges közegekre szorítja, millyennek a' magán vagyon' pusztítását nagyon ritkán tekinthetni; emez pedig mindazon eszközöket határozottan kárhoztatja, mellyek az ellenfél' visztorlásaira szolgáltatván alkalmat, a' háborúnak bajait mind két fél' békés polgáraira nézve még sulyosabbá teszik a' nélkül, hogy sikeresebb eredményre vezetnének.

A' *tengeren* meggyökerezett gyakorlat' igazolásaúl több okok hozatnak fel: nevezetesen [1]), hogy az ellenséges hajót hazája' területi[2]) részének, mintegy uszó szigetnek tekinthetni, mellyet annálfogva mint a' szárazföldi tartományokat elfoglalni szabad; hogy a' tartományok' megszállásának, hadiadó, sarczolás, takarmányoztatási, szállítási terheknek tengeren helye nincsen; a' kereskedelmi hajók' legénységében a' tengeri hatalom nevezetes' tényezője rejlik, és a' hajóhadak' egész használata némelly esetek' kivételével majd nem egyes helyek' ostromzárlatára, szárazföldi csapatok' szállítására szoríttatnék; valóságos oka azonban a' tengeri nemzetek' kereskedelmi féltékenységében, melly vörös fonalként az egész történeten keresztülvonul, és a' kereskedelmi rendszer' ama' hibás elvében található, hogy a' külkereskedés a' nemzeti gazdagság' legfőbb és legjelentékenyebb forrását képezi, mellynek megrontására a' kereskedelmi hajók' zsákmányoltatása legsikeresebb eszköznek mutatkozik.

Kezdetik a' zsákmányolás a' háború' kihirdetésével, ámbár némellykor bizonyos határidő tüzetik ki, melly előtt annak helye nincsen; mint legújabban Francziaország és Anglia hat, Oroszország négy hetet engedményezett az ellenségi hajóknak vissza-

[1]) *Wheaton*: Elem. du droit international. Leipz. 1848. II. 17. l.

[2]) *Zachariae*: Vierzig Bücher. IV. 112. l.

térésökre; kiterjed az ellenségi és semleges hajókra, mennyiben ezek a' harczszokással ellenkező kereskedést üznének; milly eltérők azonban e' tárgy körül a' gyakorlat' elvei, a' nemzetek' nézetei, és milly súlyos következmények származzanak innen a' semleges nemzetekre, más alkalommal bővebben fejtegettem [1]).

Hogy pedig czéljokat annál sikeresebben érhessék el, szorosan vett hadi hajókon kivül magányosok' hajói úgynevezett *kalózok* is zsákmányolási felhatalmazással láttatnak el, mellyeknek viszonyait a' nemzetközi gyakorlat' elvei szerint tüzetesen kifejteni, jelen értekezésemnek feladványa.

III. A' kalózlat' *történeti* eredetét a' középkor' harczias körülményeiben találjuk; azon időben, midőn szárazon, tengeren az erősebb' joga divatozott, a' fegyverforgatás a' férfi' legfőbb díszének tartatott, a' keleti és éjszaki tenger' vizein a' zsákmányolás' számos példáira akadunk; a' norman királyok' ifjabb fiai, kiknek atyjok után örökségül szárazföldi birtok nem jutott, *tengeri királyok*' *(Viking)* neve alatt bizonyos számu hajókkal tengeren kerestek kárpótlást, míg végre szerződések e' visszaélésnek véget nem vetettek [2]). A' XII. században Roeskildében *Wethemann*' vezérlete alatt társaság alakult, melly a' keresztyén hitü rabszolgák' felszabadításának örve alatt, 80-nál több hajót foglalt le, és a' nyert zsákmányt tagjai' osztalékának tekintette.

Még inkább történt az elkövetett jogsértések' megtorlásául; az egyesek önerejökkel kisérlék meg az elégtételt, ha nem sikerült, fejedelmök, községök' közbenjárását szorgalmazák; azok, ha eredmény nélkül maradt, alattvalóikat, polgáraikat visztorlásra hatalmazták fel külön levelek által, mellyek a' mint az ország' határain belül vagy kivül (extra marcam) található ellenségi vagyonra vonatkoztak, *megtorlási* vagy *kalózleveleknek* (lettres du represailles, lettres de marque; litterae marcales) neveztettek.

A' magánosok' védelmére eleinte gyakorlott kalózlást, már a' XIV. században Hollandia' grófjai a' keleti frízek ellen, a' kormány' érdekében kezdék alkalmazni, megengedvén különös felhatalmazványok által a' tengeri zsákmányolást; és ámbár az innen eredt visszaéléseket leginkább a' hanza városok sinylék, mégis

[1]) A' nemzetek' semlegességi viszonyai. Magyar Academiai Értesítő. 1851. IV. sz. 227—239. l.

[2]) *Zachariae*: Vierzig Bücher. IV. 114. l.

ugyanazon században *Wismar* és *Rostok* városai Mecklenburgi *Öbert* svéd király' segedelmezésére a' dánok és norvégek ellen, ugyanazon eszközhöz nyultak; a' felhatalmazott tengerészek, mivel *Stockholm*' élelmeztetése eredeti feladásuk volt, vitalisták' (élelmi testvérek) neve alatt a' háború' befejezése után is, éveken át folytatván zsákmányolásukat, az éjszaki és kelęti tenger' kereskedését legérzékenyebben sújták, míg elnyomatásuk, miután 80-an a' tengerbe vettettek, 70-en pedig Hamburgban lefejeztettek, a' legszigorúabb büntetések által nagy nehezen sikerült.

Az adott példa utánzásra talált; és már a' XV. században a' kalózlat visszaélések' meggátlása végett törvények által szabályoztatott; ide tartoznak 1400. a' franczia, 1414. a' britt, 1487. a' németalföldi rendeletek, mellyek közől a' britt az első állítá fel a' martalékbiróságok' elvét.

Még nagyobb kiterjedést nyert a' XVI. században a' németalföldiek' harczában Spanyolország ellen, midőn a' számüzöttek tengeren keresvén menedéket az oraniai herczeg' felhatalmazványánál fogva, gr. *Mark Vilmos*' vezérlete alatt (tengeri gueux-ek) a' spanyol kereskedést támadták meg; és nem sokára azután a' brittek' legtekintélyesebb tengerészei *Hawkins*, *Drake*, *Frobischer* stb, mint kalózok kezdék meg pályájokat [1]).

A' kalózlat' kiterjedése mindinkább szükségessé tette szabályozását, miből a' maiglan is kötelező részint szerződésen, részint szokáson gyökerező nemzetközi elvek fejlődtek.

A' *kalózok* magányszemélyek vagy társulatok [2]), mellyek a' harczoló felek' egyikétől különös okmány, *kalózlevél* által arra hatalmaztatnak fel, hogy saját költségeiken fölszerelt hajókkal a' harczszokás' korlátai közt zsákmányolhassanak [3]).

A' kalózt tehát meg kell különböztetni mind a' *czirkálóktól*, mellyek' neve alatt az állodalom' költségin fölszerelt, és közvetlenül az által tartott hadi hajókat értenek, mind a' tengeri *rablók*tól, kik felhatalmazás nélkül zsákmányolnak, és annál fogva, mi-

[1]) *Wurm* : Prise, Prisengericht a' Staatslexiconb. XIII. köt. 138—143. lap. *Kaltenborn* : Geschichte der Kaperey im Seekriege. *Bülau* : Jahrb. der Geschichte und Politik. 1849. VII. füzet.

[2]) Egy németalföldi kalóz-részvénytársulat' tervezetét közli *Martens* : Erzählung merkw. Fälle des neuern Europ. Völkerrechts. II. 322—330. lap.

[3]) Kalózlevél' példányát olvashatni *Martens* : id. m. II. 331—332. lap

vel az csupán két esetben szabadnak tartatik t. i. ha megtámadott hajó ellenét legyőzi vagy hadi foglyok önmagukat felszabadítván, a' hajót hatalmukba kerítik [1]), legszigorúabb fenyiték alá vétetnek és mint gonosztevők bünhödnek.

Kalózleveleket csak a' főharczosok adnak, a' segédhatalmak kiadásuktól tartózkodnak; ha még el nem ismert kormánytól erednének, érvényességök gyakran kétségbe vétetik; így Spanyolország a' XVI. században a' németalföldi, Anglia a' XVIII. az éjszakamerikai kalózokat tengeri rablóknak tekinté, utóbb azonban a' visztorlás' kikerülése végett jogszerü harczosoknak ismeré; a' görög-török háborúban 1828. *Dandolo* cs. kir. altengernagy a' görög kalózleveleket elismerni vonakodék, sőt még a' szövetséges védhatalmak' tengernagyai is a' navarini csata után azokat csak bizonyos határokon belül vevék tekintetbe, és még a' görög martalékbiróságok' illetékességét is nemzeteik' hajóira nézve kétségbe vonák.

A' kalózok nemzetök' tengernagya alatt állanak, annak rendeleteit, ótalomleveleit tiszteletben tartani, a' harczszokás, felhatalmazványuk' tartalma, utasításaikhoz ragaszkodni kötelesek: miért is gyakran biztosítványnak fizetésére szoríttatnak, millyent már a' Hanza 1364. végzeményében követelt, és Németalföld 1622. 10,000 majd 12,000, a' XVIII. században pedig 30,000 forintra szabott.

Felhatalmazásuk a' nagy tengerre és az ellenség' tengeri területére szól; semleges tengerrészek vagy folyamokra nem terjed ki; és az ellenségi folyamon legyőzött kalóz jogszerü hadfogoly' előnyeit igénybe nem veheti.

IV. A' kalózlat által történhető visszaélések' korlátolására a' lefoglalt hajó' igazságos *martaléknak* csak akkor ismertetik, ha annak az illetékes bíróság által kijelentetett.

A' kalóz ennél fogva köteles a' zsákmányolt hajót személyesen vagy kirendelt tisztje által azon kikötőbe, honnan kalózlevelét nyerte, vagy legalább állodalma' más kikötőjébe kalauzolni és az illetékes törvényszék elébe állítani.

[1]) Illy eset történt 1761., midőn Stachno szigeténél a' keresztyén rabszolgák a' török tengernagyi hajót elfoglalták, és a' maltai vitézeknek átadták. Lsd. *Martens K.* Nouvelles causes célèbres du droit des gens. Leipz. 1843. II. köt. 555. lap.

Illetékesnek tartatik az európai nemzetek' gyakorlata szerint azon hatalom' törvényszéke, mellytől a' kalóz felhatalmazását bírja, és az ellenségi hajókra nézve alig vétetett kétségbe.

Semleges hajókra vonatkozólag egy ideig nemzetök' törvényszékét vítatták illetékesnek főleg mivel, mint *Galiani* kifejté, a' semleges törvényellenes tényről vádoltatik, és állodalmának érdekében áll, a' békét mind két féllel az igazság' részrehajlatlan kiszolgáltatása által fentartani; de az ellenkező gyakorlat általánossá lőn, és újabb időkben csupán egy ízben II. *Frigyes* porosz király által 1752. vétetett kétségbe: okoskodásai azonban a' britt jogtudósoknak 1753. január' 18. kelt emlékirata által a' nemzetközi gyakorlat' szempontjából teljesen megczáfoltattak [1]).

Az okok, mellyek az érintett törvényszékek' illetékessége mellett felhozattatnak, részint onnan meríttetnek, hogy a' lefoglalt hajó' tulajdonosa panaszlóként lép fel a' kalóz ellen, már pedig a' fölperes az alperesi törvényszéket elismerni köteles: „Actor sequitur forum rei;" részint hogy ez esetben a' *lezárolási* törvényszék' (forum arresti) eljárásának helye van; miknél sokkal alaposabbnak látszik azon ok, mellyet *Lampredi* és *Pöhls* fejtettek ki, miszerint a' martalékbíróság inkább politikai- törvénykezési mint tisztán birósági intézmény, mellynek hatósága azon gyökerezik, hogy a' kalózleveleket kibocsátó állodalom' kötelessége a' fölött őrködni, hogy felhatalmazványával visszaélések ne történjenek, az föltételei' határain belül, elismert nemzetjogi elvek szerint vétessék foganatba.

A' *martalékbíróságok*, nevezetesen Angliában a' tengernagyi főudvarszék, az illető nemzettel kötött szerződésekben foglalt elvek, azok' hiányában az általános nemzetközi jog' szabályai, soha azonban sem honi törvényeik' rendeletei szerint itélnek; kijelentette azt *Newcastle* herczeg britt minister II. Frigyes porosz királyhoz a' fennebb érintett ügyben intézett jegyzékében; elismerték a' leghiresb jogászok nevezetesen *Scott Vilmos*, midőn állitá, hogy a' jog nem ismervén a' térnek határait, ezen kérdések' eldüntésében a' birónak általános elvekből kell kiindulnia; a' híres *Wheaton*ként ép olly bölcs mint erélyes *Portalis János István*, ki

[1]) *Martens* G. F.: Erzählung. merkwürd. Fälle des neueren Europ. Völkerrechts. I. 261—282. l. *Martens K*: Causes célébres du droit des gens, II. 46—73. lap.

a' szabályzatokat a' nemzetek' jogából, nem pedig ezt amazokból származtatandónak mondá; leghatározattabban pedig *Mariott Jakab* martalékbiró, *San Jago* spanyol hajó' alább megérintendő esetében, kijelentvén: miszerint az ezen ügyben hozandó itélet nem régi iratok és törvényekre, hanem a' józan észre alapítandó, melly minden ember' tulajdona, vagy mellyel legalább minden embernek kellene birni [1]).

Az *eljárás* ellenségi hajóknál rövidebb, mint semlegeseknél; mivel azoknál csak a' hajó' nemzetiségét, lefoglalása' idejét, módját kimutatni szükséges, holott ezeknél a' semlegesség' megszegésének tény és jogkérdése bonyolúltabb.

A' kalóz mihelyt kikötőbe ér, köteles a' zsákmányolt hajót minden foglyok és okmányokkal a' bíróságnak átszolgáltatni, melly a' feleket jegyzőkönyvileg kihallgatja, a' szállítmányt pecsét alá veszi, a' fen nem tartható tárgyak' eladását megrendeli, és a' létező bizonyítékok és fenforgó körülményekhez képest részint a' martalékot felszabadítja, részint tüsténti vagy bizonyos határidő, többnyire egy év' lefolyta után, ha viszkövetelők nem jelentkeznének, a' kalóznak oda itéli; ha viszkövetelők (reclamantes) jelennek meg, a' forma szerinti pör' folyama rendszerint hosszadalmassá válik, minthogy az okmányok és tanúk gyakran messzei távolságból, több országokból állítandók elé.

A' *bizonyítási* teher a' viszkövetelőt illeti, mert a' kalóz mint bírlaló mellett, a' birtokolás' jogszerüségének vélelme, ama' jogelv szól: Beati possidentes.

Bizonyítékoknak rendszerint csak a' hajón talált okmányok fogadtatnak el; ámbár mind *Scott* mind *Portalis* elismerék, hogy azokra nem mindenkor alapíthatni biztosan az itéletet, és ennél fogva más védveket is szükség tekintetbe venni.

A' pörbeli *költségek* és kármentesítés' kérdései az érdemleges itélet' tartalmához képest különbözőleg döntetnek el; azokban a' viszkövetelő, ha igényei alaptalanoknak találtatnak, ellenben a' kalóz marasztaltatik el; midőn némelly pontokra nézve a' viszkövetelők' keresetének hely adatik másokra nem, a' költségek mind két részről kiegyenlítetteknek tekintetnek.

Minthogy azonban a' törvényszékek, nehogy a' kalózok' buzgóságát lelohaszszák, a' költségek és kárpótlás alól azokat, akár-

[1]) *Martens*: Erzähl. merkw. Fälle. I. 293. l.

milly csekély jelenségeknél fogva is történt légyen a' lefoglalás, szokták fölmenteni, a' letartóztatás és lassú eljárásból eredt károk a' megszünt nyeremény' kipótlására a' kalózok' biztosítványai legtöbbnyire elégtelenek, gyakrabban az időmulasztásból származott veszteségek felszámíthatlanok, az egész eljárás olly nyomasztóvá válik, hogy majd nem minden háború' alkalmával a' semlegesek' legkeserüebb panaszaira szolgáltatott alkalmat; a' mondottak' némi bebizonyításaúl szolgáljon *Sz. Barbe* nevü éjszakamerikai hajó' története. Ez 1795. Hamburgból Surinamba vitorlázván, útközben elmerülő félben lévő hajóra akadván, azt a' vég veszélytől mentette meg; ezen *Izabella* nevü angol szállító hajónak kapitánya, kalózlevelénél fogva St. Barbét azon ürügy alatt, mintha ellenségi vagyont szállítana, lefoglalta Teneriffába majd katonákkal megrakva Barbadoesbe vitte : itt ugyan felszabadíttatott, de lefoglalója a' 10,000 font sterlingre számított kár' megtérítésére képtelen levén, megszökött, és a' károsítottak több év mulva a' britt kormánytól katonaszállítás' fejében csak 500 fontot nyertek; többi vagyonuk veszendőbe ment.

A' martalékbirósági itélet ellen föllebezésnek, de csak a' végrehajtás után van helye; azzal az ellenségi hajóra nézve a' perorvoslatoknak vége szakad; a' semleges még saját kormányához folyamodhatik, melly mint *de Groot* mondja : „in re minime dubia“ diplomatikai alkudozások' útján elégtételt szorgalmazhat; sőt ha az megtagadtatnék, megtoráshoz nyulhat, mint több példa mutatja. Így 1794. Anglia több éjszakamerikai polgár' igényei' vizsgálatára vegyes bizottmány' kiküldetésébe egyezett, melly a' hozott itéleteket megvizsgálta, de a' nélkül, hogy azokat megváltoztatta volna, a' károsultaknak általános kármentesítési összeget határozott; hasonlag kármentesítési általánynak kifizetése által a' híres *Wheaton Henrik* mint éjszakamerikai követnek közremunkálásával, 1830. évben egyenlíttettek ki némelly 1810 óta függőben lévő amerikai követelések Dánia' irányában [1]); és 1828. *Trikupis* görög külügyi minister hason panaszok' elintézésére vegyes bizottmány' alakítását önkényt ajánlá a' többi hatalmaknak; megtorlási eszközökhöz nyult II. *Frigyes* 1752. Brittannia' irányában, midőn a' szileziai adósság' angol hitelezőknek járó kamatjai' kifizetését letiltá, míg 1756. 20,000 font sterling utalvá-

[1]) Nemzetek' semlegességi viszonyai czímü fenidézett értekez. 236. lap.

nyoztatott kárpotlásul az angol kalózok által lefoglalt hajók' tulajdonosainak [1]).

Némellykor a' kalóz martalékával nemzete' kikötőibe részint azok' távolsága, részint más akadályoknál fogva nem érhetvén, azt semleges kikötőbe kalauzolni kénytelen.

Ez esetre nézve a' nemzetek' gyakorlata ingatag; voltak szerződések, mellyek által a' semlegesek a' martalék' kiadására köteleztettek [2]); míg másokban törvénykezési hatósággal a' martalékok körül ruháztattak fel [3]), sőt ez utóbbit általános elvként vítatta *Blackstone*, *Binkershoeck*, *Valin*, igénybe vette XIV. *Lajos* franczia király.

Jelenleg a' semlegesek csak kivételként bíráskodnak martalékok fölött, ha a' lefoglalás állítólag semleges területen történt, a' kalózhajó netalán ott szerelletett föl, saját polgáraik érdekelvék, a' kalóz vagy viszkövetelők önkényt fordulnának hozzájok; egyébként, mennyiben a' martalékok' előadása egyáltalán nem tilalmaztatnék, az illető nemzet' kereskedelmi ügyelője vagy követje az ügyet vizsgálás alá veszi, a' megkivántatott ügyiratokat hazai martalékbirósága elé terjeszti, és a' hozott itéletet a' helybeli hatóság' hozzájárulásával végrehajtatja.

Vannak példák, hogy az ellenséges felek semleges területen is külön martalékhatóságot gyakoroltak, mint 1787. Oroszország a' középtengeren; megtagadta azt ugyan Éjszakamerika Francziaországtól a' forradalmi háborúban, de megengedte 1794. Dánia, ámbár *Scott Vilmos* britt martalékbiró azt hallatlan bitorlásnak állítá; sőt volt eset, mellyben *Galiani*' tanusága szerint e' jogot az angolok is névszerint Livornóban foganatba vették.

Az elitélt martalék' értékének felosztása a' kalózok' számára kiadott utasítás szerint történik, mellyekben mind az állodalom, mind a' kalóztulajdonos, hajóskapitány és legénység' osztalékrésze meghatároztatik [4]).

[1]) *Martens G. F.*: Erzählung merkw. Fälle. I. 236—284. lap. *Martens K.* Causes célébr. du droit des gens. II. 1—87. lap.

[2]) Brittannia és Portugallia' szerződése 1654. 17. cz. Németalföld és Portugalliaé 1620. 20. cz.

[3]) Nápoly-szárdiniai szerződv. 1742; nápoly-dán 1748; dán-genuai 1784. stb.

[4]) Körülményesen rendelkezik arról az 1803. dec. 11. franczia utasítás; az 1854. máj. 10. kelt és 20. megerősített britt-franczia utasítás hadihajóknak ez ügybeni eljárására vonatkozik.

A' lefoglalt hajót főleg azelőtt váltság, vagy *váltsági kötvény* (billet de rançon) mellett, mellynek biztosítására túszok is adattak, gyakran szabadan bocsátották; ezen kötvény a' kiadóra nézve azon erővel bírt, hogy a' lekötött díjt föltétlenül kifizetni tartozzék, mire saját honi törvényszékei is szorítják; az ellenségre, kitől magát megváltotta, pedig, hogy ha utazása' kitűzött irányától el nem tért, annak hajói által másod ízben le nem foglaltathatott; a' XVII. század óta azonban a' megváltás' elfogadásától a' kalózok rendszerint eltiltatnak, mivel a' zsákmányolást nem saját érdekökben, hanem állodalmuk' meghagyásából, annak nevében üzik [1]).

V. Gyakran történik, hogy a' lefoglalt hajó, saját hazája vagy szövetségese' hadihajója vagy kalóza által visszafoglaltatik, melly esetben a' *viszmartalék*' tulajdona körül nem csekély nehézségek támadnak.

Nem szenved ugyan kétséget hogy, ha az elfoglalás jogtalan volt, a' viszmartalék tulajdonosának kiadandó, csak hogy némelly nemzetek, mint a' brittek, akkor is váltságdíjnak adnak helyet; történik az annálfogva tengeri rablók' viszmartalékaival, mert *Binkershoeckként*: „Ea quae piratae nobis eripuerunt, non opus habent postliminio, quia ius gentium iis non concedit, ut ius dominii mutare possint;" úgy hogy csupán Spanyolország tesz az iránt kivételt [2]); és a' semlegeseknek hajóival, ha lefoglalásuk nem közösen elismert jogelvek szerint eszközöltetett, minek alapján *Portalis* a' franciák által a' brittektől viszfoglalt semleges hajók' legnagyobb részét kiadandónak ítélte.

De a' jogszerüen lefoglalt martalékok körül is az idő és nemzetek' különbségéhez képest különböző elvek ismertettek érvényeseknek.

A' *romai* jogászok, kik elveiket a' józan észből ép olly éles ítélettel, mint következetes okoskodással származtatták, egyrészt a' foglalást befejezettnek tekintvén, ha az ellenség a' kérdéses vagyont biztos helyre szállította, másrészt az ellenség' hatalmából visszakerült emberekre és dolgokra nézve a' feléledt jog' (ius

[1]) *Heffter*: Europ. Völkerrecht der Gegenwart. 249. lap. *Wheaton*: Elem. du droit internat. II. 69—71. lap.

[2]) Ha a' martalék 24 óra alatt birtokukban volt, ugyanazon elvet követte régibb időben Németalföld és Velencze.

postliminii) kedvezményét egész terjedelmében alkalmazták; a' polgár ismét elnyerte polgárjogát; a' rabszolga előbbi ura, az ingatlan jószág volt tulajdonosa' birtokába került, és ugyanaz *Marcellus*ként történt a' hajókkal is, kivévén a' halász- és kéjbárkákat [1]).

A' *Consolato del mare*' 287. cz., melly a' középkorban legnagyobb tekintélylyel bírt, a' martalékot, ha biztos kikötőbe vagy hajóhad' ótalma alá vezettetett, lefoglalója' teljes tulajdonának, és ennélfogva visszakerülése' esetére többé nem előbbi tulajdonosa, hanem a' viszfoglaló' sajátjának tekintette; ha azonban a' viszfoglalás előbb megtörtént, váltságdíj' lefizetése mellett visszaadandónak rendelte.

A' XVII. század' elején leginkább a' franczia törvényhozás' nyomán a' 24 óra alatti elévülésnek elve a' hajókra nézve is felállíttatott, úgy hogy az előbb visszakerült hajó értéke' egyharmadának váltságdíj' fejébeni lefizetése mellett, ezen idő' lefolyta után pedig egyáltalán nem adatott többé vissza. Ezen elv, melly a' szárazföldi ingó zsákmányra nézve már azelőtt is elfogadtatott, 's *de Groot* által a' longobardoknak a' vadakra vonatkozó régi törvényéből származtatott, olly elterjedésben részesült, hogy ámbár *Binkershoeck*, *Linguet* stb igazságtalanságát, méltatlanságát világosan bebizonyíták, már *Loccenius*' korában a' keresztyénség' általános elvének tekintetett.

Ujabban végre némelly nemzetek, névszerint egy ideig a' brittek' törényszékei az elitélést állíták fel a' tulajdonváltozás' ismervéül.

Míg így saját hajóik körül elágaznak a' nemzetek gyakorlatukban, a' külföldiek' viszfoglalt martalékaira vonatkozólag rendszerint a' viszonyosság' elvét követik. De lássuk a' legnevezetesebb tengerészeti állodalmak' elveit részletesebben.

Brittannia, melly nem mindig ugyanazon eljárást követte, a' múlt században az éjszakamerikaiak ellen viselt háborújában, mivel azokat jogszerű ellenségeknek nem tekinté, a' viszfoglalt martalékok' kiszolgáltatását állítá fel zsinórmértékül, és azt utóbb is megtartotta; újabb törvényei szerint [2]), a' martalék, ha viszfogla-

[1]) Fr. 5. D. de adquir. rer. dom. fr. 2. 5. D. de capt. et postlim. fr. 22. D. de adq. vel amit. rer. posses. c. 19. C. de postl. revers. stb.

[2]) III. György XL. sz. 160. cz. és XLV. sz. 72. cz.

lása hadihajó által történt, az érték' egy nyolczadának, ha kalóz által, hatodának levonása után adatik vissza; ha mind ketten közremunkáltak, a' megmentési díjösszeget a' bíróság határozza meg; más nemzetek' irányában a' viszonyosságot tartja meg. Ez értelemben döntetett el *San Jago* spanyol hajó' esete, melly gazdag szállítmányával 1793. apríl' 5. „*Dumouriez*" nevü franczia kalóz által zsákmányoltatván, azon hó' 14. britt hajó által vétetett vissza; a' viszfoglalók külön britt-spanyol szerződések' hiányában a' 24 órai elévülés' alapjánál fogva a' hajó' elitélését sürgeték; *Mariott* martalékbiró azonban főleg az akkori britt-spanyol szövetség' tekintetbe vételével, a' hajót értéke' harmadának lefizetése mellett szabadnak azon föltétel alatt nyilvánítá, ha Spanyolország hat hó' lefolyta előtt azon elvnek alkalmazását a' britt hajókra nézve elismerné, ellenkezőleg jogszerü martaléknak jelentette ki [1]).

Éjszakamerika' egyesült államai, a' még el nem itélt martalékot saját polgáraiknak visszaadják, megmentési díjúl értékének nyolczadát; ha pedig hadihajóvá átalakíttatott volna, felét szabván ki; midőn a' visszakerült jármü államtulajdon, a' hadihajónak kijáró díja $^1/_{12}$-ed, a' kalózénak egy hatodban állapittatott meg, az elitélés után a' viszmartalékok jogszerü zsákmánynak tekintetnek; külföld' irányában a' viszonyosság' elvét követik.

Franczia-ország az elévülésnek 24 órai határidejét fogadta el, saját és szövetségesei' hajóira vonatkozólag; ezen idő' lefolyta előtt megmentési díj' fejében kalóznak harmada, államhajónak harminczadrésze jár az értéknek.

Ez elv' szigora az által enyhült leginkább, hogy semlegesekre nem alkalmaztatott, és 1775. julius' 15. kelt kir. rendelet szerint valahányszor a' viszfoglalás államhajó által eszközöltetett, a' méltányosság' követelményei vétettek tekintetbe; milly súlyos következésü azonban mind annak daczára, bizonyítja többek közt azon 40 németalföldi hajó' példája, mellyek *Sz. Eustache* sziget' 1781. febr. 3. történt elfoglalása után *Rodney* britt tengernagy' hatalmába kerülvén, május' 2—4. közt a' francziák, mint a' németalföldiek' szövetségesei által viszfoglalva, a' 24 órai elévülés' elvénél fogva a' bresti martalékbiróság és a' martalék-feltörvény-

[1]) *Martens*: Erzählung merkwürdiger Fälle der neueren Europäischen V. R. I. 287—294. lap.

szék' itéletei által jogszerü zsákmánynak nyilvánítva, tulajdonosaiknak vissza nem adattak [1]).

Spanyolország a' bourbonok' uralkodása óta, és *Portugallia* 1704. és 1796. rendeleteiben a' francziák' elvét követték; ez azonban 1797., amaz 1801. a' barátságos nemzetekre nézve a' viszonyosság' tekintetéből attól eltérvén, a' viszmartalékokat megmentési díj' lefizetése után, melly Spanyolországban ahhoz képest, mint a' viszfoglalás állam- vagy kalózhajó által történik, $^1/_{20}$, illetőleg hatodban, Portugalliában nyolczad, illetőleg ötödben állapíttatott meg, kiszolgáltatják.

Németalföld a' viszfoglalás' idejéhez képest egy nyolczadtól egész egy harmadig emeli fel a' megmentési díj' összegét; *Dánia* 1810 óta az érték' egy harmada, *Svéczia* 1788 óta felének lefizetése után tekintet nélkül az időre adja ki viszmartalékait [2]).

Milly sulyos legyen ezen eljárás a' harczoló és semleges nemzetek' polgáraira nézve, mennyire sulyosbúl az elveknek különbsége által, világosabb mintsem hogy azt bővebben kellene bizonyítanom; elismerék azt a' nemzetközi jog' legnagyobb tekintélyei: *Binkershoeck*, *Martens*, *Jouffroy* stb; és alig van egyéb módja e' baj' elháritásának, mint a' józan észszel leginkább megegyeztethető azon elvnek általános elfogadása, miszerint valamint szárazföldi ingatlanokra úgy tengeri hajókra nézve is, a' háború alatti foglalás csupán lezárolási birtokolási jogot ad, melly csak a' békeszerződés' tartalmához képest válhatnék teljes tulajdonná, míg a' semleges szövetséges vagy viszfoglaló' honosaira nézve egyáltalán fentartatnék bizonyos mentési összeg' lefizetése után a' kiváltási lehetőség, habár a' híres britt jogtudós *Scott Vilmos* azt vízözön előtti bölcselet' ábrándjának állítá [3]).

VI. Minthogy pedig a' martalékok és viszmartalékok körüli nehézségek és visszaélések nagyrészt a' *kalózoktól* erednek, és a' kármentesítés, pörköltségekből eredt bonyodalmak nem annyira államhajók mint az azok által zsákmányolt martalékokra nézve válnak sulyosakká, a' kalózlat' megszüntetésére, melly ellen *Franklin*, *Büsch*, *Massé*, *Reddie*, *Hautefeuille* emelék szavukat, és mellyet *Wurm* polgárisulásunk' szégyenfoltjának nevezett, több kisérlet

[1]) *Martens*: Erzählung merkw. Fälle d. neueren Europ. V. R. I. 45—50. l.
[2]) *Wheaton*: Element du droit internat. II. 33—39. l.
[3]) *Heffter*: Europ. VR. 335. l.

történt, jóllehet vannak kik, mint *Kaltenborn*, ez intézetnek korszerü átalakítását, korlátolását, de semmiképen végleges megszüntetését állítják tanácsosnak [1]).

A' XVII. században Svéczia és Németalföld 1675. szerződésök 14. cz. a' kalózatról lemondottak, de 1679. szerződvényök' külön czikkében attól ismét elállottak; a' XVIII. században Poroszország és Éjszakamerika 1785. évi, *Franklin* által eszközlött kötésök' 23. cz. által a' kalózlatot egymás közt megszüntették; e' czikket azonban az 1799. és 1828. évi szerződéseikben meg nem újíták; 1792. a' franczia nemzeti convent a' kalózlás' megszüntetését mondotta ki, mennyiben az a' többi nemzetek által is történnék; ajánlása azonban az akkori viszonyoknál fogva csak a' hanzavárosok által fogadtatván el, eredmény nélkül maradt.

Többször történt, hogy a' harczosok kalózlevelet ki nem bocsátottak. Így 1767. Oroszország Törökország' 1803. Franczia-ország a' spanyolok ellen; de a' következő években mind ketten az előbbi gyakorlatot követték. Legújabban 1840. Anglia Sína ellen, 1848. 1849. Ausztria és Szárdinia, Dánia, Schleswig-Hollstein és Németország, kalózleveleket nem adtak, ámbár az állodalmi hadihajók zsákmányoltak; az egyesült éjszakamerikai állodalmak és Mexico közti háborúban 1846—1847. az utóbbi ugyan ezen eszközt meg akarta kisérleni, de kellő siker nélkül [2]).

A' jelenleg folyó tengeri háború' kitörése előtt, a' britt parlamentben f. é. febr. 28. *Gibson* alsóházi tag azon ohajtását fejezé ki, hogy a' bekövetkező háborúban a' britt kormány kalózlevelek' kiadásától tartózkodjék, véleménye mellett hangosan nyilatkozott a' sajtó, és a' közvélemény által istápolt várakozás teljesülésbe ment.

A' mart. 28. kelt britt és franczia hadhirdetményhez csatolt örökké nevezetes nyilatkozványban, mellyben a' semlegesek' kereskedelme körüli kérdések az ész és igazság' elveivel megegyezőleg oldattak meg, nyiltan elismertetett: hogy a' lobogó födözi a' szállítmányt, a' hajó' elkobozása nem vonja maga után a' szállitmány' elvesztését, és az ostromzár' fogalma csak elegendő hajóval létesített zárvonalra alkalmazható; egyszersmind ki is jelentetett, miszerint további intézkedésig a' szövetségesek kalózok' felhatalmazásától elállanak.

[1]) Praxis und Reform der Kaperey. *Bülau*, Jahrbüch. 1849. IX. füzet.

[2]) Nemzetek' semlegességi viszonyai czímü erlek. 230. lap.

Az általános örömmel fogadott nyilatkozványt, mellyben Brittannia mind addig szigorúan fentartott elveitől nagyrészt elállott, a' semlegesek annak megfelelő rendszabályokkal viszonozák.

Éjszakamerika' egyesült államai már a' harczhirdetés előtt kijelenték, miszerint polgáraikat kalózlevelek' elfogadásától letiltják, az érintett nyilatkozvány' megjelenése után pedig Europa és Amerika' semleges nemzetei egyáltalán nem csak a' kalózlevelek' elfogadását, hanem a' tengeri vész' kivételével idegen kalózhajók' kikötését, horgonyozását, és martalékaik' eladását területökön szorosan tilalmazták.

Nevezetesen a' cs. ausztriai kormány május' 25. rendeletében nyilvánítá, miszerint a' cs. kir. alattvalóknak kalózleveleknek bármi alakbani és lobogó alatti használása, vagy a' kalózlatbani bárminemü részvételök rablás vagy rablási kisérlet' büntetése alatt tilalmaztatik; idegen kalózoknak az ausztriai kikötőkbei evezés meg nem engedendő, tengeri veszély' sürgős esetében pedig őrizet alá veendők és minél előbbi kievezésre szorítandók; a' hadihajók által elvett martalékok pedig csupán Triesztbe bocsáttassanak, és az illetékes bíróság' itélete után csak ott adassanak el [1]).

Illy módon az igazság' elveinek teljes méltánylásával a' kalózlat és semlegesség körüli kérdések nagyrészt szerencsés sikerrel megoldattak; tagadhatatlan ugyan, miszerint az csak ideiglen további intézkedésig történt, de ha tekintetbe veszszük, milly csekély viszhangra sőt erélyes ellenmondásra talált a' britt törvényhozás' termeiben *Phillippemore* és *Mitschell* alsóházi tagoknak legközelebb a' régi gyakorlat' fölélesztésére irányzott indítványa, ha megfontoljuk az elismert igazság és jogszerüség' ellenállhatlan erejét: méltán remélhetjük, hogy az éjszakamerikai kormány' nyilatkozataként a' jelenleg fölállított elvek zsinórmértékül szolgálandanak, mindenkorra minden müvelt nemzeteknek harczviszonyaiban.

— Ez után

WENZEL GUSZTÁV lt.

összeköttetésben a' magyar bányajog' phasisairól régebben tartott előadásaival, rövid pillantást vetett az ujonnan kihirdetett

[1]) Birodalmi törvényl. 1854. XLVI. darab, 137. sz. Magyarországi kormányl I. Rész, X. darab, 133. sz.

austriai bányajogra, kiemelvén ennek legfontosb néhány határozatát.

— A' *titoknok* az *angol kir. társaság*' részéről annak Értesítője' VII. köt. 1. 2. füzeteit, 's a' *göttingeni kir. tudós társaságtól* a' „Gelehrte Anzeigen" 1853-ki folyamát négy kötetben nyújtotta be. — Továbbá magányosaktól : *Gáspár János*tól* : Magyar Olvasókönyv, I. 1. 2. Kolosvárt 1853. — *Medgyes Lajos*tól* : Eredeti Egyházi Beszédek, új folyam, I. füz. Kolosv. 1854. — *Révész Bálint*tól* : Székfogl. Beszéd. Szarvas, 1854. — *Virozsil Antal*tól* : Specimen Juris Publ. R. Hung. sextum. Buda, 1854. — *Zsoldos Ignácz* rttól* : Volksthümliche Sittenlehre von Ig. Zsoldos, übers. v. Frankenburg. Wien, 1854. — A' kézirattárba az elnöktől : Pauli Sípos de conicis sectionibus geometrice explanatis. Francof. ad Viad. 1792. önkezü kézirat. — Végre kötelmi példányokban két darabot a' kecskeméti, hármat a' pataki és négyet a' váczi nyomdákból.

Felelös szerkesztő : **Toldy F.** titoknok.

EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. October. V. Sz.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, OCT. 2. 1854.

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen: *Balogh, Bugát, Czech, Czuczor, Érdy, Gebhardt, György, Jerney, Kállay, Kiss K., Szemere rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Kiss F., Pauler, Petényi, Podhradczky, Repicky, Tóth tt. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— A' *titoknok* a' következő emlékszózattal nyitotta meg az ülést:

Azon férfiút, Tekintetes Academia, kinek emlékezetét kegyeletes tisztelettel meg kivánom ma ujítani közöttünk, sem a' polgári pályán feltünt tettek, sem az iróin számos művek nem sorozták az úgynevezett előkelőségek közé: de az elsőn mint hü és méhszorgalmu munkás, emezen mint a' nemzeti becsületet szívén hordozott nemes hazafi, 's e' kivül az irodalom' ügyének a' felsőbb körökben buzgó pártolója, végre ez intézet irányában is, mint könyvtárunk' egyik jótevője, megérdemlette, hogy említetlen ne szállott legyen sírjába. Különben is azon rend, mellyhez tartozott, sőt polgári társaságunk' bármelly rende, nem olly gazdag rendkivüli férfiakban; 's az önzetlen, tiszta, munkás hazafiság — fájdalom — nem olly egyetemes jellemvonása azoknak, kik iránt e' haza annyi jóval van: hogy azt ne többnek mint természetes kötelemnek — hogy azt érdemnek ne — tekintsük. Nekünk tehát igen is van okunk azt tisztelni a' jókban, okunk hálásan hirdetni, úgy őirántok való igazságból, mint saját magunk iránti érdekből: hogy mások is buzdíttassanak tenni azt, mit nem tenni dísztelenség, tenni pedig kötelem ugyan, de érdem egyszersmind.

Széki gróf Teleki Ferencz' emlékezetét üdvözlöm, Tekintetes Academia, kinek könyvtárhagyományából intézetünk e' folyó évben becses öregbedést vett. Életrajzával kezdem, melly bár egyszerü, 's alig áll egyébből mint évszámokból: de ezeknek az

ö nemes egyéniségc megadta súlyos tartalmukat. Igen is, egyszerü 's rendes folyamú volt élete, 's a' sors megkimélte öt kitüntetéseitöl, 's ezzel egyszersmind szenvedéseitöl is — megválva azoktól, mik a' nemzettest' minden idegecskéjén átrezzentek, 's így az *ő* keble boldog nyugalmát is, élte' alkonyán, feldúlták. Gróf Teleki Ferencz, gróf Teleki Sámuel kapitány' és gróf Serényi Franciska' fiok, Straszniczban, Morvaországban született 1790. apríl' 20-kán, honnan szülei nem sokára Pozsonyba költöztek; 's a' kir. academián végezvén tanulmányait, Nagyszombatba ment által, hol a' papi öltönyt vevén fel, theologiát hallgatott. 1812-ben mindazáltal változtatott szándékkal a' polgári pályára, 's elöször ugyan mint Pest vármegye aljegyzője, lépett, innen a' magyar királyi helytartó tanácshoz ment által, hol fokonként haladva, tanácsosságra emelkedett, 1825-ben kormányszéki tanácsosúl Kolosvárra tétetett által, végre 1828-ban udvari tanácsosúl Bécsbe az egyetemes udvari kamarához, honnan rövid időn az erdélyi, majd a' magyar udvari cancellariához referendárnak; 1844-ben titkos tanácsossá lett, 's mint illyen folytatta hivatalát a korszakos 1848-ki évig, mellynek aprilisében nyugalomra lépett. A' halál csendesen és fájdalmak nélkül oltotta el élte' világát múlt évi martius' 8-dikán.

Gróf Teleki Ferencz legmíveltebb nagyaink közé tartozott. Az új népek' classicai literaturájában teljes jártassággal bírt, terjedelmes ismeretei voltak a' történet és államtudományban; de különös szeretettel a' magyar irodalom' haladásait követte, 's könyvtárában a' jobb folyóiratok 's tudományos úgy, mint szépirodalmi munkák, nem hiányzottak. Jól esett nekem, Tekintetes Academia, valahányszor Bécsben, 's mindenkor nála is, megfordúltam, tanujának lennem azon meleg részvétnek, mellyel tudományos működéseink' legapróbb részleteiről, 's az új erök, új kilátások' mibenlétéről tudakozódni szokott. Jut eszembe, mennyire fájlalta, 's tartotta megfoghatatlannak a' történeti tanulmányok' szinte teljes elhanyatlását közöttünk: közöttünk, kiknek minden polgári viszonyaink történetileg fejlödtek ki, kiknek jelenünk a' múlttal olly szoros léteges egységben állt, hogy azt e' nélkül sem érteni, sem fentartani, 's annak jövendöjét biztosan munkálni nem lehete. Rég súlyos aggodalmakat merített ö a' történelmi tanulmányok' hanyatlásából, az új ivadéknak épen ezért ideologiai álmokba sü-

lyedéséből, melly a' történeti — mint egyedüli tapasztalati s reális — alap' nélkülöztével, az államélet' legüdvösebb mérsékljét nélkülözte. Ez elöszeretetének fogva a' történetnek, mellyben sokkal több mint mükedvelöi jártassága volt, időzött ő hasonló elöszeretettel régibb irodalmunk' jelenetei körül is, 's különösen a' XVI. és XVII. század' költöiről közvetlen és mélyebb ismeretei voltak, mint ez elött harmincz évvel tán bárkinek másnak, ha ez ismeretet nem könyvczímek' sokaságába, hanem a' tartalom szellemi átérzett felfogásába helyhetjük. Tudom, mit mondok, Tekintetes Academia, 's azért nincsen nagyítás szavaimban; sőt ehez még azt adhatom, hogy, ha Teleki Ferenczuek nem a' hivatal, mellynek szánta életét — 's szánta nem mint egykor annyi nagyúr közöttünk, ki csak fény és befolyásért viselt azt — ha, mondom, nem a' hivatal vette volna igénybe legtöbb 's legnemesb idejét, 's az irodalmi foglalkodást és dolgozgatást nem csak mint elmetágulást és élvezetet, hanem mint munkát üzhette volna; akkor épen ezen, egész a' mi napjainkig jóformán elhagyatva hevert régibb irodalmunk töle történeti úgy, mint széptani irányban gyümölcsös feldolgozást várhatott volna. Mutatják ezt, hogy a' Tudományos Gyüjteményben megjelent pár historiai dolgozatát mellőzzem, azon adalékai, mellyekkel a' magyar név' érdekében a' Hormayr és Mednyánszky bárók által 1820-ban megindúlt „hazai történetek' zsebkönyvé"hez járult. E' zsebkönyv azon testvéries szép frígyét mutatta fel az austriai és magyar tudósoknak, az austriai és magyar tudománynak, mellyet a' múlt században a' Literarische Anzeigen, a' jelennek második és harmadik tizedében az öszves bécsi tudományos időszaki sajtó, az Annálok, a' Vaterländische Blätter, az Archív képviseltek, 's melyben mindenik fél saját történeti alapján, egyenjogu barátságos együttlétben kézfogva járdalt, kölcsönös meg- és elismerést gyakorlott, kölcsönös szeretetet gerjesztett és ápolt. Báró Mednyánszky Alajos és Köffinger, gróf Mailáth János és Gruber Antal, Gyurikovics György és Czech János tartották fenn magyar részről a' nevezett zsebkönyvben e' szellemi kapcsot, 's ha nem tagadhatjuk, miszerint ők nemzetünk' tekintetét nem csekély mértékben munkálták: nincs miért fájlalnunk, hogy becses dolgozásaikat német nyelven nyújtották. Ezeknek igyekezeteit segítve adta gróf Teleki Ferencz is czikkelyeit e' valóban hazai vállalathoz, 's annál becsesbeket, mert a' magyar *iro-*

dalmat illették, tehát a' magyar szellem' nyilatkozatai' azon nemét, melly leginkább képes a' mívelt világ előtt a' nemzet' becsületét megóni. Illyen volt pedig Janus Pannoniust ismertető értekezése az első folyamban : Janust, ki a' maga idejében olly kiváló díszszel vett részt a' classica literatura' felélesztésében; illyen a' Szendrei Névtelennek 1571-ben készült gyönyörü költői beszélyének német fordítása a' harmadik folyamban, mellynek kísérő soraiból először tanúlta meg a' német közönség Tinódi' nevét, 's először tudta meg, hogy költészetünk nem tegnap kifeslett virág; illyen föleg, a' második folyamban, azon alapossággal és érzéssel írt életrajza Zrínyi Miklósnak, a' költőnek, mellyhez a' Zrínyiász' néhány töredéke hü s annak minden szépségeit elevenen éreztető müfordításban járult. Voltak a' mi elhúnytunknak egyéb dolgozatai is, de mellyeket, minthogy minden névjegy nélkül jelentek meg, ki nem mutathatok : 's ha azok mind együtt nem nagy mennyiségüek : az másfelé igénylett elfoglaltatásának 's egyáltalában nem buzgóság' hiányának tulajdonítandó.

A' mi hálánkat ezeken kivül ama' hagyomány által érdemette ki gr. Teleki Ferencz, melly könyvtárunkat közel hat száz becses darabbal, köztök a' neki olly kedves Tinódi' munkái' ritka példányával, nevelte. Nem közvetlenül tőle vettük ugyan azt : de az ő ritka mívelségü, nagy szivü 's férjeként hazafiúi hüségü neje, gróf Szapáry Leopoldina asszony tette, mit ő rövid betegség után szinte véletlenül elragadó halála által forma szerint megtenni gátoltatott. T. i. e' nemes nő, ismerve férje' érzéseit, sőt szándékait, öszves könyvhagyománya' lajstromát azon végből közlötte academiánk' elnökségével, hogy mindazt, a mi czéljainkra használható, kiválasztanánk. A' többinek nagy része a' pozsonyi jog-academia' könyvtárának jutott.

A' hazafi, a' tudós 's az iró felett, Tekintetes Academia, nem illik elfelednünk az embert. Teleki Ferencz' elmebeli mívelségével jótékony öszhangzásban volt gyermekded jóságos kedélye, mellyet semmi élettapasztalás nem hidegített el az emberiség iránt. Ömaga szerény, önzés és hiuság nélküli, annál méltányosabb becsülője az idegen érdemnek; saját érdekeit szívesen feledő, mások iránt jótékony, kinek-kinek sorsában résztvevő, szívesen segítő; barátjai iránt csupa szeretet, övéi iránt önfeledő hüségü. 'S így nem csoda, ha súlyos elbetegülésének hírére olly időben, mellyben a'

régi tekintélyek megszűntek 's a' régi viszonyok elszakadoztak: minden rendbeli ismerői, tisztelői aggodalmasan tudakozódtak mibenléte után, 's elhúnytát az őszinte részvét' jelei, legszebb, bár néma, dicsbeszédként követték sírjába. Tölünk is ezt érdemli ő, 's azért legyen szabad hinnem, hogy a' Tek. Academia' tagjai velem együtt érzékeny áldást mondandanak meghidegült hamvai felett.

— A' *titoknok* felolvasta a' pesti terézia-városi járásbiróság' abbeli jelentését, hogy néhai *Légrády László* az academiának száz pgő ftot hagyományozott.

— Ugyanaz *Pákei Lajos* úrnak Kolosvárról ajándékul küldött következő című codexét mutatta be a' kézirattár' számára: *Ozdi Borsos Tamás Naplója 1638—1647. és Linczigh János Krónikája és Illázi Jegyzései 1663—1675.*, mellyet a' beküldő a' következő ismertetéssel kísért:

Egy régi családi jegyzőkönyv szálla elődeimről birtokomba, vastag fekete bornyúbőrbe tárcza-alakulag idomtalanul bekötve, nagy réz csattal 's ebbe füzhető széles szíjjal ellátva, négy újjnyi vastagságu, folio nagyságu ószerű sárgás színű papir csomagban, mellynek első néhány levelei, úgy közepe' tája is egyfolyvást, részint tömötten beírva, részint holmi jegyzésekkel ritkán befirkálva, a' többiek pedig merőben tiszták valának.

E' családi jegyzőkönyv a' XVI. században 1592-ben készült, több birtokosok' kezén ment át, 's a' milly idomtalan, majd mi figyelmet sem érdemlő vala külseje, szintolly nevezetes régi kézirati kincseket tartalmazott.

Legelső tulajdonosa volt *Ádám János*, ki azt saját házi dolgainak följegyzésére füzette egybe, 's azokat 1592-től 1620-ig terjedőleg, német nyelven vagy maga beírta, vagy mások által beiratta.

Ádám János született Kolosvárt. Atyja szintén Ádám János, anyja Bekk Anna volt, tanulás és tapasztalás' okáért megjárta a' külföldet, 's miután onnan honába visszatért, kolosvári tanácsos és olly derék férfiú lett, kit nem csak a' városiak, hanem idegenek, sőt fejedelmi emberek is megkülönböztetve becsültek; házát Básta György minden közteher-viseléstől fölmentette volt. Kétszer házasodott meg; először kolosvári szász nemzetü bíró Puellacher István' leányát Annát vette nőül, kivel korán elhalta miatt csak kevés ideig ugyan, de gyönyörüségesen élt; másodszor Breibert László' leányát Borbálát, ki öt túlélte, 's utána Temesi Márton-

hoz ment férjhez. Gyermeke Ádám Jánosnak csak egy maradott, Anna, 's ez Breibert Borbálától.

Több jeles tulajdonai közt hajlama volt Ádám Jánosnak a' versészethez is, fordítgatott latínból magyarra, de írt magyarul több verseket is, de ezek közöl csupán azon egy költeménye mentetett meg veje Ozdy Borsos Tamás által, melyet 1606-ban első szeretett nője Puellacher Anna' emlékezetére írt, 's mellyről alább is szó lészen [1]).

Említett, 1592-től 1620-ig terjedő jegyzetei csupán házi körére szorítkozvák, és gazdasági 's más üzleti bevételeit 's kiadásait tartalmazván, nem nagyon érdekesek.

Ádám Jánosról e' könyv veje *Ozdi Borsos Tamásra* szállott, ki maga is azt 1638-ban saját élete leirásán és családi dolgain kivül, több a' hazai történelemre világot hozó jegyzéseinek beigtatására szánta; e' naplókép vitt, több tekintetben érdekes jegyzéseit 1647-ben szakasztván félbe.

Ozdi Borsos Tamás külső országokban tíz évig utazott, a' páduai egyetemben, hol tanulásait végezte, orvos- és bölcsészeti tanári rangra emeltetett, visszajövén pedig hazájába, Kolosvárt unitárius professor és rector lett, 's itt Ádám Annával, kinek első férje István deák 1637-ben hala el, 1638-ban megmátkásodott, 's ugyanazon évben lakodalmi ünnepet is üllt. Ekkor kezdé az ipjáról maradt jegyzőkönyvet is napló gyanánt igénybe venni, abba házassági, 's 9 év lefolyta alatti családi dolgait bejegyezni, 's azt érdekessé tenni nem csak ipja' 1606-beli siralmas énekének, hanem hazai 's jelesen kolosvári történeti adatoknak is közbe-közbe beiktatásával.

Utána e' könyv apríl' 4-kén 1663. kolosvári főbiró *Lintzigh János*' sajátjává vált, mint ez följegyzé, amannak véghagyományából, 's Lintzigh is azt tudni való érdekes dolgok, 's többek közt saját élete' leirása, e' hazában 's jelesen Kolosvárt az ő királybiróságában történt nevezetes események, úgy saját családi és házi dolgai' bejegyzésére használta, melly összes jegyzetei 1660-tól 1675-ig terjednek, 's kivált a' saját személyét és családját érdeklők, 1606-tól mint születése' esztendejétől kezdődőleg, igen érdekes rajzokat foglalnak magokban.

[1]) Kiadta ezt N. Ajtai Kovács István, az Erd. Nemzeti Társalkodóban. 1840. II. fél év. 4. és 5. sz. (és gr. Kemény József az academia' Tudománytárában).

Lintzigh János' jobb atyja Felső-Austriából Lincz városából származott volt Kolosvárra, 's itt vette el házastársul Bakos Katát. Édesatyja Lintzig János nyolcz évig Lengyelországban lakván, miután haza jött, vette el nőül Koncz Katát, kitől ő is 1606. május' 30-dikán született, 1621-ben szücsmesterségre inasnak adatott, miből fölszabadulván, 1627-ben idegen országokba ment vándorolni, 's Bécsben két évnél tovább lakván, haza tért, 1630-ban megházasodott, 's nőül vette kolosvári biró Tonay János' leányát Borbálát, kinek 1642-ben történt halálával özvegyen maradván, 1643-ban ismét házasságra lépett Hosszú Tamás' leányával Katával. Első nőjétől két leány-, másodiktól öt fiu és hat leány magzatai voltak, kik többnyire mind korán elhaltak, csak is két fia, Jancsi és Ferkő, érhetvén emberkort.

1632-ben a' város által a' száz férfiak közé megválasztatván, ez idő óta városi különféle tisztségeket és hivatalokat viselt, míg végre a' városnak több ízben király- 's utoljára főbirája lett.

Az e' közben vele, úgy a' hazában és városban történteket leírni, 's utódainak emlékezetül hátrahagyni vala fő feladata 1663-ban szerkesztett, 's az után is folytatott naplójának (krónikájának), 's királybírósága' ideje, jelesen pedig az 1660-dik év az, melly öt — a' Kolosvár' megmaradásáért hőslelküleg élni halni kész hazafit — a' dicsőség' fénypontjára emeli, 's feledhetetlenné teszi Kolosvár' évkönyveiben.

Irásaiból azonban egyéb tanulságos és emlékezetes dolgok is olvashatók. Életleirása elébe ugyanis több, Kolosvárt érdeklő régibb úgy mint korabeli érdekes okleveleket 's más irományokat másoltatott le, utána pedig elősorolta családját, ú. m. nejeit, gyermekeit, ezek' születésök 's illetőleg haláluk' napjait, 's más tudnivalókat; végül öszveírta fekvő minden vagyonait, bejegyezte azokkali viszonyait, ügybajait, 's ez irásait sok olly házi jegyzeteivel rekeszté be, mellyek már csak azért is igen érdekesek, mivel azokból az azon időkorbeli háztartás' módjáról 's egyéb szokásokról stb sajátszerű adatokat meríthetni.

Mind ezek (az okleveleket 's néhány jegyzést kivéve) Lintzigh Jánosnak saját kezeirása, 's ennél fogva a' legbiztosb kútfejek' egyike az azon korbeli magyar irodalom 's hazai történetek' ismertetésére. Azonban azok is, mik nem az ő saját kezeirása,

de valószínüleg fiai által, az ő megbizásából, vagy az után irattak, mint korszerü adatok, hitelt és figyelmet érdemlők.

Lintzigh' e' kézírata, tudtomra, világot még soha sem látott; azonban a' historiai régiségbuvárok előtt már a' múlt században ismeretes volt; ugyanis Aranka György, midőn 1796-ban az erdélyi történeti kéziratokat ismertette [1]), ezt is nem csak fölemlítette, hanem ime dicsérő szavakban is nyilatkozék arról:

„Minemü lészen akkor (t. i. az olvasó' érzékenysége), mikor Lintzigh Jánosnak, annak a' Kolosvár' akkori nagylelkü szász eredetü bírájának irásaiban olvassa, hogy a' nagy fogu vezér ötet maga eleibe vitetvén, miképen türette le a' dolmánya' gallérát, hogy fejét elüttesse, és megkegyelmezvén nékie, hogy akarta az ő szava által Kolosvárra az jancsárokat béereszteni, 's hogy szólott ellenkezőt magok a' törökök előtt a' Regulusnál szerencsésebb, de hasonló nagyszívü, hazafi."

Ugyan e' kéziratból közlé N. Ajtai Kovács István is az erdélyi Nemzeti Társalkodóban [2]) Lintzigh János' életrajzát 's 1660-diki hőstettét, egybehasonlítva azt Marcus Attilius Regulus' romai consuléval.

Lintzigh János, a' mint fiainak az apai életleirás után találtató följegyzéséből látható, 1679-ben julius' 8-kán halt meg. Két fia, János és Ferencz, bárha emberkort értek, 's közölök János nős is volt, fimaradékot nem hagytak hátra, 's bennök a' Lintzigh-család végkép kihalt. A' leányág fenn állott egész a' múlt század' vége feléig (1794.); legutolsó ivadék abból Lintzigh Kata, az egyik nagy atyám Aranyas-Rákosi Nagy Ferencz' (édes anyám, Rákosi Nagy Judit' atyja) első neje volt, 's e' jogon szálla rám e' családi jegyzőkönyv is.

Én Borsosnak 's Lintzighnek elősorolt eredeti kézíratait nem csak úgy tekintve, mint nagybecsü régiségeket, 's reám nézve családi emlékeket, hanem úgyis, mint a' magyar nemzeti irodalom' 's hazai történészet valódi kincseit, elhatározám, *azokat a' fen érintett, többnyire tiszta papirt tartalmazó nagy bőrkötetü könyvből kiválasztva, elkülönítve*, a' Magyar Academia' könyvtárának, hol azok a' netaláni elpusztulástól kétségkül leginkább lecendenek biz-

[1]) Lásd a' Magyarnyelvmivelő Társaság' munkáinak első darabjában. Szeben, 1796. 182. lap.

[2]) Erd. Nemz. Társalkodó 1840. II. fél év, 7. szám 49—55. lap.

tosítva, ajándékkép fölküldeni, 's ez által egyszersmind közhaszonra is szentelni; ezt megelőzőleg pedig, mint historiai 's családi emlékeket, magam 's utódaim' számára sajátkezüleg híven lemásolni.

Ezen eredeti tehát az, mit a' Tek. Academiának átnyújtani szerencsém van.

— Következtek egyéb benyújtások a' *könyvtár*' számára, és pedig *a' tudd. cs. academiájától:* Denkschriften der kk. Akad. d. Wissen. 1) Philos.-hist. Classe V. Bd., Math.-Naturwiss. Classe VIII. Bd., mindkettő Wien, 1854. 4r. 2) Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen: XII. 1. 2. és Notizenblatt: 1853. 21—24. és 1854. 1—17. 3). Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe XII. 2. 3. 4. — der math. naturw. Cl. XII: 2. 3. 4. — A' *cs. kir. geologiai birod. Intézettől:* Jahrbuch der kk. geol. Reichsanstalt, 1854. I. A' Nürnbergben létező *germán muzeumtól:* System der deutschen Geschichts- u. Alterthumskunde v. Aufsess. Nürnb. 1853. Über Zweck u. Mittel des germ. National Museums in Nürnberg, 's az „Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit" előrajzát és mutatványát. — Magányosaktól: *Lugossy József* úttól: A' sz. utolsó conciliumnak új Katekismusa, Győr, 1734. *Ráth Károly*tól 29 db egyveleget. Dr. *Tormay Károly*tól: *Mediz. Topographie v. Pesth. 1854. *Tóth Lőrincz* úttól: Articuli Regni Hung. ab anno 1608—1659. és Cynosura Juristarum, mindkettő Pottendorf, 1668. *Révész Imré*től: *Székfogl. egyházi beszéd. Szarvas, 1854. *Michnay Endré*től, a' pozsonyi ev. főiskola — és *Hutter Antal*tól a' lévai kis gymn. tudósítványa 1854-röl. — Végre *kötelmi példányokban:* a' budai egyetemi nyomdából 19, a' debreczeniből 1, a' kecskemétiből 2, a' pápaiból 5, a' patakiból 4, a' pesti Bucsánszky-féléből 19, a' pesti Trattner-féléből 6, végre a' vácziból 3 darabot.

KIS GYÜLÉS, OCT. 2. 1854. 6 ór.

(A' történettudományi osztály' részére).

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Czech, Érdy, Jerney rr. tt. — Kiss Fer. és Podhradczky ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Gebhardt, Győry, Kállay, Kiss Kár. rr. tt. Hunfalvy, Pauler, Petényi ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

KÁLLAY FERENCZ rt.

folytatta észrevételeit *Schafarik József' régi Szláviájáról.*

— Következtek

KISS FERENCZ lt.

következő archaeologiai közleményei.

A' régiség' maradványai annál becsesebbek, minél inkább képesek egykorú eredetökkel a' történetet felvilágosítani, vagy a' történetirásban elő nem forduló olly adatok' kinyomozására serkenteni, mellyek' létczéséről csak azok tesznek bizonyságot. Illy maradványt van szerencsém bemutatni ez alkalommal, melly egye-

nes ellentétben a' sok ezernyi szlavonita pénzek' felirásával: „Moneta regis pro Slavonia" hátlapján, ezen köriratot mutatja: Moneta regis *pro Ungaria*. Képverete a' hátlapon megegyezik a' számtalan szlavonita pénzekével; előlapján pedig a' kettős kereszt' alsó karjánál R. K. azaz: Rex Karolus betük láthatók. Ime a' rajz 1. sz. alatt, 's összehasonlíthatás végett 2. sz. alatt egy ismeretes szlavóniai pénze is I. Károlynak.

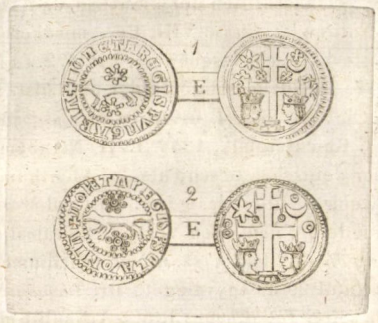

Rupp' munkájában Kún Lászlónak 9. sz. alatt leírt szlavoniai pénzei közt egyetlenegy hason köriratú, R. L. (Rex Ladislaus) betükkel ellátott pénz fordúl elő; holléte azonban nem tudatván, azon magyarázattal kisértetik: „A' metsző téveszté el *Slavonia* helyett." E' pénznek kétségtelen eredetisége, szabályossága és csinossága arra bírhat bennünket, hogy ezen vélt tévedést nem csak fel nem találhatjuk abban, sőt tévedésbe esnénk, ha nem arra serkentene az bennünket, hogy azon okleveli kútfőket felkeressük, mellyekből kiderülhetne: vajjon királyaink mikor adák a' szlavóniai bánoknak azt a' szabadalmat, hogy Magyarországra is verhessenek bánsági pénzeket? mit Robert Károly' idejéből eredő ezen maradvány világosan bizonyít, és Schönwiesner' *Notitia* czímü munkája 200. lap, igen valószínünek állít.

Továbbá van szerencsém bemutatni hazánk' őskorából eredő, az előbbieket ezer évvel túlhaladó néhány régiséget, mellyeket magam szereztem néhány héttel ezelőtt a' hely' szinén, az óbudai hajógyári szigeten, hol romai maradványok végett ásatások történtek, és három külön helyen romai fürdők fedeztettek föl. Az első egy $14^1/_2''$ hosszú, $4^2/_4''$ széles igen jó anyagú tégladarab, mellyen kiálló betükkel olvasható: EXER. PAN. INF. A' másik egy $6^1/_4''$ hosszú, $5''$ széles hasonló tégladarab, mellyen épen olly

betükkel olvasható : ↺ X. FR. PAN. INF. azaz : Legio decima fretensis Pannoniae inferioris.

Hogy a' romai hadsergeket bizonyos tartományokról szokták elnevezni, azt Hadrián' pénzein is olvassuk, hol Exercitus Capadocicus, Dacicus, Germanicus, Mauretanicus, Moesiacus, Noricus, Rhoeticus, Syriacus, de Pannonicus sehol sem fordúl elé. Számos emlékköveken felső vagy alsó-pannoniai katonák említtetnek, de pannóniai hadsereg sehol sem. És így e' maradványdarabokból nem csak pannoniai hadsereg' létezése, sőt ennek felső és alsóra való felosztása is kiviláglik. Ezen felosztás történeti adatok' nyomán Antoninus' korában ment véghez; bizonyítja ezt a' harmadik tégladarab, mellyen ↺ OH. VII. BR : ANT. azaz : Cohors VII. Breucorum Antoniana. Illy feliratu egész téglák legszámosabbak a' kiásott három rendbeli fürdők' maradványai körül, mi arra látszik mutatni, hogy ezen, időszámlálásunk szerint 138 és 161. év közt készített, akkor még Aquincummal szárazföldön összefüggésben volt, nem természetes, de — mint a' tüzhely' maradványa mutatja — mesterséges fütéssel ellátott, hihetőleg katonai, fürdőket előbb az öszves pannóniai hadsereg, később a' tizedik legio, és végre az abba foglalt Breucusok' hetedik cohorsa készittette, mellynek alkalmasint használatára szolgáltak. A' breucusok pedig vend és illyr nemzetekhez tartozók voltak, kik Plinius, Suetonius és Dio Cassius szerint a' Száva' vidékét lakták, Dalmátiával határosak voltak, és Bata király által kormányoztattak.

— Ezen közlés' folytán *Érdy János* rt felszólalván, a' következőket mondotta el :

A' hajógyárnak óbudai szigete 1851-ben töltés által köttetvén össze az annak felső csúcsán túl terjedő nagy szigettel; e' töltésre jó anyagúl szolgáltak a' hajógyárnak épen a' fenső részén eltemetett romai épületromok. Ide mentünk ki többen azon 1851. évi május' 19. 28. stb napjain archaeologiai vizsgálatokra. Többször fordultam meg e' hajógyári ásatásoknál, Nagy István, dr. Szabó János, Jerney János, Paúr Iván, Varsány János és mások' társaságában, hol előttünk ástak ki két caldariumot, vagy izzasztó fürdőt, mint az a' Pesti Naplóban (1851. oct. 20. 485. sz.) volt megemlítve. A' töltés' kezdeténél oszlopokra rakott padolatot, mivel útba esett, ismét eltemették, ehhez közel délnek egész csőfalakat ástak ki, mellyeket le is rajzoltattam; most e' festett csö-

falak' helyén új épület áll. A' hátrább keletnek, sürü fák között fölásott mély épületet jelenleg jégveremnek használják.

Hogy az óbudai hajógyár' szigete hajdan nem volt sziget, hanem annak területe egykor Aquincumhoz tartozott, arról azért nem kételkedhetni, mert mind e' szigetnek, mind az óbudai területnek partjain, alacsony vízálláskor épületromok tünnek föl.

Aquincumban tanyázott a' II. római legio, mellynek történetét Pauly' Encyclopaediájában olvashatni. Vespasián (69—79. Kr. ut.) romai császár e' II. legióban kiszolgált vitézeknek becsületi bocsátványt (Honesta missio) adott, mellyben mondatik: „Veteranis, qui militaverunt in legione secunda adiutrice pia fidele.“ Traján (98—117. Kr. ut.) császár alatt az Aquincumban szállásolt II. legiónak Hadrián volt parancsnoka, ki Traján' kimúltával a' római birodalomnak (117—138. Kr. ut.) császárja lett.

Mind azon irásos téglák között, mellyeket a' hajógyárban kiásatott düledékekben bírtunk összegyüjteni, azok bírnak legnagyobb érdekkel, mellyeken ez olvastatik: LEG II HAD azaz: Legio secunda Hadriana; mert általok az épületromokra nézve határozott korszakot nyertünk.

Alig telt el néhány hónap, a' mint Knabl Richard gréczi plebánus és az ottani történettudományi egylet' tagja jelent meg a' m. n. muzeumban. Én őt a' hajógyárba is elvezettem, hol újra összeszedtük az irásos téglákat, mellyeket ő külön ládában a' gréczi egyletnek küldött el.

A' mostani 1854. aug. 16. Reiter főmérnökkel jártuk meg a' hajógyár' szigetét, ki ott két épületet ásatott föl, mellyeknek egyike részint fejér, részint fekete mozaikkal van kipallózva; a' másika pedig festett falú caldarium. Reiter főmérnök Bécsből van ez ásatásokkal megbízva, 's hihetőleg rajzokat készíttet.

KIS GYÜLÉS, OCT. 9. 1854.

(A' mathematical és természettudd. osztályok' részére).

Gebhardt Ferencz idősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Bugát, Győry, Kiss K. r., Csorba, Nendvich, Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czech, Érdy, Jerney r., Pauler, Repicky ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

GYÖRY SÁNDOR rt.

a' következő pótlék észrevételeket közlötte *a' lánczlövecekről.*

1) A' közbeiktatások' természetének felvilágosítására ezen tétel:

Minthogy $\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} = \frac{n_r M_r + M_{r+1}}{n_r N_r + N_{r+1}}$ következik hogy:

Míg az $\frac{M_r}{N_r}$ törekről az $\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}}$ törekre érünk, következő törekeket lehet alkotni:

$\frac{M_r + M_{r+1}}{N_r + N_{r+1}}$; $\frac{2M_r + M_{r+1}}{2N_r + N_{r+1}}$; $\frac{3M_r + M_{r+1}}{3N_r + N_{r+1}}$ ..... stb mivel csupán lehetőségre támaszkodik, mint már előbbiekben előadtam, nem lévén elégséges; tegyük:

a) $\frac{M_r}{N_r} = \frac{1_0}{n_0} + \frac{1_1}{n_1} + \frac{1_2}{n_2} + \ldots\ldots \frac{1_r}{n_r}$ mellyből az $\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}}$ törekket akképen kell alkotnunk, hogy n_r-hez hozzá adjuk $\frac{1}{n_{r+1}}$-et 's leszen:

b) $\frac{1}{n_r} + \frac{1}{n_{r+1}} = \frac{n_{r+1}}{n_r . n_{r+1} + 1}$ mellyből

$$\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} = \frac{1}{n_0} + \frac{1}{n_1} + \frac{1}{n_2} + \ldots \frac{n_{r+1}}{n_r . n_{r+1} + 1}$$

's ekkor $\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}}$ látnivalóképen ugyanazon helyre fog esni, mint elébb $\frac{M_r}{N_r}$

c) De az $\frac{n_{r+1}}{n_r . n_{r+1} + 1}$-nek megfelelő közelítő törekeket találhatunk egész számokban, ha mind a' számitót mind a' nevezőt ugyanazon számmal elosztván a' maradék törekeket mindkettőben elhagyjuk, vagy pedig mind a' számítót mind a' nevezőt aránylagosan kevesítjük. Ezek után pedig ha az ekképen kitalál törekekkel azokat $\frac{n_{r+1}}{n_r . n_{r+1} + 1}$-ért helyettezvén közelitő törekeket alkotunk, az $\frac{M_{r-1}}{N_{r-1}}$-től fogva $\frac{M_{r+1}}{N_{r+1}}$-ig terjedő közbeiktatásokat eszközölhetünk.

2) Két egymás utáni közelítő törekek' külzését egész általánosságban következőképen lehet kihozni. Legyen

$$K_r = \frac{M_r}{N_r} - \frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} = \frac{M_r . N_{r+1} - N_r . M_{r+1}}{N_r . N_{r+1}}$$

$$K_{r+1} = \frac{M_{r+1}}{N_{r+1}} - \frac{M_{r+2}}{N_{r+2}} = \frac{M_{r+1} . N_{r+2} - N_{r+1} . M_{r+2}}{N_{r+1} . N_{r+2}}$$'s tételtvén

$$M_{r+2} = M_{r+1} . n_{r+2} + M_r m_{r+2} \text{ és : } N_{r+2} = N_{r+1} . N_{r+2} + N_r . M_{r+2}$$

$$K_{r+1} = - \frac{K_r . m_{r+2} . N_r}{N_{r+2}}$$'s ebben ha K_r; K_{r-1}; K_{r-2}... stbnek helyettezésével tovább megyünk, találni fogjuk

3) $K_{r+1} = \frac{K_{-r_1} . m_{r+1} . N_{r-1}}{N_{r+1}} \frac{(M_{r+2} . N_r)}{N_{r+2}}$ míg nem a' számítóban és nevezőben közösen előforduló N_r; N_{r-1}; N_{r-2} ... stb kiesnek

$N_{r-r} = N_0$ egységgé válik következőleg egyszersmind:

$$K_r = \frac{m_1 . m_2 . m_3 . \ldots . m_{r+1}}{N_r . N_{r+1}}$$ mellyben ha m_1; m_2; m_3... stb $= 1$

$$K_r = \frac{1}{N_r . N_{r+1}}$$

4) Az elkövethető legnagyobb hibát az ollyan közelítő törekekre nézve, mellyekben m_1; m_2; m_3.. stb, folyvást egységet tesznek, könnyü számba venni, mert azokban

$K_r = \frac{1}{N_r . N_{r+1}}$ tehát az elkövethető legnagyobb hiba kisebb mint $\frac{1}{(N_r)^2}$

Ellenben az ollyan közelítő törekekben, mellyekben m_1 m_2, m_3 m_4 .... stb egységnél nagyobbak, az r-dik kiszámítására az az $r+1$-dik m-et is kellene tudnunk, a' mi pedig nem mindig ismeretes. Ezek' hibáinak kiszámítására tehát nem adatik más mód, hanem hogy az elkövethető hiba kisebb mint az $\frac{M_{-r_1}}{N_{-r_1}}$ és $\frac{M_r}{N_r}$ közelítő törekek' külzése, ez pedig felette tökéletlen.

Lássuk pedig átalánosan hogy:

$$K_r = \frac{m_1 m_2 . m_3 . \ldots . m_{r+1} \ldots}{N_r . N_{r+1}}$$'s tételtvén $N_{r+1} =$

$N_r . n_{r+1} + N_{r-1} m_{r+1}$ leszen:

$K_r = \frac{m_1 . m_2 . m_3 . \ldots . m_r}{N_r \left(N_r . \frac{n_{r+1}}{m_{r+1}} + N_{r-1}\right)}$'s mivel csak az ollyan lánctörekekről lehet szó, mellyeknek tagai saját törekekből állanak, ekkor $\frac{n_{r+1}}{m_{r+1}}$ elhagyásával

$$K_r < \frac{m_1 . m_2 . m_3 . \ldots . m_r}{N_r \left(N_r + N_{r-1}\right)}$$

5) De ha, mint gyakorta meg szokott történni, m_1; m_2; $m_3 \ldots$ stb közvetlenül nem adatnék is a' fentebbi megmutatások következtében

$$K_r = \pm \frac{K_{r-1} . N_{r-1} . m_{r+1}}{N_{r+1}} = \frac{K_{r-1} . N_{r-1}}{N_r . \frac{n_{r+1}}{m_{r+1}} + N_{r-1}}$$'s mondottaknál fogva

$K_r < \frac{K_{r-1} . N_{r-1}}{N_r + N_{r-1}}$'s ennek kiszámításában az m-el jegyzett számítók' ismerése sem kivántatik.

6) Másik mód onnét következik, a' mit már a' közbeiktatásoknál említettem, 's miszerint a' lánctörek' elhagyott tagai nem tehetnek egész egységet.

Tehát utolsó közelítési törekünkben n_r-nek $n_{r-}+_1$-et helyettezvén az igaz érték $\frac{M_r}{N_r}$ és $\frac{M_r + M_{-r_1}}{N_r + N_{-r_1}}$ közé fog esni, 's a' hiba kevesebb leend mint a' kettő' külzésének fele.

7) Az ollyan lánctörekek, mellyeknek mind számítójok mind nevezőjök egységet teszen, szükségképen azon tulajdonsággal bírnak, hogy a' belőlök alkotott közelítő törekek, minden egyebeknél, mellyeket más lánctörekekből lehet alkotni, kisebb számjegyekből állanak, mellyből megfordítva az is következik, hogy viszont ezeknek lánctörekké alakítása több osztási munkálatokat kiván, mint akármi más egyéb körül-belül akkora mennyiségü és számjegyüek. Ha tehát ezeket kiszámítjuk, azon törekeket fogjuk feltalálni, mellyek mennyiségükhöz 's számjegyeikhez képest legtöbb osztási munkálatokat kivánnak; kiszámíttathatnak pedig igen könnyen, ha az utóbbihoz a' közvetlenül elébbit hozzáadván, a' következőket mindig ekképen alkotjuk így: 1. 2. 3. 5. 8. 13. 21. 34.

Ezekben a' munkálat minden következő számra nézve egy osztással szaporodik, minél fogva könnyü lévén megtudnunk, hogy

a' legnagyobb tízesek, százasok ezeresek stb hány osztási munkálatot kivánnak, úgy fogjuk találni hogy a:

legnagyobbik egyes 81 *három* 89 *nyolcz* 987 tizenhárom 6765 *tizenhét* 75025 *huszonkét* 832040 *huszonhet* 9227465 *harminczkét;* 63245986 *harminczhat* 834903170 *negyvenkét* 9186269025 *negyvenhétszeri* elosztásokat kiván.

Minthogy pedig a' legnagyobb közös osztó' keresésében ugyanezen osztási munkálatok fordulnak elő, az előadottakból következik, hogy három számjegyig, azaz: midőn a' kisebbik adott szám nem áll többől három számjegynél, az osztások' száma 5n-2, ezen felül 5n-3.

— Ez után

PETÉNYI SALAMON ir.

f. évi juniusban, *Bihar vármegyének Sebes és Fekete Körös közti hegylánczolatain tett természettudományi utazásának*, rövid vázlatát adta a következőkben:

Mivel azon természetrajzi utazásomnak, mellyet Kovács János barátomnak, Geszten m. Tisza Lajos úr' Domokos fia' nevelőjének becses társaságában, folyó évi junius' napjaiban Bihar megyében, 's jelesen a' Sebes és Fekete Körös közti hegylánczolatokban tettem, az volt főfeladata, *hogy az ott létező, számos barlangok közt az ismert, 's netán még ismeretlen csontbarlangokat felkeressem, kikutassam, 's azokat őslénytani tartalmukkal együtt megismerjem és leírjam*: ezen nem csekély feladatunk mellett mellőznünk kellett, vagy legfeljebb csak mellesleg vehettük szemügyre a' mindenütt gazdagan kinálkozó egyéb érdekes tárgyakat, annál is inkább, minthogy nekem e' czélra csak igen rövid idő, csupán egy hónap engedélyezteték, 's ez utazást azon fölül e' drágaság' idejében tulajdon költségemen tenni 's azért is siettetni kényteleníttettem.

Teljes szándékunk lévén, utazásunk' tudományos eredményeivel 's azokhoz csatlandó rajzokkal annak idejében a' Tekint. Académiának kedveskedni: ez alkalommal bátor leszek az utazásunkban szerzett csak néhány érdekesb tárgyat, azokat felvilágosító néhány szó' kiséretében bemutatni.

A' föld- 's így az őslénytani kutatások' gazdagabb bányái többek közt a' *mély vízmosások, a' hegyszakadások és hegyomlások.* Ott merülnek fel a' természetbuvár' számára sok érdekes kincsek, mellyek különben előtte évek' ezreitől fogva a' sötét föld' gyom-

rában elzárva feküdtek. Azokat tehát a' föld- és őslénytan' barátjának fel kell keresni : mellőznie, elhanyagolnia nem szabad.

Afféle hegyomlásokat, millyeneknek nyomai az alsó Duna' mentében kezdve Érdtől lefelé egész Zimonyig, jelesen pedig Duna-Pentele és Mohács közt mindenütt a' Duna' jobb partján láthatók : találtam Bihar megye' Sebes-Körös völgyének jobb oldalán, kezdve Várad-Olaszitól fölfelé egész Nagy-Báródig, 's ott jelesen a' Tinód és Tötös helységek' szőllőhegyei' alján nagyobb mennyiségben. Felette rövidre kiszabott időm nem engedé azokat sorban megvizsgálni, mi szép eredmény nélkül bizonyosan nem maradt volna : én csupán azalatt, míg Kovács János barátom Geszten az utazásra elkészült, egyetlen egyet, t. i. a' nagyvárad-olaszi szőlőhegység' délkeleti oldalában fekvő, Tichy Alajos könyvnyomtató' szőlleje' tetejéről évről évre leszakadó hegyomlást látogathatám meg, hova sógorom, nagyváradi gyógyszerész Molnár József úr által junius' 9-kén vezettetve, daczára a' reánk szüntelenül szakadó 's működésünket nem kissé akadályozó záporesőnek, kirándulásunk és bajos működésünk felette becses eredménynyel jutalmaztatott meg. Mert a' hegy' oldaláról utoljára leomlott, általunk kalapácsokkal szétvert homokkő-rétegből nyertük *ime ezen három állkapcsot sok egyéb oda tartozó töredék mellett*, mellyek egykoron testrészei valának az ősvilág' két emlőslakosának, t. i. az *ásatag Őz*' (Cervus capreolus fossilis) két különkoru példányának, még pedig egy koros, hihetőleg hímnek, *felső bal állkapocs töredéke a' 2. 3. 4. 5. és 6-ik zápfogával*, és egy fiatalkának *alsó jobb állkapcsa mind a' hat zápfogának töredékeivel;* azonkivül az *ősjuhnak* (Ovis fossilis) *alsó jobb állkapcsát az 5. ép záp fogával.* Van szerencsém úgy ezen őslénytani tárgyakat, valamint az azokhoz tartozó homokkőbeni lenyomatokat is bemutatni a' Tisztelt Academiának, egyszersmind arra is figyelmeztetni, hogy a' nagyváradi Tichyféle szőllőnek hegyomlása *első lelhelye az ásatag őz, és az ősjuhnak* Magyarországban, 's hogy az elsővel t. i. a' *Cervus capreolus fossilis*szal, már hatra szaporodott a' hazánkbani összarvasfajok' száma, mellyek : 1) *Ős-jávorszarvas* (Cervus alces fossilis) özöni képletekből; 2) *Nagyszarvu szarvas* (Cervus megaceros) szinte onnan; 3) *Ős-gimszarvas* (Cervus elaphus primigenius), özöni képletek és barlangokból; 4) *Egyrét fogu szarvas* (Cervus haplodon) a' lorettomi durva mészkő-bányából; 5) *Ősnyargalócz-szar-*

vas (Cervus tarandus priscus) csontbarlangokból, és 6) *ásatag Őszszarvasunk* (Cervus capreolus fossilis) agyagos homokrétegekből. A' fenn-nevezett két ősemlős' mostani fölfedezése által pedig gyarapodott a' magyarhoni *Ős-kérődzők*' száma tizennégyre, mellyek a' most elősorolt 6 ős-szarvas fajokon kivül még következők : 7) *Dorcatherium vindobonense*, dévényfalvai homokdombból; 8) *Palaeomeryx Kaupii;* 9) *Palaeomeryx Bojani*, mindkettő az előbbi helyről; 10) *Ős-teve* (Camelus fossilis), csereviczi agyagból; 11) *Ősjuh* (Ovis fossilis) a' fenn-nevezett helyről; 12) *Marhajuh* (Ovibos fossilis) Lipova-csontbarlangból; 13) *Ős-marha* (Bos taurus primigenius), vízözöni képletek és csontbarlangokból; és 14) *Ősbölény* (Bos urus priscus), vízözönből (diluvium).

Azalatt Gesztről Nagy-Váradra megérkezett Kovács János és Molnár József urak' társaságában, junius' 12. kiindúlva, Mező-Telegden keresztül Élesdre sieténk, fölkeresvén következő napon a' Sebes-Körös' balpartján elnyújtódzó közép hegység' oldalában a' pesterei határban sürü bokrok' árnyékában rejtező „*Igriz*" nevü barlangot, mellynek 19 osztályzatát megvizsgálván 's mindegyikben szorgalmasan áskálván, lelők nem csak a' különkoru *Ősmedvé*nek (Ursus spelaeus) számos csontjait, hanem egy sokkal ritkább, jelesb ősállat, t. i. az *ásatag farkas*' (Canis lupus spelaeus; Hölen-Wolf) több maradványait is. Örömmel sietek azokat ezen majd minden fogakkal ellátott *alsó bal állkapocs*, *bal fölkarcsont*, több *újjperczekben* és *borda töredékekben* bémutatni, mert ezen ősállat és lelhelyének fölfedezése, tudtommal, első nem csak Magyarországra, hanem hihetőleg az egész ausztriai birodalomra nézve is, miután az mind eddig sehol az ausztriábani palaeontologok' munkái 's fölfedezett ősállatok' névsorozataiban elő nem fordúl.

Ezen fölfedezésünk által a' magyarhoni *húsevő* vagyis úgynevezett *ragadozó emlősök*' száma hatra szaporodott. Ezek közől az 1847-iki évig csak kettőnek, t. i. 1) a holicsi határban fölfedezett *Ősborju-Ülge* (Phoca vitulina fossilis) és 2) a' csontbarlangokból került *Ős-medvé*nek (Ursus spelaeus) maradványai voltak ismeretesek; hozzájok járult most : 3) *Ősfarkasunk* (Canis lupus spelaeus); és az általam 1847-ben a' beremendi mészkőbánya' hasadékainak csonttorlatu telvényeiben fölfedezett három új menyétféle ősemlős ú. m. 4) az *ős-nyuszt* (Mustela Martelina.

Pet.); 5) a' *beremendi ős-nyest* (Mustela beremendensis. Pet.), és 6) az *ős-hölgymenyét* (Foetorius palerminens. Pet.); melly utolsó három ősállatról alkalmam volt múlt májusi üléseiben a' kir. magyar természettudom. társulatnak bővebben értekezni, 's ott e' tárgyakat rajzokkal is felmutatni.

Mielőtt a' palaeontologiai tekintetben annyira érdekes pesterei Igriz-csontbarlangunktól elválnánk, legyen szabad a' tiszt. osztályt annak még más tartalma, több élő lakosára is figyelmeztetnem.

A' csontbarlangok nem csak sírboltjai az őslényeknek, azok egyszersmind laktanyái most élő többféle állatoknak is, 's azért valamint őslénytani, úgy zoologiai tekintetben is felette érdekesek. Bennök valamint általában minden egyéb barlangokban is, születnek, tartózkodnak, élnek 's halnak meg az állatország' több osztályainak legritkább, felette nehezen megszerezhető, de épen azért, 's több egyéb tekintetben, érdekteljes élő lények. Ki előtt ismeretlen például azon csodálatos állat, melly csupán a' barlangok, 's jelesen a' karinthiai adelsbergi barlang' tavaiban lelhető? t. i. *Az ángolna változány* (Proteus anguinus. Laurent.), melly a' lélekzésre tüdején kivül még három szabad külkopoltyu nyalábbal is levén ellátva, átmenetet képez a' hüllőktől a' halakra.

A' barlangok' lakóihoz számítandók az emlősök' sorozataiból jelesen a' *denevérek*. A' barlangok tanyái több denevér fajoknak, mellyek azokban nyáron át vagy egyenként, vagy párosan, vagy családosan szétszórva laknak, fiadzanak; a' telet pedig azokban gyakorta ezrenként összecsoportozva téli álmukban átaluszszák. Az Igriz-barlangban szinte akadtunk több denevér palotákra, 's azok talaján denevérganaj rakásokra: itt azonban az őscsontok' felkeresése 's ásásával levén elfoglalva, az azokrai vadászatot elmellőztük. Akadtunk azonban az Igriz barlangtól alig félóránnyira éjszakkeletre fekvő „*Pizsnicze*“ [1]), azaz: Pincze nevü szomszéd barlangban számos denevérekre, hol a' barlang' elöcsarnokában elhintett fris hányadékok azonnal figyelmeztettek azok' ottlétére. Kevés kutatás után a' csarnok' mennyezetéhez tapadva látók több

[1]) Érdekes a' *Pizsnicze-barlang* azért is, mert rajta végig foly a' hegy alatt egy sikér ugyan, de jó széles patakocska, melly a' barlang szája előtt képződött mésztuffa-dombon három ágban lezuhanván, igen takaros oláh malmocskát hajt, festészileg élesitvén az egész környéket.

kisebb nagyobb csoportozatait *a' deres denevér*nek vagyis a' tulajdonképi *szárnyas egérnek* (Vespertilio murinus; das grosse Maeuseohr). A' magyar denevérek' ezen legnagyobb faja tartózkodik a' barlangok' még félig világos előcsarnokaiban; azonkivül a' nagyobb épületek, jelesen várak', kastélyok, templomok, kolostorok és kaszárnyák' tekervényes padlásain. Beutazván az 1843-ki Kolosvárt tartott magyar orvosok és természetbuvárok' gyülése' alkalmával Erdélynek több táját, a' Vajda-Hunyadvára' tetője alatt e' denevérnek ezreit találtam; 's az 1846-ban, Kassa. Eperjesen tartott nagygyülésünk' alkalmával a' kassai székesegyház' padlásain oliy számtalanokat leltem e' denevérfajból, hogy az alattok tornyosuló ganajok miatt alig lehetett a' padlás' némelly részeibe bejutni.

De a' pizsniczei barlangnak mélyebb, sötét csarnokaiban találtam egy más, az előbbinél sokkal ritkább, tehát érdekesebb faját a' denevéreknek, t. i. a' *barlang-denevért* (Miniopterus Schreibersii, Natterer; Vespertilio Ursinii. Bonaparte), mellyet Orsini a' pápai tartományok' jelesen Ascoli' környékén és az Algír' barlangjaiban; hazánkfia Schreibers Károly tanácsos, 's a' bécsi cs. kir. udvari természettár' volt igazgatója, Bánságban a' galambosi (kolumbáczi) és a' veteráni barlangban fedezték fel [1]), magam pedig 1841-ben és 1846-ban az aggteleki, 1845-ben az abaligeti (Baranyában) és az idén Biharban a' pizsniczei, a' fericsei és a' fonáczai barlangok' sötét palotáiban számos példányokban lelte·m

Ki az aggteleki barlangot meglátogatta, 's ott az úgynevezett „Denevércsarnokot" is figyelmére méltatta, vissza fog még emlékezni az ott látott ezen faju denevérek' töménytelen sokaságára, hol azok egymásba kapaszkodva, rajok és draperiák gyanánt függnek le palotáik' mennyezeteiről, a' közikbe tett lövésre nagy fürtökben hulladozva 's hemzsegve töltvén el a' barlang' szomszéd osztályait. A' junius' 25-kén megvizsgált, Rézbányától nem messze fekvő Segyestyel helység' határában, a' falu fölött éjszakról nyíló Parrov-Hidry völgynek Dimbrandoli hegy' oldalában találtató *Tibakoje* nevü csepköves barlangban leltem a' *Patkóczok*nak legkisebb európai fajját, t. i. a' *kis patkóczot* (Rhinolophus hipposideros Bechst. — Rhin. hippocrepis Herm. — Rhin. bihastatus.

[1]) Lásd : Petényi Sal. Ján. „Pár szó az emlősökről általában, a' magyarhoniakról különösen" Pesten 1844. 10. lap.

Geoffr.; das kleine Hufeisen), melly e' helyen legelőször fedezteték fel a' magyarországi emlősök' faunája számára [1]).

Minthogy pedig minden nagyobb állatnak, 's így jelesen az emlősöknek is vendég vagy élődi állatai (parasitái) vannak, úgy élnek a' denevéreken is, 's azok körül több apró, hol a' *pankányok* (Arachnoda; Spinnenartige), hol a' *kétröpüek*hez (Diptera, Zweiflügler) tartozó, 's a' gerinczetlen állatok' természetrajzára nézve jobbadán nagy érdekkel bíró állatkák.

Az elsőkhez t. i. a' *pankányokhoz* tartozik p. o. a' *denevératka* v. *kollánczka* (Gamasus s. pteroptus vespertilionis; Fledermausmilbe), minőt az aggteleki barlangban 1846-ban fogott denevéreken leltem; oda: az *Eschatocephalus* v. *Haemalastor gracilipes*, minőt ugyan ott 's azon a' denevérfajon dr. Frivaldszky Imre társunk 1841-ben talált; oda egy általam most a' pizsniczei barlangban fogott hasonfaju denevéren fölfedezett, kisebbsége, rövidebb lábai 's egészen különböző színe által amattól eltérő, eddig még meg nem határozott faja a' Haemalastornak; oda az *Ixodes vespertilionis* s. t. eff.

A' tehelröpük vagyis Colleopterákhoz számítandók a' barlangányok' sorából: *Sphodrus Schmidtii* [2]); *Troglorhynchus anophthalmus; a' kétröpük*' (Diptera) sorából a' *Nycteribia vespertilionis*, mellyet valamint az aggteleki, a' pizsniczei úgy az abaligeti barlangokból hozott denevéreken leltem; oda tartoznak ezen *nagyobb vöröstestü*, és ezen *apró fekete legyek* is, mellyek a' barlangokbani denevér-guanorakásokon 's ezek fölötti falakon százanként mászkálnak. Ide tartoznak végtére a' *Thysanurak*hoz tartozó *Tritomurus scutellatus* 's egyéb rokon faju rovarok.

[1]) A' *nagy patkóczot* (Rhinolophus ferrum equinum. Daub.; Rhin. unihastatus. Geoffr.; das grosse Hufeisen) a' budai hegység' Lipótmező barlangjában; a' *dombos orru patkóczot* (Rhin. clivosus. Rüppel; hügelnasiges Hufeisen) pedig, melly eddig csak Afrika és Dalmatországból volt ismeretes, a' siklósi barlangban fedeztem fel. 'S így az európai patkócznak valamennyi faja képviseltetik hazánk' faunájában is.

[2]) A' barlangokban tartózkodó kisebb állatok' kipuhatolása, vizsgálása és leirásában nagy érdemeket szerzett magának az élő természetbuvárok előtt köztiszteletü, soproni születésü hazánkfia Schmidt Ferdinand úr, előbb kereskedő Laibachban, most ennek szomszédságában, Schischka nevü jószágán, kizárólag az apróbb osztályu, jelesen a' barlangokban élő állatok' buvárkodásának sikerteljesen szentelő óráit. (Lásd: „Verhandlungen des zoologisch-botanischen Vereins zu Wien, IV. Bd. S. 23—34.").

Megemlítésre méltó e' helyt azon körülmény, hogy a' barangokban született 's folyvást ott élő állatok tökéletesen vakok, nekik ott az örökkétartó sötétségben nem lévén szükségök a' szemlátásra, épen úgy, mint a' föld' sötét gyomrában lakó *fogas rakonynak* (Spalax typhlus) nincs, mellyről pár év előtt volt szerencsém e' tiszt. osztályban pár szót elmondanom.

Úgy sikerült a' biharmegyei, jelesen a' fericsei barlang' leghátsóbb üregeiben, utitársam, Kovács János barátomnak egy a' *Catops* nemhez tartozó barlangi bogarat fölfedezni, melly szinte egészen szemnélküli, 's a' helybeli entomologok' bizonyítása szerint *új állat*, miért is azt Kovács János úr a' lelhely' emlékére: „*Catops fericsensis*"nek nevezé.

Az eddig említett és részint bemutatott tárgyakon kivül nem mulasztottuk el a' bihari utazásunkban előforduló egyéb állat, növény 's ásványokra is fordítni vizsga figyelmünket, 's így a' beutazott részek' fauna, flóra és geajához adatokat gyüjteni. Sőt sikerült — mi elcinte majd lehetetlennek látszott — a' mindennapi elkerülhetlen szükségekhez tartozókon kivül egyébbel semmivel nem gondoló, 's azokon kivül egyebet semmit, még a' legközönségesbet sem ismerő, tehát megnevezni sem tudó oláhoktól végtére, és csak az által, hogy minden helyen és minden embertől kérdezősködve, itt egy, ott más nevet tudtunk meg, az ott előforduló természeti dolgok, jelesen az emlősök és madaraknak annyi oláh tájmegnevezéseit összegyüjteni, mennyit, úgy hiszem, hiába fognánk honunkban valahol együve keresni. Valamint a' nevezetesb természeti tárgyakat, úgy a' magyar és oláh tájneveket kidolgozott utazásunk' leirásában a' Tek. Academia elébe terjeszteni el nem mulasztandjuk.

Felette sok volna még utazásunkból ez alkalommal is megemlítendő, mi legalább reánk nézve nagyobb érdekkel bír. Azonban hosszadalmas előadásommal nem akarván túlfeszítni a' tiszt. osztály' türelmét, elhallgatom azokat. Odahagyom most a' Bráj, Bugyássza, Sután, Vurvupojén és Bihor, még junius' 20-kán sok helyen hóval fedett magasuló hátait, mellyeknek keleti oldalán terül el az erdélyi Kárpátok' habos tengere; honnan délnyugatra egész a' Mátráig és Tótországig nyílik a' puszta szemmel átnézhetlen magyar alföld' térsége. Elmellőzöm ez úttal a' Bohodej havas' tetején kibuzogó jéghideg *Fontina récse* nevü, hatalmas forrá-

sát a' pisztrángdús Drágán folyamnak; vissza nem tekintek sem a' feltornyosúló Tyatra-talpharilor regés zsiványok' sziklájára, sem a' Szamosok' forrásain túl fekvő 's az *Ősmedve* (Ursus spelaeus), *ásatag marha-* (Bos taurus priscus) csontmaradványokban hihetőleg honunkban legdúsabb *Vonesassza-csontbarlang*ra. Hallgatok a' Rézbánya' környékén Fonácza helység' határában, szinte Ursus spelaeus' maradványait tartalmazó „*Pestere bulsului*" óriások' barlangjáról; hallgatok az Arad megye' szélén elterülő béli hegységnek Kaluger' határában időről időre kimaradó 's megmeg kizubbogó csudálatos „*Izbuk*" forrásáról (fons intermittens; periodische Quelle). Meg nem említem továbbá a' kimpolyi völgynek minden nézőjét bámulatra ragadó *Kimpanyászka-barlangját*, mellynek látogatott fekete torkolata több mint 50 ölnyi mélyébe zuhan le a' legirtóztatóbb zajai közt az itt egészben elnyelt szohodoli patak, elnyújtózván a' hegy' gyomra 's belein végig több ezer ölnyire, míg a' vaskohi hegy' oldalából két helyen kiömlik magával a' hegy alatt felnevelt legszebb pisztrángokat (Salmo fario) sodorva ki 's a' Fekete-Körös̈t megkettőztetve.

Mindezeket, mondom, 's ezekhez több hasonlókat, mint ollyan nagyszerű tárgyait a' természetnek, olly csodálatos tüneményeit Bihar megyének, annyira érdekes tulajdonait édes hazánknak, minők bővebb és tökéletesb rajzolást érdemelnek a' mainál, ez alkalommal mellőzve : jelen szavaimat csak egynéhány ritkább, a' bihari szélhegységben lelt gerinczes állat' bemutatásával kívánom befejezni.

Ezeknek egyike egy hazánkra nézve felette ritka, a' poczoknemhez tartozó egérfaj. Ezt én első pillantásra *verhenyes poczok*nak (Hypudaeus rubidus. Pet.; Mus rutilus. Pall. Röthel-Wühlmaus) tartottam, minőt eddig honunkból csak a' beszterczebányai erdős hegységről szerzett két példányban ismertem. A' most hozottat azonban valamint ezzel, úgy a' többi poczokfajokkal pontosabban hasonlítván egybe, meggyőződtem, miszerint a' mi bihari poczkunk valamint tetemes nagyobbsága, úgy testrészeinek, sőt a' föl- és altest' színeinek egymáshozi aránya által is a' verhenyes poczoktól fajilag eltér; leginkább hasonlítván az eddig ismert európai poczkok közt a' *sárgavörös poczok*hoz (Hypudaeus fulvus. Brants. Lemnus fulvus. Geoffr. Röthlichgelbe Wühlmaus). Ezen szoptató nőpéldányt, mellyet szerencsém van itt bemutatni, akkor fogtam

meg, midőn junius' 17-kén Dámosról Rossiára utazván, a' magas meredek hegység' ős bikkerdőin végig, a' bennünket vezető hat ökrös oláh szekér mellett kelle gyalogolnunk. A' fenicsei bükkös hegyeken felfelé a' havasokra Uoncsassza csonthalanghoz vándorolván, egy más, fiatal példányára akadtunk ezen poczokfajnak, mellyet azonban reá rohanó oláh vezetőink' durvasága széjjeltépett.

A' bemutatandó ritkább tárgyaknak másik és harmadika az általam hazánkban nem rég fölfedezett 's eddig csak igen kevés helyen lelt ritkább *halfaj*, t. i. az 1837-ben legelőször a' Poprádban fölfedezett, később 1842-ben Turócz megye hegyi patakaiban, 1849-ben pedig a' felső nógrádi hegység' csermelyeiben lelt *tarkaszárnyu kolty* (Cottus poecilopus. Heckel), és a' *Petényiféle Márna* (Barbus Petényii. Heckel), mellyet először 1835-ben Mehádia fölött a' Cserna' vizében fölfedezvén, 1844-ben Erdélyben is az Olt vize' confluenseiben; 1849-ben felső Nógrád' hegysége' patakaiban; most pedig Bihar megye' szélhegyeiről valamint a' Sebes-, úgy a' Fekete Körösbe befolyó minden patakokban nem csak bővségesen, hanem nagy szép példányokban is „Mrjana" név alatt találtam.

'S így gyarapodott többek közt utolsó utazásom által ezen magyarországi ritkább gerinczesek' természetrajza, új lelhelyek 's nagyobb geographiai elterjedésök' megismerése által.

— Ez alkalommal Petényi úr felszólíttatott az osztály által, hogy ezen eredményes utazásnak részletes leirását, rajzokkal felderítve nyújtaná be az Évkönyvek' számára; mire a' tisztelt tag vállalkozott is.

KIS GYÜLÉS, OCT. 16. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Czuczor, Szemere és Repicky r. és ltt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czech, Érdy, György, Horváth Cyr., Jerney és Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

BUGÁT PÁL rt.

phonologiai előadásai' folytán befejezőleg *az együtthangtan és szóhang-áthasonlításról* értekezett. Az egész itt egy tagban közöltetik.

A' mulékony érzéseket, ismereteket, akaratot, a' történteket, egy szóval azt, mi mint gondolat (eszme) lelkünk' világában feltünik és mit mí szavakba önteni tudunk, részint magunk, ré-

szint más embertársunk' számára a' tér- és időtávolnak átadunk: az irásnak mondatik, melly tehát nem más mint megállandósított, anyaggá tett gondolat.

A' gondolatnak, hogy irássá lehessen, a' beszédnek hídján kell átmennie, mert mi nem gondolatot, hanem szavakat írunk.

Az írás olvasást teszen fel, melly mint az előbbeni három t. i. gondolat, szó, és írat: úgy e' kettő, az írás és olvasás, karon fogva járnak, még pedig úgy, hogy mint a' gondolat a' szón által nagyanyja az irásnak: úgy az írás mint nemző, megelőzi az olvasást.

Mint az írás rendszerint a' látást: úgy a' szó a' hallást teszi fel, mi tehát a' hang a' fülnek: ugyanaz a' betü a' szemnek, úgy hogy tehát az írás nem más, mint a' fülszervből a' szemszervbe átjátszott hang.

Mint pedig az írás megelözi az olvasást: úgy a' hangteremtő szervek a' hallót megelőzik, honnét azon tudomány, melly az irásnak és ezen át az olvasásnak anyja, a' szóhangot fejtegetvén, szóhangtannak (phonologia) neveztetik.

A' szóhangtannak magamagában véve sem az irással, sem az olvasással semmi közvetetlen összeköttetése nincsen, ezekhöz azonban olly közel szomszédságban áll, hogy áttanulván lehetetlen nála megállapodni, hanem mintegy ösztönszerüleg vitetünk az írás és olvasás' birodalmába; honnét, ha tán valakinek ez úton jöne kedve valakit írni és olvasni tanítni: annak, mielőtt a' szóhangtant be nem tanítná tanítványának, egy betü nem sok, de még ennyit a' világért sem szabadna írva mutatni.

A' szavak' megteremtésére anyagszerül szolgáló hangnak előhozására a' teremtő az embernek a' legalkalmasabb szerveket adván, ezeknél az emberi ész' akaratának eszközlésére készebb, kényelmesebb és pontosabb szolgái nincsenek, és ezek három részből, t. i. a' tüdőkből (pulmones), a' gögből (larynx) és a' szájcsöből (canalis oralis) állanak.

A' tüdőkbe lehelés közben a' levegö ki- 's bejárván nem csak gyüjtő helyét teszi a' kikénytetése közben hangot adó levegönek, hanem akarat-kormányozta mozgása által kormányozza (sietteti, mérsékli) egyszersmind annak kirohanását.

A' gög a' fenszóvali hangnak teremtője lévén erre való nézve nem csak hogy mint gép tulajdonszerüleg vagyon a' szó-

czélra alkotva főkép azon része által, mellyet hangrésnek (rima glottidis) nevezünk, hanem még az által is, hogy a' neki alapul szolgáló minden légrezgést könnyen elfogadó porczokon kivül egészen tulajdon anyagszer által lévén beszőnyegezve, a' húr és hártyanemü hangrezgést a' legtökéletesebben eszközli; úgy hogy a' szóhangszerv a' hegedü és dob' egyesitéséből teremtetett.

A' szájcsatorna vagy szájcső a' mondott hangrésnél vévén kezdetét, és a' szájajkak nyilásánál végződvén, nem csak hogy útjában falait képző részei által különböző feszültségü öblösséget kap, hanem még különösen két benne müködő rész, t. i. az ínyvitorla (velum palatinum) és a' nyelv által kapja meg szóhang szervesztő tulajdonát, melly utolsó az egész szájbeli szógyártás' müködésének legalább fele terhét maga viszi.

Azon szóhang, melly ezen utolsó két hangszervben és által keletkezik, kétféle t. i. gög- és léghang, mellyek különböző szóhangokban majd elválnak egymástól, majd egyesülnek egymással.

A' gőghangnál a' szóhang' eredete a' gög' részeinek, nevezetesen a' hangrést képző hártyának és szálagoknak belső és külső megreszkettetéséből származik; a' léghangnál ellenben a' szájcsatornát képző részek épenségesen nem reszkettetnek meg, az egész hang egyedül a' tüdőből kikénytetett levegőnek a' szájcső' különböző részeiben itt-ott történő megszorulásának alkalmával származott rezgéséből ered.

A' szóhangok tehát eredetökre nézve kétfélék, t. i.

a) szilárd eredetü hangok, ezeket én *gőghang*oknak nevezendem (a' latin *liquidák*nak mondaná);

b) légeredetü hangok, mellyek *léghang* nevet viselendnek (mellyeket a' latin *mutá*knak mondana).

A' szóhangok, a' léleknek legalkalmasabb közlekedő eszközei lévén, három fajjal bírnak:

a) az éneklési hang, melly részint, mert szóhang nélkül is énekelhetünk; részint mert minden léghangot kihagy, főkép pedig azért nem illet bennünket, mert benne a' szóhangok csak igen melleslegesen szerepelnek;

b) a' fennszóvali hang, mellybe ugyan kis adagban némellykor valami éneklési is vegyül, ez mégis tulajdonképen az, mellyből a' valóságos emberi beszéd kerül ki, honnét ennek elemzése leszen e' munkának tárgya;

c) a' halk hang, melly által a' súgó vagy gyónó beszéd eszközöltetik; ez az előbbenitől annyiban különbözik, hogy itt a' göghang egészen elhallgatván, az egész egyes egyedül csak léghangok által vitetik véghez.

E' szóhangtan' története tulajdonképen csak két adatból áll, mellyek elsőbbikének feltalálását pozsonyi születésű *Kempelen Wolfgang*nak [1]), másikát pedig *Kiss Sándor*nak [2]) köszönjük.

Kempelen a' göghangos mássalhangzóknak léghangos testvéreikből való származását találta fel, t. i. midőn ezek közé göghang vegyül, válnak amazokká, így lesznek p. o. *p*-ből *b;* az *s*-ből *zs;* az *f*-ből *v*, göglégszóhangelemek.

Kiss Sándor a' magánhangzók' szülő anyját, a' tiszta természetes göghangot találta fel; melly milly nevezetes szerepet játszik a' szóhangtanban, az a' jelen munkának több helyéből fog kitetszeni.

Mivel azonban Kiss Sándor, ki Kempelennél jóval később élt — mit nem hiszek — Kempelen' munkáját vagy nem ösmerte, vagy maga nézetei iránt elfogúlva lévén, ennek fölfedezését illendőleg méltányolni nem tudta, holott pedig — min alig kételkedem — csak a' két fölfedezésnek kellőleges felhasználásából lehetett volna a' természettel egészen megegyező szóhangtant alkotni: azért nekem jutott a' szerencse részemül, hogy a' két munkát gonddal áttanúlván, jelenben az egyetemes emberiség' kezébe tán olly munkát szolgáltathatok, melly az írás és olvasásnak mesterségét, melly minden tudományoknak kezdete lévén, úttörő volta miatt igen-igen terhes, szer felett megkönnyíti.

Első rész. A' szóhang-elemek.

Minden olly szóhang, melly magát más szóhangrészekre felosztatni engedi úgy, hogy ezeket aztán másokra szétválasztani

[1]) L. Wolfgangs von Kempelen: Mechanismus der menschlichen Sprache, nebst der Beschreibung seiner sprechenden Maschine mit 26 Kupfertafeln. Wien, 1791.

[2]) Alexandri a Kiss: Organon sermonis et loquelae universalis ad leges attractionis et repulsionis evidenter et mathematice demonstrata. Szerző részvétlenség miatt e' munkát ki nem adhatván, végrendelete szerint Pest megye' levéltárában tartatik letéve még e' mai napig is kiadatlanúl. Nekem e' munkát még 1817-dik végén volt alkalmam Tápió-Sápon a' boldogúlt' jószágán áttanúlni.

nem lehet egy részről; más részről pedig mellyek összetételéből szétválasztható szóhangok származnak : szóhangelemeknek mondatnak.

A' szerint pedig, a' mint ezek' előhozásában a' szájcső' különös nyílt alakulása alatt a' gög által vagy egészen szabad; vagy pedig amannak egyes részei által szükült vagy zárult alakulta közben ollykor a' gög' közbe szólta nélkül más azon elsőkhöz képest akadt hangok hozatnak elő : a' szóhangelemek bevett szokás szerint magán- és mássalhangzókra osztatnak; mí először azokról, aztán pedig ezekről értekezendünk a' következő két szakaszban.

Első szakasz. A' magánhangzó szóhangelemek.

Midőn a' szájcső nyílt ugyan, de mégis másmás alakúlta alatt a' léghang egészen elhallgatván, egyesegyedül a' gög' rezgéséből eredő hang tör a' szájcsőn által : akkor tiszta magánhangzó szülemedik.

Mint az itervilágából kisürüdött természetben az őt nemző iterre egyenes úton alig vagy épen nem is ösmerhettünk volna, hahogy e' részről a' bennünket a' legtávolabbi égi testekkel összekötő tácső segitséget nem nyújt vala : úgy a' magánhangzók' nemzője, mellyet mí anyahangnak (vagy göghangnak) nevezendünk, szinte a' legújabb korig ösmeretlen volt, őt felfedezni, mint bevezetésemben említém, Kiss Sándor' különös zenészi különböztető tehetséggel bíró fülének díszlett.

Ezen anyahang, noha olly közel állott hozzánk, úgy hogy, mint a' következendőkből kitetszendik, ha valahogy ráösmerünk, homlokunkra ütve csodálkozhatunk azon, hogy ő mikép kerülhette ki figyelmünket, ezen anyahang, mondom, a' szóhangtan' hangátmeneti részében, mellynek felfogása nélkül a' legtöbb szóhangelemek' összetételeit voltaképen nem foghatjuk fel, a' legnevezetesebb szerepet játsza.

De hát mikép ösmerhetünk az anyahangra?

a) A' gyagyogni kezdő gyermek minden szükségeit e' hanggal tudatja; tehát e' tekintetből is *ő* az első göghang.

b) Az úgynevezett talókák vagy golyhók (cretini), kiknek kitünő példányaira főkép a' golyvás vidékeken akadunk, többnyire csak e' hangot hallatják.

c) A' természetes 's nem oskolázott kukák egész éltökben

e' hangot hangoztatják; de sőt az oskolázottak' magánhangzói is az anyahanghoz nagyon közelítenek.

d) A' természethöz igen közel álló ember a' nem-et (non) megszakasztott kétszeres; az igen-t pedig szabad kezdetü szinte kétszeres e' hangon mondja, amazt inkább zárt, ezt pedig inkább nyilt ajakakkal.

e) Lehelésünk' némelly müködései alatt, különösen nyögés, és erőködés (nixus) alatt e' hangot adjuk, 's vannak emberek, kik nyögve beszélvén, minden egyes szó' végén egyet nyöggenvén, ugyan annyiszor e' hangot hallatják.

f) Midőn az úgynevezett zárt mássalhangzók előtt (m, n, l, r) a' magánhangzót kivetjük, e' helyett az anyahang szalad ki szánkból.

Ki e' körülmények közt szülemedett hangokra ügyel: annak lehetetlen az anyahangra nem ösmerni; mit ha nem bírna, mivel e' hang a' többi magánhangzóktól az által is különbözik, hogy ezek csak nyílt ajkkal mondathatnak ki, az anyahang pedig így és zárt ajkkal is kimondható, azért csukja be száját, és szólassa meg gőgét: akkor mingyárt fogja a' maga-magából kifejtett anyahangot hallani.

Azalatt, hogy az anyahang a' szájcsőnek úgy szólván épen semmi alakulása által hozatik elő a' lég által megrezzenő gögből: a' szorosan úgynevezett magánhangzók' megszülemedte alatt a' szájcső mind hosszaságára mind tágságára nézve egészen különszerüleg alakúl.

Hogy az anyahang hangzavarából kitisztúlt, vagy tulajdontalanúl beszélve' tuskójából kifaragott, vagy lugjából kijegedett magánhangzók' előhozásának' mechanismusát valamikép megértsük, főkép három körülményre kell figyelmeteseknek lennünk:

a) Mint az anyahang szájcső nélkül is előhozathatik magában 's egyedül a' gög' tehetsége által: úgy az egyes magánhangzók' előhozására nem szükség az egész szájcső, mert ennek gög felé tekintő fele is elegendő körülbelül a' nyelvgyöknek azon tájaig, hova az ínyvitorla ereszkedik, úgy hogy hát a' szájcsőnek ajkak-felé álló része a' magánhangzók' előhozásában másodlagos vagyis csak consensualis szerepet játszik, azaz mint hogy már megvan, azért a' lényegesen működő izmok által felszólítva neki is működni kell.

b) Nem csak hogy a' gög magasabb vagy alacsonabb állást

kapva működik az egyes magánhangzók' előhozásában, hanem magának a' gőgnek leglényegesebb dobhúr-része is minden egyes magánhangzó' megszülemedése alatt egészen különösen és más meg másképen működik.

c) A' szájcső' falait képző izmok a' magánhangzók' előhozásában nem csak az által és nem is annyira avval működnek, hogy a' szájcsőt majd hosszabbá majd rövidebbé, és majd tágabbá majd szükebbé teszik: mint inkább az által, hogy ők mint ugyanannyi húrok két pont közt megállítva a' gőg' dobhurjától rájok háromlott rezgést folytatják.

Már acusticai tapasztalatok' nyomán azt tudván

a) a' csövekre nézve, hogy a' hosszaság maradván, minél tágabb öble, és minél eresztettebb fala, annál mélyebb, ellenkező esetben pedig annál magasabb hangot ad;

b) a' hártyanemű szerek pedig minél nagyobb terjedést foglalnak el, és minél kevesbbé feszítvék: annál mélyebb, ellenkező esetben pedig annál élesebb hangot szülnek; és végre

c) a' húrnemüek szinte minél hosszabbak, és minél kevésbbé feszítvék: annál mélyebb, a' megfordított esetben pedig annál magasabb hangot adnak;

ezeket tudván, mondom, egy részről; más részről pedig azt elgondolván, hogy annak ellenére, hogy gyermeki korban a' beszélő részek' kifejlődöttsége korán sem olly, mint millyen a' már kinőtteké, melly inkább vastagabb magánhangzóink' előhozására alkalmas, és mégis a' gyermek épen olly megkülönböztethetőleg tudja azokat hangoztatni mint a' kinőtt; mi ezekre nézve a' vékonyabb hangok' irányában a' gyermekekhöz képest szinte áll: mind ezekből vég eredményül azt kell következtetnünk, hogy beszélő szerveink' háromféle részei a' különböző korban egymást pótolván mint egy részről a' gyermeket a' vastag, úgy más részről a' kinőtteket a' vékony hangok' előhozására képesítik.

És mégis e' beszéd közben minden magánhangzót kiejteni biró tehetségén kivül minden embernek megvan a' neki természettől adott alaphangja, melly főkép lehelleti hangmódosúltaiban, különösen pedig nevetése közben árulja el magát; ugyanis:

A) a' férfiak vagy: *ha ha ha*,

„ *ho ho ho*,

„ *hu hu hu*;

B) a' némberek vagy : *hä hä hä*,
„ *hö hö hö*,
„ *hü hü hü*; végre
C) a' fiú gyermekek : *he he he*,
a' leány gyermekek : *hi hi hi*-vel nevetnek, sírnak stb, úgy hogy tehát eredetileg, noha a' kor a' később megfejtendő testvér magánhangzót idézi elő, minden embernek csak egy alaphangja van, 's a' többi, az ember minden állatok közt legutánzékonyabb lévén, hallás után szerzett hang, így hát minden embernek van az ő természettől nyert, és ennek ellenében később szerzett hangja.

És ezen átalános szóhangtörvényből hármat lehetne megmagyaráznunk :

a) hogy némelly ősibb nyelvekben a' magánhangzók a' mássalhangzókhoz képest csak másodrendű szerepet játszanak.

b) hogy a' gyermekek és némberek sokkal beszédesebbek lévén, az eredeti nyelvekben a' vékonyhangú szótagok a' vastaghangúakat számban túlhaladják ; és

c) hogy azon tárgyak' neveiben, mellyekkel inkább a' némberek bánnak, inkább lágyhangú, mellyekkel pedig a' férfiaknak van dolguk, inkább vastaghangú magánhangzókat találunk az ős nyelvekben, minthogy kiki a' maga tárgyának szokott nevet adni.

A' természet' fiai jobbadán a' melly magánhangzó hanggal nevetnek vagy sírnak : ugyanazzal szoktak énekelni vagy inkább dúdolni is, 's ekként tehát :

1. a) a' *hahá*-val nevető a-val énekel vagyis danol,
b) a' *hohó*- „ „ ó- „ „ „ donog,
c) a' *huhú*- „ „ u- „ „ „ dúdol;
2. a) a' *hähä*-vel nevető ä-vel énekel,
b) a' *höhö*- „ „ ö- „ „
c) a' *hühü*- „ „ ü- „ „
3. a) a' *hehé*-vel nevető é-vel „
b) a' *hihí*- „ „ í- „ énekel.

És ezen nevetés, sírás és éneklés természetadta magánhangzói hang' különfélesége a' különböző embereknél a' zeneértő hangbuvárnak kezébe adja azon kulcsot, mellynél fogva a' felserdült egyéneknek nevetés, sírás 's annál inkább szó nélkül tett éneklési hangja után elölegesen meghatározhatja, milly

éneklési fajra leginkább alkalmas a' kérdésben forgó egyén; ugyanis:

1. a) az *a* hangon nevető vagy dalolóbul : tenor,
   b) „ *o* „ „ „ „ barriton,
   c) „ *u* „ „ „ „ bassista;
2. a) az *ä* hangon nevető vagy éneklőből : alt,
   b) „ *ö* „ „ „ „ mezzosoprán,
   c) „ *ü* „ „ „ „ soprán;
3. a) az *e* hangon nevető vagy éneklőből vastagra hajló : discant,
   b) „ *i* „ „ „ „ vékonyra „ „

válhatik, ha müvészileg gyakorolja torkát (hangszervét).

Ekként tehát az előadottak szerint lennének:

a) vastag magánhangzók *(a, o, u)*
b) vékony „ *(ä, ö, ü)*
c) közép „ *(e, i)*.

Ha ezen nyolcz magánhangzót ollykép rakjuk össze, hogy mindenik mellé a' maga testvérét teszszük, úgy a' következő rendsort (schema) állithatjuk fel:

1. Az *a* a' vastaghangú magán hangzók' sorából a' maga nemében az, a' mi a' vékonyak közt az *ä;*
2. Az *o* a' vastaghangúak közt az, mi a' vékonyak közt az *ö.*
3. Az *u* a' „ „ „ „ „ „ „ az *ü.*

a-nak megfelel testvérileg *ä*,
o-nak „ „ *ö*,
u-nak „ „ *ü.*

És hogy ez valóban igy van, 's hogy ez egy rendíthetetlen természeti törvényen alapszik, arra nézve a' német nyelvből legkiáltóbb példára akadunk, a' mennyiben itten a' vastaghangú substantivumok a' többesben épen nekik megfelelő testvéreikre változnak, mit e' nyelv' szabálytalan vastaghangú igéinek hajtogatásában tapasztalunk akkor, midőn ezeknek némelly időalakai a' jelentő módból a' föltételes módba tétetnek által; mikép leszen p. o.

1. a) v*a*ter : v*ä*ter,
   b) st*o*ck : st*ö*cke,
   c) f*u*sz : f*ü*sze.
2. a) spr*a*ng : spr*ä*nge,
   b) st*o*sz : st*ö*sze,
   c) gr*u*b : gr*ü*be.

De így van ez a' német nyelvben akkor is, midőn némelly latin eredetü mellékszókat kölcsönöz, így leszen p o. a' seros-usból : serös, a' poros-us-ból porös, a' fibros-us-ból fibrös.

A' közép magánhangzók (az *e* és *i*) közepett állván, majd a' vastagok, majd a' vékonyak' sorában állanak azon különbséggel, hogy mint az *e*-nek természetesebb a' vastag magánhangzókkal testvéresülni : úgy az *i* örömestebb szegődik a' vékonyak' sorába.

Mi szerint tehát:

A) a' vastag magánhangzók' lábtóját az : *a*, *o*, *u*, *e*, *i*;

B) a' vékony „ „ az : *ä*, *ö*, *ü*, *i*, *e* teszik.

Ezen nyolcz magánhangzó a' kiejtésök közben történő hangrezzenések' számára nézve egymástól egyenlő hangrezzenési számtávolban állván, a' többieket, mellyek kivültökön még némelly nyelvekben tapasztaltatnak, a' tiszta magánhangzók' sorából kizárják, mellyek valóban vagy belölök származnak akként, hogy közikbe az anyahangból valami vegyül, vagy inkább megforditva ők az anyahangból nem tisztán esztergályoztatnak ki; vagy pedig a' két szomszéd hang közepett találkozván, midőn létet kapnak, a' hangrezzenések' száma a' kettőköztit középen üti ki, mikép az *a* és *o*, az *o* és *u*, az *ä* és *ö*, az *ö* és *ü* közt némelly köztös (intermedia) magánhangzók szülemedhetnek.

A' természetnek azon általános törvénye müködvén bennünk, hogy a' legyőzendő ellenszegülésnek mindenkor arányos erőt teszünk ellen, vagyis más szókkal, hogy belösztönkép mindig a' könnyebb végét keressük : e' törvény beszélő szerveinkben is nyilatkozik az által, hogy magánhangzóink egyik lábtóján indulván a' szónak, midőn a' másikra térünk, némi erőfeszitésünkbe kerülvén, örömest a' megkezdetten végezzük.

És, ha mélyebben vizsgáljuk az emberiségnek egymástól annyira különböző nyelveit, kisebb nagyobb fokban az ő eredetiségök' arányában, azaz azon fokban találjuk, hogy mellyek vegyületlenebbül fejlödtek ki a' tökéletesség' nagyobb fokára, azok e' törvényt tisztábban is követik; holott mellyek igen gyermekkorukban vegyültek, azokban e' törvény csak durványaiban vagy inkább csak eredeti maradékaiban nyilatkozik.

E' törvény nyelvünkben teljes épségében áll, min annál inkább csodálkozhatunk, hogy idegen nyelveket megtanulható te-

hetségünk más nemzetekéinél — főkép a' kimondásra nézve — nem sokkal alább való.

E' törvényt követve ha a' két szótagú szavakban előjövő magánhangzók' sorát a' kettős lábtó szerint végig akarjuk tekinteni : ime !

A) A' vastag magánhangzók' találkozása a' vastaghangú szavakban : *aa*, *oo*, *uu*, *ii*, *ee*; *ao*, *au*, *ai*, *ae*; *oa*, *ou*, *oi*, *oe*; *ua*, *uo*, *ui*, *ue*; *ia*, *io*, *iu*, *ie*; *ea*, *eo*, *eu*, *ei*.

B) A' vékony magánhangzók' találkozása a' vékonyhangú szavakban : *ää*, *öö*, *üü*, *ii*, *ee*; *äö*, *äü*, *äi*, *äe*; *öä*, *öü*, *öi*, *öe*; *üä*, *üö*, *üi*, *üe*; *iä*, *iö*, *iü*, *ie*; *eä*, *eö*, *eü*, *ei*. És a' két szótagú szavak a' mássalhangzókkal olly sokféleképen elül, közbül, 's hátul szött két szótagu szavak' számában szóhangtani tekintetben szabályos és törvényszerü hangokat a' magánhangzókra nézve ezen ötvenféle szónál a' nyolcz magánhangzóval biró nyelvekben többet nem találván, minden más változatosságu szót phonologiai tekintetben törvénytelennek és szabálytalannak nyilatkoztatunk.

Hogy a' három és több szótagokból álló szavakban milly magánhangzók találkozhatnak egymással arra való nézve, hogy phonologiai tekintetben szabályosak- és törvényszerüknek mondathassanak, azt a' két szótagból álló magánhangzók' rendsorából mindenki maga erejéből is kigondolhatja.

A' szabályos és szabálytalan diphtongusok és triphtongusok' eszméje szinte a' mondott elvekből következik, 's akkor állanak elő, midőn két magánhangzó egymás után ollykép mondatik ki, hogy köztük sem a' göghang hangzani meg nem szünik, sem pedig valamelly közbeeső mássalhangzó által egymástól el nem választatnak. Valahányszor tehát két magánhangzó közől a' közbeeső magánhangzót kivetjük, diphtongust készitünk; ellenben, midőn a' két magánhangzó közé mássalhangzót csúsztatunk : akkor a' diphtongust annak lenni megszüntetjük.

A' nyújtott hangú magánhangzók, mellyek hosszú szótagokat tesznek, nem mások mint magok-magokkal készített diphtongusok még pedig egyedül azon oknál fogva, mert időtartásra nézve a' valóságos, mindenki által azokúl ösmert diphtongusoknál a' kimondásban több ideig nem tartanak.

Második szakasz. A' mássalhangzó szóelemekről általában.

Mint a' magánhangzók' anyagszerét a' gög- vagy anyahang teszi: úgy a' mássalhangzók' egy részének előhozásában ez anyagszer szinte hatalmas szerepet játszik azon különbséggel, hogy amott az jobban kidolgoztatik, itten pedig egészen nyers állapotban marad.

A' mássalhangzóknak azonban a' gög- vagy anyahangi anyagszeren kivül még más anyagszerök is van, t. i. a' léghang; melly két anyagszerhöz képest, mint ki fog tündökleni, kétféle mássalhangzók vannak:

a) ollyanok, mellyeknél csak az anyahangnak, és

b) „ „ „ a' léghangnak vagyon dolga; melly tekintetből *anyahangos* és *léghangos* mássalhangzók léteznek; anyahangos p. o. a' *b*, *d*, *g*, *z*, *zs*; léghangos pedig a' *p*, *t*, *k*, *s*, *sz*.

Azalatt, hogy a' magánhangzók' előhozásában a' szájcsőnek gög felé álló része igen egyszerü tág-szükülési, és hossz-rövidülési szerepet játszott: a' mássalhangzóknál az ő munkálkodása sokkal összetettebb, ugyanis nem csak tág-szükülési és hossz-rövidülési, hanem még érülközési (csukúlási és szorúlási) változások is hozatnak elő benne az izmok' tehetsége által a' különböző mássalhangzók' megszülemedése alatt.

És ezen tekinteteken kivül még azon különbséget is figyelembe kell vennünk, hogy vannak mássalhangzók, mellyek' megszülemedése csak egy pillanatnak müve, és vannak ismét mások, melyek még az anyagszer' kútforrása el nem züllik (azaz még csak lehelésünk bírja), bár melly hosszúra is nyújtathatik; honnét e' tekintetből a' mássalhangzók:

a) vagy csak pillanatiak (momentaneae) mint: *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k*.

b) vagy pedig folytonosak (continuae) *v*, *f*, *zs*, *s*, *z*, *sz*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*.

A' szájcső szóló zeneeszközünk' toldalékdarabját tévén, a' szerint a' mint a' két rendbeli szóanyagszerek (az anya- és a' léghang) az ő különböző vidékein szorúlnak meg, vagy egészen feltartatnak: különböző mássalhangzók nyernek lételt; melly álláspontból vizsgálván őket, három sphaerabeli mássalhangzókat találunk, ú. m.

a) nyelvgyöki vagyis torokbeli magánhangzókat, mellyek a' magánhangzók' szájcsői' kifelé néző részének táján kapnak lételt, körülbelül ott, hol az ínyvitorla ereszkedik lefelé *(g, k, h) (rr);*

b) nyelvhegyi magánhangzókat, mellyek a' nyelv' azon vidékére esnek, hol a' nyelv a' felső áll, és szájpadlás' mellső részének fekszik neki *(d, t, l, r, zs, s, z, sz, m, n, l, r, j).* A' *j* hangelemre nézve megjegyzendő azonban, hogy ő a' nyelv' közepére esvén, a' nyelvgyökiek felé is hajlik, a' nyelvhegyiekhöz mégis jobban szít.

c) ajki magánhangzókat, mellyek az ajkak' munkálkodásából kerülnek ki *(b, p, m, v, f).*

E' három sphaerabeli szóhangteremtő részek közöl a' nyelv' hegye legszabadabb lévén, az e' vidéken termett magánhangzók' száma legnagyobb.

Továbbad a' szerint, a' hogy a' mássalhangzók a' teremtő részeknek vagy egymáshozi érülközésével, vagy e' nélkül kapnak lételt, két rendbeli mássalhangzók származnak, t. i.

a) érülköző pontú mássalhangzók (cum fixo contactus puncto), *b, p, m, d, t, n, l, r, rr, g, k.*

b) érülközési pontnélküliek (sine fixo contactus puncto): *v, f, zs, s, z, sz, j* (?) *h.*

Végre az érülköző mássalhangzók a' szervek' vagy bezárása vagy felnyílása közben hozatván elő, lesznek:

a) felnyílásiak: *b, p, d, t, g, k* (mind csupa pillanatiak);

b) zárlásiak: *m, n, l, r, rr* (mind csupa folytonosak).

És ezen nézetek a' mássalhangzók' felosztásának ugyanannyi kulcsait teszik, mellyek szerint vannak:

A) gőghangos, és léghangos mássalhangzók;

B) pillanatiak és folytonosak;

C) érülköző pontúak és érülközés-nélküliek;

D) ajkiak, nyelvhegyiek és nyelvgyökiek, és végre

E) nyílási és zárlásiak.

És ezek' során vegyük most öket még egyszer egymás után elő.

Az érülköző pontu mássalhangzók' sorába a' *b, p, d, t, g, k, m, n, l, r, rr* mássalhangzók tartoznak, mellyek közöl a' *b, d, g, m, n, l, r, rr* gőghangosak, a' *p, t, k* pedig léghangosak; a' *b, d, g, p, t, k,* mássalhangzók nyílásiak, az *m, n, l, r, rr* pedig zárlásiak.

A' *b*, *d*, *g*, és *p*, *t*, *k*, érülköző mássalhangzók közt két különbség van, először az, hogy amazok göghangosak, emezek pedig léghangosak; másodszor az, hogy amazoknál az érülköző részek szélesebb vonalban találkoznak egymással, holott emezeknél az érülközés keskeny úgy szólván linearis vonalú; amazoknál a' húrok jobban megereszkednek; emezeknél pedig jobban megfeszülnek.

A' *b*, *d*, *g*, és *p*, *t*, *k*, nyílási magánhangzóknak ellentételeit a' zárlási *m*, *n*, *l*, *r*, *rr* mássalhangzók teszik azon különbséggel, hogy amazok pillanataik, emezek pedig folytonosak.

Az *m* és *n* zárlási magánhangzók annyiban egyeznek meg egymással, hogy a' szájcsőn kivül, hol általok a' göghang' útja el vagyon zárva, az orrüreget, és az ezzel közlekedésben levő más szomszéd üregek' legét is rezgő igénybe veszik.

Az *l* és *r* szinte zárlási mássalhangzók a' két előbbeninek testvére ugyan, de alattok a' göghang nem annyira az orrüregnek veszi útját, mint inkább az előbbeninél a' nyelv' két oldala mellett, az utóbbinál pedig rezgő mozgásban a' nyelv' hegyén usontva ki iramodik a' szájcsőnek.

Az *l*-nek legközelebb testvére az *r*, melly nem más mint amannak sokszorozása 's megfordítva az *l* nem egyéb mint az *r*-nek egyszerítése.

A' közönségesen ösmert *r* mássalhangzónak van egy más módosulata is, melly nem a' nyelv' hegyének, hanem gyökerének és az ínyvitorlának megrázkodtatása által nyer lételt, melly által a' nyelvgyöki hangok egygyel szaporodnának; 's ez esetre a' nyelvgyöknek is meg volna aztán a' maga zárlási mássalhangzója; melly kétféle *rr* csak fél joggal számíttathatik a' zárlási mássalhangzók' sorába.

A' *b*, *d*, *g* és *p*, *t*, *k* mássalhangzók azon oknál fogva testvérek, hogy az első rendbeliek gög-, az utolsók pedig léghangosak.

A' *b* a' *p*-nek, a' *d* a' *t*-nek, a' *g* a' *k*-nak ellentélele azért, mert az előbbeniek gög-, az utóbbiak pedig léghangosak.

A' *b* a' *p*-vel, a' *d* a' *t*-vel, a' *g* a' *k*-val azon oknál fogva pedig testvérek, hogy minden pár ugyanazon szájcsőbeli részneк terméke.

Az érülközés nélküli mássalhangzók' sorába a' *v*, *f*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j* és *h* mássalhangzók tartoznak, mellyek közöl a' *v*, *z*, *zs* a'

gőghangosak, az *f*, *sz*, *s* és *h* pedig a' léghangosak' sorába tartoznak, holott a' *j*, melly leginkább e' sorba látszik tartozni, mind a' két rendhöz számíttathatik, annyira magán álló, hogy noha egész joggal emide sem tartozik, mert hiszen ő csak pillanati mégis, ha társaságban kell lennie, csak ide soroltathatik.

E' sorbeli gög- és léghangos mássalhangzók közt korán sincs olly különbség mint az érülközők közt, mivel itt a' léghangosak, a' nélkül, hogy a' szájcső' részének csak egy szikrányit kellene is változni, azonnal a' nekik megfelelő gőghangasokká lesznek, mihelyt csak megindúl a' gőgnek anyahangja, mikép aztán az *f*-ből *v*, az *sz*-ből *z*, az *s*-ből *zs* leszen; és tehát a' *v*, *z* és *zs* azon három szóhangelem, melly gőghangosnak mondathatik.

A' nyelvhegyiekhöz tartozó nyelvháti, mint majd látandjuk, más tekintetből, úgy itt is kivételt teszen, valamint a' léghangos *h* is, melly mihelyt a' gőghang megindúl, ő azonnal úgy elnémul, hogy nekie sem híre sem hamva többé.

A' *v*, *z*, *zs* tehát gőghangosságukra nézve testvérek, csak a' sphaerára nézve ollykép testvérek, hogy a' *v*, *z*, meg *zs* egymásután álló, a' *z* és *zs* pedig egymás mellett lakó szomszédok. És így áll a' dolog az *f*, *sz*, és *s* léghangosakra nézve is.

Midőn pedig egyesegyedül csak a' szájcső' hangesztergályzó sphaeráira tekintünk: akkor a' *v* az *f*-fel, a' *z* az *sz*-szel, a' *zs* az *s*-sel leszen testvér.

És most valamennyi elemmássalhangzót összevéve, lássuk őket különböző tekintetből, milly csoportokba egyesülnek:

A) A' sphaerákra nézve:
  a) ajki sphaera: *b*, *p*, *m*, *v*, *f*.
  b) nyelvhegyi sphaera: *d*, *t*, *n*, *l*, *r*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j*.
  c) nyelvgyöki sphaera *g*, *k*, *rr*, *h*.

B) A' gög- vagy léghangosságra nézve:
  a) gőghangosak: *b*, *d*, *g*, *v*, *z*, *zs* (*j*) *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*.
  b) léghangosak: *p*, *t*, *k*, *f*, *sz*, *s*, *h*.

C) Pillanati vagy folytonosságra nézve:
  a) pillanati tartásuak: *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k* (*j*?);
  b) folytonos tartásuak: *v*, *f*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*, *h*.

D) Az érülközési pontuak, és érülközés nélküliek:
  a) érülközők: *b*, *p*, *d*, *t*, *g*, *k*, *m*, *n*, *l*, *rr*;
  b) érülközés-nélküliek: *v*, *f*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j*, *h*.

E) Az érülközők végre:

a) vagy zárlásiak: *m, n, l, r, rr;*

b) „ nyilásiak: *b, p, d, t, g, k.*

Van tehát elemmássalhangzó 19, t. i. *b, p, v, f, m, d, t, n, l, r, z, sz, zs, s, j, g, k, rr, h.*

Mik e' 19. elemmássalhangzón kivül tán némelly nyelvekben mások találtatnak: azok vagy többnyire compenetratiók és consonatiók lévén, a következő részben fognak előadatni; vagy pedig — lehet, hogy — nem egyebek mint némelly leheleti müködésünk' módosúlatai; — vagy tán némelly más állatok után emberi hanggá emelt hangutánzások; vagy végre a nyelvnek szokatlan 's erőltetett, a' szóbeszédre épen nem alkalmas idomításától, elhelyezéséből és mozgásából erednek akként, hogy a nyelv a szokottnál vagy előbbre csúsztatik, vagy hátrább vonatik, vagy felfelé kunkoríttatik.

Adjuk a fölebb említett 19 mássalhangzóhoz az első szakaszban tárgyalt 8 magánhangzót, és vegyük fel közikbe az anyahangot is, és adjunk neki valamelly jegyet: az egész szóhangelemek' száma 28-ra megyen.

A' mássalhangzó szóelemek a' mindenféle emberi nyelvekben előforduló egyes szavak' végheteten országában vegyülve a' magánhangzókkal magok magok közt minden lehetséges permutationalis változásban kisebb nagyobb rakásokba gyülve egyesülnek.

Hogy a mássalhangzó szóelemeknek egy-egy rakásba történő egyesületeinek törvényeit kipuhatolhassuk, a következő kérdések és tárgyak leendnek megfejtendők; ugyanis

Mindenekelőtt tudnunk kell, hogy midőn két mássalhangzó szóelem találkozik egymással, a kettőt milly hangtünemény választja el?

Másodszor, ha tán azon szervnek két mássalhangzó szóelemei találkozván egymással, semmiféle illy nemü hangtünemény nem választja el a' kettőt, mi történik akkor velök?

Harmadszor: hát akkor mi történik, midőn különböző szervek' mássalhangzó szóelemei szinte úgy találkoznak, hogy közbe jövő, nem épen hozzájok tartozó hangtünemények által nem választatnak el egymástól; és végre

Negyedszer: mikép segít az ember magán akkor, midőn

egymást ellökő mássalhangzó elemek találkoznak egymással egy és ugyanazon szóban?

És e' négy szempontból tekintvén a' mássalhangzó szóelemeket, ezen rólok szóló tan' része négy külön tanból áll, ú. m.

1) az átmenettan (doctrina transitus),

2) a' meghatás (doctrina compenetrationis),

3) az együtthangzás (doctrina consonationis),

4) az áthasonlódás (doctrina assimilationis).

Első Rész. Az átmenettan (doctrina transitus).

Ha a' csillagásznak egy másod vagy harmadpercznek nem tudom hányadik részeig észlelhető időcskére van szüksége, hogy az égi testeknek távolságát, nagyságát, mozgási sebességét kivehesse: úgy az emberi szóhang' természetét fürkésző vizsgálónak is a' másod söt harmad perczek és ezek' törtjeinek megmérésére is elkerülhetetlen szüksége vagyon akkor, midön két mássalhangzó találkozván egymással, különböző módon mennek egymásba által; mire való nézve a' mássalhangzók' különböző soraiból találkozó szóelemek közt a' következő nem magokhoz a' mássalhangzókhoz tartozó hangátmeneteket találjuk.

Noha a' hangátmenetek mintegy valamelly magánhangzót pótolnak, mégis annyi időt, mint emezek, soha sem töltenek ki, mindig rövidebb ideig tartanak, ámbár némellykor kétfélének is kell egymás után következni; mellyektől ők annyiban is különböznek, hogy soha sem a' fenszóvali sem pedig a' sugói beszédben tiszta magánhangzót még a' legtisztábban beszélő embernél sem adnak.

A' hang átmenetek csak háromfélék lehetnek, ú. m.

a) göghangos, melly a' göghangos magánhangzó szóelemeket előzi vagy követi;

b) léghangos, melly szinte csak a' léghangos magánhangzókat előzi vagy követi;

c) Néma átmenet, melly minden hangnak megállásában áll, és az érülközőleg nyíló és zárló léghangos mássalhangzókat előzi és követi is.

A' magánhangzók vagy előzik vagy követik a' mássalhangzókat, és a' hangátmenetek itt is játszanak némi szerepet; úgy:

a) A' göghangos mássalhangzók (*b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*, *v*, *zs*, *z*), akár elülről akár hátulról fogadják magokhoz a' magán-

hangzókat, soha semmiféle hangszünetnek nincs helye, a' magánhangzót itt mindjárt vagy követi vagy előzi magának a' mássalhangzónak lényege (valósága, teste, anyaga) azon megjegyzéssel, hogy e' rendü mássalhangzók' lényegébe az eredeti göghang lévén elburkolva, a' szomszéd mássalhangzó' eredeti göghangja tiszta magánhangzóvá változik.

b) A' léghangos érülköző mássalhangzó elemeket *(p, t, k)* megelőző magánhangzó után egészen néma hangátmenet áll be, őket közönségesen léghangos hangátmenet követi.

c) A' léghangos érülközés nélküli mássalhangzóknál *(f, s, sz, h)* pedig, midőn magánhangzókkal találkoznak, ennek tiszta hangját azonnal a' mássalhangzó' lényeges léghangja követvén, e' két hang ez esetben egymással néma átmenettel találkozik.

De lássuk már azt, hogy a' mássalhangzók az egyes szavak' elején, közepén vagy végén találkozván egymással, magok magokba milly átmeneteket tesznek; és itt a' következő három esetre akadunk:

A) vagy az érülköző mássalhangzók magokban;[1] vagy

B) a' nemérülközők magokban; vagy

C) a' két rendbeliek találkoznak egymással.

Az A) alatti találkozásban következő három esetnek van helye:

a) göghangosak magok közt;

b) léghangosak magok közt;

c) a' kettő egymással.

1. a) vagy egyedül érülköző csukási göghangosak; vagy

b) egyedül érülköző nyilási göghangosak, vagy

c) e' két rendbelick vegyülve találkoznak.

a) a' csukásiak *(m, n, l, r (rr)*.

először: mindenik magával *(mm*-mel, *nn*-nel, *ll*-lel, *rr*-rel, *rr rr*-el) a' kettő közé az egyszerűhöz képest két ideig tartó göghang iklik;

másodszor: mindenik más testvérével (p. o. *m n*-nel, *r n*-nel) egyesül: itt a' kettő közt egy egészen tiszta göghang siklik ki, az elsőnek végét és másodiknak kezdetét ez köti össze.

b) a' nyilásiak *(b, d, g)*.

először: mindenik maga-magával találkozván (p. o. *b b*-vel), a' kettő közt néma hangszünet támad.

másodszor: mindenik más testvérével (p. o. *b g*-vel, vagy *d*-vel, *d g*-vel vagy *b*-vel), a' kettőt egy tisztán észrevehető gőghang köti össze.

c) A' nyilási *(b, d, g)* és csukási *(m, n, l, r, (rr)* göghangosak' találkozása kétfélekép történik:

először: csukási magánhangzó *(m, n, l, r, (rr)* után göghangos nyílási *(b, d, g)* következvén: nincsen semmiféle közhangnak, vagy hangszünetnek helye, mivel hol az egyik végződik, a' másik épen ott kezdődik, minek azonban csak épen az azon sphaerabeli mássalhangzók közt van helye.

másodszor: ha azonban olly csukási mássalhangzó előzi meg a' nyilási göghangos mássalhangzót, melly más sphaerabeli (p. o. ha *md, mg, nb, ng, lb, lg, rb, rd (rrb, rrd)*; vagy megfordítva ez előzi meg amazt (p. o. *dm, gm, bn, gn, bl, gl, br, dr (brr, drr)*: úgy a' kettő közé mindig olly göghang csúszik, melly sem az előbbik sem az utóbbik' lényegéhez nem tartozik.

2. Érülköző csukási léghangos mássalhangzók nem lévén, a' nyilási léghangosak *(p, t, k)* kétfélekép egyesülhetnek:

először: mindenik maga magával *(pp, tt, kk)*, ez esetben a' kettőt kettős tökéletes hangszünet választja el, t. i. az elsőbbiknek vége is néma, a' második' eleje is szinte az.

másodszor: midőn a' csukási léghangos mássalhangzók külön sphaerabeliek *(pt, pk, tp, tk, pk, kt)*, akkor az elsőbbik' végét egy kis léghang, az utóbbik' elejét pedig egy kis hangszünet választja el egymástól.

3. *Az érülköző csukási és nyilási göghangosak a' nyilási léghangosakkal együtt.*

A) Az érülköző csukási göghangosak az érülköző nyilási léghangosakkal találkozván, két esetnek van helye, még pedig

először: a' csukási göghangos *(m, n, l, r (rr)*, megelőzvén a' nyilási léghangost *(p, t, k)*, a' csukási magánhangzónak épen nyiláskor lévén végök, csak az utánok következő léghangot mindenkor megelőzni szokott hangszünetnek van helye, a' kettő csak ez által választatik el (p. o. *mp, mt, mk; np, nt, nk; lp, lt, lk; rrp)*;

másodszor: ha megfordítva, nyílási léghangos *(p, t, k)* előzi meg a' csukási göghangost *(m, n, l, r, (rr)*: úgy az előjáró lényeges vége után egy kis elemi 's bizonytalan (kissé a' *h* hang-

hoz közelítő) léghang előzi meg a' göghangost (p. o. *pm*, *tm*, *km*; *pn*, *tn*, *kn*; *pl*, *pt*, *pk*; *rrp*).

B) Nyílási göghangosak találkozván a' szinte nyílási léghangosakkal (tehát *b*, *d*, *g* — *p*, *t*, *k*-val): szinte két esetnek van helye; még pedig

először: nyílási göghangos (*b*, *d*, *g*) előzvén meg a' nyílási léghangost (*p*, *t*, *k*): kettős közzel t. i. egy göghangos és egy hanghiányossal köttetnek össze (p. o. *bp*, *bt*, *bk*; *dp*, *dt*, *dk*; *gp*, *gt*, *gk*);

másodszor: nyílási léghangos (*p*, *t*, *k*) előzvén meg a' nyílási göghangost (*b*, *d*, *g*): a' kettőt egy lég- és egy hangos köz köti össze (p. o. *pb*, *pd*, *pg*; *tb*, *td*, *tg*; *kb*, *kd*, *kg*).

A' nem érülközök magokban.

Az érülközésnélküli mássalhangzó hangelemek (*v*, *f*, *z*, *sz*, *zs*, *s*, *j*, *h*) gög- és léghangos mivoltokra nézve egymás közt háromfélekép egyesülhetnek:

A) a' göghangosak (*v*, *z*, *zs*, *j*) magok közt;

B) a' léghangosak (*f*, *sz*, *s*, *j*, *h*) magok közt;

C) a' gög- és léghangosak (*v*, *z*, *zs*, *j*, *f*, *sz*, *s*, *h*) egymással.

A) *Az érülközésnélküli göghangosak egymással.*

A' nemérülköző göghangosak vagy

a) minden egyik maga-magával; vagy

b) mindenik testvérével egyesül.

Először: midőn két göghangos maga magával egyesül (tehát *vv*, *zz*, *zszs*, *jj*): akkor a' göghang e' mássalhangzókat képző szorulatokban kétszer annyi ideig surran át, mint midőn azok egyesen állanak; a' *j*-re való nézve azon különbséggel, hogy folyta' közepén e' hang *i*-re változik.

Másodszor: midőn különböző sphaerabeli e' rendű mássalhangzók kocczannak együve (*vz*, *vzs*, *vj*; *zv*, *zsv*, *jv*; *jr*, *jz*, *jzs*): akkor a' kettő közé kettős göghang szorúl t. i. az egyik az előbbik' végét követi, a' másik pedig az utóbbik' elejét előzi meg; hol a' *j* ismét azon különösséggel bír, hogy az öt megelőző vagy öt követő göghang *i* magánhangzóra változik.

B) *Az érülközésnélküli léghangosak egymás közt.*

A' nemérülköző léghangosak (*f*, *sz*, *s*, *h*, *j*),

a) mindenik maga-magával, vagy

b) mindenik testvérével egyesül.

Először. Midőn két léghangos (*ff*, *szsz*, *ss*, *hh*, *jj*) magamagával egyesül: akkor az illető szorulásig akadálytalanul áradó tüdőbeli lég a' szorulatban kétszer annyi ideig rezeg, mintha azon mássalhangzó csak egyszerűen mondatik; a' *jj*-re nézve azon különbséggel, hogy ennek közepe ismét *i*-re változik.

Másodszor. Midőn különböző sphaerabeli léghangosak találkoznak egymással (*fsz*, *fs*, *fj*, *fh*; *szf*, *szs*, *szj*, *szh*; *sf*, *ssz*, *sj*, *sh*; *jf*, *jsz*, *js*, *jh*; *hf*, *hsz*, *hs*, *hj*): akkor a' kettőt minden esetben egy tökéletes hanghiány köti össze.

C) *A' nem-érülköző gög- és léghangos mássalhangzók együtt.*

Midőn a' nem-érülköző gög- és léghangosak együtt találkoznak, négy esetnek lehet helye; még pedig:

A) Mindenik nem-érülköző göghangos a' maga léghangos testvérével találkozik (*vf*, *zsz*, *zss*); *j*, és *h*-nak nincsen e' tekintetből testvére.

B) Mindenik nem-érülköző léghangos göghangos testvérével találkozik (*fv*, *szz*, *szs*).

C) Mindenik nem-érülköző göghangos más sphaerabeli léghangossal találkozik (*vsz*, *vs*, *vj*, *vh*; *zf*, *zs*, *zj*, *zh*; *zsf*, *zssz*, *zsj*, *zsh*; *jf*, *jsz*, *js*, *jh*).

D) Mindenik nem-érülköző léghangos más sphaerabeli göghangossal találkozik (*fz*, *fzs*, *fj*; *szv*, *szzs*, *szj*; *zsv*, *zsz*, *zsj*; *jv*, *jz*, *jzs*; *hv*, *hz*, *hzs*, *hj*).

Az A) alatti esetben a' kettő egy göghang által löketik el egymástól (p. o. *vf*, *zsz*, *zss*);

A' B) alatti esetben a' kettő egymással folytonosan megy által minden közbeeső más idegennemü hang nélkül (p. o. *fv*, *szz*, *szs*);

A' C) alatti esetben a' kettő gög- és léghang által köttetik összze (p. o. *vsz*, *zf*, *zsf*);

A' D) alatti esetben pedig hanghiány által köttetnek össze a' mássalhangzók azon különbséggel, hogy a' *j*-ét *i* szokta megelőzni (p. o. *fz*, *fzs*, *szv*, stb).

Az érülköző és nem-érülköző mássalhangzók együtt.

A' szerint, a' mint vagy:

A) az érülköző göghangos mássalhangzók nem-érülköző göghangosakkal; vagy

B) érülközö léghangosak nem-érülközö léghangosakkal; vagy

C) érülközö göghangosak nem-érülközö léghangosakkal; vagy végre

D) érülközö léghangosak nem-érülközö göghangosakkal érintkeznek, az átmenetek is különbkülönbféleképp változnak.

I.

Érülközö és nem-érülközö göghangosak' találkozása.

E' találkozásokat a' következö schema állitja elö, a' menynyiben egy részről a' (*b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*) érülközök, más részről pedig a' (*v*, *z*, *zs*, *j*) nem érülközö mindkét rendbeli göghangosak találkoznak egymással:

b	= *bv*,	*bz*,	*bzs*,	*bj*;	és megfordítva :	*vb*,	*zb*,	*zsb*,	*jb*.
d	= *dv*,	*dz*,	*dzs*,	*dj*;	„	*vd*,	*zd*,	*zsd*,	*jd*.
g	= *gv*,	*gz*,	*gzs*,	*gj*;	„	*vg*,	*zg*,	*zsg*,	*jg*.
m	= *mv*,	*mz*,	*mzs*,	*mj*;	„	*vm*,	*zm*,	*zsm*,	*jm*.
n	= *nv*,	*nz*,	*nzs*,	*nj*;	„	*vn*,	*zn*,	*zsn*,	*jn*.
l	= *lv*,	*lz*,	*lzs*,	*lj*;	„	*vl*,	*zl*,	*zsl*,	*jl*.
r	= *rv*,	*rz*,	*rzs*,	*rj*;	„	*vr*,	*zl*,	*zsl*,	*jl*.
rr	= *rrv*,	*rrz*,	*rrzs*,	*rrj*.	„	*vrr*,	*zrr*,	*zsrr*,	*jrr*.

E' schemából legelöször is kiemeljük a' *j*-veli combinatiókat. Itten az érülközö (*b*, *d*, *g*, *m*, *n*, *l*, *r*, *rr*) megelözvén a' *j*-ét, a' közt *i* magánhangzó tölti ki; midön pedig a' *j* nem-érülközö elözi meg az érülközöt: akkor a' *j* hangot *i* követi, melly után hangszünet elözi meg az érülközö göghangost (lásd: fölebb a' *j* egyesületeket).

Midön érülközö nyilási göghangos (*b*, *d*, *g*) elözi meg a' nem-érülközö göghangost (*v*, *z*, *zs*): akkor a' kettö tiszta göghang által választatik el egymástól; ha pedig ellenben a' nem-érülközö elözi meg a' nyílásit, akkor a' kettö közé egy kis hangcsend tolúl be (l. a' rovatot).

Érülközö zárlási göghangos (*m*, *n*, *l*, *r*, *rr*) elözvén meg a' nem-érülközö göghangost (*v*, *z*, *zs*); vagy megfordítva midön ez elözi meg amazt: mind a' két esetben göghang teszi a' kettö közti hanghidat.

II.

Érülköző és nem-érülköző léghangosak' találkozása.

Itten az érülköző léghangosak (*p, t, k*) a' nem-érülköző léghangosakkal (*f, sz , s , j, h*) kocczanván össze, a' lehetséges találkozásokat a' következő schema mutatja:

p = *pf, psz, ps, pj, ph*; megfordítva: *fp, szp, sp, jp, hp.*
t = *tf, tsz, ts, tj, th*; „ *ft, szt, st, jt, ht.*
k = *kf, ksz, ks, kj, kh*; „ *fk, szk, sk, jk, hk.*

A' *j*-veli találkozásoknál: érülköző léghangos előzvén meg a' *j*-ét, a' hézagot vagyis az átmenetet *i* magánhangzó tölti ki; midőn pedig a' *j* megy elő, utána pedig érülköző léghangos következik: akkor a' *j* hangot *i* magánhangzó követi, az érülközőt pedig hanghiány előzi meg.

Az érülköző léghangos után nem-érülköző léghangos következvén az előmenőt hanghiány köti az utánkövetkezőhöz; midőn pedig nem-érülköző áll elő, utána pedig érülköző következik: mindkettő léghangos lévén, az utolsót hanghiány köti össze az előtte álló farkával.

III.

Érülköző gőghangosak és nem-érülköző léghangosak' találkozása.

Itten az érülköző gőghangosak (*b, d, g, m, n, l, r, rr*) egy részről, és más részről a' nem-érülköző léghangosak (*f, sz, s, j, h*) ütközvén össze, a' köztüki lehetséges találkozásokat a' következő rovat mutatja:

b = *bf, bsz, bs, bj, bh*; megfordítva: *fb, szb, sb, jb, hb.*
d = *df, dsz, ds, dj, dh*; „ *fd, szd, sd, jd, hd.*
g = *gf, gsz, gs, gj, gh*; „ *fg, szg, sg, jg, hg.*
m = *mf, msz, ms, mj, mh*; „ *fm, szm, sm, jm, hm.*
l = *lf, lsz, ls, lj, lh*; „ *fl, szl, sl, jl, hl.*
n = *nf, nsz, ns, nj, nh*; „ *fn, szn, sn, jn, hn.*
r = *rf, rsz, rs, rj, rh*; „ *fr, szr, sr, jr, hr.*
rr = *rrf, rrsz, rrs, rrj, rrh*; „ *frr, szrr, srr, jrr, hrr.*

E' seregben a' *j*-veli találkozásokban (*bj, dj, gj, mj, lj, nj, rj, rrj* — megfordítva: *jb, jd, jg, jm, jn, jl, jr, jrr*), midőn az érülköző előzi meg őtet: akkor ő a' hézagban *i*-re változik; midőn pedig ő előzi meg az érülközőt: akkor az ő farkába *i* magánhangzó kapaszkodván, ez tölti be a' hézagot.

Az érülköző göghangosak a' (*j* kivételével) a' többi nem-érülköző göghangossal találkozván, az előjáró érülköző göghangos' végéhöz egy kis göghang, a' nem-érülköző léghangos' elejéhez pedig egy még kisebb hanghiány szegődvén, e' kettő göghang, és hanghiány által köttetik össze. — Midőn pedig megfordítva a' nem-érülköző léghangos előzi meg az érülköző göghangost (a' *j*-veli kötüléseket ide nem számitván): akkor az előbbeni léghangost és utóbbi göghangost hanghiány választja el egymástól.

IV.

Érülköző léghangosak, és nem-érülköző göghangosak' találkozása.

Az érülköző léghangosak (*p*, *t*, *k*) és nem érülköző göghangosak (*v*, *z*, *zs*, *j*) a' következő lehetségességet jelenítő schema szerint találkoznak egymással.

p = *pv*, *pz*, *pzs*, *pj*; vagy megfordítva : *vp*, *zp*, *zsp*, *jp*.
t = *tv*, *tz*, *tzs*, *tj*; „ „ *vt*, *zt*, *zst*, *jt*.
k = *kv*, *kz*, *kzs*, *kj*; „ „ *vk*, *zk*, *zsk*, *jk*.

A' *j*-veli kötülésnél az érülköző előzvén meg őt, a' kettőt az érülközőt követő *i* magánhangzó köti össze; midőn pedig a' *j* előzi meg az érülközőt : akkor a' *j*-ét, és érülközőt *i* magánhangzó egyesíti.

A' többi nem-érülköző göghangosakra (*v*, *z*, *zs*) nézve, midőn ezeket az érülköző léghangos előzi meg : akkor a' kettő közbeeső tiszta göghang által egyessíttetik. Ha pedig megfordítva az érülköző léghangos (*p*, *t*, *k*) előzi meg a' nem-érülköző göghangost : akkor e' kettő hanghiány által köttetik össze.

Második Rész. Áthattan (doctrina compenetrationis).

Midőn ugyanazon szószervnek göghangos érülköző mássalhangzó szóelemei szinte göghangos nem-érülközőkkel; vagy szinte ugyanazon léghangos érülközői ugyancsak léghangos nem-érülközőkkel találkoznak úgy, hogy az érülközők a' nem-érülközőket megelőzik : akkor szóhanghatásnak (compenetratio soni vocalis) van helye; mi ha a' két rendbelieknek találkozásuknál meg nem történik : akkor azok átmenetes hangok által köttetnek össze.

Honnét kettő következik :

a) hogy az elömenő göghangos érülköző és utánkövetkező

göghangos nem-érülközöből kilökvén az átmenetet, a' kettő egymásba bújva 's egymást meghatva egy összetett szóhang-elemmé leszen; mi így történik akkor is, midőn az elömenő léghangos érülköző után szinte léghangos nem-érülköző következik;

b) ellenben, midőn az áthatott szóhang' összetett elemeit valóságos elemeire akarjuk felbontani, közikbe csak az átmeneti elemeket kell ikelnünk; ezek azonnal elemlétrészeikre oszlanak.

Mi az ekként származott összetett hangelemeket rövidség' okáért hathangoknak (elementum vocis compositum compenetratum) nevezzük.

Az adott határozásból a' következők tünnek ki:

a) Hathangokká csak ugyanazon szervnek mássalhangzó elemei egyesülhetnek; noha mint e' tan' következő részéből kitetszendik, kölönböző szervek' mássalhangzó elemei is összhangozhatnak!

b) Az érülközök magok közt soha hathangokká nem válhatnak, mert ök egymást mindig átmenetek által lökik el (*bp*, *pb*, *bt*, *tb*, *bk*, *kb*; — *bd*, *db*, *bg*, *gb*; — *pt*, *tp*, *pk*, *kp*, *mp*, *lg*, *nk*, *rt*, hat hangokat nem adnak).

c) A' nem-érülközök magok közt szinte nem válhatnak hathangokká, ök szinte átmenetek által löketnek el egymástól (*vf*, *fz*, *szj*, *hs*, stb).

d) Midön a' nem-érülköző előzi meg az érülközöt, habár megfordítva alkalmasak is az áthatulásra, hathangokká nem lehetnek (*vb*, *fp*, *szt*, *zd*, *jt*, *jd*, *jn*, *jl*, *jr*), mert ezek szinte átmenetek által választatnak el egymástól.

e) A' göghangosak léghangosokkal soha sem lehetnek hathangokká, mert ök átmenetek által egyesülvén, a' két szóelem mindenik külön maga magában hallik (p. o. *tz* noha minden más tekintetből alkalmas az áthatúlásra, mivel azonban a' *t* léghangos a' *z* pedig göghangos, azért a' *z* a' *t*' börébe bújni és így hathanggá válni semmikép sem képes).

Mint a' vegytani világban a' sav alylyal egyesülve sóvá váltában minden előbbeni tulajdonait az általa megjuhászított alylyal együtt elveszti: úgy a' hathangban, az egymás-börébe bujó szóhangelemek úgy elváltoznak, hogy reájok egyenes úton ösmerni, midön már lételt kaptak, nem lehet; 's tudomásukba csak az által juthatunk, hogy, midön főkép az összetett szavak' közepén az

öket tevő elemek kellő rendben egymással találkoznak, az emberi nyelv alatt ők nem akarva is összeolvadnak.

A' hathangok eredetileg az első rendű mássalhangzó elemek' összeolvadtából hihetőleg csak a' szók' közepén származván, aztán önállóságra vergődnek, úgy hogy aztán mint magánállók sok gyökszavak' alkotására is szolgálnak; és ez az oka annak, hogy őket e' miatt másodrendű mássalhangzó elemeknek vagyis összetett elemeknek nevezzük, 's e' tekintetben a' vegytani világban a' szerves radicalokhoz hasonlítanak.

A' hathangokat a' meglett ember a' kimondásban alig teheti többé magaéiva, 's rájok szert tenni csak a' zsenge gyermeki kornak adatott, t. i. kiben a' hallidegnek ujjahegyei olly hüven zongoráznak szószerveink' izom-rendszerén, hogy aztán az eszmék' keltével, midőn beszélünk, a' gyermekkori izomrezgések mindenkor újból fölébredeznek; ha tehát valamelly nemzet' fia az elősorolandó combinatiókban ollyakra akad majd, mellyek' kiejtésére képtelen, ő e' képtelenségét e' körülménynek tulajdonítsa. Úgy p. o. a' felnőtt magyar csak a' német *kh*-ját, vagy *pf*-jét sem képes ha még olly sok éveken át lakott is németek közt, olly ügyesen kimondani, mint a' született német; hát ha még midőn a' lengyel *rz*-jét, *lzs*-jét, *rzs*-jét kell kimondania: képzelhetjük, mikép gyötri nyelvét, 's aztán mégis mi lesz majd a' hangeredmény?

A' hathangokat mi szószerveink' három sphaerája szerint a) ajkiakra, b) nyelvhegyiekre, és c) nyelvgyökiekre osztjuk.

A) *Ajki hathangok.*

Az ajki hathangok egy oldalról a' *b*, *m*, és *v*, más oldalról pedig a' *p*, és *f* mássalhangzó szóelemek' csekély számából kerülvén ki, az ő számuk mindössze is csak háromra megy, t. i. két göghangos: a' *bv* és *mv*, és egy léghangos a' *pf*. — Ám de ezen hathangok' két elseje a' *bv* és *mv* az élő nyelvekben — mennyire nyelvekbeni jártasságom terjed — nem létezik; ez azonban az ő lehetségességöket a' miatt nem zárja ki, mert ha többi testvérei az élő és élt nyelvekben megvannak: úgy ők is tán némelly általunk nem ösmert nemzetek' szájában megvannak, de ha nem volnának is, az ő lehetőségök mégis megmarad. Ugyanis ha *pf* (melly a' német nyelvben) megvan: úgy az ő göghangos testvérének a' *bv*-nek is meg kell lenni, ha pedig ő megvan: úgy az *mv*-nek is

mint két göghangosnak meg kell lenni a' miatt, mert nyelvhegyi testvéreik (az *n*, *l*, *r*-rel készittettek) az élö nyelvekben megvannak (a' millyek p. o. az *nj* (=*ny*), *lj* (=*ly*), nyelvünkben) a' milylyen p. o. *rzs*, *rz*, *lz*, *lzs* a' lengyel nyelvben.

B) *A' nyelvhegyi hathangok.*

Az alatt, hogy a' szócsönek három része közöl a' kettö t. i. az ajki és nyelvgyöki csak úgy szólván két t. i. fel- és lejáró mozgást gyakorolván, csak kevés mássalhangzó szóelemeket képesek magokból kicsaholni : a' nyelvhegyi sphaerában müködö nyelvnek nem csak minden irányt megengedö mozgékonysága (volubilitasa), hanem egyszersmind az ö udvara (szájüreg), kertelete a' kemény és lágy íny (palatum durum et molle) az ínyvitorlával (velum pendulum palati) egyetemben, és szomszédsága, az orrüreg az ö üregeivel és kebleivel (cavum narium, anthrum Highmori, sinus ethmoidales, frontales, sphenoidales) mind úgy van alkotva, hogy összehatva a' legtöbb mássalhangzó elemeket képes elöteremteni; honnét nem ok nélkül nevezik az emberi szózatok' egyetemes összegét egy szóval nyelvnek, noha némelly szóhangok' kiejtésében neki alig van valami teendöje.

Már hol az elsörendü mássalhangzó szóelemek nagy számmal vannak, hogy ott a' másodrendüeknek, mellyek már összetettek, vagyis a' hathangoknak is nagy számmal kell lenni : az magától következik.

Ha átalában a' semminél csak valamivel több szerepet játszó mindenben korlátlan *j* hang minden más szóhangnépségi mássalhangzó tagtársai közt a' legelterjedettebb szerepet játsza : úgy ez átalánosság öt különösen a' nyelvhegyi mássalhangzó elemtársak közt leginkább illeti, elannyira, hogy ö itt, noha számosan vannak, érülközö zárlási vagy nyílási legyen az, egyetlenegy sincs, mellyel párosodni nem tudna.

A' *j* mássalhangzó azon szirt a' szóhangbuvárlóra nézve, mellynél a' szóhangok' ultima causájára nézve ö hajótörést szenvedvén, nekie mint Verulami Baco' nézete után a' természettudományokban hagyván a' causa ultimát, egyedül a' szóhangtörvényekkel kell megelégednie; mi ez útonálló' ellenébe annál inkább fájhat, mert hiszen valamennyi többi olly igen összevágó, 's minden részeiben összefüggö rendszert képez, hogy az egésznek végig

tekintetéből lehetetlen az egésznek causa ultimáját fel nem fogni. — És így, mint mindenütt: úgy itt is, midőn az ultima causának kibuvárlására törekedik az emberi ész, gát vagyon neki vetve.

De lássuk tehát, mint már az átmenettanban is tevők, mindenek előtt a' *j* által áthatott egyesüléseket:

a) *dj* (=*gy*), *tj* (=*ty*).

b) *nj* (=*ny*), *lj* (=*ly*) =*rj* (?)

Ezen öt szám magában ugyan nem nagy, de a' három számu ajkiakhoz képest iszonyú, főkép ha az azok' élő nyelvekbeni gyakori előfordulásukat tekintjük.

Mi a' *j*-én kivüli többi nem-érülköző' érülközökkeli compenetratióját illeti, ezek a' következők:

a) a' *z* és *zs* nem-érülköző göghangos az érülköző göghangosakkal (*d*, *n*, *l*, *r*) a' következő hanghatásakat adják: *dz*, *nz*, *lz*, *rz*, — *dzs*, *nzs*, *lzs*, *rzs*;

b) az *sz* és *s* nem-érülköző léghangosok pedig a' léghangos érülköző *t*-vel a' *tsz*-t (=cz), és *ts*-t (=cs) adják.

C) *A' nyelvgyöki hathangok.*

Mint tudjuk, a' nyelvgyöki sphaerára egy zárlási *(rr)* és nyilási *(g)* göghangos és egy ide tartozó léghangos érülköző *(k)* esik egy részről, mellyeknek megfelelőleg göghangos nem-érülközője lehetetlen lévén, itten csak egy léghangos nem-érülköző t. i. a' *h* létezik.

Minthogy tehát egymásnak megfelelőleg csak egy érülköző léghangos és csak egy nem-érülköző léghangos létezik a' nyelvgyöki sphaerában, azért göghangos áthatulások' nem-léttében itten egyetlen egy *kh* hathangnál több nincsen.

Harmadik Rész. Együtthangtan (doctrina consonationis).

Midőn mint p. o. a' hegedün vagy a' zongorán két húr szólamlik meg egyszerre, a' szócsőben egy és ugyanazon pillanatban különböző sphaerában két szóhangelem (legyen ez *első* vagy *másodrendü*) szülemedik meg: akkor *együtti szóhangzásnak* (consonatio) van helye.

Az együtti szóhangzás a' szóhangáthatulástól lényegénél fogva körülbelül ollykép különbözik, mint p. o. midőn egy réz és egy ezüst csengetyü egyszerre megszólamlanak (=s ez az együtti

szóhangzás) azon hang' ellenében, mellyet az előbbeni két csengetyűből összeolvasztott harangötvényből készített csengetyű ad (és ez a' szóhangáthatulás). Honnét az következik, hogy az előbbeniben némi dissonantia is lehet, holott az utóbbinál a' dissonantia teljes lehetetlenség.

Noha pedig az együtti szóhangzás a' szóhangáthatulástól lényegében különbözik, ők mégis a' rajtok uralkodó törvényekre nézve sokban megegyeznek, de sokban egymástól mégis különböznek, melly megegyezéseket és különbözéseket kifejteni a' következő soroknak leszen tárgya.

I. Az érülközők a' nem-érülközőkhöz és a' gőghangosak a' léghangosakhoz képest itt t. i. az együtti szóhangzásnál épen azon viszonyban állanak, mint a' szóhangáthatulásnál, miként tehát ha az előrejáró göghangos érülközők után szinte göghangos nem-érülközők következnek; és midőn a' léghangos érülközőket léghangos nem-érülközők követik: akkor, ha az érülköző és nem-érülköző különböző sphaerabeli: úgy együttszóhangzásnak (consonatio-nak) lehet helye (p. o. *bz*, *psz*).

II. Az együtthangzás a' három szócsői sphaera lábtója szerint hátulról (t. i. a' nyelvgyöknél) kezdve előre menőleg t. i. az ajkakig mehet; megfordítva visszafelé együtthangzásnak nincsen helye; a' nyelvgyöki léghangos nem-érülköző tehát mind a' nyelvhegyi mind pedig az ajki sphaerában együtthangzókká változtathatja a' maga correspondenseit (t. i. a' nyelvhegyi és ajki érülköző léghangosakot). — Ellenben ezt sem az ajki érülköző göghangos *v*, sem pedig ennek *f* léghangos testvére akár a' nyelvhegyi akár a' nyelvgyöki érülközö gög- vagy léghangosakkal tenni nem képes (a' *h* a' *t*-et meghatván *th*, a' *h* a' *p*-t meghatván, *ph* leszen, mi valóságos együtthang); ellenben a' *v* nem képes sem a' nyelvhegyi göghangosakat (*d*, *n*, *l*, *r*), sem pedig a' nyelvgyökieket (*g*, *rr*) együtthanggá változtatni; ugyanezt állíthatni az ajki nem-érülköző léghangos *f*-röl is; és ezt egész terjedelmében a' nyelvhegyi gög- és léghangos nem-érülközőkre nézve is a' nyelvgyöki érülközök' (*g*, *rr*, *k*) irányában.

III. Az együtthangzás még azon különös kiváltsággal is bír, hogy a' nem-érülközők érülközők nélkül magok-magokban is egyesülhetnek, úgy hogy e' részről elegendő, hahogy göghangos hátulsóbb a' szinte göghangos előtte-állót, vagy a' léghangos

hátulsóbb az előtte álló léghangost találván hátára véve, vele a' szájcsőbül együtthanggá válva kirohanhasson (p. o. *vz*, *vzs*; — *fsz*, *fs*, *fh*, *szh*, *sh*).

A' *j* mint mindenütt: úgy itt is szelidíthetetlen exlex; ő t. i. itten, minél nagyobb szerepet játszott az áthatulásokban: olly nyomorúlt szerepre van az együtthangzásban átkozva, t. i. hol ő egy valóságos semmi, a' mennyiben ő (mint a' szabály szerint tennie kellene) az ajki érülközö- és nem-érülközö gög- és léghangosakkal együtthangokká egyesülni nem képes, ezek öt mindig *i* átmenettel lökik el magoktól.

Azonban itt végre a' *h* legénykedik legjobban, a' mennyiben leghátulb lévén, minden maga-természetü előtte álló (nyelvhegyi és ajki) érülközö és nem-érülközö léghangosakkal egyesülni ('s egy együtti szóhanggá válni) képes (*ph*, *th*, *fh*, *szh*, *sh*).

Az együtti szóhangok két seregbe oszthatók, a' szerint, a' mint az utójáró nem-érülközök vagy érülközö vagy szinte nem-érülközö elöjárókkal egyesülnek.

A. *Utójáró nem-érülközök és elömenö érülközök' egyesülése.*

A' nyelvgyöki sphaerában göghangos nem-érülközö hiányozván, e' kútforrásból (t. i. a' *h* léghangos nem-érülközöből) csak léghangos együtthangzó szóhangok származhatnak.

Mivel pedig a' nyelvgyöki sphaera előtt a' nyelvhegyi és az ajki áll: azért a' nyelvgyöki kútforrásu együtti szóhangok vagy nyelvgyökhegyiek, vagy nyelvgyökajkiak.

a) Nyelvgyökhegyi: *th*.

b) Nyelvgyökajki: *ph*.

A' nyelvhegyi kútforrásból, mivel itt két göghangos (*z*, *zs*) és két léghangos (*sz*, *s*) nem-érülközö van egy részről, más részről pedig az ezeknek megfelelö érülközö ajkiak' száma három: azért az ez útoni származott együtthangzók' száma 6-ot teszen:

a) nyelvhegyajki göghangos: *bz*, *mz*, *bzs*, *mzs*,

b) " " léghangos: *psz*, *ps*.

B. *Utójáró nem-érülközök és elömenö szinte nem-érülközök' egyesülése.*

Mint fölebb említök, a' nyelvgyöki sphaerában csak léghangos nem érülközö t. i. a' *h* létezik, melly a' nyelvhegyi két

léghangos nem-érülközővel két együtthangot ad, t. i. *szh*, *sh*-et. A' *h* hang azonban előbbre gördülvén, *f* testvérével találkozik, melly kettő együtthangozva adja a' *fh* együtthangot.

Mint tudjuk, a' nyelvhegyi sphaerában két gőghangos (*z*, *zs*) és két léghangos (*sz*, *s*) létezik, mellyek az ajki gőghangos (*v*) és léghangos (*f*) nem-érülközőkkel találkozván, leszen:

a) gőghangos : *vz*, *vzs*,

b) léghangos : *fsz* és *fs*.

A' nyelvhegyi sphaerához tartozó *j*, valamint az előtte álló ajki érülközőkkel : úgy e' rendü nem-érülközőkkel sem egyesül együtthangokká.

Ha már a' szóhangelemekből származott öszhangzások is a' későbbi korban olly utólérhetlen nehézségeket gördítenek nyelvünk elébe : úgy ezek még legyőzhetetlenebbekké válnak akkor, midőn a' compenetratiókból akar consonatiókat készíteni nyelvünk; és mégis illyek is léteznek.

A' compenetratiókból származott consonatiókat előlegesen elemezni az élő nyelvek után teljes lehetetlenség volna, és ezt tenni csak az által képesíttetünk, hogy egy részről az első rendü tiszta 's valóságos szóelemeket, más részről pedig az ezekből származott másodrendü áthatottakat lényegökben tanulmányozván, midőn amazoknak némellyike ezeket követi, ha máskép az érülközés és nem-érülközés, meg a' gőghangosság és léghangosság' törvényei találkozásuk' alkalmával összevágnak : akkor áthatott összhangzásnak (compenetrationalis consonatiónak) van helye.

Megengedem azt, hogy sok, mit e' részről előlegesen a' theoria kifejteni parancsol, egy élő nyelvben sincsen; de hogy némellyek közölök mégis léteznek, az is bizonyos.

A' compenetrationalis consonatiók a' nyelveket igen tisztátalanokká, metszetlen határuakká teszik; de hiszen ezt már az első rendü consonatiók is meglehetősen művelték, de sőt a' compenetratiók magok is résznyire megtették; mert bizony mind ezek mind azok' részéről léteznek némellyek, mellyeket más nemzeteknek nem igen irígyelvén, nyelvünkbe oltani nem igen szeretném. Így p. o. a' compenetrátiók közöl a' németnek a' *kh*-át, a' consonatiók közöl az angol *th*-ját részemről legalább sehogysem irígylem.

De lássuk hát a' theoria' részéről, mellyek ezen áthatott öszhangok (compenetrationalis consonatiók)?

Az ajki elemszóhangokból három áthatulásnak lehetvén csak helye t. i. a' *bv*, *mv*, és a' *pf*, ezek közöl a' két első gög- az utolsó pedig léghangos.

Az ajki göghangos compenetratiónak a' nyelvhegyi sphaeráról a' *z* és *zs* felelvén meg, lennének: *bvz*, *bvzs*, *mvz*, *mvzs*.

Az ajki léghangos compenetratiónak a' nyelvhegyi sphaerával két léghangos nem-érülköző felelvén meg, származnának a': *pfsz*, és *pfs*.

Az ajki göghangos compenetratiónak a' nyelvgyöki sphaerában megfelelő göghangos nem-érülközője nem létezvén, az ajki léghangos *pf* compenetratiónak csak a' nyelvgyöki *h* felel meg, és leszen: *pfh*.

A' nyelvhegyi compenetratiók vagy göghangosak t. i. a' *dj*, *nj*, *lj*, *rj*, *dz*, *nz*, *lz*, *rz*, *dzs*, *lzs*, *rzs*, ám de ezeknek nem lévén nekik megfelelő nyelvgyöki nem-érülköző göghangosuk, itten a' compenetrationalis consonationak nincs helye;

vagy pedig léghangosak t. i. a' *tj*, *tsz*, *ts*, ezeknek megvagyon a' nekik megfelelő nyelvgyöki léghangosuk t. i. a' *h*; honnét *ljh*, *tszh*, és *tsh* compenetrationalis consonatiók származnak.

Mellyeknek összege tehát tíznél többre nem megyen.

Ha a' hathangokat összetett vagyis másodrendü szóelemek gyanánt tekintettük: úgy épenségesen nincs okunk, hogy az együtti szóhangokat azok közöl kitaszítsuk.

Miszerint tehát háromféle mássalhangzókkal bírunk:

a) elsőrendü mássalhangzó szóelemekkel,

b) hathangokkal,

c) együtti szóhangokkal; melly két utolsó rendbelieket együtt véve teszik a' másodrendü mássalhangzó szóelemeket; szám szerint a' következőket:

a) valóságos	szóelem van	19.
b) hathang	„ „	19.
c) tiszta együtthang	„ „	14.
d) compenetrationalis consonatio	„	10.
	öszvesen	62.

Adjuk a' 62 mássalhangzókhoz a' 8 magánhangzót és ezekhöz az eddig még tulajdon betűjelre sem érdemesített göghangot, az emberi szószerv ezen 71 egymástól metszetesen megkülönböztethető szóhangnál nem képes többet magából kifejteni. 'S mi tán némelly nyelvekben e' hangokon kivül találtatnék : az vagy :

a) a' lényeges szóhangelemeknek módosítása (p. o. ha valaki vagy valamelly nemzet az *r* hang' kiejtése közben nyelve' végével több rezgéseket teszen a' szokottnál);

b) vagy némelly hangoknak eredeti göghang általi meghatása (mint p. o. a' gall *en* nasilláló kiejtése); vagy

c) talán némelly lehellés-alatti elváltoztatásai lehelleti módosulatainknak.

Negyedik Rész. Szóhangáthasonlítás.

Midön a' nyelv az egyes szavak' közepén vagy végén olly két — egymást ellökö — mássalhangzó első vagy másodrendü elemmel találkozik, mellyek egymáshoz képest bizonyos categoriai hangviszonyban állanak : akkor ö, hogy az ekként támadott hangrögökön könnyeden átsimuljon, azon fortélylyal él, hogy az utóbb-álló mássalhangzóval az elöbb-állót elnyeleti, vagyis áthasonlítja ollykép, hogy aztán a' nyelvproductumban az utolsó az elöbbenit gyomrába fogadván kettös mássalhangzóvá leszen. — Az elöbb-állónak időtartása tehát nem semmíttetik meg, hanem annak csak hanganyagában (hanglényegében) történik változás, holott az után-álló lényegének épsége (nem ugyan mindenkor, hanem csak többnyire) megmarad (p. o. e' szóból : *papbab* kimondásban leszen *pabbab;* e' szóból : *adta* leszen *atta*). Némellykor mégis az elölálló assimilálja az utólállót, p. o. Absatz, *Apszatz*, Abzatz.

Következik innét, hogy a' hangáthasonlításokban az egymás mellett létező mássalhangzók közöl többnyire az után-álló győzedelmeskedik az elölálló fölött.

A' szóhangáthasonlítás mind az áthatulást, mind az együtthangzást magában foglalja azon különbséggel, hogy, midön az áthasonlításba akár áthatulás akár együtthangzás vétetik fel, akkor az egyes hathangok és együtthangok mindig kettösökre változnak az áthasonlításban, még akkor is, midön ök, noha az első-

rendü vagyis eredeti mássalhangzókból lettenek, mint már másodrendüek ezek' szerepét viselik (p. o. e' szóból : lát*ja*, a' kimondásban leszen : lát*y-tya*).

Az áthatulás és együtthangzás közt egyrészről, másrészről pedig az áthasonlódás közt tehát azon lényeges különbség van, hogy amazok tiszták lévén egyesen hangzanak, és így az egyes szavak' elején is állhatnak; holott mikor velök áthasonlítás történik, kettősekké válnak, és soha az egyes szavak' elején nem lehetnek, hanem az egyes szavak közepén képlődnek az egyes szavak összeálltának, avagy a' képzők' gyökszókhozi kötülésöknek alkalmával.

Az áthasonlítás azonban az áthatulás és együtthangzás' határain túlterjed, még pedig két irányban is:

a) az által, hogy mind az érülközők mind a' nem-érülközök' magok-magokbani egyesületét általkarolja; minek t. i. sem az áthatulásban sem az együtthangzásban helye nem lehet (p. o. pa*pb*an helyett mondjuk : pa*bb*an), és

b) az által, hogy az áthatulást és öszhangzást képző mássalhangzó elemek' visszafordultát nem ugyan mindig, de igen gyakorta felöleli.

Mint az áthatulás és együtthangzás : úgy az áthasonlódás által kettős czélt ér el a' nyelv, t. i.

a) az átmeneti hangrögöket kerülvén ki, simává teszi a' hangokat;

b) az átmenetek szintannyi időt vévén igénybe mint magok a' mássalhangzók' lényegének kiejtése, midőn őket kilökvén hat- és együtthangokat készitünk, a' kettős mássalhangzókból ez által nem kevés időt kémélünk meg;

mint mondám az áthatulás és együtthangzás által gömbölyüséget és simaságot nyernek az egyes szavak nyelvünk alatt egyrészről, másrészről pedig általok időt nyerünk : úgy az áthasonlítások által még pedig nagyobb mértékben éretik el ezen nem megvetendő hasznú czél.

E' három mezőn azonban (t. i. az áthatulás, együtthangzás és összehasonlításnak mezején) a' szó és irás egymástól kell hogy eltávozzanak, és csakugyan minden élő nyelvekben többé kevesbbé el is változnak; a' mennyiben beszéd közben azon három elsőnek többé kevesbbé szabad hatáskört engedünk; holott

irásban őket a' szók' közepén és végén azaz az összetételek és képzőfüggesztéseknél csaknem egészen száműzzük.

Az áthasonlításnak az ugyanazon sphaera' mássalhangzói közt lehetvén csak helye, e' részről az áthatulással megegyezik ugyan, de az együtthangzástól lényegénél fogva különbözik, mert hiszen ezeknek épen csak a' különböző sphaerabeli mássalhangzók közt van helye; midőn tehát ennek ellenére az áthasonlítás az együtthangzást is körülöleli: akkor mint az átható hangok úgy az együtthangok is egyszerű mássalhangzó szóelemek gyanánt kell hogy tekintessenek.

Az áthasonlitásnak azon részéről, melly vagy az áthatulásból vagy az együtthangzásból fakad, itten újra szólani, szükségtelen volna, hogy mellyek ők? és miként kapnak lételt? azt e' tan' áthatulási és együtthangzási részéből lehet megérteni; úgy hogy tehát itten, az áthasonlításnak csak e' kettő határain kivül létező részei leendnek megfejtendők.

Mint majd látni fogjuk, e' hangvidéken egész és fél áthasonlításnak van helye; nevezzük pedig:

a) Egész áthasonlításnak azt, midőn az utólálló mássalhangzó az előtte állót testestül lelkestül együtt magaévá teszi; holott ellenben:

b) midőn az utólálló az előtte állónak testét (anyagát) meghagyván, csak szellemét pusztítja el: akkor fél áthasonlításnak van helye.

Egész áthasonlításnak csak két esetben van helye, t. i.

a) Midőn azon szervnek két lég- és gőghangos érülköző mássalhangzói találkoznak egymással; p. o. pa*p*bab, kimondva: pa*b*bab, a*d*ta, kimondva: a*tt*a, a*g*ka, kimondva: a*k*ka.

b) Midőn azon szervnek két lég- és gőghangos nem-érülköző mássalhangzói koczczannak össze; p. o. rő*f*vászon, kimondva: rő*v*vászon, ter*v*féle, kimondva: ter*f*féle, szá*z*szor, kimondva: szá*sz*szor; szá*sz*zár, kimondva: szá*z*zár; sa*s*zsák, kimondva: sa*zs*zsák; dú*s*zsákmány, kimondva: dú*zs*zsákmány.

Ezen két rendbeli törvény mellett két megjegyezni valónk van:

a) Hogy a' nyelvgyöki sphaerában gőghangos nem-érülköző hiányozván, idetartozó *h*-vali áthasonlítás nem történhetik.

b) Hogy a' nyelvhegyi két rendbeli nem-érülközők (*z*, *sz*;

zs, *s*) egymást keresztülvágván (tehát midőn a' *z* vagy *sz*-szel, vagy megfordítva a' *zs* vagy *s sz*- vagy *z*-vel találkoznak), az utólállónak az előbb-állón való áthasonlítási győzedelme történik; p. o. szűz-zsámoly, kimondva : szüzszsámoly; gúzs-szűz, kimondva : gúszszüz; gúzs-zár, kimondva : gúzzár; szász-zsámoly, kimondva : szászszsámoly.

Fél áthasonlításnak helye csak akkor van, midőn az érülköző nem-érülközővel ollykép találkozik, hogy a' mássalhangzók egyike gög-, másika pedig léghangos; tehát:

a) az előmenő érülköző gög-, a' következő nem-érülköző léghangos (*bf*, *ds*, *dsz*, *gh*); p. o. zab*f*a, lesz : zap*f*a.

b) az előmenő érülköző lég-, a' következő nem-érülköző göghangos (*pv*, *tz*, *tzs*); p. o. pa*pv*ám, pa*bv*ám; tes*tz*öld, tes*dz*öld.

c) az előmenő nem-érülköző göghangos, a' következő érülköző léghangos (*vp*, *zt*, *zst*); p. o. tá*v*part, tá*f*part.

d) az előmenő nem-érülköző léghangos, a' következő érülköző göghangos (*fb*, *szd*, *sd*); p. o. rő*f*bársony, rő*v*bársony.

Jegyzet. Ezen utolsó d) alatti esetben a' *h*-nak nem lévén göghangos nem-érülköző ellentéte, a' nyelvgyöki érülköző göghangos (a' *g*) e' categoriai correspondense' nem-létében nem képes az itteni léghangos nem-érülköző *h*-t áthasonlítani, annak tehát maradni kell.

A' milly könnyű a' zárlási érülköző után a' nyilási érülközönek kimondása : épen olly nehézségre bukkanik a' nyelv akkor, midőn megfordítva áll a' dolog, azaz midőn a' nyílási érülköző előzi meg a' zárlási érülközőt, és a' szószervek ez esetben egészen különös módon segítenek magokon az *m* és *n*-nek megfelelő *b* és *d* őket megelőző két esetben az által, hogy a' contactus punctum a' kettőnek kimondása alatt nem változván; addig míg a' göghang tisztán a' csukott szájcsőbe hat, a' hang a' *b*-t vagy *d*-t illeti, mi azonban soká nem tarthatván ugyan continuative az orrürnek hajt neki, 's az orrür körül fekvő resonantialis részeket rezgésbe hozván, e' része a' göghangnak már a' zárlási mássalhangzót illeti; p. o. a*bm*a, a*dn*a. Melly müfogása a' nyelvnek a' másképen röges kimondást hatalmasan kisimítja; másképen a' két hang közt egy kis göghang ugrik ki. — És mi ezen assimilatiót szinte fél assimilatiónak tartjuk.

Az említett zárlási mássalhangzóknak (az *m* és *n*-nek) találkozása a' más két nyílási léghangos érülközővel (a' *p* és a' *t*-vel)

tisztára ki nem mondathatik, hanem vagy *b* és *d*-vé válnak, vagy pedig, midőn tisztán akarjuk őket kimondani: akkor ők egymástól egy kis közbeeső hangszünet és göghang által löketnek el egymástól; p. o. ap*m*a, at*n*a.

A' más két zárlási érülköző (*l* és *r*) alatt a' göghang a' szájürön menvén végig, midőn őket göghangos nyílási érülközők előzik meg, akkor göghangos, midőn pedig léghangosak: akkor egy hanghiányi és egy göghangos átmenet által löketnek el egymástól; p. o. ad*l*a, ad*r*a; at*l*a, at*r*a.

Toldalék.

A' különböző nyelvekben az eddig fejtegetett áthatuláson, és áthasonlításon kivül még két nevezetes tüneményre akadunk, mellyek sem a' compenetratio, sem a' consonatio, sem pedig az assimilatio' categoriájába nem soroltathatnak. És e' kettő a' helyettesítés, és a' kihagyás (substitutio et omissio).

A' *helyettesítés* (substitutio) kivételes esetét teszi az assimilatiónak; t. i. melly természeténél fogva mást parancsolna, mint mit a' substitutio életbe léptetett; úgy p. o. e' latin szó assimilatio, gyökök szerint *ad*similatio; e' szónak kimondásban *at*szimilationak kellene lenne, a' divat azonban *as*similatiót csinált belőle; hol tehát a' kellendett *tsz*-t az első *sz* helyettezi; úgy továbbad a' finnben kezi kéz, genitivusa ke*d*en, hol a' *d* a' *z* helyett van substituálva; úgy a' magyarban szere*ss*, minek ad analogiam szó*lj*, fára*dj*, lé*pj*, szere*tj*-nek kellene lenni a' *tj ss* által van helyettezve.

Hogy a' substitutiók nem csak a' gyököket lerontják, hanem még az assimilatióval is ellentétbe teszik magokat, annyi bizonyos; honnét ha valamelly nyelv' irásában annál inkább pedig beszédében messzire terjed, az azon nyelvnek nem csak euphoniáját sérti, hanem megtanulását is igen nagyon nehezíti.

Euphoniáját mondám, mellynek kell ugyan a' tiszta gyökök' rovására némi áldozatot hozni, és mi e' tekintetből a' compenetratio, consonatio és assimilatio' határaiból kitelik, tegye is meg ez áldozatot, de ha tán ennek határain túl mind untalan átcsap a' substitutiók' territoriumába, az csak a' gyökök' egész lerontásával történik, mi ugyan tán nagyon is simává teheti a' nyelvet, de

nem egyszersmind kedves-hangúvá is, mert a' durva, darabos, goromba, pokróczos dolgokat csupa dajva, dajabosz, gojomba, pokjóczosz szókkal kitenni, valóban igen gyermekes volna.

Már a' compenetratiók és consonatiók, még inkább pedig az assimilatiók képükön viselik némi-nemikép, ha nem restségnek legalább kényelemkeresetnek jeleit; azonban őket mennyiben általok az időt rabló átmenetek kilökctnek, nem csak türnünk, hanem keresve keresnünk kell, mert általok nem csak időt, hanem nyelvsimaságot, jóhangzást is nyerünk; és ők elegendők erre való nézve, úgy hogy a' substitutióknak csak kivételként engednek helyet.

Mennyire nyelvekbeni jártasságom terjed, meglehet ugyan, hogy egy és ugyanazon nyelvben a' substitutiók bizonyos törvények szerint történnek, mellyeket kifürkészni, ugyanazon nyelv' buvárlásának leszen gondja; azt azonban nem gondolom, hogy minden élő nyelveket átlengő substitutiókat kormányzó törvények léteznének. — Mivel pedig e' tan az abstract studiumnál is több, azaz úgy szólván a' prioristicum studium, t. i. melly minden élő nyelvet egyenlően érdekel: azért a' substitutiókat illető törvények e' tan' tárgyai nem lehetnek.

Phonologiai kihagyás' (omissio) neve alatt értek az egyes nyelvekben minden olly kihagyást, melly által merő nyelvrestségből, annélkül hogy helyökbe valami substituáltatnék, némelly szavakból a' kimondásban igen lényeges szórészek kimaradnak. Némelly esetben a' latin nyelvben ez *elisió*nak neveztetik, és a' költők szeretik leginkább használni; ezeken kivül azonban némellykor igen érzékeny csonkítások tétetnek némelly szavakon némelly nyelvekben; így p. o. a' német a' *gehen wir* helyett *gémer*-t, az *essen wir* helyett *eszmer*-t mond; a' latin a' *scilicet*-ben a' *scire licet*-et rövidítette meg; a' magyar a' szabad volna helyett *szabadna*-t mond; a' palócz a' *kiugrott*, *beugrott*-at *kugrott*, *bugrott*-á rövidíti, stb stb.

Az effajta omissiók bizonyos határok közt az egyes nyelveknek hasznos szolgálatokat tehetnek, a' mennyiben ezekben az egyes szavak és kifejezetek rövidebbekké, gördülékenyebbekké és simábbakká tétethetnek; és az egyes nyelvekben ezek közmegegyezés (conventio) által bizonyos határok közt mozogván, bizonyos törvények szerint szabályoztathatnak. Mivel azonban e'

szabadságok nem egyenesen szószerveink' hangadó, szóalkotó tehetségének természetéből erednek, és minden egyes nyelvekben más-másfélék lehetnek, azért ezek az universalis phonologia' tárgyait semmikép sem tehetik.

Ki ezen, kötetekre mehető munkának jelen vázlatát figyelemmel olvasván minden pontnál megállva a' szóhangtüneményeket fenszóval maga magán próbálgatta, és a' benne lerakott elvek' valóságáról meggyőződött: annak elméjében lehetetlen, hogy némelly gondolatok nem ébredtek volna; millyenek:

a) hogy tehát minden eddigi nyelvek' alphabetumai csupa zagyvalékok;

b) ennek következtében mennyire ohajtható volna, hogy e' tan a' kisebb oskolák' tanrendszerébe fölvétetvén, a' gyermek reflexive tanúlván olvasni, ez úttal egyszersmind nem csak olvasni, hanem gondolkozni is tanúlván, az eddigi lélekgyötrő mechanicus rendszer' járma alól kiszabadítva, örömmel nézne tanítójára, holott eddig benne, ha nem testi legalább lelki kínzóját látta.

c) hogy e' mód szerint a' hangképeknek (vagyis betüknek) új alakokat adván, őket úgy el lehetne rendelni, hogy mindenik, úgyszólván maga mondaná meg, hogy ki ő, körülbelül mint a' gibicz maga magát árulja el.

d) hogy a' prosodiának utolsó okai e' tannak átmeneti részéből kerülvén ki, innét egyszersmind az euphonia' szabályai is kikerülnének.

e) hogy a' gyermek' nyelve főkép az át- és együtthangok' kimondásába jókor beügyülvén, az idegen nyelvek' megtanulása igen igen előmozdíttatnék, holott jelenben p. o. a' német gyermek a' *zs*, a' *z*, a' *gy*, a' *ty* hangokat, a' magyar pedig a' *kh*-at, a' *pf*-et, a' több egy rakáson levő mássalhangzókat csak igen tökéletlenül tudja kimondani.

f) hogy az ingatag szószármaztatási tudomány, mellynek egyik fő czélja ismét csak az idegen nyelvek' könnyebb megtanúlhatása volna, e' tan által nagyobb bizonyosságra vergődhetnék.

g) hogy nyelvünk' orthographiája, noha más nyelvekéhöz képest nem a' legtökéletlenebb, csak e' tan' elvei szerint javíttathatnék ki; úgy első rendbeli szükségünk a' magas *é* (ä) behozá-

sát, és a' *zs* és *sz* elemszóhangok' egyszerüsitését igényli; holott másodrendü szükségünk a' hatott hangok' egy alakbai öntését érdekli, stb, stb.

E' tannak árnyékoldalát azonban főkép az teszi, hogy papírósról belé hatolni igen nehéz, holott élő szó után nem csak könnyü, hanem gyönyörüséget okozó is, és szerzőnek e' tan' első elemeibe 5—6 esztendős gyermeket is sikerült bevezetni immár.

KIS GYÜLÉS, OCT. 23. 1854.

(A' philosophiai és társadalmi tudd. osztályai' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Császár Ferencz tiszt. tag, Horváth Cyr. és Bertha, r. és ltt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, György, Kiss Kár. rr. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— A' *titoknok* olvasta

PURGSTALLER JÓZSEF'

értekezésének „*A' bölcsészet' függő kérdése az általánosról*" első részét.

— Ezt követte

PODHRADCZKY JÓZSEF lt.

értekezése „*Mythusi hitágazat a' világalkotásról.*"

KIS GYÜLÉS, OCT. 30. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Bajza, Érdy, Jerney rtt. Kiss Fer. lt. — Egyéb osztályokból: Bugát, Czuczor, Gebhardt, György, Horváth Cyr., Kállay, Kiss Kár. rr. tt., — Bertha, Brassai, Lukács, Mátray, Pauler ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

ÉRDY JÁNOS rt.

a' verebi határban felásott pogány sírról értekezett, 's előadását mutatványokkal kísérte.

KISS FERENCZ lt.

egy régi gyürü' bemutatását, mellynek hasonmása itt adatik, a' következő szavakkal kisérte:

Az ércz' belértékén minapában együtt vett régi gyürük közt, a' tulsó ábrában látható különösen magára vonta figyelmemet azon oknál fogva, mert XV. századbeli tagadhatlan eredetisége mellett a' fél tojásdad alakú paizs felett ezen betük L vagy I. Co, azaz: Ladislaus vagy Ioannes Comes — láthatók. Címere pedig

nap és hold között jobbra álló, orrában gömbölyü alakot tartó holló; a' mi, ha hozzávetjük a' felirati tartalmat, azt gyaníttathatná, hogy hős, és regényes emlékezetü Hunyadi László vagy János' egyik pecsétgyürüje van elöttünk.

Igaz ugyan, hogy tisztelt Elnökünknek a' *Hunyadiak Korát* tárgyaló igen jeles munkája' (I. kötet 38. lap.) tartalma szerint Bienkovszky, Mladinsky, Pawlocky, Zamoviczky lengyel, Ginwil és Sakovitzky litván, Horzovicz cseh, Cosbet angol, Fucilingi, b. Schaeffer, Styker, Rubinger, Sterz, Rabenstein, Pappenheim, Rabensberg, Görler, Greifenstein, Neuhaus német családok is hasonló czímerekkel éltek; de ezek nem lévén nálunk honosak, józanan nem tehetjük fel, hogy utazás közben pecsétgyürüiket itt feledték vagy vesztették volna. Valószinübb, hogy ezen eredeti régi gyürü magyar, és hihetöleg a' Hunyadi-család' maradványa. Ennek valódiságáról legjobban meggyözödhetnénk az által, ha lenyomatát azon felszólítással tennök közzé, hogy azon könyvtárak' tulajdonosi, kiknél eredeti lenyomata az oklevelekben netalán elöfordulna, arról tudósítani szíveskednének a' magyar Academiát.

Felelös szerkesztö: **Toldy F.** titoknok.

EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.

MAGYAR

ACADEMIAI ÉRTESÍTŐ.

XIV. Év. 1854. NOVEMBER. DECEMBER. VI. Sz.

KIS GYÜLÉS, NOV. 6. 1854.

(A' mathematical és természettudd. osztályok' részére).

B. Kemény Zsigmond tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Bugát, Győry, Kiss Kár. rr. tt. Nendtvich és Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból: Balogh, Czuczor, Érdy, Horváth Cyrill, Jerney rr. tt. — Hunfalvy, Lukács, Repicky, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

NENDTVICH KÁROLY lt.

a' növények és állatok' táplálása és növéséről értekezett a' következőkben:

Ha valamelly növényt elégetünk, alkatrészeinek egy része, a' levegő' oxygenjével egyesülve, elszáll, másika mint éghetetlen hamu hátra marad. Azon alkatrészek, mellyek a' levegőbe szálltak, oxygen, hydrogen, carbon és nitrogen valának; azok ellenben, mellyek mint hamu maradtak hátra, a' növény' különbségéhez képest különbözők lehetnek, és részint savakból, részint aljakból állanak, mellyek egymással egyesülvék. A' savakhoz tartoznak: a' kénsav, a' phosphorsav, a' szénsav és a' siliciumsav. Az aljak' sorába a' kali, natron, calciumoxyd, magnesiumoxyd, aluminiumoxyd, vasoxyd, és manganoxyd. Ezeken kivül még chlor, és kevés jod, brom és fluor is. Ez alkatrészek minden hamuban, csak hogy különböző arányban találtatnak, a' mint t. i. különböző növényekből, vagy azoknak különböző részeiből származnak.

Ez alkatrészek azonban nem valának azon állapotban az élő növényben, mint a' milyenben azokat a' hamuban találjuk; hanem az aljak, mellyek a' hamuban szénsavval egyesülve maradtak viszsza, mind organicus savakhoz valának kötve, mellyek az égés alatt elpusztultak, szénsavvá és vizzé égvén el. Ezek nagyobb részt a' levegőbe szállottak el, csak része a' szénsavnak kali és natronnal egyesülve maradt vissza.

A' kérdés tehát ez : honnét származnak mint azon alkatrészek, mellyek a' növény' elégetése alatt részint a' levegőbe szállnak, részint mint hamu visszamaradnak.

Voltak, 's vannak tán most is olly tudósok, kik „természetbölcsészek"nek nevezték magokat, 's kik azt állíták, miszerint az organismusok' képesek elemeket teremteni testökben, azaz olly elemeket állítani elő, mellyek tápszereikben nem találtatnak. E' nézet azonban uralmát soká nem gyakorlá a' természettudományok felett. Jelenleg nincsen józan természettudós, a' ki arról teljesen nem volna meggyőződve, miszerint nincsen és nem is lehet elem valamelly organismusban, mellyet az tápszereivel vagy más úton testébe ne hozott volna.

Nem kételkedünk ennél fogva mitsem, miszerint mind azon elemek, mellyeket a' növényekben is találunk, azoknak tápszereiből származnak. Tápszereknek nevezzük pedig a' növényekben is mindazon anyagokat, mellyeket azok a' külvilágból fölvesznek és mellyek életmüszereik' kifejlődésére, és anyaguk' gyarapítására fordíttatnak.

A' növények tápszereiket részint a' levegőből, részint a' földből, mellyben gyökereznek, veszik. Sőt a' tiszta vízi növények is csak közvetlenül a' vízből nyerik tápszereiket, közvetőleg szinte a' levegőből és a' földből, mellyekkel a' víz összeköttetésben áll.

Nincsen semmi nehézségekkel összekötve annak meghatározása, vajjon mellyek azon elemek, mellyeket a' növény a' levegőből, és mellyeket a' földből vesz. Mindazon elemek, mellyek a' növény' elégetése alatt a' levegőbe szállnak, kétségkivül a' levegőből, mellyek ellenben mint hamu visszamaradnak, a' földből származnak.

E' szerint lesznek az oxgen, hydrogen, carbon és nitrogen azon elemek, mellyeket a' növény a' levegőből vesz.

Szükséges azonban, miszerint az elemek bizonyos összeköttetésben nyújtassanak a' növénynek; csak úgy szolgálhatnak neki tápszerül. Nem szenved kétséget többé, miszerint a' carbon mint szénsav, az oxygen és hydrogen mint víz, és a' nitrogen mint amnoniak nyújtatik a' növénynek tápszerül. Hogy pedig mind ez alkatrészeket magában foglalja a' levegő, számtalan kisérletek által kétségtelenül be van bizonyítva. Kétséget nem szenved

ugyan, miszerint a' növények a' víznek sokkal nagyobb mennyiségét a' földből szíjják magukba. Azonban e' víz is nagyobb részt a' levegőből származik, és végre vannak valósággal számos olly növények, és ide tartoznak épen a' leghusosabbak, pl. a' *cactusok*, mellyek csaknem minden vizöket a' levegőből veszik.

Azonban a' növényeknek oxygen-, hydrogen-, és carbontartalmú alkatrészei sokkal kevesebb oxygent tartanak magukban, mint a' víz, vagy a' szénsav; vagy is, az oxygenben legdúsabb alkatrészei a' növényeknek még mindig annyi oxygent nem tartanak magukban, a' mennyi arra kivántatnék, hogy carbonnal szénsavat, hydrogennel ellenben vizet alkothasson. Következik ennélfogva, miszerint a' növények, midön a' vizet és a' szénsavat fölveszik, azoknak oxygenrészét kiválasztják. A' növények' egyik és fő életnyilvánítása ennélfogva az oxygen' kiválasztásában áll. Hogy ez csakugyan úgy is van, számos kisérletek és észlelések által be van bizonyítva. Tudjuk t. i. miszerint a' növények' zöld részei a' napvilág' befolyása alatt a' levegö' szénsavát magukba szívják, és helyette hasonterületü oxygent bocsátanak ki. Ebből önkényt következik, miszerint a' szénsavnak carbonja visszamarad a' növényben, 's hogy az a' víz' alkatrészeivel különböző arányban egyesülve, alkotja azon számos nitrogennélküli vegyeket, mellyeket az élö növényekben és azoknak különböző részeiben találunk. Elsöbben ugyan az oxygendusabb alkatrészek, névszerint az oxalsav $C_2 O_3$, a' hangyasav $C_2 H O_3$, az eczetsav $C_4 H_3 O_3$'s i. t. későbben oxygenben szegényebb anyagokat, pl. az úgynevezett carbonhydratokat, a' czukor, keményítő, gummi stb, mellyekben a' carbonon kivül az oxygen és hydrogen azon arányban léteznek, mellyben vizet alkotnak. Ezekből képeztetnek aztán vagy olajok és zsírnemek, vagy az illó olajok és balzsamok, mellyek carbontartalmukra nézve legfelsöbb helyen állanak, és mellyekben az alkatrészeknek anoxydatiója néha egész addig ment, hogy az oxygen egészen kivált belőlök, mint pl. az illó olajok' nagy részében.

Miként történik e' különböző testeknek egymásrai átváltoztatása, a' növény' mellyik részeiben stb, az eddig tudva még nincsen. Nem valószínű azonban, miszerint az oxygenben szegényebb atkatrészek az oxygendúsabbakból csak az oxygen' közvetlen kiválasztása által képeztetnének; hanem inkább bizonyos vegyüle-

teknek másokrai hasadása által, mint azt például az amygdalinnál, a' salicin és populinnál látjuk, mellyek a' diastas' hatása' következtében egy részről mint az amygdalin a' keserü mandolák' illó olajára, hydrocyansavra és szőllőczukorrá, más részről mint a' salicin saligeninre és szőllőczakorrá szakadnak $C_{26}\ H_{18}\ O_{14} + {}_2HO = C_{14}\ H_8\ O_4 + C_{12}\ H_{12}\ O_{12}$.

Mindezekből tehát az tetszik ki, miszerint a' növényéletnek egyik fő nyilvánítása az oxygennek kiválasztásában fölvett tápszereiből, és olly vegyületek' előállításában áll, mellyek annyival inkább dúsabbak lesznek carbonban, mentől több változásokon mennek keresztül, míg azon fokot elérve, mellynél nagyobb részt csak carbon- és hydrogénből állanak, mint haszonvehetlenek már, a' növényből nagy részben kiválasztatnak.

A' nitrogentartalmú alkatrészei a' növényeknek, főleg az úgynevezett proteïnanyagok, mind az ammoniakból származnak, mellyet a' levegő, habár alig feltalálható mennyiségben, tart magában, és mellyet a' tápláló földnek bizonyos alkatrészei magukból fejlesztenek. Hogy a' nitrogentartalmu alkatrészei a' növényeknek ammoniakból származnak, részint ebből tetszik ki, hogy a' nitrogent mind csak olly vegyületekben tartják magukban, melyek mint ammoniak, vagy ammoniumoxyd tekinthetők, részint hogy olly föld, melly ammoniakot fejleszt ki magából (trágyás föld) tetemes mennyiségben, leginkább kedvező a' nitrogentartalmu alkatrészek' fejlődésére. Hogy miként történik a' növényben a' nitrogen' assimilatiója, szinte nem tudatik, valamint az sem, vajjon micsoda változásokon megyen keresztül a' nitrogentartalmu test, míg proteïnanyaggá válik, és í. t.

A' mi a' növénynek azon alkatrészeit illeti, mellyek annak elégetése után hamuként maradnak hátra, erre nézve nem szenved kétséget, miszerint azok mind a' földből származnak, mellyben a' növény tenyészik. Nevezzük ennélfogva e' részeket *földes alkatrészeknek*. Valamint azonban a' növény levelei által csak gázalaku testeket képes fölvenni magába, úgy szíhat fel a' növény gyökerei' segítségével csak folyadékokat; 's ennél fogva csak azon alkatrészei a' földnek szolgálhatnak táplálékul a' növénynek, mellyek vízben feloldhatók.

Már fönnebb mondva volt, miszerint legtöbb növényekben ugyanazon földes alkatrészeket találjuk, csak különböző arány-

ban. E' földes alkatrészek azonban nem valami történetes, mi tán el is maradhatott volna, a' nélkül, hegy hátramaradást szenvedett volna a' növény fejlődésében; hanem szintúgy elkerülhetetlen szükségesek a' növény és annak egyes részei' fejlődésére, valamint a' szénsav, víz és az ammoniak. Nem szenved kétséget, miszerint a' növények' földes alkatrészei életmüves alkatrészeik' fejlődését és képeztetését elömozdítják; de, hogy mi módon történik az, milly részt vesz minden egyes földes alkatrész a' növények' életmüves anyagjai' fejlődésében, eddig még nem tudjuk.

Szükséges annál fogva, hogy bizonyos növény mindazon alkatrészeket lelje a' földben, mellyben tenyészni akar, mellyek fejlődésére elkerülhetetlen szükségesek. Innét lesz magyarázható azon körülmény, mellynél fogva nem minden növény tenyészhet minden földben; 's hogy kénytelenek vagyunk gyakran elökészíteni azon földet, mellyben bizonyos növényeket termeszteni akarunk. A' növény, mellyet a' természet maga termeszt, maga keresi ki magának a' földet, mellyen vagy buján, vagy szegényen tenyészni fog, a' mint vagy bőven, vagy csak gyéren találandja elő azon alkatrészeket, mellyeket táplálására igényel. Ellenben, mind azon növények' számára, mellyeket saját czélunkra termesztünk, saját földet is kell teremteni, mit részint különféle földnemek' vegyítésével, részint pedig 's főleg trágyával törekszünk elérni. Miután tehát a' földben tenyésző növények azon alkatrészeket, mellyek fejlődésökre szükségesek, magukba szíjják; magából következik, miszerint a' földnek azon arányban kell tápláló részekben szegényebbnek lenni, a' mennyiben többször aratjuk le a' rajta tenyésző növényeket. Az által t. i. megfosztjuk a' földet örökre azon alkatrészektől, mellyek a' növény' tenyésztésére szükségesek. Igaz ugyan miszerint a' föld' kérge csaknem kimeríthetlen forrását foglalja magában, azon alkatrészeknek, mellyek a' különböző növények' táplálására igényeltetnek. Mert a' sziklanemek, nagyobb részt, főleg a' jegeczes sziklanemek (granit, csillámpala, porphyr, trachit st. m.) mindazon alkatrészeket már magában foglalja, mellyek a' növények' fejlődésére kivántatnak. Ez alkatrészeknek sokkal nagyobb része azonban vízben oldhatlan állapotban létezik a' sziklákban, és csak azon része, melly a' a' levegő, víz és egyéb hatások' befolyása következtében elmállottak, 's az által az esővízben oldhatókká váltak, fordíthatók a'

növények' táplálására. Ezen elmállás azonban igen lassan halad, úgy hogy azon arányban, mellyben a' termesztett növények a' föld' alkatrészeit elvonják, nem pótoltatnak. Más sziklanemek megint, mint pl. a' tiszta mészkő, agyagpala, ha csak vastag televényréteggel fedve nincsenek, nem csak hogy nem tartják magukban a' szükséges alkatrészeket a' megkivántató mennyiségben; hanem nagy része azoknak teljesen hiányzik.

Következik ezekből, miszerint ott, hol a' vagy maguktól nőtt, vagy mesterség által termesztett növények évenként aratásnak vannak alávetve, hacsak kimeríthetlen televényföldön nem teremnek, az elvitt alkatrészeket pótolni szükséges. Történik az trágyával, melly az állatok' eledelének maradványait, főleg földes részeit foglalja magában. A' trágyával ennélfogva azt törekszünk visszaadni a' földnek, mit évenkénti aratás által tőle elveszünk.

A' trágyának azonban még más hatása is van. Miután t. i. rothadó állati anyagokat is tart magában, mellyek rothadásuk' alkalmával szünet nélkül ammoniakot fejlesztenek, az állati trágya ammoniak tartalmával a' nitrogentartalmu alkatrészek' fejlődését és előmozdítja.

Miután azonban nemcsak a' különböző növények, hanem azoknak különböző részei is más más anyagokat igényelnek táplálásukra, szükséges, miszerint gyakran kulönböző trágyát is használjunk. Így pl. a' különböző gabnanemek, különösen a' buza, magjaiban phosphorsavas calciumoxydot tart, melly nélkül, ha azt a' földben nem találja, lehetetlen, hogy kifejlődhetnék. A' gabna ekkor szárat sőt kalászt is hajt ugyan, de ez üres marad. Szükséges ennélfogva, hogy nem csak a' föld, mellyen búzát termesztünk, hanem a' trágya is, mellyel a' búzaföldet termékenyítjük, phosphorsavas calciumoxydot foglaljon magában, mit a' trágyában annál nagyobb mértékben találandunk, mentül több magvas ételekkel élt az állat. Gyakran az olly szántóföldbe, melly már nagyon ki van merítve és kevés phosphorsavas sókat tart magában, porrá örlött csontlisztet adnak, melly nagyobb részt phosphorsavas calciumoxydból állván termékenyíti a' földet.

Miután a' különböző növények más más alkatrészeket igényelnek táplálásukra; magából következik, hogy ugyanazon föld, melly valamelly növény által bizonyos alkatrészekre nézve már ki van merítve, más növénynek, melly táplálására más alkatrészeket

igényel, még nyújthat elegendő eledelt. E' tényen alapszik a' váltó gazdaság' elve.

Fönnebb mondók, miszerint a' föld kimeríthetetlen forrást tart ugyan magában a' növények' táplálására nézve, hanem hogy annak egyes alkatrészei az elmállás' lassú vegyfolyama által jöhetnek csak azon állapotba, mellyben egyedül táplálékul szolgálhatnak a' növénynek. Ha tehát az illy földet, több évi termesztés után több ideig ismét magára hagyjuk, a' felhasznált alkatrészek a' lassu elmállás által ismét összegyűlnek a' szántóföldben, melly e' szerint, gyakran minden trágyázás nélkül, előbbi termékenységének részét ismét vissza nyeri. Ez az *ugar*' jelentősége. Ha azonban az olly földbe, mellyet ugarnak hagyni akarunk, olly növényeket vetünk, vagy ültetünk, mellyek fejlődésökre csak kevés földes részeket igényelnek; akkor lehet utánok mindjárt más gabnanemeket is vetni, a' nélkül, hogy a' termésben hátramaradást szenvednénk. Így szoktak pl. ez alatt, hogy ugarnak kellene hagyni a' szántóföldet, burgonyát vagy más növényeket vetni abba.

Az itt előadott elveknek első pillantásra azon tény látszik ellenmondani, miszerint rengeteg erdőkben, a' hol semmiféle trágyázás nem történik, századok és ezredek óta nőnek hatalmas fák és egyéb növények; 's a' föld termékenységéből nem csak hogy mitsem veszt, sőt nyer inkább évről évre, mit a' televény földnek szünet nélküli szaporodásán látunk leginkább. E' jelenet azonban igen könnyen magyarázható. A' növények t. i. az illy földön, melly aratásnak alávetve nincsen, mint pl. az ös erdők, a' föld' tápláló részeit magukba fölveszik ugyan, de miután évenkint leveleik, gyümölcseik 's egyéb részeik lehullanak a' fákról, más növények elhalnak és maradványaik korhadásba átmennek; életmütlen alkatrészeik a' föld' felületén összegyülnek, azon idővel vastag televényréteget alkotván. Amint a' fák idősebbek lesznek, gyökereik mindinkább mélyebbre hatnak és a' föld' tápláló részeit annak mélyéből a' növény' ágaiba, leveleibe stb szíjják 's így a' föld' felületére hozzák. Tehát nem csak hogy a' földön tenyésző növények ki nem merítik azt; sőt inkább termékenyítik, ha t. i. rajta hagyjuk elhalni, elkorhadni 's i. t. A' természet tehát maga-magának legjobban és legczélszerübben trágyázza a' földet, és a' természetben találtató minden televényföld csak így képeztethetett. Innét lesz magyarázható, miszerint az erdőföld kiirtása

után mindig a' legtermékenyebb, 's hogy termékenységét azon arányban veszti, mellyben azt az ember maga czéljaira használja, más növényeket termeszt azon, mellyeket évenként learat, 's hogy trágyázás által csak csekély részt adunk vissza a' földnek azon anyagokból, mellyeket aratás' alkalmával attól elvittünk.

Az állatok' táplálása és növése.

Az összes állatország táplálékját a' növényországból veszi; mert ha vannak is olly állatok, mellyek más állatok' húsából élnek, azok, mellyek nekik eledelül szolgálnak, utóvégre a' növényevő állatok' sorába tartoznak.

A' növénynek azon alkatrészei, mellyek az állatoknak, különösen az embernek táplalékul szolgálnak, következők:

Keményítő, czukor, gmmmi, növény-savak, proteinanyagok, zsírnemek, illó olajok 's több más anyagok; végre az életmütlen alkatrészei a' növénynek. Felosztathatók általában: oxygen-, hydrogen- és carbontartalmazó alkatrészekre, továbbad nitrogentartalmazókra, és földes alkatrészekre.

Valamint a' növények' életnyilvánítása az oxygen' kiválasztásában és a' carbon és hydrogen' assimilatiojában, tehát mindinkább carbondúsabb anyagok' előállításában áll; úgy az állatok' életnyilvánítása épen az ellenkező vegyfolyamban áll, t. i. oxygenben szegény és főleg carbonban dús anyagokat vesznek fel táplálékul, míg oxygendús anyagokat kiválasztanak.

Az állatok' tápszerei', származzanak azok akár honnét, megemésztetvén, a' vérbe, vagy is a' tápláló nedvbe mennek át. Emésztés alatt pedig nem értünk egyebet, mint a' tápszerek szilárd részének feloldását, és a' tápláló részeknek a' nem táplálóktóli elválasztását. A' tápszerek ennélfogva folyó állapotba menvén át és fölvétetvén a' véredények által, a' test' minden egyes életmüszerébe, és annak' részeibe vitetnek és azok' táplálására fordíttatnak. A' keringő vér azonban nem csak a' tápszereket viszi a' test' minden részébe, hanem azoktól a' táplálásra többé nem alkalmatos 's az életműfolyam által mintegy lekoptatott részeket fölveszi, és a' *kiválasztásra* előkészíti. A' táplálásra többé nem alkalmatos anyagoknak kiválasztása több életmüszerek által vitetik végbe. Ide tartoznak a' tüdők, mellyek által a' kiválasztandó anyagok légnemü állapotban választatnak ki, a' vesék, mellyek

azokat folyó állapotban, és az étcsatornya, melly részint folyó részint szilárd állapotban választja ki a' táplálásra többé nem alkalmatos anyagokat. Ide számítandó végre még az egész testet fedő külső bőr is, melly részint légnemü, részint folyó, részint szilárd anyagokat választ ki a' testből.

Midőn tehát a' tápszerek útjokat a' testen keresztül teszik, mindinkább oxydálódnak, míg végre mint oxygendús vegyek kiválnak a' testből, 's pedig az oxygen, hydrogen és carbonból álló alkatrészei a' testnek mint szénsav és víz; a' nitrogentartalmu anyagok mint uricum, a' phosphor és a' kén mint phosphorsav és kénsav vegyülve aljakkal; végre az úgynevezett életmütlen anyagok mind oxydált állapotban.

A' főeszköz, melly által a' testnek kiválasztandó alkatrészei oxydálódnak, a' lélekző műszerek. Ezek által t. i. oxygentartalmu levegő hozatik a' testbe, melly a' vér által felszívatván, alkatrészeinek oxydatióját eszközli. Történik pedig ezen oxydatiója a' vér' egyes alkatrészeinek nem közvetlenül a' tüdőkben, hanem az egész testben és annak minden egyes részeiben. A' tüdők, vagy általában a' lélekző műszerek csak eszközül szolgálnak az oxygen' fölvételére, és a' képezett szénsav' kiválasztására. Szintúgy nem történik a' különböző alkatrészeknek oxydatiója azonnal a' legfelsőbb fokig, hanem lassanként több oxydfokozatokon keresztül, míg a' legfelsőbbet elérte, mellyet a' testben elérni képes, mire aztán kiválasztatik. Így pl. a' zsírnemek, mellyek az állati testben léteznek, előbb epévé 's annak különböző alkatrészeivé, nevezetesen chlorsavvá és taurocholsavvá változtatnak át; ezekből más, oxygendúsabb savak képeztetnek, pl. hangyasav, eczetsav, tejsav, vajsav, oxalsav, míg végre szénsavvá és vízzé nem váltak, mellyek mint illyenek a' tüdők által kiválasztatnak a' testből.

A' nitrogentartalmu anyagok, mellyek főleg a' proteïnféle alkatrészeket teszik, oxygenfölvétel által előbb állati enyvvé és porczogó anyaggá, később inosinsavvá és inositté, kreatin és kreatininné, mig végre ureammá válnak, melly a' vesék által választatván el a' vértől, a' hugy-életmüszerek által választatik ki a' testből.

Az állati test' e' fokonkénti oxydatiájához élete és életének minden nyilvánításai okvetetlenül kötve vannak. Nem csak hogy ez által szünet nélkül új meg új anyagok nyújtatnak a' testnek

életműszerei' táplálására és életnyilvánításaik (functióik) épségben tartására, hanem általa az anyag' változása (Stoffwechsel) eszközöltetik és a' mi a' fődolog, az állatok' életének fentartására szükséges magasabb hőfok előidéztetik. Valamint t. i. minden chemiai vegyülés, főleg a' testek' oxydatiója, meleg kifejléssel van okvetetlenül összekötve, így származik azon oxydatióból is, melly a' test' belsejében megy véghez, szinte meleg, mellynek foka természetszerint annál magasabb leend, mentül élénkebb az oxydatió' műfolyama, azaz a' lélekzés. Innét könnyen lesz magyarázható, hogy a' madaraknál az állati meleg' hőfoka minden más állatokénál magasabb, mert a' lélekzés is, 's ennél fogva az egész állati életműfolyam is a' legélénkebb. Ezek után következik az emlősök' osztálya, mellyeknél a' lélekzés' műfolyama csak keveset áll hátrább a' madarakénál. A' hüllőknél 's főleg a' halaknál a' lélekzés igen alá van rendelve, 's azért a' melegkifejlés is csekély, minél fogva azokat hidegvérüeknek is nevezzük. A' gerinctelen állatok' között a' rovarok' (insectum) lélekzési műszerei leginkább ki vannak fejlődve, 's innét nálok is a' melegkifejlés, és az élénkség a' többiek között a' legnagyobb.

A' madarak és az emlősök a' külső hőmérséktől függetlenül tartják meg változatlanul saját testök hőfokát, a' többieknél ellenben változik a' külső levegő' vagy a' víznek, mellyben élnek, hőmérséke szerint.

Miután tehát az emlősök és madaraknál testök' állandó és változhatatlan hőmérséke életök' szükségeihez tartozik, e' hőfokot a' külső, őket környező, levegő' változó hőmérsékének daczára megkell tartani. Miután pedig a' lélekzési műszerek azon eszköz, melly által a' magasabb hőfok az állati testben előidéztetik; a' testnek különböző alkatrészei pedig mintegy égőszernek tekintendők, melly oxygennel egyesülvén meleget fejt ki: önként következik, miszerint ez égőszerből annál többet kell fogyasztani, mentül több meleget veszt az állati test az őt környező külső levegő által. Annál többet veszt pedig, mentül hidegebb a' levegő, és mentül kevésbbé van a' test megóva ruházat által. E' vesztett meleget pótolni kell élénkebb lélekzés és az állati anyag' nagyobb mennyiségének fogyasztása által. Miután azonban leginkább az oxygen-, hydrogen- és carbonból álló alkatrészei a' testnek azok, mellyek a' lélekzésre fordíttatnak és mint szénsav és víz a' tü-

dökből kiválasztatnak, következik szükségképen, miszerint tápszereink' nagyobb részének is efféle anyagokból kell állania. Ezen carbon- és hydrogendús anyagok pedig különösen az olajok és egyéb zsírnemek. Tanusítja is a' tapasztalás, miszerint a' hidegtartományokban élő emberek és állatok többnyire zsíros és hússos tápszerekkel élnek. A' lappok és a' grönlandiak a' halzsírt iszszák, és halakat emésztenek nagy mennyiségben. Ellenben látjuk, miszerint a' meleg tartományok' lakosai csak kevés eledelt igényelnek, 's az is többnyire csak a' növényországból származik 's nagyobb részt gyümölcsből áll, melly részint carbonban más szegényebb savakat, részint carbonhydratokat foglal magában. A' közép égalju tartományokban mind a' két viszonyt egyesítve látjuk egymással. Midőn t. i. kemény télen leginkább hússal és zsíros ételekkel látjuk élni a' lakosokat, nyáron a' zsírosételeket gyümölcscsel és könnyü tésztásétellel szivesen felcserélik. Hasonló esetet látunk a' ragadozó állatoknál is, mellyek nyáron félénkek, sőt szelídek, kevés étellel beérők; ellenben télen valóban ragadozók és vérengzők, minden állatokat megtámadók stb. A' jó ruházat télen némileg pótolja az eledelt, mert visszatartja a' meleget 's nem engedi, hogy könnyen elvonassék a' testből. Innét magyarázható, miszerint a' hideg tartományu állatoknak ruházata sürübb, mint a' meleg éghajlat alatt tartózkodóké; magyarázható, hogy a' közép éghajlat alatt élő állatok' ruházata nyáron ritkább, télen sürübb stb.

Amint foglalatosságunk különböző, úgy a' testnek másmás alkatrészei emésztetnek. Ha péld. sokat járunk, kelünk és erőfeszítéssel működünk, izmaink' anyaga emésztetik fel, testünk keresztülmelegszik, megizzadunk, és lélekzésünk sebesebben foly, hamar megéhezünk, és hússos, azaz izmokból álló ételek után vágyunk. Ismert dolog, miszerint nem csak azok, a' kik testi munkával foglalkoznak, hanem azok is, a' kik észszel működnek, hamar megéheznek, és szinte hússos, vagy idegeket ingerlő ételek után vágynak.

Ha a' különböző állatoknak étcsatornáját, és emésztő müszereit közelebbről vizsgáljuk, azt tapasztalandjuk, miszerint sokkal bonyolódtabbak azok a' növényevőknél mint a' húsevőknél. Így pl. a' tehénnek, a' birkának négyféle gyomra és igen hosszú bele van. Oka könnyen lesz magyarázható. Ezek is t. i. nitrogen-

tartalmu anyagokat igényelnek táplálékul, valamint más húsevő állatok. Miután azonban nekik eledelül csak fü és egyéb, proteïnanyagokban szegény növények szolgálnak eledelül, önkényt következik, miszerint nekik ebből sokat kell emészteniök, hogy a' proteïnanyagok' megkivántató mennyiségét nyerjék, és az eledelnek soká kell mulatni emésztő készületeikben, hogy a' sok haszonvehetlen növényrostból a' tápláló részeket kiválaszszák. Ellenben a' húsevő állatoknál csak nem mind tápláló, és azonos azon alkatrészekkel, mellyekbe a' tápszernek átváltoznia kell. Innét van az is, miszerint a' húsevő állatok kevés ganajt választanak ki testökből, többnyire csak azt, melly a' test' életmüszereiből mint többé nem haszonvehető kiválasztandó. A' növényevő állatoknál ellenben magának az eledelnek nagyobb része, mint haszonvehetetlen ki lesz választandó. Innét lesz továbbad magyarázandó, miszerint a' lónál, ha ízmai' erejét nagyobb mértékben kell feszítenie, szénával be nem érjük; hanem hogy magvas eledelt, zabot kell nyújtani, melly proteïnanyagok' tartalmánál fogva pótolja az ízmok' fogyasztott alkatrészeit. Ugyan ez okokból származik azon tény is, mellynélfogva a' növényevőállatok szelídebbek, mozgásaik általában lassuak, és képesek hosszabb ideig éhezni; míg a' húsevőállatok vérengzők, mozgásaik sokkal élénkebbek és hamarább éhezők.

Az emlős állatok, legyenek azok hús- vagy növényevők, életök' első korában ugyanazon eledellel, t. i. anyjok' tejével élnek. Ez nekik a' szükséges táplalékot nyujtja, melly minden alkatrészeket magában tart, mellyek az ifju állati test 's annak egyes életmüszerei' fejlődésére szükségesek. A' vegybontás csalhatatlan bizonyossággal bizonyította, miszerint a' tej a' hús és az ideganyag' fejlődésére szükséges proteïnanyagokat, a' csontok' fejlődésére okvetetlenül kivántató phosphorsavas calciumoxydot, valamint a' többi az állati testben található sókat tartja magában 's pedig azon arányban, mellyben azok a' táplálásra épen legalkalmatosabbak 's i. t.

Ha tehát mindezeket, mellyek részint a' növények, részint az állatok' táplálásáról mondattak el, röviden egybefoglaljuk, következő elveket állíthatunk fel:

A' növények tápszereiket részint a' levegőből, részint a' földből veszik fel. A' levegőből a' szénsavat, ammoniakot 's a'

víz' kisebb részét; a' földből az életmütlen alkatrészeket, és a' víz' nagyobb részét. A' növények' egyik fő életnyilvánítása az oxygennek kiválasztásában tápszereiből, és az oxygenben mindinkább szegényebb anyagok' képeztetésében áll.

Az állatok ellenben tápszereiket a' növényországból kapják, és életök' egyik főnyilvánítása az oxygen' fölvételében és a' szénsav, általában oxygendús vegyületek' kiválasztásában áll. — A' táplálásra és az élet' fentartására többé nem alkalmatos alkatrészek szünet nélkül kiválasztatnak a' testből. A' kiválasztandó alkatrészek' különbségéhez képest, különbözők az útak is. A' légnemü alkatrészek, szénsav t. i. és gázalaku víz a' tüdőken; a' különféle sók és a' nitrogentartalmu alkatrészek sok vízben feloldva a' vizellettel; végre a' földnemü, vízben oldhatlan alkatrészek, vegyülve több életmüves anyagokkal is, a' végbélen keresztül választatnak ki a' testből. Mentül magasabb rendüek az állatok, annál inkább el vannak választva egymástól az útak, mellyeken a' kiválasztandó anyagok' kiválasztása történik, az alsóbb rendüeknél mindinkább összefolynak e' kiválasztó utak, míg végre csak egy marad hátra, t. i. a' külső bőr, melly a' legalsóbbrendü állatoknál nem csak a' kiválasztásra, hanem a' tápláló alkatrészek' fölvételére is szolgál. Ezeknél ennélfogva a' lélekzési műszerek egyesülve vannak a' tápláló és a' kiválasztó életműszerekkel, egy életműszerben, vagy is inkább egy vette át a' többieknek rendeltetését és azoknak helyét pótolja.

Látjuk ennél fogva, miszerint különös viszony és szoros kapocs létezik a' két nagy természetország között, az egyik támogatja a' másikat, és midőn az állatok' lélekzése és különféle égések által képezett szénsav nagy mennyiségben gyülne össze a' levegőben, a' növényország azt felbontván, annak szaporodását akadályozza.

KIS GYÜLÉS, NOV. 13. 1854.

(A' nyelv- és széptudományi osztály' részére).

Gebhardt Ferencz idősb rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztály' részéről : Balogh, Hunfalvy, Repicky, Tasner r. és ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bugát, Érdy, Horváth Cyr., Jerney, Kiss rr. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

HUNFALVY PÁL lt.

a' török-finn-magyar szók' összehasonlitását kezdte olvasni, név

szerint bevezetésül az összehasonlító nyelvtudománynak nálunk eddig mutatkozott jelenségeiről értekezett.

— Ez után

TOLDY FERENCZ titoknok

a' magyar nemzeti muzeumnak *a Nevelet által kiadott névtelen deák meseirót magában foglaló, eddig ismeretlen codexét* ismertette meg. Előadása itt egészben közöltetik.

A' lefolyt szünidőben *Zündel* berni tanár által felszólíttattam, hogy a' Haenel szerint (Jahn és Seebode Archiv für Philol. u. Paedagogik. V: 1. p. 591. 1837.) a' magyar nemz. muzeumban létező Avianus-féle codexről tudósítanám, melly hatvanhárom mesét foglalván magában, huszonegygyel gazdagabb volna minden eddig ismerteknél. „Aviani fabulae vulgatae, mond a' levél' irója, nunquam numerum XLII excedunt, quamobrem Haenelium per litteras consului, rectene numerum legisset; et responsum viri doctissimi numerum LXIII confirmavit. Igitur fieri potest, ut XXI fabellas adhuc latentes deprehendamus, quum alias constet, nonnullas desiderari. Nam glossographus ad §. II. Institutionum Iustiniani Im. de Societate: *Leoninam societatem* nomen habere scribit ex fabula Aviani, quam hodie fabulam in huius libro frustra quaeras.“ A' muzeumba siettem, 's Mátray társunk' szivességéből a' kérdéses, egykor Fejérváry Károly, utóbb Jankowich Miklós' gyüjteményéhez tartozott, 's az utóbbiéval végre a' muzeumba került igen csinos hártya-codexet azonnal kézhez kaptam. Az valamellyik hajdani birtokosa által valósággal *Avianus*nak határoztatván, e' határozat, minden további vizsgálat nélkül elfogadtatott.

Feltünt legott a' *verses* praefatio, hiányzott elül mindjárt a' *Rustica deflenti*, 's kétség támadt bennem a' meghatározás' helyessége iránt; hazára nyervén ki a' kéziratot, a' legfelületesb összehasonlítás azonnal eldöntötte a' kérdést: a' codex' tartalma nem más, mint azon bizonytalan korácsu *névtelennek*, kit ritka kiadások 's kéziratból újabb gonddal *Nevelet* adott ki Mythologia Aesopicájában (Ffurt 1610.), 's kiről *Lessing* (Semmtl. Schriften, Berl. 1825. VIII. k. 141 's köv.) olly fontosan értekezett, elegiai mértékben készült meséi. Minthogy ez az *Anonymus Neveleti*, sokszor tisztátalan latinsága, 's vers- és nyelvbeli incorrectsége, valamint helyen kivüli elméskedései és szójátékai' daczára sok saját szépséggel bír, eddigi textusa pedig codexünk' textusa által

nem csak bővül, de sok helyt nevezetes javításokat is nyer : elég érdekesnek tartottam azt, hogy adalékul a' deák meseirodalomhoz közelebbről megismertessem a' tisztelt osztálylyal.

A' kézirat maga, melly teljes és ép, hártyán íratott, kisfólió alakban, nagyobbacska rideg barátbetükkel, mellyek gyakori összeragadásokat mutatnak; a' mesék kezdő betüi több színnel, de egyszerüen ékesítvék, a' mesék' czímei vörös festékkel irattak. Az egész codex tizenkilencz beirott levélből áll; közvetlenül a' praefatióval : *Ut iuvet, ut prosit* . . kezdődik, 's illy colophonnal végződik : Explicit liber Exopi. Deogratias. Amen. 1416. aprilis. Az ez után vetett későbbi 's más kezü hét hexameter nem a' tartalomhoz való.

Codexünk' tartalmi sajátságaihoz tartozik elöször a' meséknek helyenként eltérő *rendje* a' Nevelet' kiadásaétól 's valamennyi ujabbakétól, mellyek mind a' Neveletén alapszanak, úgy *czímeik' különbözése*, többnyire bővebb volta. Mindkét nemü eltéréseit alább helyenként fel fogom pontosan jegyezni. Fontosabb ennél annak *változó olvasásokbani gazdagsága* úgy, hogy csak egy mese sincsen, mellyben több vagy kevesebb változat ne volna. Ezek majd csak a' szórendben fordúlnak elö, 's ezek közöl egy rész egészen lényegtelen 's egykedü; nem kevés azonban hibás, úgy hogy általok a' vers' alkata is megzavartatik. Rokon e' változat' nemével itt ott egy kötszó vagy létige' *beszúrása*, melly be nem férvén a' versbe, mint ama szórendcserék is, a' másoló barát' elandalodásainak következményei. Ugyan illyek némelly világos *szóhibák* 's némelly *versek' kihagyásai* is. De másfelül a' szöveg' birálója nem kevés szebb, sőt világosan jobb, 's az eddigi kiadások' lényeges javítására szolgáló olvasásokat is fog találni : mihez képest egy új recensio' készitöi' számára méltónak találtam ezeket, de amazokat, t. i. a' hibás váriánsokat is lelkismeretesen közölni, miután codexünk' jellemzésére mindkét rendbelieket egyformán kell ismerni.

Azok tehát a' következök :

Praefatio.

1. *et* prosit
4. . . . hic *nitet*, ille *sapit.*
10. . . . *complue*

Fab. I.

10. *Dona* notes stolido nil sapit *ista seges.*

Fab. II.

1. fluen*tum*
2. quaerit uterque *siti.*
5. Rupisti *michi potum* (hibás cserével)
11. . . . *sex* mensibus actis
14. *Cui lupus :* an loqueris . . .

Fab. III.

3. . . . mens dissona *verbis?*
5. Rana sibi *filo murem* . . .
16. in *actorem* . .

Fab. IV.

3. stat *lupus*, *stat vultur et instant* (hibás cserével)
5. . . . *nec reddere iure tenetur ;*
7. . . . licet *obstet* hyems

Fab. V. *De cane gerente carnem.*

1. *Dum* canis
6. si quis *avet*

Fab. VI. De leone, *capra*, *iuvencha* et ove.

7. *meum ni sit mea* rumpet amorem
9. Ne *fortem societ*

Fab. VII. De femina *nubente.*

3. . . . *aures Iovis*
5. *Solo necor sole* (hibás cserével)
8. *Qui male fecerunt* . .

Fab. VIII.

4. *an* vivis . . .

Fab. IX. *De catula que commendant hospicium alteri catule.*

4. Huic *tamen* a partu *rumpitur* ipsa quies.
7. Plus prece posse *putat hec minas:*
8. *Hec scit* . . *minis* (hibásan)

Fab. X.

1. *canet* humus

A' harmadik distichon hiányzik.

12. . . . pro pietate *dolum.*

Fab. XI. *De apro et asello.*

3. Vibrat aper *caput pro voce*,
4. . . . vix tenet *ira* trucem.

Fab. XII. *De mure rustico et urbano.*

3. *In tenui mensa*
11. Ambo timent, *ambo fugiunt* (hibás csere)
15. . . . parcit fortuna *timori*
16. . . . teste tremore *timor.*
19. . . . qui *metuit*,
22. . . . dulcis in ore *favus.*
28. *Det* precium . .

Fab. XIII.

6. . . . *dirigit* ore facem.
7. . . . *coniurat* copia fumi
8. Hunc *tamen* (roszúl)

Fab. XIV.

4. . . . *at* fiet
5. . . . tibi *surripit*
8. . . . si celsa cad*et*
9. *Ingenium vires superat, prudencia summa est*
Credere prudenti, est lingua ministra necis.
Decipientis homo subversus turbine linguae
Corruit, et fortes ista procella rapit.

Fab. XV.

3. . . . candore *parentas*

Fab. XVI. *De annosa gravitate leonis.*

8. . . . nocet *ecce* mihi . .

Fab. XVII. *De catulo domino, et domino, et asello.*

2. . . . pede *calcat* herum. (roszúl)
8. *Non* placeo . . sed placet *ille iocis.*
9. *Ludam lude* places. Sic *ludit* . .
12. . . . se putat esse *pilum*
16. *Dispicet* (hibás) unde placere *studet.*

Fab. XVIII. *De leone et mure.*

3. . . . *capit*
4. . . . *supplicat* ira
9. Si vincat *minimum summus*,
11. (hiányzik : decus *est*).
24. Nam prodesse *potest*

Fab. XIX. *De milvo et matre.*

2. Vt *superis pro se* . .

4. *Turbasti* . .
6. *Cum* sacra
10. . . . *levant.*

Fab. XX. De yrundine et *aliis* avibus.

3. *Hic ager*, hoc semen . .
6. . . . exit *humo* . .
8. . . . hominem*que* (roszúl)
10. . . . *ledere tela* solent.

Fab. XXI. *De regibus et subditis.*

5. Libertas *errare negans*
7. . . . *plebs* libera fecit
9. Rex cepit *laniare truces*, punire nocentes,
11. Hos honerat *nouitas ciues in lege novelli*
12. Quae *leviter possent* . .
13. . . . *gerentem*

De ranis *petentibus regem.*

1. *Cum* . .
9. Vt *videre* . .
11. Ira *movit* Iouem:
12. . . . cepit *obire* lacum
16. Aufer cedis *opus* . .

Fab. XXII. *De columbis accipientibus regem.*

5. Si quid ag*is*

Fab. XXIII.

1. . . . praetens*i* . .
8. . . . noto
11. *Latratu* . .
13. . . . si *das*

Fab. XXIV. De lupo *et succula.*

3. careas hac cura
5. ut *tutos*
9. *credas*

Fab. XXV.

3. *Dum* tumeas
4. *Dicunt* et trepidant
6. . . . *qui timor ante fuit.*

Fab. XXVI. *De agno* et lupo.

3. Cur olidam *sequeris matre plus munda* capellam (roszúl)

5. munere matris
7. pia *michi capra* lac dulce *propinat*
10. *in* tergo
13. Omnis
14. quam *miser* usus

Fab. XXVII. De cane et domino suo *ingrato.*

2. Hinc levis, *inde vorax* . .
6. *Elumbem* domini . .
8. Nulla *meos* potuit . . pedes.
14. de veteri *sit* mencio . .
16. Si *recipis iuvenem*, pellere turpe senem.
18. nescit iniquus *amor.*

Fab. XXVIII. De leporibus fugientibus *propter sonum silvae.*

7. Spem *licet* amplecti, spes est *prima via* salutis (roszúl).
10. suggerit illa *fugam.*
11. Sic *timeat*

Fab. XXIX. De capra et *edo.*

8. Cum *male* . .

Fab. XXX. De rustico et *colubro.*

1. *noverat* anguem.
5. Vulneris *actor* . . .
8. vulnera *scripta* sibi.
9. si ledere posset
10. hibásan a 12. vers után van vetve.

Fab. XXXI. De cervo et ove.

3. paret timor es iubenti:
5. Fit*que* mora . .
7. Me decuit *praesente lupo quaecunque* fateri . .
9. . . . sedet

Fab. XXXII.

3. te parca iubet vicina *iocari*
7. potest ledi *ludens* ut ledat in *ipsum*,

Fab. XXXIII.

3. Cum bibat *ista* cibos, solum bibit illa *dolorem*,
5. Sunt pauci *parva mora*
7. haec *vase vitreo*
10. sic gemina*t*

13. al*iis* fecisse cave*bis*
14. Vulnera *ne* facias . .

Fab. XXXIV. De lupo et *superbo* capite invento.

1. *caput invenit*

Fab. XXXV.

1. *nitidi* pavonis
4. non timet *ire* comes.
7. *nimiumque* pudorem
8. hunc *corvo* corripit
10. *hic* levis est
14. nec sine *veste* fores.
15. *an*ceps

Fab. XXXVI. (a' codexben XXXVII).

1. voce *sagittat*
6. Mer*sa* . . sed bibo *lere* merum.
7. a *ligno* . .
8. regia *serta* premo.
9. *Ede* cibis potu thala*mis*
18. tossicat *ille*
20. . . . *cuilibet* una noces.
26. . . . *fel bibis acre necis.*
27. *Se* negat
28. vinceris
30. Cetera *cum*

Fab. XXXVII. (a' codexben XXXVI.)

3. *cursum* tempusque . .
5. magna *sonas*
10. *cum* videt . .

Fab. XXXVIII. (cod. XLI.). *De pastore et leone.*

5. Vix aegrum sinit *ire* dolor . .
7. Cum laesit
10. Pro dape *tendit* oves, respuit ille dape*m.*
11. et ill*um*
17. *Hic* leo . .
18. et mult*os* miscit arena *feras*
21. Hunc *leo* . .

Fab. XXXIX. (cod. XXXVIII.)

1. *pro* furti labe . .

8. pax dom*et*, ira cad*at*
10. *dissona* verba
11. sord*es*.

Fab. XL. (cod. XXXIX.) De *viro* et mustella.

5. michi redde labor*is*
7. Oper*um*
10. *Nam* prodesse potest hostis, obesse *putans*.
13. nec*as*
18. sed *noto* mentis opus.

Fab. XLI. (cod. XL.) *De rana tumente et bove.*

6. Copia *scindit* eam; *viscera* rupta *fluunt*.
7. *conferri* desinat . .

Fab. XLII. *De equo et leone.*

5. Sentit *enim* fraud*em*
6. *Corde* . .
16. qui *sinit* esse quod est.

Fab. XLIII. De equo et *asello.*

2. arma *nitor*.
5. *Cur* sibi . . . asello
8. danda *fuit* . .
9. *Supplicat* ille *minis*
10. *Fit* timor
11. *Sessor* equi declinat *equo*
13. *auro privatur honesto.*
15. Huic *acuit tergum macies*
18. Cur *fit* haec macies, *cur fugit* ille nitor.
20. Vindic*et*
24. *det* tua *pena* michi.
25. Pennatis *ne* crede . .
26. nam *potes* esse *miser*.

Fab. XLIV.

7. *ulnis* victoria laetis
9. Vellere nuda suo pro plumis vulnera *vestit*

Fab. XLV. *De philomena et accipitre.*

1. Dum philomen*a* . . oris amoen*i*
5. sed *amico* flectere cantu
6. *doctius* illa canit.
7. mens eius *arescit*

9. canor*is*
11. *sic* vivit
13. *nati plus* corpore
17. Fine malo claudi *mala vita* meretur : *iniquus*
18. . . . se *dolet* arte *capi*.

Fab. XLVI. *De lupo et vulpe.*

1. . . . *longo*
2. *Fausta* cibo
4. nequeo *im*memor
5. vigil*at*
6. *non* cessa*s*
14. mea *causa*
15. tut*us* iacet . .
16. antra *subit*, *hic* . .
19. *Cui* nocui
22. in sua damma *redit.*

Fab. XLVII. De cervo *speculante se in fonte.*

5. Ecce canes ton*ant*,
7. *Silvae* claustra *subit*
8. *Crure* neci *raptum*

Fab. XLVIII. *De uxore et amato viro.*

1. *Cum* vir et uxor am*ent*
4. *flectibus* ora sono.
5. de sede *repelli*
12. cura *salutis*
14. *claustra* subit vic*ta* . .
15. furi suspendia furis
17. Hanc *amor ipse* ligat
18. *Hic* redit
20. *ti emore* premor.
23. *spem*, *quae*
25. *Ipsa* . .
28. ligat *hos*
29. vivos metu
30. non *bene* . .

(Az ulmi 1494-ki kiadásnak a' 26. vers után beszúrt öt distichona a' codexben hiányzik).

Fab. XLIX. De Thayda et iuvene.

5. *Sum* tua . .
7. et *fraudi fraude resistit*
8. *sum*que tuus . .
11. Sed falli *timeo*
13. Vitat *apis* taxum, *quam*
14. *si qua* fefellit heri.
15. sua, *se non*, credat amari . .
16. Thays amore *carens*

Fab. L. De patre et *genito.*

1. huic *genitus*, hic patri *credere* nescit,
5. *nati pro* crimine
6. fabula *nata sequi*
9. . . ara quem . .
10. A bove maior*i* . .
15. Proficit exemp*li merito* cautela docendi
16. Maiorique *sua* credas in arte *minor.*

Fab. LI.

9. cum dente min*aris* . .
11. Fortem fortis am*et*, *nam* fortem fortior angit.
12. Maior*ique timeat* obvius ire minor.

Fab. LII.

2. Est canis, est *aries;*
4. *fallere* temptat ovem.
7. can*es*
9. *Cum* natura . .
14. si tutor *abit* . .

Fab. LIII. *De securi et manubrio.*

1. *nichil* ausa . .
2. Arm*at* eam
7. hostem munire *caveto:*

Fab. LIV. *De cane et lupo.*

1. Lupus inquit : *amoena*
2. Pelle nites, in te copia *sancta* patet.
6. . . . culm*en* in aede . .
15. *Reddit verba lupus:*
20. . . . nil sapit esca *farum.*

23. Nolo velle me*um* . .
24. . . . *hoc* agit . .

Fab. LV. *De pedibus, manibus et ventre.*

3. . . . te fov*et*
5. Disce pati *acre iugum famis*
12. *ut* solitum non *sinat* ire cibum.

Fab. LVI.

2. *nec* recipit . .
8. Est *levis*, estque *brevis* . .
11. . . . *minimoque minus* ditaret egenum
12. Quod *minimum* minimo . .

Fab. LVII. *De asello et merchatore.*

1. *Cum* . .
5. Nam *cribella* facis et tympana *pellis* aselli
6. *Hinc laxatur* et *hinc pulsatur* tonante manu.

Fab. LVIII. De cervo *fugiente voce canum.*

1. . . . *fugit cervus* . .
3. . . aequora *ponti*
4. Tutius intr*asses*
5. . . . stabulique *minister*
8. *Condite* me latebris, *ut* iuvet umbra fugam.
9. Hunc *tumulat foenum.*
11. Hic *redit*, *at* cervus vitasse pericula *gaudet*,
17. Res *tua te reperit* Argum,
18. . . . *sit* vigilare sibi.
23. Quid latet hic, *inquit*, video . . .

Fab. LIX. De iudaeo et pincerna *regis.*

4. . . . *prae* duce . .
5. Reg*is* hunc pincerna *re*git . .
6. Auri dira *sitis*

(A' 6-ik distichon a' codexben hiányzik).

13. *Hic* rapit ense caput, opes . .
15. Perdices *coenae domini*
16. . . . vix vacat *ille* suo.
17. Rex audire *sitit* . .
18. . . . hic *petit* . .
19. . . . gaudia risu

23. Ut *quemquam perimas*
24. . . . moesta *ruina* rapit.

Fab. LX. *De milite et sene.*

3. . . . perflata gen*is*, *innata* doloris
5. *figit* de cive querelas:
6. *Non est pastor, ait*, . .
8. *Est* sua de censu gaza recisa tuo.
9. . . . mea *dicta* . .
13. . . . pugn*et* amicus,
14. Cui nullius *odor*
18. Quis amet, et quis non . .
20. Sollicitat *mentem* . .
25. . . . *paci mea* congruit aetas
35. . . . infamia *vitae*
36. Infigit *et* maculas . .
38. arva *novat* . .
42. *Stant* pugiles . .
44. . . . *nisi* cito
53. . . . ict*us*
55. . . . *culpa* timoris.
58. Sudoremque *suum* tergit ab ore *suo*.
60. *Et* cubiti . .
64. . . . sedet *ille*
68. . . . aut *surgat* . .
71. Rex ait : incisum *nolo perferre* duellum,
74. . . . non volo, *redit eques*.

(Itt öt distichont szökik át a' cod.).

83. nam turpe *est* . .
85. timidum mulc*et*, roga*tque* furentem,
86. Parce, precor, vincor . .
91. Fine *fruor* . . quod *cogitet*, omnis

Ezen hatvan mesére következik a' codexben *még kettő*, melly egy kiadásban sem találtatik. eszméjét is egy latin fabulistánál sem találtam meg; söt Aesop' egyik meséje is (Szabó István' kiadásában 237. szám alatt) csak távolról emlékeztet eszméjére, öltöztetése egészen más. Mindkettő Phaedrus' elveszett meséin épülhet. Lássuk ezeket is.

De domino et capone.

Querere diffugium, domino veniente, caponem
Audax accipiter, cum videt, inquit ei:
Quid fugis, exulta dominum cum coenis adesse,
Cuius in adventu plaudere nitor ego.
Me, capo respondit, fratrum diversa meorum
Poena terret, non tibi timor ullus adest [1]).
Nil magis horrendum, quam flebilis aula tyranni,
Qua pietas omnis cum ratione perit.
Raptores, famulique truces, scelerisque ministri
Iniustis dominis impietate placent.
Qui sine vi, sine fraude manent, hi fraude necantur,
Nullo dampnantur crimine saepe boni.
Sic fratres periere mei, te reddit amicum
Impietas domino nequitiaeque vigor.
Hi proprias lauere stolas in sanguine, passos
Martirium sepelit venter avarus eos.
Illius ergo timens adventum, credo latere
Tutius, ut morti me rapuisse queam.
Non amat insontes, sed sontes, aula tyranni:
Complacet iniusto raptor iniquus hero.

De pastore et lupo.

Cum pastore lupus sociabile foedus inivit,
Interius totus dissociatus ei.
Ergo dolum sub melle tegens, lupus inquit: Amice,
Sum pavidus crebra garrulitate canis.
Ille suo nostrum latratu scindet amorem,
Ille bonum pacis dissociare cupit.
Si me securum, si me vis reddere tutum,
Obses tutelae sit datus ille michi.
Exhibito vigili, lupus intrat tutus ovile,
Dilanïans miseras opilionis oves.
Pacis amatorem simulat se perfidus hostis,
Cautius ut vulnus exiciale ferat.

---

[1]) Így kellene lennie:

Terret poena, tibi non timor ullus adest.

Cuius semper eges, rem nulli tradere debes,
Blanditiae plus quam dira venena nocent.

Explicit liber Exopi. Deo gratias. Amen.
1416. aplis.

Könyvtáraink kevés classicus és világi codexekkel dicsekhetnek, de e' kevesek is nyújthatnak adalékokat egy vagy más homályos, vagy hibás, vagy interpolált hely' megigazítására. Becsületünkben áll, hogy, a' mink van, ne hevertessük használatlanúl, 's ne engedjük a' feltalálás' elsőségét idegeneknek. Jelen csekély közlésem is bátoríthatja a' philologia' barátit, hogy ha illyesmihez férnek, ne sajnálják attól perczeiket. Ugyan ezért kérem a' tisztelt osztályt, hogy e' váriánsokat az Értesítőben közzé tétetni méltóztatnék.

— A' *titoknok* rövideden ismertetvén *Jerney János* rt' legújabb illy czímű munkáját: „Magyar Nyelvkincsek Árpádék' korszakából", az illyen, okmányok 's egyéb, bizonyos időből származó emlékekből szedett szógyüjtemények' nagy jelentességét emelvén ki a' középkori magyar irodalom- és nyelvtörténetre nézve, indítványt tett: határozná el az osztály, hogy, miután Jerney' becses munkája csak a' XIV-ik század' elejéig terjed, szedetnének öszve valamennyi magyar jelentésű vagy hangzású tulajdon- és köznevek, úgy phrasisok is, mellyek a' XIV. század' kezdetétől a' mohácsi veszedelemig terjedő szapora időközben okmányok és krónikákban foglaltatnak; és szótárilag szerkesztve adatnának ki a' Régi M. Nyelvemlékek' gyüjteményében; egyszersmind e' munkálattal tiszteletdíj mellett Jerney János rtagot ajánlja megbizatni, kit arra mind ritka jártassága az okmányok és egyéb történelmi emlékekben, mind ebbeni munkálkodása által nyert elődolgozatai előkelőleg képesítenek. Az osztály, az indítvány' veleje iránt teljesen osztozván az előadó titoknok' nézetében, és érdeme szerint méltatván Jerney János rtagnak e' tárgy körüli buzgóságát és munkálkodásait, őt azonnal fel is szólította e' hasznos és díszes munka' felvállalására. A' felkért r. tag szívesen megköszönvén az osztály' meleg részvételét ez ügyben, teljes hazafiúi készséggel megajánlotta munkásságát, azt kérvén, bízna meg az osztály egy pár tagot a' végre, hogy azok vele egyelőre a' készítendő munka' módja iránt tanácskozván, ez úton nyerendő közös megállapodás

szerint mielőbb hozzá láthasson az őelőtte is kedves munkához. Ezt az osztály helyeselvén, Czuczor Gergely rt 's az indítványozó küldettek ki a' Jerney Jánossal egyetértve javaslandó utasítás' megkészítésére, 's az osztály elibe terjesztésére.

— Végül a' titoknok benyújtotta *Endzsel Sándor* úr' részéről kedveskedésül illy című kézirati munkáját : *Tibeti Kis Szótár*, melly köszönettel fogadtatván, oda nyilatkozott az osztály, miszerint kész volna a' dolgozatot a' hasonlító nyelvtudomány' érdekében kiadni, ha a' tisztelt beküldő azt Körösi Csoma Sándor' szótárából kiegészíteni nem terheltetnék.

KIS GYÜLÉS, NOV. 20. 1854.

(A' philosophiai és társodalmi tudd. osztályai' részére).

Császár Ferencz tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból : Horváth Cyr. r. Bertha, Lukács, Tóth Ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Hunfalvy lt. — Toldy Ferencz titoknok.*

— Olvastatott

PURGSTALLER JÓZSEF rt'

értekezésének : *A' bölcsészet' függő kérdése az általánosról* második része.

KIS GYÜLÉS, NOV. 27. 1854.

(A' történettudományi osztály' részére).

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból : Bajza, Érdy, Jerney rr. tt. Kiss F., Wenzel Ll. tt. — Egyéb osztályokból : Balogh, Bugát, Czuczor, Gebhardt, Győry, Horváth Cyr., Kiss Kár., Szemere Pál rr. tt. — Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Petényi, Repicky, Székács, Tóth Ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

TOLDY FERENCZ titoknok

Czech János' emlékezetét olvasta, a' következőkben.

Még el nem nyögtük, Tekintetes Academia, azon veszteséget, melly historiai tudományunkat Jászay Pál' halála által érte, 's már egy második ravatal emelkedik szinte történelmünknek egy sokat tett 's még többet igért bajnoka — Czech János — felett. E' férfiú' életének nagyobb részét hivatalai vevén igénybe, eddig csak mellesleg, mintegy lopva, az éjek' csendes óráiban áldozhatott a' hazai Clio' oltárán : míg végre harmincznégy évi közszolgálat után nyugalomba tetetvén, egy új, egy második, egyedül a' tudománynak szentelendő életszak' küszöbére lépett : kérve a' sors' urát : engedné neki megtehetni mind azt, mit keble'

szent ihletében egész léte' czéljaul tűzött ki, t. i. kezet fogva rokonszenvű társakkal, vállat vetve nemzeti intézetünkkel, a' hazai történelem' országára fáradhatatlan hű munkásság által új világ' derítését elősegélleni. Az ő kérelme, Tekintetes Academia, meg nem hallgattatott, néhány nappal nyugalmazó kegylevelének vétele után ágyra szögzé a' gyilkos nyavalya, melly rövid kétheti szenvedés után családját egy szerető gondos atyától, a' tudományt egyik leendő támaszától fosztotta meg. Valami gyászos van az illy halálban, arra kit ér, mert egy egész élet' sovár reményeit hiusítá meg; 's azon ügyre, melly általa jövendőjének egy becses részével szegényebbé lön, még pedig épen azon perczben, midőn egy új gyámol' biztos birtokába lépettnek hivé magát. Egy esettel több azon sokhoz irodalmunk és tudományosságunk' történetében, mellynél a' költővel szivünk' elkeseredésében felkiáltunk:

Minket kétszeresen sanyar
Égő fájdalom és nemzeti veszteség,
Mert a' nagyra szülötteket
Nagygyá lenni kaján végzet irígyeli!

Elmondom, Tek. Academia, az elhúnytnak működéseit e' szakban: el mind azokat, mik valósággá váltak, mind azokat, mikre csak a' nagy készületek létesültek; de előre kell bocsátanom polgári pályáját, hogy az egész embert ismerjük, hogy tudományos érdemeit annál inkább méltathassuk, látván, mikép olly lelkes, olly fáradalmas hivatalviselés mellett mennyi erőfeszítést kelle azon ügynek, melly veszteségeit benne gyászolja, szánnia, milly buzgó, önfeláldozó hazafi érzés lelkesítette őt, hogy részére annyit tehessen.

Czech János, fia egy, Linczből Győrré szakadt becsületes ausztriai polgárnak, ugyan Győrött, junius' 20. 1798-ban született. Tanulmányait a' győri ágostai vallású kisebb oskolákban kezdvén, folytatá azokat a' pozsonyi lyceumban, 's végzé ismét a' győri királyi academiában. Az ügyészi vizsgálat' kiálltával 1820-ban szülötte városában törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban pedig főbiróvá választatott. Tiszti pályáján, melly alatt négy országgyülésben mint városa' képviselője vett részt, szerencsés volt polgártársai' bizodalmát olly mértékben kivívhatni, miszerint képes lőn szülőhelye' javát és előhaladását czélzó több terveit legjobb sikerrel végre-

hajthatni. Tanúi ebbeli sikeres fáradozásainak Győr' szembetünő csinosbulása, virító sétányokkal, miket addig sajnosan nélkülözött, ellátása, országutai 's több mint ötezer ölnyi gátjainak czélszerübb javítása, sőt majdnem újból készítése, a' még fennállott bástyák' lebontása, melly munka épen az epekór' dühöngése alatt kezdetvén, valamint egy részről több ezer kéz' hasznos foglalkodására szolgált, 's a' jó rend' és köz nyugalom' fentarthatására is legjobb hatással volt, úgy más oldalról a' várost környező árkok és büzhödt posványok' betöltését is maga után vonván, az egészségi állapot' javítását, a' város' kiterjedését, 's ez által a' lakosok' jólétét is nagy mértékben előmozdítá. Ugyan e' köz nyomor közepett hozta létre a' nem kevesbbé üdvös szegények' intézetét, minek közvetlen következménye lőn a' még addig, Pest-Budát kivéve, egyik honi városban sem sikerült utczai koldulás' megszüntetése; majd nem sokára egy árvaház tizenkét, az epekór által szülőit vesztett, férfigyermek' számára, melly általa megindított köz adakozás' útján minden szükségesekkel ellátva, 1832-ki február' 12-kén, mint I. Ferencz királyunk' születése napján ünnepélyesen megnyittatván, jelenleg is fennáll, 's márig tetemes alaptőkével bír. Végre munkás volt társunk a' nemzeti nyelvnek a' város' lakosai közt terjesztésében is, e' végre a' közigazgatás' minden ágaiban a' honi nyelv' használatát indítványozván, 's az utczák' magyar elnevezését, úgy a' város' egyik kapujának szinte magyar felirattal — újabb időben talán elsővel az egész honban — díszítését eszközölvén.

Hivatalbeli munkássága mellett Czech János tudományos, főleg historiai tárgyu vizsgálatokkal is foglalkodott, sőt több értekezéseket közre is bocsátott magyar és német nyelven, mellyek' tekintetéből a' Tekintetes Academia őt második nagy gyülésében a' történettudományi osztálynak levelező, 's más nap vidéki rendes tagjává választotta. Ezeken kivül több rendbéli gyüjteményt szerzett, jelesen: ásványokból, mellyet a' győri főiskolának ajándékozott; néhány ezerre terjedő régipénzgyüjteményt, mellynek nagyobb részével, ú. m. 400 ezüst és 1300 réz darabbal 1837-ben a' mi éremtárunkat nevelte; egy eredeti, a' XIII. századtól a' XVII-kig terjedő, ötszáz levelekből és számos kötetnyi másolatokból álló okmánygyüjteményt, mellynek gazdagítására a' magyar királyi kincstári, nemzeti muzeumi, pesti tudomány- egye-

temi, több káptalani, szerzeti, megyei, városi és magányos, de a' bécsi cs. kir. udvari könyvtári, udvari, házi 's állodalmi, valamint a' hadi-tanácsi levéltárakból is vett és vetetett másolatokat, e' végre több utazásokat tévén; jelesen Bécsbe, hol m. academiai megbizásból és engedélynyerés mellett 1834. és 35-ben húzamos ideig a' cs. kir. titkos és hadi-tanácsi levéltárakban dolgozgatva, honunkat érdeklő számos emlékeket, főleg a' titkos levéltárban őrzött hajdani velenczei gyüjteményekből, leírt és kijegyzett, mellyekről a' maga idejében academiánkat tudósította, 's miket részint már ki is adott. Neki köszönhető továbbá az érsekújvári sz.-ferenczieк' zárdájának könyvtárában senki által nem sejdítve lappangott két régi magyar kéziratnak 1833-dik évbeni föllelése 's velünk eredetiökben közlése; mellyeknek egyike, az 1513-ban Kinizsi Pálné szül. Magyar Benigna számára hártyára irott imakönyv, melly a' Tek. Academia' végzéséből már most fölfedezője' nèvét viseli, általa Nyelvemlékeink' második kötetében világot is látott, 's most már másikával, a' különösben úgy nevezett „Érsekujvári codexxel", a' magyar régi kéziratok' egyik legnagyobb 's legszebbikével együtt, a' hazafi lelkü szerzetes atyák' jóvoltából könyvtárunk' különös díszét teszi.

E' kettős tiszti és tudományos irányú buzgólkodása méltánylatául, — miután már 1836-ban még akkor nem-nemes létére — Győr és Moson megyék' táblabirái közé felvétetett volna, — 1840. V. Ferdinánd királyunk által, az újolag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló bizottmány' másod ülnökévé neveztetett, egy hónappal utána pedig magyar nemeslevéllel ajándékoztatott meg; továbbá 1848-ban a' kir. kincstári levéltár' igazgatójává, 1850-ben kincstári —, végre e' folyó évben pénzügyi főtanácsossá neveztetett.

Ezen hosszas ugyan, de mint Önök látják, bokros hivatalbéli foglalkodásokban eltölt, idő alatt a' következő kiadott, részint kéziratban maradt dolgozatai készültek, ú. m.: *Győr város' történetei*, német nyelven, kéziratban, mintegy 80 iv 1826-ból; Értekezés *Győr vármegye' főispánjairól.* Győr, 1827.; *Geschichte der Stadt Raab*, während der öftern Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vom Jahre 1271—1273., melly Hormayr „Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst", czímü folyóirata' 1828-iki első füzetében lá-

tott világot; Töredék *a' régi gyökeres magyar nemzetségekről*, a' Tudom. Gyüjtemény' 1828-ki V-dik kötetében; *Neu entdeckte Römerdenkmahle*, az 1828-ki Archívban; Toldalék *az országgyülések' ismeretéhez*, a' Tudom. Gyüjtem. 1829-ki első kötetében; Beiträge zur *Geschichte der Leitha Schlacht*, am 15. Juny 1246. Aus ungrischen Urkunden. a' Megerle és Hohler által folytatott Archív' 1829-ki folyamában; *Die Römerstrasse in der Wieselburger und Raaber Gespannschaft*, ugyanott; *Győr vármegye' hajdani nemes familiáinak emlékezetök* a' Tudom. Gyüjt. 1829-ki XII. kötetében, és külön is; *Heinrichs des III. Züge nach Ungarn* a' XI. századbeli nyugati Magyarország' földképével, és az 1044-diki ménfői ütközet' tervével, *Hormayr*' folytatott történeti zsebkönyve' 1830-ki folyamában; *Bericht des Grafen Ferdinand Hardek über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab*, im Jahre 1594. nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden, az Archiv' azon évi folyamában. Ugyanez időben mintegy négyszáz *oklevél*' mását közlött Fejér Györgygyel, mik a' magyar történet' árpádi korszakát derítvén fel, 's a' Codex Diplomaticus' hat első kötetében hiányozván, a' hetedik (pótló) kötetben még 1831-ben láttak világot; sőt folytatva nemes közlékenységét, utóbb is több száz oklevéllel gyarapította ez Okmánytárt. Következett: *Andreas des III. Venetianers*, und letzten arpadischen Königs in Ungarn *Heerfahrt nach Oesterreich* und Belagerung Wiens im Jahre 1291. *Hormayr*' folytatott zsebkönyve' második folyamában 1831-ben. Az academiába beválasztatván, ebbeli munkásságának gyümölcsei: a' *győri vidék legrégibb időben* és a' romaiak alatt, Évkönyveink' I. kötetében; továbbá a' *győri magyar hajósok és mesteremberek' műszavai*, szótári készületeink' számára; ismét *győri tájszavak* és nyomtatásban még meg nem jelent, mintegy négyszáz *példabeszédek* és közmondások' gyüjteménye; továbbá az említett *két érsekujvári régi magyar kéziratról* szóló körülményes tudósítása Évkönyveink' második kötetében; *Tudományok' állapotja Magyarországban az Árpádok' idejében*, felolvasva harmadik közülésünkben 1834. 's kiadva Évkönyveink' második kötetében; tudósítás *a' magyar historiát érdeklő oklevelekről* a' cs. kir. titkos levéltárban, a' Tudománytár' 1835-ki IX. kötetében; *A' magyar királyok' felavatási esküjök és oklevelök' nyomai* az Árpádok alatt, felolvasva negyedik közülésünkben 1835. és kiadva Évkönyveink' harmadik

kötetében. Néhány beszédein kivül a' Századunk czímü folyóiratban az $18^{39}/_{40}$-ki országgyülés alatt több közjogi czikket közlött, millyek : Észrevételek *a' magyar szabad királyi városokat illető czikkelyekhez*, mellyek az ágostai német lapok 1839-diki 321 és 322-dik számu toldalékaiban közöltettek; és : Válasz a' sz. 's kir. *városok' országgyülési voksa' ügyében*, azon Századunk' 1840-diki folyamában. Ezen $18^{39}/_{40}$-diki országgyülésről, egy hatvan ívre terjedő kézirati munkát készített, mellynek kiadása eszközölhető nem lévén, azt legalább kedves visszaemlékezésül őrzötte azon nagy fontosságú és üdvös következményü országgyülésre.

Ezeken kivül húzamos idő óta a' következő munkákhoz kivántató adatok és oklevelek' gyüjtésével foglalkodott : szab. 's kir. *Győr város' történetei*, eredeti kútfők után. E' munkát, mellynek némelly szakaszai már ki is dolgozvák, Győr városnak 1843-ikra eső évszázados felszabadulási ünnepére szándékozott közrebocsátani, de teljeset kivánván adni, azt elhalasztotta, bár a' hozzá tartozó oklevelek az ezerszámot akkor is már meghaladták, és némellyeket kivéve mind eddig ismeretlenek; *Győr vármegye' történeti* föld- és helyleirási ismertetése, szinte oklevélgyüjteménynyel, hat negyedrétü kötetben; *A' győri megyés püspökök*, szinte oklevelekkel, hasonmásokkal, és a' püspökök' nagyobb részének czímereivel. De vannak még más számos oklevelei is, mellyek a' következő osztályokra sorozvák : *Országgyülési emlékiratok*, részint eredetiek, részint másolatok, és jelesen ez utóbbiak hat foliokötetben; *Vegyes tárgyu oklevelek* tiz folio, és tizenkét negyedrét kötetben; *A' magyar kereskedés' történeteire* vonatkozó oklevelek' gyüjteménye két negyedrét kötetben; *Magyar levelek* a' XVI. és XVII. századból, két kötetben; végre *a' magyarországi zsidók' történeteit* érdeklő oklevelek egy kötetben.

Illy gazdag készületek' birtokában, miket szinte halála' napjáig folyton folytatott, volt a' mi elhúnytunk, midőn hivatalától megvált, 's academiánk' Történettudományi Bizottmányába beválasztatván, egész jövendő életét az academia' utján a' történelmi források' ügyének akarta szentelni. Készen állottak utolsó tiz évének érett gyümölcseiként újra gyüjtött *Árpád-korszaki oklevéltára*, melly közel ötszáz kiadatlan, vagy iróink által nem ismert oklevelet foglal magában; készen *a' magyarországi nádorok 's főhiratalnokoknak* oklevelek' nyomán dolgozott *táblás so-*

rozata, számos olly jegyzésekkel, mik az ország közjogára és történetére nem várt felvilágosításokat, a' magyar oklevéltannak és chronologiának pedig egyikét a' legbiztosabb, mint legszükségesb, támaszoknak valának nyújtandók : 's ekkor —, épen ekkor kellett nekünk őt elvesztenünk!

Tekintetes Academia! Mi meg fogjuk az elholtnak adni azon tiszteletet, melly őt nem csak szabályaink, de érdemei után is illeti, midőn nagy gyüléseink megindulván, jeles elhúnytaink' emlékezetét nagyobb körben is megüllendjük. De az ő árnyéka másért esdeklik, a' tudomány' érdeke mást vár : közzétételét munkálkodásainak, közhasznositását fáradságos és gazdag gyüjteményeinek. Ezen ügy általam ezúttal csak érintetik, az még gyakran meg fog tanácskozásaink' szőnyegén fordúlni. Azért elhallgatván mostanra, olly ohajtással rekesztem be emlékszózatomat : bár az ő halála új ösztönül szolgálna a' hazai történettudomány' munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, 's pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét : csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, melly boldogabb vidékeken is — annyira szerette ő hazája' becsületét — csak e' becsületben lelend korai elszólíttatása felett vigaszt és megnyúgovást.

— Ez után felolvastatott

NAGY IVÁN'

beküldött közleménye *a' kassai 1707. évi országos tanácsról*, melly itt következik.

A' történettudomány a' múlt időknek tüköre, minden adat tehát, mely a' multak' viszonyait, folyamát tárgyalja egy tükördarab. Sokan vannak azon véleményben is, miszerint gyakran egy adoma, egy utczai élcz élénkebben jellemzi a' kort, mellyben az termett, mint némelly viszonyok közt összeírt kötetekre terjedő historia. Annál inkább jellemzőbbek tehát még az olly egykorú okiratok, jegyzőkönyvek, 's több effélék, mellyek a' múltkor' viszonyairól hitelesen tanuskodnak, mert az illyek még az uralkodó kornézetek' befolyása alatt álló történetiró által meg nem gyalulva mutatják föl az eseményeket, és azok indokait.

Ezeket figyelembe véve, nem lesz érdektelen az 1707-diki kassai tanácskozmányról egy követi jelentést közleni. Egy tükördarab ez azon korból. A' múlt század' eleje hazánkban sokban hasonlított a' nem rég lezajlott évekhez. Az igények pedig, mellyeket az illy háborús viszonyok teremtenek, épen a' legéletbe-

vágóbb kérdéseket, a' pénzügy- és adó-rendszert érdeklik. A' kassai országtanács' intézkedéseinek is épen ez volt föladata. Valamint általában a' múlt század' első tizede hazánk' történeteiben igen hézagosan van ismertetve, úgy épen ezen tanácskozmányról is még a' különben jeles Horváth Mihály' magyar történeteiben sem lelhetni említést; ismertetése pedig egyáltalában tudtomra holsem található.

Alkalmam lévén a' kassai országtanácsról egy — a' Nógrád megyei volt követek által tett, 's latin nyelven fogalmazott hiteles jelentést olvashatni, hű, és tanulságos képe ez az említett országtanácsnak; sietek ennél fogva azt magyar nyelvre téve a történeti adatgyüjtés' érdekében közleni a' következőkben, úgy a' mint az az érdeklett megyének jegyzőkönyvében egész terjedelmében foglaltatik.

„1708-dik évi jan. 4-kén Nógrád megyének Losoncz mezővárosában tartatott közgyülésében a' magas tanácsnak (excelsus senatus) és a' nemes megyék, és szabad városok' Kassán tartott tanácskozmányából (consultatio) visszaérkezvén a' követek, vitézlő Kántor István hites jegyző, és Losonczról való ifj. Szígyartó István, követségi jelentésöket ekkép terjeszték elő:

Ámbár ezen tanácskozmány az elmúlt december' 5-kére volt kitüzve, mindazáltal a' rosz utak miatt a' követek később érkezvén meg, csak azon hó' 10-kén tartathatott az első ülés, mellyben a' tárgyalandó, és végezendő dolgokról jobbra és balra, innen és onnan bőséges nehézségekbe bonyolúlt kérdések támadván, azoknak további vitatása a' közbejött vasárnap miatt hétfőre azaz dec. 12-kére halasztatott.

A' második ülésben a' rovások' összeírása vétetvén vitatás alá, a' tárgy' összefüggésénél fogva a' szabadosokról, és kétes nemességü személyekről határoztatott: hogy, ámbár törvény szerint az urok mellett fölkelő szabadosok nemesek gyanánt szoktak volt rovásoltatni, most is azok, míg újabb összeirás által kiigazíttatnak, a' nemesek közt említtessenek, és a' rovásos kivetést (dicales impositiones) a' nemesek' szabályaként viseljék.

A' harmadik ülésben dec. 13-kán a' rovásolók a' rovásos kivonatokat eléterjesztvén, a' rovásolásból mind a' vármegyéknek, mind a' városoknak hiányos összeirásaik kitüntek. Ezen okból mostanra nézve némelly magokat hiányosan rovásoló vármegyék-

nek, és városoknak föladatott a' kiigazításra (adjustatio) bizonyos szaporítás, azonban azzal az óvással, hogy bármit találnak az újabb rovásolók, a' szerint viselendi kiki rovását. E' megyének mostani rovásai pedig, a' mint a' rovásolók által ott eléterjesztettek, úgy mint számszerint 50615½, minden szaporítás nélkül meghagyattak.

A' többi között a' plebánosok' jövedelmei kérdésbe vétetvén, általában határoztatott, hogy a' stólain kivül, mellyek t. i. mise, esketés, temetés, keresztelés és néhol szokásban lévő vízkereszti ajándokból nekiek járnak, minden más jövedelmektől rovásoltassanak, és e' szerint adózzanak.

A' hajduvárosok' összeirásaiban pedig ollyan szabály tartassék, mint a' katonáskodók' összeirásában.

A negyedik ülésben hosszas vitatkozás után határoztatott, hogy ha valamelly vármegye, vagy város' rovásolata gyanús volna, oda részrehajlatlan rovásolók rendeltessenek, kik a' lakosokat rovatok szerint kikérdezvén, kitudandják, nem hogy mennyit mondottak be az első összeirásba, hanem mi és mennyiök volt.

Az ötödik ülésben dec. 15-kén. A' megyei rovások' aránytalanságára nézve köz megegyezéssel határoztatott, hogy magoknak a' városoknak követei is a' korlátnok (cancellarius) úr' szállására összejövén, a' kiigazitást (rectificatio) magok közt kölcsönösen megtegyék, kik közé némely megyék' alispánjai és más rendek voltak rendelve.

Ezen alkalommal Szatmár vármegye' követei, Klobusiczky György és Tolnai János, ünnepélyesen ellentmondtak a' miatt, hogy Szatmár és Szatmár-Németi mezőváros más szabad királyi városok gyanánt magoknak sérelmesen kiváltságokat igényelvén, a nevezett Szatmár vármegye' törvényhatósága alól kivettek (exempti) lenni akarnának, a' megye' törvényhatósága' részéről sem hanyagoltatott el semmi, a' mit az ovatosság a' jövőre nézve javaslott. Ellenben vitézlő Losonczy János, Szováty Mihály, Ladányi Ferencz és Hadas Samu ünnepélyesen viszont ellent mondottak az előbb említett mezővárosok' részéről, kijelentvén, hogy azok soha a' megye' törvényhatósága alatt nem voltak, hanem az 1647-diki 124. törv. czikkben gyökerezett kiváltságaikhoz szilárdúl ragaszkodnak.

A' hatodik ülésben dec. 16-kán a' korlátnok ur előterjeszté,

hogy a' városok' részéről semmi kölcsönös kiigazitás nem sikerülhetett, miért is ő maga a' többi kiküldöttekkel (deputatis) bizonyos tervet dolgozván ki, azt előterjeszté. A' mely vármegye vagy város pedig magát ujolag összeiratni, vagy rovásoltatni kivánná, elvégeztetett, hogy az olyan vezér ő fenségétől (serenitas ducalis [1]) vagy a' helytartó ő nagyméltóságától (excellentia [2]) kérjen kineveztetni rovásolókat, és az ekép kiadott parancsban nyilvánitandó szabályhoz alkalmazkodjék.

Hetedik ülésben dec. 17-kén. Minthogy az előbbi ülések' folyama alatt isten' segélyével nagyobb részint a' rovások' alkalmazása sikerbe vétetett, melyek mellett a' szállás és más szükségek' kivetésének folyama (cursus) is meghatároztatott, a' pénz' minőségéről is szükséges volt nem csak előterjesztést tenni, de határozni is. Mely alkalommal különféle vitatkozások, vélemények és tanácskozások' előrebocsátása után az összes szavazatok abban öszpontosultak: miszerint a' közönséges adó fejér pénzben szedessék, úgy azonban, hogy a' rézpolturák is t. i. három egy garasba számittatván, elfogadtassanak, és igy közönségesen az ország' lakosaitól a' harminczadokon, vámokon és mindenütt másutt is elfogadtassanak; nehogy pedig illy alkalommal a' polturákkal bővelkedő kereskedők, vagy akárki más által valami visszaélések hozattassanak be, elhatároztatott: hogy az illy pénzek' becserélése által annak értékén felül gyakorlandó kereskedés, elkobzás' büntetése alatt tilos legyen.

A' dec. 20-kára esett nyolczadik ülésben, minthogy az előbbi ülésben a' pénz' minőségéről határoztatott, szükségesnek itéltetett, hogy a' kivetések a' megyék' lakosainak, és tagjainak tudtára adassanak, e' végből az országnak illy kivetései ne a' megyék' kis, hanem közgyüléseiben történjenek, hogy tehát ezek annál inkább rendesen 's minden zavar- és bonyodalom nélkül sükerbe mehessenek, nem különben az ezek iránt követelendő, és adandó számadások siettessenek: köz megegyező szavazattal végeztetett, hogy minden követek minden megye és városra esendő mennyiségnek hiteles kimutatását innen az irodából vegyék ki, miszerint azt visszatérvén küldőiknek eléterjeszszék, és a' megyék által ügyes és alkalmatos személyek beszedőkké (perceptor) neveztetvén, minden megye a' maga hiteles pecséte alatt a' beszedőnek kiadja. A'

[1]) T. i. Rákóczy Ferencz. — [2]) T. i. Bercsényi Miklós.

beszedő a' maga aláírása és pecséte alatt azt minden egyes helyeken a' rovások' részletezése mellett minden személynek megrendelje és kiadja. Hogy pedig az előrebocsátottaknak annál szigorúbb és csalhatlanabb folyama megtartassék, a' beszedők megteendik, hogy minden falu vagy hely különös könyvecskét készítsen vagy varjon össze, ebbe előlegesen bejegyzés gyanánt beiktatandja a' beszedő, micsoda kivetésből, melyik évnegyedre (angaria) milly mennyiség esik egyes helyre fizetendő, és hogy a' felek által teljesíttetni szokott fizetésről kiadandó részletes, és pedig kicsinyke nyugtatványoknak könnyen történhető elvesztése kikerültethessék, és pedig valahányszor a' beszedő bevesz, mindannyiszor a' nyugtákat minden csalárdság' félretételével a' könyvecskébe beírja, a' bevett pénznek nem csak mennyiségét, de minőségét is igazságosan részletezvén. Végre minden gyanú' kikerülése végett, minden helység vagy falu' biráitól, vagy kiket ez illet, magának ellennyugtákat hasonló részletezéssel adasson. Midőn továbbá a' beszedő beszedését a' megrendelt pénztárba beadandja, ott is hasonló módon a' pénz' mennyisége, és minősége' részletezésével magát nyugtattassa, ellenben a' pénztárnoknak ő is ellennyugtatványt adand. Ennek következtében az ország' közkivetéseinek beszedői illyes kivetéseket magán vagy a' megyék' szükségeire tett vagy teendő kivetésekkel semmi módon össze ne zavarjanak, és ezen köz kivetésekbe magokat a' megyék' alispánjai, szolgabirái, és más hivatalnokai semmi módon ne avassák.

A' kilenczedik ülés folytattatott dec. 22-kén. Ebben minthogy némelly megyék a' rovások' számában némellyeknek másokra nézve aránytalanságot, és túlterhelést hánytorgatnának, és azt nem helyeselnék, azért minden megyék és hasonlóan minden szabad városokra nézve közönségesen határoztatott, miszerint a' túlterhelést hánytorgató (praetendens) vármegyébe vagy városba, a' kevésbbé terheltnek állított megyéből 's városból, és viszont ő vezéri fensége' kegyelmes (benignus) vagy a' helytartó ő nagyméltósága' kegyes (gratiosus) parancsa mellett rovásolók neveztessenek, és küldessenek ki igazságos arány' megalapítására, úgy hogy ezen szabály nemcsak az egész megye vagy városra nézve a' másik' ellenében, hanem a' vármegyék' kebelében is a' helyek vagy is faluk és lakosokra nézve kiigazításúl figyelembe vétessék. 'S minthogy némelly megyéknek jelenleg részletezett nehezségeik támadtak,

azért Heves megyébe Kishont, Szabolcsba Szatmár, Gömörbe Sáros, és viszont nevezendnek ki rovásolókat, ugyan ez értettetvén más fölszólaló vármegyékre és városokra nézve is, ekképen: Gömör vármegyéből Ragályi Ferencz és Galli András Sárosba, Sárosból pedig Dessöffy Ferencz, és Peklanszky János Gömörbe, Nógrádból Dobay László, Radvánszky Ferencz; ismég (item) Kubínyi Mihály Nagy-Hontból, Tolnai János Szatmárból Zemplénbe, Kis-Hontból Kubínyi Imre, és Koos Gáspár, valamint Borsodból Csíszár Mihály, Kassay János, Bekény János, vagy Faragó János; ismég a' jászok' részéről Borbás Benedek Hevesbe, Hevesből Kis-Hontba Országh Pál; ismég Beregh megyének szembesítésére (confrontatio) Unghból Kazinczy András, és viszont Unghba Rédey László, Szatmárból Szabolcsba Klobusiczky György, Liptóból Árvába Khebrics Kristóf, és Rakovszky István, Turóczból Liptóba pedig Just Ferencz, Árvából Zmeskál János. Végre Eperjes városból Kassára Melcz Mihály, és Svaby János, Kassáról ellenben Eperjesre Szentmártonyi Imre, és Vancsány István, Késmárkról Szebenbe Trompler György, Szebenből Késmárkra Nagy István, Némethiből Szathmárba Jenei Mihály, Szatmárból Némethibe Ladányi Ferencz rögtön kineveztettek, és rendeltettek.

A' Rozsnyón [1]) kivetett két millió mennyiség' beszedése és kiegyenlítésére nézve többen többféle véleményben lévén, mindnyájának közértelmével határoztatott és megalapíttatott, hogy másfél millió olvasztásra készben (in parata) határoztatván beszedetni, tíz polturákban minden értékszállítás (develvatio) nélkül lett volna beszedendő, és beszedessék. A' mi a' kis ruházatot illeti, az ha teljesen természetben beadatott, jól van, ha pedig nem, a' hátramaradás nem beszámítás, hanem valólag természetben egyenlíttessék ki. Ha pedig valamelly vármegyék vagy városok a' másfél millióból reájok esett pénzmennyiségnek kiegyenlítésében hátramaradtak, az illyen hátramaradást nem fehér, hanem réz és pedig akár bélyegzett, akár nem bélyegzett pénzben az értékleszállítás előtt tartott érték szerint egyenlíthetik ki. Ha pedig valamelly vármegyék, vagy városok valamit fölöslegesen fizettek volna, az illyen fölösleges fizetés a' két első évnegyedi ónodi kivetésből a' már megtörtént érték-leszállítás szerint betudassék és beszámíttassék. Ezen alkalommal nehézség támadván.

[1]) A' rozsnyói országtanács tartatott 1706. dec. 20-án

hogy némelly vármegyék a' kis ruházat' (parvum mundirungh) kisebb mennyiségére, hanem nagyobb részint a' korcsmáltatásiakra (educibilia) lévén rendelve, hogy azok, kik mind a' ruházat, mind pedig a' korcsmáltatásiakra valának taksálva, a' ruházatot megadván, a' korcsmáltatásiakra ne kényszeríttessenek, azok is a' korcsmáltatásiak' kiállításától fölmentetni akarnának, elhatároztatott, hogy a' nagyobb részint korcsmáltatásiakra szabott és meg nem adott megyék a' ruházatnak vagy természetbeni, vagy pedig fehér pénzzeli megváltására kényszeríttetnek, és köteleztetének. És ez mind a' városokról, mind a' mezővárosokról értendő.

Minthogy jelentetik, hogy a' katonaság' részére a' nyári hónapokra adatni szokott fizetések az országnak leengedtetnek, és oda ajándékoztatnak, ezen tekintetből ha mi kihágások a' fölemészthetők' beszedésénél a' katonaság által elkövetteltek, azok a' szövetkezett karok és rendek' részéről megsemmisíttetnek, és elengedtetnek, úgy azonban hogy, ha olly kihágások elkövettettek volna, mellyek a' tilalom' (edictum) erejénél fogva igazságos elégtételt, és a' bünösre a' bün által érdemlett fenyítést vonnának, és büntetlenül el nem nézethetnének, az ollyanok megsemmített- és elengedetteknek épen nem értethetnek, hanem közbejött vizsgálat mellett a' bünösök a' tilalom' értelmében (edictualiter) büntettessenek.

Mindenki előtt eléggé böven tudva van, hogy a' kivetések, mellyekről jelenleg szó van, a' multaknak minden beszámítása nélkül az épen most múlt november' elsőjétől a' közelgő évnek hasonlóan november' elsőjeig, azaz tizenkét hónapra értetendők, melly hónapok alatt a' nyári hónapok is benfoglaltatnak, mellyektől a' behajtások (exactio) vagy csak nehezen, vagy semmiképen nem teljesíthetők szoktak lenni; elhatároztatott tehát közmegegyezéssel, miszerint a' pénzmennyiség úgy szedessék össze és vétessék be, hogy mind a' mágnások, mind a' birtokos és más nemesek, polgárok, és pedig azok, kiknek rovásai állandóan és megállandósítva (in fixo) eléterjesztvék, azok szerint január' végeig, kiknek pedig hozzáadás tétetett, a' következő február' végeig, mindenik az egész és összes illetéket kiegyenlítse, kifizesse, és kifizetni 's kiegyenlíteni tartozzék; különben ha a' késedelmező fizetőnek végrehajtás által valami kellemetlensége történnék, azt egyedül magának tudja be, úgy hogy ezen összeszedésből (col-

lectatio) a' nyári hónapokra a' természetbeli élelmezésen kivül (naturalis intertentio) a' népnél semmi vissza ne maradjon, a' téli tartás pedig a' pénzmennyiség' sorába vétessék be.

Az emészthető természetbelieket másutt megszerezni kénytelen szabad városok' állása tekintetbe vétetvén, az ő kivánságukra elhatároztatott, hogy azoknak lakosai a' téli tettleges szállásolástól mentek legyenek, hanem csak rovásaikat tartozzanak fizetni, úgy azonban, hogy az ő önkénytes és akaratos ajánlatuk szerint minden rájok esett rovástól a' rendes fizetésen fölül a' hat téli hónapban havonként egyenkint két garast az ország' pénztárába fizetni tartozzanak, a' többire nézve mind a' tettleges (effectiv), mind az üres részletek (portio), a' megyéknek utalványa megtartva minden helyen az arányt, a' megyei hivatalnokok által egyenlően teljesíttessenek.

A' mi továbbá mind fölbérlett vagy is zsoldos lovasoknak, mind pedig a' portás hajduknak már régen megrendelt, de jelenig nem teljesitett kiállítását illeti, rendeltetett: miszerint a' megyék vagy is rendek, és azon nemesek, kik a' megyékben előlegesen tett szabályozás (limitatio) szerint zsoldos lovasok' kiállítását elhanyagolták volna, minden egyes ki nem állitott lovagra nézve egyenkint száz forintot egyszer mindenkorra leszámolni, és az ország' pénztárába letenni tartozzanak és köteleztessenek. A' portás hajdukat (portalis hajdo) pedig, — és pedig fölfegyverezve, és fölruházva, — személyesen állítsák a' hátramaradtak.

Tekintetbe vétetvén a' pórnépnek sok sérelme és terhe, úgymint adózásokkal, szállításokkal, átjárásokkal (condescensio) és fuvarozással és más hasonlókkal, ellenben a' karoknak 's rendeknek a' személyes megrovástól kivevése, zsoldosok' ujonczozásától fölmentése, igazságosnak és méltányosnak látszatott, hogy azon nép a' rovások' könnyebb fizetése által megvigasztaltassék, ez okból elhatároztatott: hogy az ország' köz és hadi szükségeire, valamint az ujonczozandó katonaság' alapjára a' parasztok (plebes) hónaponként egyenkint husz pénzt (denar), a' mennyiben ezen kivetés: összeg a' szállásolás által el nem enyésznek, fizessenek, a' mi évenkint két forintot tészen. Minden mágnások és nemesek pedig úgy az egyháziak, mint világiak, valamint a' birtokos katonák havonként 30 pénzt, azaz egy forintnak fölüladásával (kivévén a' kisebb birtokú katonákat) adjanak, és fizessenek.

A' mi továbbá a' katonáskodó személyek' rovásait illeti, azokat a' megye és város, a' személy' hivatalának, nevének és ezredének részletezésével kész gyanánt azoknak a' mennyiségekbe való beszámításával az ő beszedéseik' helyére minél rendesebben és gyorsabban beküldje, onnan a' hadi fizetési hivatalba (solutorium bellicum) igazítván és küldvén, kész gyanánt a' katonáknak beszámítandnak.

A' megújítandó és fölállítandó czikkelyes törvényes táblára (articularis Tab. judria) nézve határoztatott, miszerint a' megyék azon táblához kiküldött (deputatus) ülnökeiket az 1708-ki január' 15-kére Korponára küldjék, az ülnökök pedig akkor ott csalhatlanúl megjelenni és jelen lenni tartozzanak, hol az említett törvényes tábla bizonyos, és a' helytartó ő nméltósága által rendelendő kiküldöttek által, — nem állván ellent egy vagy más ülnöknek jogos elmaradása, — annak módja szerint fölállíttatik.

A' tizedik ülésben decemb. 23-kán. A' jó rend' fentartására nézve rendeltetett: hogy minden egyes megyék január' 15-kére a' megyék' keblében már létező részletek' (portio) állását, és számát ő exceljának a' főtábornok úrnak megírják.

A' mindennapi szükségek megkivánván, hogy az élelmezési tárak bizonyos alkalmas helyeken fölállíttassanak, az oda szolgálandó kocsik, emberek szabályoztassanak (limitentur) és kiállíttassanak, ezen tervnek kidolgozása mélt. gróf Csáky István hadi főbiztosra (generalis commissarius) bízatott a' megyék' követeivel együtt, és ő fenségének lesz fölterjesztendő, hol az megvizsgáltatván, és megalapíttatván, a' megyékkel közölteni fog.

A' 14-dik ülés dec. 21-kén bevégeztetett. Ebben a' különféle megyékben birtokot, 's jogokat biró külföldiekre nézve határoztatott, hogy azoknak rovásaik jószágaiktól azon megyékben, mellyekben nem laknak, fölkelvén (exsurgentes), és ott vagy nem létező tisztek, vagy jövedelem' hiánya miatt ki nem fizethetvén (mint leginkább Zemplén megyében láthatni), a' kerületi biztosnak (districtualis commissarius) a' megyében rovásoló által átküldessenek. És a' hová küldetnek, a' levelezés (correspondentia), behajtás (exactio) és bevétel (perceptio) az átküldötteknek részletezése mellett úgy tartassék meg, hogy az azon megye — mellyhez a' rovások átküldettek — adószedője' közbejöttével a' rovásoló megyében rovásolt és összeírt jószágaitól, ott a' hol

a' megrovott lakik, az illetőséget szabadon behajthassa, és behajtsa.

A' köz szükség kényszerítvén, a' lovas ezredekhez az ujonczozásra, és megszerzendő lovakra minden főpapok, mágnások, és nemesek járuljanak minden egyes száz rovástól egy lovasnak kiállítására, vagy ha kényelmesebbnek látszatik, husz tallért fehér pénzben minden egyes lóért lefizetni választhatnak.

Az Ónodon [1]) kivetett gabona is az összeirásra elhalasztatván, elhatároztatott: hogy az a' kiigazított rovások szerint lesz alkalmazandó.

A' téli szállásoknak, és az abba helyezendő és beszállásolandó katonák' kimutatásának — minthogy jelenleg az idő' rövidsége miatt az elhelyezés meg nem történhetett — átküldése a' főtábornok urra bízatott.

És ezek voltak a' kassai tanácskozmány tárgyai!!

— Következett

KISS FERENCZ lt.,

ki egy régi pecsétnyomó' bemutatását a' következő szavakkal kisérte. Van szerencsém, úgy mond, egy XIV. századbeli, kétségtelenül eredeti, monorú pecsétnyomót terjeszteni elő, melly a' körirat szerint Miklós szerémi püspöké volt. Rajta a' felfeszített üdvözítő látható, kétfelől két szent, lábainál pedig egy harmadik, térdelő, alak. Fenekén számos csillag elhintve. Körirata barát betükkel: *S. Dominus nicolaus epus seremiensis.* A' csillagok, az irás' alakja 's az egész typus a' XIV-dik századra mutatnak, bár abban, de a' XV. században sem találok a' kezemnél levő segédeszközökkel Miklós szerémi püspököt. Azonban 1383-ban Erzsébet és Mária királynék alatt egy Miklós, pozsegai prépost 's a' királynék' káplánja volt, ki általok Jádra' városához küldetett kö-

[1]) Az ónodi gyülés 1707-ki máj. 1-röl máj. 16-ra halasztva 's köv. tartatott.

vetül, 's később könnyen szerémi püspökségre mehetett elő. A' köriratban figyelmet gerjeszt a' nominativus valamint a' szokott Syrmiensis helyett a' magyar forma (Seremiensis).

— Ezek után a' *titoknok*, mint a' *Történettudományi Bizottmány*' tollvivő tagja; e' bizottmánynak nov. 26-án kelt következő jelentését olvasta fel:

„Alulírt Bizottmánynak szerencséje van eddigi tanácskozásai és munkálkodásai' eredményeiről a' Tek. Osztályt a' következőkben értesíteni.

I. A' *Történelmi Tár*ra nézve megindúltak a' Bizottmány' felszólításai és levelezései, 's vannak már kezénél több olly közlemények, mellyek annak díszére fognak válni: de miután az első kötetnek mintegy képviselőjeül kell szolgálnia az egész vállalatnak, 's még némi becses adalékokat várunk, ennek szerkesztéséhez eddig nem foghattunk.

Második kötetére nézve mindazáltal abban állapodott meg a' Bizottmány, hogy abban *Jerney János* rt' illy című, a' magyar oklevél- és pecséttanra nézve felette fontos és becses dolgozata: *„Magyarország' hielmes és hiteles helyeinek története és pecsétei"*, mellyet több mint száz már készen álló rézmetszet világosít fel, jelenjék meg.

Ezekhez képest reményljük, hogy a' T. Tár jövő tavaszszal két kötetben általadathatik a' tudományos közönségnek.

II. A' *Történeti Kútfők*' nagyobb szerü gyüjteményére nézve a' Bizottmány úgy vélekszik, hogy az három fő osztályban megindítandó. A' gyüjtőczím lenne: *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a' Magyar Nemzeti Academia.*

Első fő osztályát Okmánytárak képeznék: *Diplomataria*, 's egyes köteteiben egyes nagyobb korszakok, vidékek, hatóságok' stb olly oklevél- 's másnemü hivatalos okmányait hozná, mellyek eddig vagy egészben, vagy részeik szerint kiadatlanok, vagy kézen nem forgó, többnyire külföldi munkákban jelenvén meg, iróink előtt nagyobb részt ismeretlenek, vagy ha nálunk megjelentek is, részint nem mentek még be okleveles gyüjteményeinkbe, részint igen hibásan adattak ki. Egy öszves, egyetemes, tisztán időrendü nagy Codex Diplomaticus' kiállítását, melly tehát a' Fejér György' Codexe' anyagát is magában foglalná, azon boldogabb időre halasztandónak tartja a' Bizottmány, midőn a' hazai

köz és magán levéltárak a' tudomány előtt tartózkodás nélkül megnyilandván, az academia képes leszen az eddigiek' számát kettős hármas mennyiségre emelni, és a' kijötteket is eredetieikkel, a' mennyire csak lehet, összevetvén, számtalan hibáikból kitisztítani. Addig is kötelességének tartja a' tudományt minden koronként kikeresendők 's felmerülőkkel időről időre gazdagítani, 's ez által is épen többeknek megnyerhetésére folytonos ösztönt gyakorolni.

Ezen okleveles osztály' megindításául a' Bizottmány a' *Codex Czechianust* ajánlja, melly két kötetben az Árpádok' korszakára szorítkozik.

III. A' második fő osztály a' *Scriptorok*at foglalná magában, és pedig egyelőre a' kiadatlanokat, különösen kik latin 's más, nem magyar nyelven írtak. Ez osztály' megnyitására *Brutus' Commentárjai* tüzetnek ki, mellyek' sajtó alá készítéséhez a' Bizottmány legott hozzá látand, mihelyt a' tisztelt osztálytól javaslata helybenhagyást nyerend.

IV. Harmadik főosztályát a' *Magyar Történetirók' Tára* tenné, mellynek megindítására legalkalmasbnak vélné a' Bizottmány *gróf Kemény József* tiszt. tagot felszólíttatni, hogy gazdag gyüjteményéből egyelőre két kötetnyi anyagot, időrendben szerkesztve 's a' szükséges bevezetések és jegyzésekkel ellátva, nyújtana.

V. Minthogy pedig a' Bizottmány' kötelességének tartja nem csak rögtön kiadandókat gyüjteni 's azok' közzétételét azonnal eszközölni, hanem mindent felhalmozni, mi jövendőre is a' reá bízott czélok' létesítésére szolgálhat, különösen pedig az olly anyagokat, mik illy gondoskodás nélkül magán kezekre kerülve és kereskedés' tárgyává válva, elébb utóbb a' közhasznosítás' köréből kienyészhetnének: több, kényes okoknál fogva egy jelenleg eladó, ritka becsü illy gyüjteményről csak általánosan teszen említést, 's egyedül arra kéri a' tisztelt Osztályt, hogy annak megvételét Érdy, Jerney és Podhradczky társainknak a' Bizottmány előtt hivatalosan tett ajánló jelentésök' nyomán, az Elnök' Ő Exjának ajánlani méltóztatnék."

Az osztály a' bizottmány' jelentését minden részeiben helyben hagyván és elfogadván, a' nm. Elnök urat felkéretni határozta, hogy a' Történelmi Tár, az Okmánytár 's a' Történetirók' megindítását, úgy a' megvételre ajánlott becses okmány gyüjtemény' megszerzését is elrendelni méltóztatnék.

ÖSZVES KIS GYÜLÉS, NOV. 27. 1854. 7. ór.

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen ugyan azok.

— A' *titoknok* a' következő tudományos testületektől nyújtott be küldeményeket a' könyvtár' számára : 1) A' *tudd. porosz kir. academiájától* : a) Abhandll. d. Academ. Jahrgang 1853. b) Monatsberichte August 1853- Juli 1854. c) Preissfragen . . 2) Az *americai philos. társaság*tól : Proceedings of the Am. Philos. Soc. Vol. V. Nr. 49, 50. 3) A' *Smithsonian Institution*tól : a) Melsheimer: Catalogue of the described Coleoptera of the United States. Wash. 1853. b) Seventh Annual Report of the Board of Regents of the Sm. Inst. for the year 1852. c) Registry of periodical Phenomena. d) Directiom for collecting Specimens of natural history. W. 1854. e) The annular Eclipse of may 26. 1854. by Dobbin W. 1854. f) List of foreign institutions in correspondence with the Sm. Institution. 4) Ugyan ez által más *amerikai társulatok és magán iró*któl : a) a' Wisconsin Institutiontól : Report of the board of trustees of the — Madison 1853. b) Transactions of the Wisconsin State Agricultural Society. Vol. I. II. Madison 1852,3. c) Spencer Baird : Descriptions of new genera and species of North American frogs. d) Baird and Girard : Descr. of new species of fishes collected in Texas. 2. part. e) Girard : Descr. of new species of reptiles. 2. part. f) Brown Andrástól : The Philosophy of Physics. Redfield, 1854. g) Natural history of the red river of Louisiana. Appendix D. Wash. 1853. h) Nortons Literary Register 1854. NYork. i) On the Serpents of New-York by Spencer Baird. Albany 1854.

Ugyan az a' *kéziratt*ár' számára a' következőket nyújtotta be : 1) *Nagy Leopold*tól : Szászvárosbeli Körösi tanár' munkáját : „Historia Patria." 4 kötet 4rétb. 2) *Fáy András* ttagtól : a) Mátyási József' hátrahagyott kéziratai, 3 kötet. b) *Fáy József'* Philosophiai Jegyzetei 9 kötet 4rét. c) Az Árulás, szomoruját. Jakabfalvy Lászlótól. 3. *Zsigmondy Pál* ügyvédtől : Vera Descriptio Criminalium Processuum Com. Franc. Nádasdi etc.

Ugyan az a' *könyvtár'* számára magányosoktól benyujtotta : 1) *Fáy András* ttagtól : a) Hasznos házi jegyzetek. 3. kiad. Pest, 1851. b) Buzavirágok, Pest, 1853. c) Adatok Magyarország bövebb ismertetésére. Pest, 1854. d) Jávor orvos. 2 köt. Pest, 1855. e) Fábys Fabeln v. Petz. Wien, 1825. f) Igazság Istápja Posaházy Jánostól, Patak, 1669. csonka. 9) Jesuita Páterek titkai. Várad, 1657. 2) *Nagy Leopold*tól : Jus Transilvanico Saxonicum Ladisl. Nagy. Claud. 1845. — 3) *Zsigmondy Pál* ügyvédtől : a) Decretum Juris Consvet. Regni Hung. Magyar és Deák. Debr. 1639. b) Krugs Ges. Schriften 2 k. Braunschw. 1830. c) Krug, Versuch einer system. Encyclop. d. Wiss. 2 k. Wittenb. 1796. d) Gatterers Abriss d. Chronologie. Gött. 1777. és Gatterers Abriss d. Heraldik. 1774. 1 köt. e) Auserl. Gespraeche des Plato v. Stolberg. Königsb. 1797. f) Schlözers öffentl. u. Privatleben 2 köt. Lipcse 1848. 4) *Ráth Károly*tól 8 darab vegyes. 5) *Fábián István*tól : *A' Szóelemzés és Szóértelmezés Alapelvei. Sopron 1853. 6) *Mátray Gábor* lev. tagtól : *Magyar Népdalok' Gyüjteménye. I. 2. magyar, és magyar-német kiadásban. Pest, 1854. fol. 7) az *Ujabb Nemzeti Könyvtár'* kiadóitól : Hellen és Romai Remekirók' Könyvtára : a) Homer Iliásza, Szabó

Istvántól; b) Pláton' Munkái, Hunfalvy Páltól, I. köt. 8) *Sasku Károly* kivándorlott hazánkfiától: hatvan kötet vegyes munkákat, öt nyaláb kéziratot, és 131 db térképet. 9) A' székesfejérvári gymnasium' 1852. és 54-ki Évkönyveit, 's a kolosvárit 185¾-re.

— Végre ugyanaz, *kötelmi példányokban* a' kecskeméti nyomdából 2, a' nyitraiból 3, a' pápaiból 2, a' pesti Bucsánszky-féléből 3, 's a' vácziból 1 dbot.

KIS GYÜLÉS, DEC. 4. 1854.

(A' mathematicai és természettudd. osztályok' részére).

B. Eötvös József tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból: Kubínyi Ág. tt. Bugát, Gebhardt, Győry, Kiss K. rr. tt. Csorba és Petényi ll. tt. — Egyéb osztályokból: Érdy, Jerney rr. tt. Bertha, Hunfalvy, Lukács, Pauler, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Fer. titoknok.*

KUBÍNYI ÁGOSTON tt.

a' datolya pálmafáról (Phoenix dactilifera Lin.) értekezett, bemutatván egy, özvegy gróf Forrayné szül. gr. Brunszvik Júlia ő excelja által Indiából kapott, gyümölcscsel telt pálmaágat; mint szinte egy, a' pesti füvészkertben nevelt élő datolyapálmát, 's ugyan onnan összehasonlitásul egy Chamaerops humilis, legyezőlevelü, pálmát. Említé ez alkalommal előadó, hogy hajdan, Közép-Európában is léteztek élő pálmafák, minek bizonyságai azon sokféle példányok, mellyek a' csehországi radniczi kőszénbányákban kövült állapotban találtatnak, mikből egy, a' nemzeti muzeumhoz tartozó, 's ugyan czen bányából került Lepidodendron crenatum kövesült fatörzs-darabot elé is mutatott, melly egy, a' pálmákhoz közel álló, kihalt növény családfaj volt; valamint egy Radobojon Horvátországban talált, immár kihalt Phaenicites Ungeri' rajzát, mellynek kövült eredetie a' gréczi Johanneumban őriztetik.

— Erre

BUGÁT PÁL rt.

az időjárásról értekezett.

KIS GYÜLÉS, DEC. 11. 1854.

(A' nyelvtudományi osztály' részére).

Érdy János id. rt. helyettes elnöklete alatt

Jelen *az osztályból: Hunfalvy, Tasner ll. tt. — Egyéb osztályokból: Bajza, Bugát, Győry, Horváth Cyr., Jerney, Kiss Kár. rr. tt. — Bertha, Csorba, Pauler, Petényi, Tóth, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

HUNFALVY PÁL lt.

a' török-finn-magyar szók' összehasonlítását tárgyaló előadásait folytatta.

KIS GYÜLÉS, DEC. 18. 1853.

(A' philosophiai és társadalmi tudd. osztályai' részére)

Kubínyi Ágoston igazg. és tiszt. tag' helyettes elnöklete alatt

Jelen *az illető osztályokból : Horváth és Kállay rr., Pauler és Tóth ll. tt. — Egyéb osztályokból : Bajza, Balogh, Bugát, Érdy, Jerney, Kiss K. rr. tt. — Csorba, Hunfalvy, Petényi, Wenzel ll. tt. — Toldy Ferencz titoknok.*

HUNFALVY PÁL lt.

Aristoteles' elméletét az emberi életről és az erényről terjesztette elő.

— Összes üléssé alakulván a' társaság, mindenek előtt az *Üléssor*' javaslatát készítette el 1855-re, ekképen :

Jan. 8. Történeti osztály.
— 15. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 22. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 29. Philos. és társad. tudd. oszt.
— — *Összes academiai ülés.*
Febr. 5. Történeti osztály.
— 12. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 19. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 26. Philos. és társad. tudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Mart. 5. Történeti osztály.
— 12. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 19. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 26. Philos. és társad. tudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Apr. 2. Történeti osztály.
— 16. Mathem. és term. tudd. osz.
Apr. 23. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 30. Philos. és társad. tudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Máj. 7. Történeti osztály.
— 14. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 21 Nyelv- és széptudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Jun. 4. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 11. Történeti osztály.
— 18. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 25. Nyelv. és széptudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Juli. 2. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 9. Történeti osztály.
— 16. Mathem. és term. tudd. oszt.
— 23. *Összes acad. ülés.*

Szünidő.

Oct. 1. *Összes acad. ülés.*
— 8. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 15. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 22. Történeti osztály.
— 29. Mathem. és term. tudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Nov. 5. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 12. Philos. és társad. tudd. oszt.
Nov. 19. Történeti osztály.
— 26. Mathem. és term. tudd. oszt.
— — *Összes acad. ülés.*
Dec. 3. Nyelv- és széptudd. oszt.
— 10. Philos. és társad. tudd. oszt.
— 17. Történeti osztály.
— — *Összes acad. ülés.*

— A' *titoknok* végül a' *könyvtár*' számára a' követk. tudom. testületektől nyújtott be küldeményeket : 1) *A' tudd. bécsi academiájától* : a) Keil's Jahrbücher d. k. k. Central-Anstalt für Meteorologie und Erdmagnetismus. Wien, 1854. 4r. b) Sitzungsberichte der mathem.-naturwiss. Classe XII : 5. XIII. 1—2. und Register der ersten zehn Bände. c) Czjzek's Geologische Karte von Krems.

d)Sitzungsber. der philos.-histor. Classe, XII : 5. XIII : 1—2. e) Archiv für Kunde österreich. Geschichstquellen. XIII. 1—2. f) Notizenblatt Nro 18—24. g) Monumenta Habsburgica I : 1. Mind Bécs, 1854. — 2) *A' cs. birod. földtani intézettől* : Jahrbuch der k. k. geol. Reichsanstalt. 1854 : 2. — Magányosaktól : 1) *Peltzmann Gergely* ferenczi áldortól : Lelki Kalauz, 2-dik bővit. kiad. Pest, 1854. — 2) *Rácz Vilmos*tól : Az ausztriai általános Polgári Törvénykönyv magyarázva. 2 köt. Bécs, 1854. — Végre *kötelmi példányokban* az egyetemi nyomdából 3, a' veszprémitől 1 dbot.

Felelös szerkesztö: **Toldy F.** titoknok.
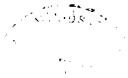
EMICH GUSZTÁV' KÖNYVNYOMDÁJA.